

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

และ

สาขพระหัตถ์

สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลศิริ พระอรรคราชเทวี

ห้องขจร

อ

959.36

จ657พ

2493

พิมพ์ในงานพระเมรุ

มเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์

กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

ณ ห้องสโตนหลวง

วันที่ ๑๐ เมษายน พุทธศักราช ๑๙๑๓

พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งรวบรวมมา
พิมพ์ไว้นี้ ขานฉบบ์ทรงเอง ขานฉบบ์แปลลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิยะมาลา
มหารัชมิ่ง ๑ ขานฉบบ์ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร และในทอดท้ายเป็น
ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนธำรงเชษฐาธิราช ทรงเขียนตามที่ตรัสบอก

ในการพิมพ์พระราชหัตถเลขา และลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิยะมาลา
มหารัชมิ่ง ๑ นี้ ได้รักษาตัวสะกดไว้ตามต้นฉบับ การสะกดตัวหนังสือย่อมเปลี่ยนไป
ตามกาลตามสมัย แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ๑ มักทรงแยกไปกว่าผู้อื่นใน
สมัยเดียวกัน โดยเฉพาะคำที่มี ะ ประหลัง มักไม่ทรงใช้ ะ เช่น ประโยชน
กรดาต ๑ ล ๑ หาใช่หนังสือพิมพ์ขาดตกไปไม่ ขอท่านผู้อ่านได้ทราบไว้ด้วย.

สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนมไหสุริยสงขลา

และ

สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ

คำประกาศ

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาล เป็นอศักราคล่วงแล้ว ๒๔๓๔ พรรษา
ปัตยุบันกาล จันทรคตินิยม สสสังวัจฉร บุษยมาสกาฬปักข์ ทุศยคติศุกรวาร
สุริยคติกาล รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ มกราคมมาส ปุณณรสมวาร บริเหทกาล
กำหนด พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ๑๑๑ พระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า เป็นราชประเพณีโบราณมา สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เมื่อทรงพระเจริญขึ้นสมควรกาลแล้วก็พระราชทานพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนามตาม
สมควรที่ทรงอยู่ในพระบรมราชตระกูลอันสูงศักดิ์ บ้างพระองค์ก็โปรด ฯ ดำรงพระ
เกียรติยศเป็นเจ้าฟ้าต่างกรมทรงศักดิ์คณาเต็มตามพระราชกำหนดด้วยอีกชนหนึ่งเป็น
ธรรมเนียมสืบมา

บัดนี้ทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าชายทั้งสองพระองค์
ทรงพระเจริญวัยสมควรที่จะได้รับพระสุพรรณบัฏเฉลิมพระนามตามขัตติยราชประเพณี
จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งพระราชพิธีมีกระบวนแห่โดยขนาด อย่างสมเด็จพระเจ้าลูก
ยาเธอ เจ้าฟ้าลูกหลวงเอกตามอย่างแต่ก่อนแล้ว จึงมีพระบรมราชโองการมานับ
จุลศุภสังเวย ให้สถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าชายทั้งสองพระองค์ ขึ้น
เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าต่างกรม พระองค์หนึ่งมีพระนามตามจารึกไว้ใน
พระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ คิลกจันทรนิภาพงศ์
มหามกุฏวงศนราธิราช จุฬาลงกรณ์นารถราชวโรรส อุดลยยศอภิตोพงค์พิสุทธ
นฤตมรัตนขัตติยราชกุมาร กรมขุนมไหสุริยสงขลา มุสิกนาม พระองค์หนึ่งมีพระนาม

ตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ นริศร
ราชมหามกุฏวงศ์ จุฬาลงกรณ์วรินทร์ สยามพิชิตินทรวรางกูร สมบูรณ์พิสุทธิชาติ
วิมลโสภาสุภยัภย์ อัครวรรัตนชัยยราชกุมาร กรมขุนพิษณุโลกประชานาถ สี่หนาม
ทรงศักดินา ๕๐๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่างสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าต่าง
กรมทั้งสองพระองค์ ให้ทรงเจริญทฤณชนมายุพรรณสุขพลปฏิภาณ คุณสารสมบัติ
สรรพสิริสวัสดิพิพัฒนามงคล วิบุลยศุภผลสกลเกียรติยศ อิศริยศักดิ์เทษานุภาพ
มโหฬาร รัชการการฉลองพระเดชพระคุณโดยสมควรแก่ความเป็นในพระบรมราช-
ตระกูลอันสูงศักดิ์ในพระบรมราชวงศ์ทุกประการ

ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ทรงตั้งเจ้ากรมเป็น
ขุนมหิสุริยสงขลา ถ้อยศักดินา ๔๐๐ ให้ทรงตั้งปลัดกรม เป็นหมื่นจัมปาศักดิ์เกษม
ถ้อยศักดินา ๖๐๐ ให้ทรงตั้งสมุหยาญชี เป็นหมื่นปลัดเทศพลานรัักษ์ ถ้อยศักดินา
๓๐๐

ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ ทรงตั้งเจ้ากรมเป็น
ขุนพิษณุโลกประชานาถ ถ้อยศักดินา ๔๐๐ ให้ทรงตั้งปลัดกรมเป็นหมื่นมาตยหริ
ภุญไชย ถ้อยศักดินา ๖๐๐ ให้ทรงตั้งสมุหยาญชี เป็นหมื่นกลันตในสุริพล ถ้อย
ศักดินา ๓๐๐

ให้ผู้ซึ่งได้รับตำแหน่งทั้ง ๖ นั้น ทำราชการในหลวงและในกรมตามอย่าง
ธรรมเนียมเจ้ากรม ปลัดกรม สมุหยาญชี ในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าต่าง
กรมสืบไป ให้มีความสุขสวัสดิเจริญ เทอญ.

ทรงเครื่องยศสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ
รับพระสุพรรณบัตรเป็นกรมขุนมไหสุริยสังขลา
เมื่อพระชันษา ๑๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๓๔

ปีฉลู พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงเปลี่ยนนามกรมสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนมไหสุริยสงขลา เป็นกรมขุนนครสวรรค์วรพินิต

คำประกาศ

คู่หมัสนุ พระพุทธศาสนากาล เป็นอภิศักดลวงมาแล้ว ๒๔๔๔ พรรษา
ปัตถุบันกาลจันทรคตินิยม อุตสภสังวัจจร กติกมาส ชุณนบัณทวาทสัถิถิ คฤกรวาร์
สุริยคติกาล รัตนโกสินทรศก ๑๒๐ พฤตจิกายนมาส พาวีสติมาสาหคุณพิเศษ
บริเณทกาลกำหนด

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ ฯลฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ได้ทรงรับพระ
สุพรรณบัฏเฉลิมพระนามกรม เป็นกรมขุนมไหสุริยสงขลานั้น ยังหาสมควรแก
พระเกียรติยศไม่ ในการเสด็จกลับเข้ามาจากที่ไปทรงเล่าเรียนที่ประเทศยุโรปครั้งนี้
ได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ประสพสมัยเมื่อเสด็จพระราชดำเนินประทับอยู่ ณ เมือง
นครสวรรค์อันเป็นเมืองใหญ่ในมณฑลนั้น จึงทรงพระราชดำริว่า ในมณฑลนั้นเคยมี
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอครองเมืองมาก่อน สมควรที่จะเปลี่ยนพระนามกรมให้เป็น
พระเกียรติยศยิ่งขึ้น

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เปลี่ยนพระนามกรมสมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ ตามที่ได้จารึกไว้ในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระ
พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ จิตกจันทรนิภาพงค์ มหามกุฏวงศ์
นราธิราช จุฬาลงกรณ์นาลราชวโรธ อกุลยศอกุโศพวงศ์พิสุทธิ นรุตมรัตน์
ชัยยิราชกุมาร กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต มุสิกนาม ให้ทรงศักดินา ๕๐๐๐๐ ตาม
พระราชกำหนดอย่างสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าต่างกรมในพระบรมราชตระกูล
อันสูงศักดิ์ จึงทรงเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ
พรพสิริสวัสดิ์พิพัฒนามงคล วิบุลยคุณผลสกลเกียรติยศ เกษานุภาพทุกประการ

ให้ทรงเปลี่ยนเจ้ากรม เป็นขุนนครสวรรค์วรพินิต ถ้อยศักดิ์นา ๘๐๐

ให้ทรงเปลี่ยนปลัดกรม เป็นหมื่นจำปาศักดิ์สิทธิเกษม ถ้อยศักดิ์นา ๖๐๐

ให้ทรงเปลี่ยนสมุหยาญชี เป็นหมื่นปลัดเทศพลานรักษ์ ถ้อยศักดิ์นา ๓๐๐

ให้ผู้ซึ่งได้รับตำแหน่งทั้ง ๓ นี้ ทำราชการในหลวงและในกรมตามอย่าง
ธรรมเนียมเจ้ากรม ปลัดกรม สมุหยาญชี ในสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าต่าง
กรมสืบไป ให้มีความสุขสวัสดิ์เจริญสืบไป เทอญ.

ประกาศ

คุรุมนตรี พระพุทธศาสนกาล เป็นอดีตภาค ๒๕๕๕ พรรษา กาลปัตตยบัน
จันทร์โคจร วราหสัมพัตสว กรรติกมาส กาฬปัตถ์ ฌฐิติติ โสรวาร สุธิยคคิกาล
รัตนโกสินทรศก ๑๓๐ พุทธจิกายนมาส เอกาทสมสูตริน โดยกาลนิมม

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล ๑๙๑๑ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรม
ขุนนครสวรรค์พิณิต เป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระองค์ ๑ ซึ่งได้เสด็จไปศึกษา
วิชาการอยู่ในประเทศยุโรปร่วมสมัยได้ประทับอยู่ร่วมสำนักกันนาน จึงนับว่าเป็นผู้
ซึ่งทรงคุ้นเคยสนิทสนมอย่างยิ่ง ทั้งทรงทราบพระราชอัธยาศัย ของพระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างดี ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ๑ เสด็จกลับเข้า
มาสู่พระมหานครแล้ว ก็ได้ทรงรับราชการแผ่นดินในหน้าที่ต่าง ๆ เป็นที่ไว้วางพระ
ราชหฤทัย แห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงรับตำแหน่ง
หน้าที่เสนาธิการทหารบก ได้ทรงพระดำริวางระเบียบราชการทหารบก ให้เป็นไป
ตามแบบอย่างอันนิยมกันว่าดีและสมควรแก่กาลสมัย ในเมื่อทรงรับตำแหน่งเสนา
ธิการทหารบกอยู่นั้น ราชการแผนกทหารบกก็ได้ดำเนินไปโดยเรียบร้อย และ
เจริญขึ้นเป็นลำดับ ต่อมาได้ย้ายไปรับราชการในตำแหน่งผู้บัญชาการกรมทหารเรือ
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ๑ ก็ได้ทรงอุทิศหา เอาพระราชหฤทัยสอคล้องในราชกิจ
ในแผนกทหารเรือ เพื่อให้การทั้งปวงดำเนินไปสู่ความเจริญตามสมควรแก่กาลสมัย
และสมควรแก่ที่ดำรงรัฐบาลจะมั่นคงให้สำเร็จไปได้ ได้ทรงจัดวางระเบียบการ
ต่าง ๆ เพื่อประโยชน์แห่งทหารเรือหลายประการ ครั้นมาในรัชกาลปัตตยบันนี้ เมื่อ
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกกรมทหารเรือขึ้นเป็นกระทรวง จึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ๑๙๑๑ ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีว่าการ

ทหารเรือเป็นปฐม และเมื่อโปรกเกล้า ฯ ให้ตั้งสภาการทัพขึ้น ก็ให้ทรงพระกรุณา
โปรกเกล้า ฯ ให้เป็นกรรมการในสถานด้วย ราชการต่าง ๆ ในแผนกทหารเรือ
ได้ดำเนินมาโดยสะดวก และที่ทรงรูปขึ้นไว้แล้วและมองเห็นทางว่าจะสำเร็จไปได้
โดยเรียบร้อย ก็มีอยู่เป็นอเนกประการ ก็เพราะอาศัยพระปรีชาสามารถและพระ
อุตสาหวิริยภาพ แห่งสมเด็จพระเจ้าอนังยาเธอ ฯ เป็นที่ทรง จึงสมควรที่จะทรงไว้
วางพระราชหฤทัย สมควรที่จะเลื่อนพระอิสริยยศให้สูงขึ้นได้

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้เลื่อน สมเด็จพระเจ้าอนังยาเธอ เจ้าฟ้า
บริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต ขึ้นเป็นสมเด็จพระเจ้าอนังยาเธอ เจ้า
ฟ้ากรมหลวง มีพระนามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าอนังยาเธอ
เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ จิตจันทรินิภาพงค์ มหามกุฏวงศนราธิราช ฟ้าลงกรณ
นารถาชาวโรรส อุดมยศอุทโธพงศ์พิสุทธิ นรุตมรัตนชาติยราชกุมาร กรมหลวง
นครสวรรค์วรพินิต มุสิกนาม ให้ทรงศักดินา ๕๐๐๐๐ ตามพระราชกำหนดอย่าง
สมเด็จพระเจ้าอนังยาเธอเจ้าฟ้าต่างกรม ในพระบรมราชตระกูลอันสูงศักดิ์ จงทรง
เจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิพิพัฒน์
มงคล วิบลยศุภผล สดกเกียรติยศอิสริยยศกิติ มโหฬารทุกประการ

ให้ทรงเลื่อน เจ้ากรม เป็นหลวงนครสวรรค์วรพินิต ถ้อยศักดินา ๘๐๐

ให้ทรงเลื่อน ปลัดกรม เป็นขุนจำปาศักดิ์สิทธิเกษม ถ้อยศักดินา ๖๐๐

สมุหบัญชี คงเป็นหมื่นปลัดเทศพลาณรักษ์ ถ้อยศักดินา ๔๐๐

ประกาศ

คุุณมัสสุ พระพุทธศาสนาสนกาล ๒๕๖๘ พรรษา มีนาคมมาส ปุณณรสมสุรทิน
จันทรवार กาลกำหนด

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก ฯ พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงนครสวรรค์
วรพินิต ทรงรอบรัณนาวิชันาการ ทั้งมีความสามารถและซื่อตรงดำรงในความ
สุจริต เป็นเหตุให้ไ้ทรงรับราชการในตำแหน่งสำคัญมา ตั้งแต่ในรัชกาลแห่ง
สมเด็จพระบรมชนกนาถ ตลอดจนรัชกาลแห่งสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช เมื่อ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบัน ยังเสด็จดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระ
เจ้าน้องยาเธอ ฯ ทรงมีตำแหน่งในทหารบก เคยรับราชการร่วมกับสมเด็จพระ
เจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต ไ้ทรงทราบพระชนกในพระ
คุณสมบัติ กับทั้งความอารักไไว้ในพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นเหตุ
ให้ทรงรับราชการด้วยกันมาอย่างสนิทสนมกลมเกลียว ส่วนพระบาทสมเด็จพระเจ้า
อยู่หัว ก็ทรงรักไ้ร่นับถือเหมือนเช่นเป็นสมเด็จพระเชษฐาอันร่วมพระราชชนนีเกลียว
กันมาแต่ครั้งนั้น ครั้นมาถึงเวลาเมื่อจะเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ไ้ทรงอาศัย
ปรึกษาหารือราชการสำคัญต่าง ๆ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงนคร
สวรรค์วรพินิต ก็ไ้ทรงช่วยพระราชภาระโดยเต็มพระหฤทัยทุกอย่าง ตลอดจน
ทรงรับตำแหน่งเป็นอธิรัฐมนตรีอยู่บัดนี้ เห็นชัดว่าเพราะความที่ทรงจงรักภักดีต่อ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และความซื่อตรงต่อราชการบ้านเมือง สมควรเป็นที่
ไว้วางพระราชหฤทัย และเป็นที่ยกย่องโดยมีพระคุณอย่างยิ่งถึงพระรณามา
จึงมีพระบรมราชโองการมาณพระบัณทรสุตสิงหนาทคำรัสสั่งให้เลื่อนกรม
สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมหลวงนครสวรรค์วรพินิต ขึ้นเป็นกรมพระ มีพระ

นามตามจารึกในพระสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์
 ทิลาภรัตนินาพวงศ์ มหามกุฏวงศันราชิราช เจ้าฟ้างรองรณนาถราชวโรรส อคฺลยยศ
 อภโตพงศ์พิสุทธิ นรุตมวทันชัตติยราชกุมาร กรมพระนครสวรรค์วรพินิต สชีวะ
 เชษฐสาธิษฐสุมาลย์กษัตริย์ อภิรัฐมหาเสนาานหุยนเาอุททิน เจ้าฟั่นทรปริยมหา
 ราชวรังกูร สรรพพันธุ์ราชประยูรประคิษฐาประชาธิปกย์ัฐพินทร์ ปรมินทรมหา
 ราชวโรปการ ปรีชาไวยัตโยพารสุรพลประภาพ ปรายต์ไทรรัชชยุคยุกติธรรม
 อรรถศาสตร์ อุดมธาร์ชววิรายาจารย์ เมตตามันถาณคัลลหฤทัย พุทธาภิไทร
 รัตนศรณธาดา มหันทเทศานาภยพิตร มุสิกนาม ทรงคักทินา ๕๐๐๐๐ ตามพระ
 ราชกำหนดอย่างสมเด็จพระเจ้าฟ้าต่างกรมในพระบรมราชตระกูลอันสูงศักดิ์ ึ่งทรง
 เจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสารสมบัติ สรรพสิริสวัสดิพิพัฒน์
 มงคล วิบุลยศุภผล สกลเกียรติยศอิสริยศักดิ์ เทชานาภมโหฬารทุกประการ
 ให้ทรงเลื่อนเจ้ากรม เป็นพระนครสวรรค์วรพินิต ถ้อยคักทินา ๘๐๐
 ให้ทรงเลื่อนปลัดกรม เป็นหลวงจำปาศักดิ์สิทธิเกษตร ถ้อยคักทินา ๖๐๐
 ให้ทรงเลื่อนสมุหบัญชี เป็นขุนปลัดเทศพลาณรักษ์ ถ้อยคักทินา ๔๐๐

คัดจากราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๖ หน้า ๑๑๒ (๒๔ กรกฎาคม ๒๔๗๒)

ประกาศ

การรักษาพระนครเวลาเสด็จประพาสประเทศชวา

พ.ศ. ๒๔๗๒

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ให้ประกาศทราบทั่วกันว่า มีพระราชประสงค์จะเสด็จไปประเทศชวา เพื่อทอดพระเนตรภูมิสถานและการปกครองประเทศนั้นทั้งแต่ปลายเดือนกรกฎาคมจนถึงต้นเดือนตุลาคมจึงเสด็จกลับคืนยังพระนครรวมเวลาที่เสด็จไปครั้งนี้ ๒ เดือนครึ่ง ทรงพระราชดำริว่าประเพณีการรักษาพระนครในเวลาเสด็จไปต่างประเทศอย่างครั้งนี้ เมื่อในรัชกาลที่ ๕ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเคยทรงตั้งพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่พระองค์หนึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการ รักษาพระนครและให้มีที่ประชุมผู้รักษาพระนครกับให้ที่ประชุมเสนาบดีเป็นที่ปรึกษาราชการด้วยเป็นราชประเพณีอันดี แต่ในปัจุบันนี้ได้ทรงสถาปนาอธิรัฐมนตรีมีประจำอยู่แล้วไม่จำเป็นต้องมีที่ประชุมผู้รักษาพระนครดังแต่ก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้วางระเบียบการรักษาพระนครในเวลาเสด็จประพาสประเทศชวาทังกล่าวต่อไปนี้

๑. โปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตเป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครและเป็นประธานทั้งอธิรัฐมนตรีสภาและเสนาบดีสภา

๒. โดยปกติให้มีการประชุมเสนาบดีสภาเสมอ เหมือนอย่างเสด็จอยู่ในพระนคร ถ้าเวลามีราชการจรเกิดขึ้น ผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครจะเรียกประชุมเสนาบดีสภาเป็นการพิเศษเมื่อใดก็ได้เรียกได้ตามเห็นสมควร

๓. การประชุมอธิรัฐมนตรีสภานั้น เมื่อมีราชการสำคัญเกิดขึ้นก็ให้หรือมีราชการประเภทซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเคยทรงปรึกษาในที่ประชุมอธิรัฐมนตรีก็ให้ผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครเรียกประชุมอธิรัฐมนตรีได้ตามความเห็นสมควรแก่การ

๔. ในการบังคับบัญชาราชการนั้น ถ้าผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครเห็นว่าราชการอันใดสำคัญ ควรกราบบังคมทูลฯ ขอเรียนพระราชปฏิบัติ ก็ให้รับกราบบังคมทูลฯ โดยทางโทรเลข ถ้าเป็นราชการสามัญอันเคยมีแบบแผนพระราชนิยมอยู่แล้วก็ดี หรือไม่เป็นการสำคัญก็ดี ก็ให้ผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครบังคับบัญชาให้เสร็จไปตามเห็นสมควร สุกแต่อย่าให้ราชการบ้านเมืองต้องติดขัดได้.

ประกาศมา ณ วันที่ ๒๓ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๗๒ เป็นปีที่ ๕ ในรัชกาลปัจจุบัน.

พระราชหัตถเลขา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทาน

สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต

อมรพิมานมณี

๒๕
วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ รศ ๑๑๕

ถึง นายบริพัตร ขวัญพ่อไม้ไต่คอบหนังสือมานานมาแล้วเพราะเหตุใด จะอธิบายก็จะซ้ำซากนัก ขอโทษเสียที แต่หนังสือที่มีมาพ่อไม้ได้อ่านเสมอ แลได้ออกไปกว่าชื่นใจ ขออ้อแม่* เป็นพยาน

พ่อไม้ทราบว่าเข้านมาที่แม่ ว่าคิดใจว่าพ่อจะไป แต่กลัวจะไม่แน้น การที่ไม่แนแต่ก่อนไม่ได้เป็นด้วยฝ่ายเรา เป็นด้วยฝ่ายเขาไม่กระตือรือร้น จะว่าพ่อยะโส ก็ตาม แต่ที่จริงการที่ไปเจียบ ๆ สนุกกว่าแลเห็นการมากกว่า พ่อชอบใจจะไปเช่นนั้น แต่ความตั้งอยู่ในตำแหน่งเช่นพ่อไปไม่ได้เช่นนั้น ขวัญไม้ไต่คอบจะไปให้ไว้แต่ความรู้ความเห็น ประสงค์จะให้ไปเป็นประโยชน์ เป็นเครื่องอุดหนุนความคิดแลถ้อยคำ ที่จะคิดและกล่าวในเมืองเรา ต้องระวังไม่ให้ชาวเราตนเองถูกได้ ถ้าเห็นเป็นที่สงสัยก็อย่าไป พ่อไม้มีความอยากรุ่งโรจน์เลย แต่เริ่มขึ้นจะไปก็ต้องคิดจัดการภายหลังเห็นชอบก็ค่อยทำ ยังการที่จะต้องพลัดพรากจากกันไปนานก็กลัวใจเต็มที่ แม่เจ้าใช้ให้เขียนหนังสือ ถ้าเกี่ยวเรื่องนั้นก็ส่งขุมกว่าไป เขียนเข้าไปกว่าปรกติมาก ถ้าที่กักทวยอะไรเข้าก็เลยทรงแสงออกมา

พ่อมันเก๋ารุ่งงามอยู่แล้ว ถ้าออกไปเรื่อว่าปรกการใด ขอให้หักเคื่อนข้างอย่าไปพลอยยอมยืมกับคนอื่นเขา แต่คงจะไม่ไต่ไหนไปมาฤๆไปชุกชน เว้นไว้แต่

เรื่องกรรว่าไม่ให้ แต่กรรว่าไม่ใช่บ้านเราก็คงกรรไปไม่รอคอยเอง พ่อก็ใจหนักที่จะ
 ไล่ไปเห่นหน้ากันสักครั้งหนึ่ง การที่สวัสดี* ให้อออยู่ ยังไม่ให้ไปเยอรมันนั้น ก็
 เพราะกติกการที่พ่อจะไล่ แต่เห่นจะขืนอีกมาก เพราะพ่อจะให้ฝากฝังกับเฮมเปรอ ๒
 เองต่อปาก แม่บอกว่าจะถ่ายรูปไปให้ พ่อได้ยอมให้ถ่ายแล้ว

จุฬาลงกรณ์ ประ.

วันที่ ๓๑ มีนาคม รศ ๑๑๕

ถึง ชายบริพัตร ถวายพ่อได้รับหนังสือที่สำแดงความดีใจว่าจะได้พบพ่อนั้น
 เป็นที่ชุ่มชื้นให้ยังเกิดความเหวในใจจริง ๆ ว่าลกรักพ่อ แต่วิตกอยู่ด้วยเห่นหนังสือ
 เล็ก* กำหนดที่จะมาคอยรับไม่มีชื่อเจ้า ขางที่เล็กไปอยู่เสียที่อื่นจะไม่รู้ พ่อหวังใจ
 ว่าเจ้ายังไม่ได้เข้าโรงเรียน คงจะได้พบกันในวันแรกถึง

เดี๋ยวนี้ได้ลงมือทำตลาดที่บ้านพระยาวรพงษ์* แล้ว คิดเห่นว่าจะได้ประโยชน์
 พอเป็นเขี้ยวค่ากับเจ้า ลงทุน ๑๕๐๐ ซึ่ง กับชื้อบ้านให้ที่ดินสามแสนริมแม่น้ำด้วย
 ที่งามนักเหมือนที่ทุ่งกุลารัษฎ

เจ้าจะรู้ๆไม่ว่าแม่เจ้าหาเงินเคื่อนกินได้ พ่อจ้างเป็นไพรเวตลีเกรตารี* ได้
 เงินเคื่อน ๆ ละ ๑๐ ซึ่ง ยังมีอีก เติวนอยู่ข้างจะเป็นเสรมขึ้นมาก พ่อก็ใจ
 จริง ๆ ที่จะได้พบบัน ก่อนที่จะได้กลับมายุ่ด้วยกันอีกนานอีกครั้งหนึ่ง

พรุ่งนี้เป็นปีใหม่ขอให้พรให้มีความสุขทุกประการ

จุฬาลงกรณ์ ประ

-
๑. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ
 ๒. เอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๒ แห่งประเทศเยอรมนี
 ๓. สมเด็จพระเจ้าผู้พิทักษ์หลวงพิษณุโลกประชานารถ
 ๔. พระยาวรพงษ์พิพัฒน์ (เขมม บุนนาค)

เรื่องมหาจักรกรีในทะเลอาหรับ

๓๐

วันที่ ๒๘ เมษายน รศ. ๑๑๖

ถึง บริพัตร ด้วยพ่อไ้รับหนังสือลงวันที่ ๓๐ มีนาคมแล้ว มีความเสียใจที่จะไม่ได้พบกันเร็ว แต่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์มาก ที่เจ้าจะได้ไปค้นเคยราชสำนักนั้นก่อนเวลาพ่อไปถึง พ่อไ้รับโทรเลขจากสวัสดิ์ ที่โกลมโบ ว่าจะได้พาเจ้าไปในวันที่ ๑๗ เดือนนี้ พ่อไ้บอกเขาไปโดยโทรเลขให้แม่ทราบ แม่เจ้าอยากให้พ่อพบเจ้าแลอยู่ด้วยกันนาน ๆ คงจะไม่พอใจที่จัก แต่เป็นประโยชน์แล้วก็เป็นการดี พ่อมาคราวนี้สบาย กับคนคำมิง^๑ คินัก พ่อเชื่อว่าแกคงจะเป็นที่พอใจพ่อมากอย่าง ถ้าจะไม่สู้ถูกใจก็จะเป็นที่ไม่สู้^๒ชอบเพื่อการเรือมาก เพราะที่จริงไม่มีความรักทางนั้นแลทั้งการเวลาอ่านหนังสือมาก พ่อใจเต็น^๓ที่จะพบ ทำไมจะพบเร็วเข้าเท่านั้น นึกอยู่รำไป

จุฬาลงกรณ์ ปร.

ปาร์ก เกส-โซวฟี เยนนิวา

๓๐

วันที่ ๑๗ พฤษภาคม รศ. ๑๑๖

ถึง บริพัตร ด้วยพ่อไ้รับหนังสือลงวันที่ ๑๕ แล ๑๖ นั้นแล้ว พ่อที่ใจนักที่เจ้าได้เฝ้าแลได้เข้าในโรงเรียนอันจะเป็นที่คงความดีของเจ้าต่อไปภายหน้า พ่อเห็น^๔พี่น้องทั้งปวงพร้อม ๆ กัน ก็มีความคิดถึงเหมือนไฟเผาอยู่เสมอ แต่ครั้นจะรักก็ถอนมากไม่^๕ที่ ไปไหนจะไม่^๖ได้พบกัน พ่อมาก็มีความสบาย^๗ที่ แลการทั้งปวงก็เรียบร้อยหมด พ่อ^๘รับของแม่ที่ยังไม่ได้ส่งมานั้นมาหมด จะให้พระยาสุริยา^๙ไปเขียนรูปหนึ่ง นอกนั้นจะส่งไปให้^{๑๐}ทั้งสิน

พ่อผู้มีความรักอย่างยิ่ง

จุฬาลงกรณ์ ปร.

๑. กับตัน อาร์. เอส. ดี. คัมมิงส์กับเรือมหาจักรกรีราวเสด็จยุโรป

๒. พระยาสุริยานุวัตร (เกิด บุนนาค)

โฮเทล รอยาล เกส ละเป ฟลอริซ

๓๐

วันที่ ๑๑ มิถุนายน รศ ๑๑๖

ถึง บริพัตร ค้วยพ่อไ้รับหนังสือลงวันที่ ๘ นั้นแล้ว มีความยินดีนักที่เอมเปรอ^๑ ไ้ทรงพระกรุณาแก่เจ้า มันช่างผิดกันกับ....เสียจริง ๆ เพราะมันเตรียมจะเป็นนายเรา ไม่เป็นแต่เฉพาะตัวเจ้า เป็นพยานให้เห็นว่าถึงพ่อไปคงไ้รับรองก็เหมือนกับเจ้านายเขา พ่อก็ใจจริง ๆ อยากเห็นหน้าเป็นที่สุดแล้ว

ที่อิตาลีพระเจ้าแผ่นดิน^๒ พระมเหสี^๓ แลลูกชายไปรคปรานพ่อมากนัก ทลอกจนแม่เล็ก^๔ ไ้ทรงโทรเลขไปบอกข่าวคราวพ่อ แลปรทานกำไลนิลเพชรร้อยเม็ดโตส่งไปให้

พ่อมาอยู่นี้ไ้เห็นการช่างต่าง ๆ มาก ไ้ให้เขาเขียนรูปเสด็จแม่ของเจ้ารูปหนึ่ง เชื่อว่าคงจะดีเป็นแน่ ถ้าแล้วจะให้เจ้าดูก่อนด้วย พ่อมีความสบายที่

พ่อผู้มีความรักมาก

จุฬาลงกรณ์

เมืองอิตาเลีย ในออสเตรีย

๓๐

วันที่ ๑๖ มิถุนายน รศ ๑๑๖

ถึง ชายบริพัตร ค้วยพ่อไ้รับหนังสือลงวันวานนี้ ในเวลาที่มาถึงนี้ กับทั้งหนังสือเสด็จแม่ด้วยแล้ว การรับรองเป็นที่พอใจพ่อเป็นอันมาก พระเจ้าแผ่นดินแลยังกว่านั้นคือพระมเหสีทรงปรานีพ่อมาก เพราะพูดภาษากันไ้ ทำให้รู้จักใจกันถึงเยอรมันพ่อก็ไ้มีความวิตกเลย เคียงวันเกือบร้อนแต่ออสเตรเลีย ฟังคแต่การที่

๑. เอมเปอเรอวิลเลียมที่ ๒ แห่งประเทศเยอรมันนี

๒. พระเจ้าอุมเบอร์โต แห่งประเทศอิตาลี

๓. พระนางมาร์เกริตา แห่งประเทศอิตาลี

๔. สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถพระบรมราชชนนีพันปีหลวง

จักก็รู้ราคาญเทศที่ คือเพราะเหตุที่เราไม่รู้ภาษา เขาจะให้หลวงศัลยทูท^๑ นั่งกลาง
หว่างพ่อกับเฮมเปรอ^๒ เป็นธรรมเนียมที่ไม่เคยได้ยินอย่างแห่งใดเคย ดูเหมือน
เฮมเปรอกลัวพ่อจะรักเขา หลวงศัลยทูทเป็นผู้ใดเล่าเรียนจึงไว้วางใจว่าจะไม่กัก คมนั้นจะ
เป็นการนำหัวเราะเทศที่ ไม่นึกออกสนุกและออกราคาญในการที่จะไปเมืองนั้นมา
หลายวันแล้ว

แต่..... นั้นเป็นข้อสำคัญที่คิดเห็นมาแล้ว ว่ามันคงจะคิดจนสุดกำลัง ที่จะ
ทำลายการที่พ่อมานี้ ให้เป็นอันไม่สำเร็จได้เพียงใดก็คงทำจนสิ้นฝีมือ การที่จะ
ไปปารีสก็ไม่ได้กำหนดลงได้ ถ้าไม่ไปก็จะเป็นการขอวิวาทกันตรง พ่อเห็นเป็น
กอนสฤกใหญ่ของเรายังไม่รู้ที่จะผ่อนผันปรการใดเลย

ที่นั่งามคล้ายอินทลางเกนที่สวิสเซอร์แลนด์แต่ฝนตกหมอกมัวเทศที่ เหน
อะไรไม่ใคร่ฉันท ที่โฮเทลสยายก็ พ่อไค้ฝากหนังสือคอยเสด็จแม่ส่งมาด้วยแล้ว พ่อ
อยากพบชายเป็นอันมาก

จุฬาลงกรณ์ ปร.

อิกเซล

วันที่ ๑๗ มิถุนายน รศ ๑๑๖

ถึง ชายบริพัตร พ่อส่งหนังสือถึงเสด็จแม่เมื่อคืนนี้ ดิมส่งหนังสือเจ้าที่
อ้างถึง ยักันส่งมาแล้วขอให้ส่งไปด้วย

จุฬาลงกรณ์ ปร.

๑. พระยาสุรเสนา (กลิ่น แสงชูโต)

๒. เอมเปอเรอฟรานซ์โยเซฟ แห่งประเทศออสเตรียและฮังการี

โฮเทลแอมเบอเคอโฮฟ

๓๐

วันที่ ๒ เดือนกันยายน รศ ๑๑๖

ถึง ชายขวิพัตร ด้วยพ่อได้รับหนังสือลงวันที่ ๓๐ สิงหาคมกับรูปที่ส่งมานั้นแล้ว พ่อออกเสียดายมากที่ไม่ได้ไปที่คาบูกเก^๑ แต่เพราะเป็นการจวนแจะ และเหนื่อยพนักำลังที่จะทนทานแท้ ๆ ถ้ามีแต่ความสบายใจก็ไม่สู้จะเป็นไร นี่มีความรำคาญหยุก ๆ หยิก ๆ กลุ้มใจอยู่เป็นนิตย์ เพราะความไม่ปรพฤติเหมือนกัน และความไม่มีร่องรอยลงเป็นแน่ แต่เจ้าพึ่งรู้เถิดว่าพ่อเชื่อในความฉลาดของเจ้ามาก และเชื่อความรักความนี่ยถือพ่อซึ่งได้สังเกตเห็นว่ามิในตัวเจ้ามาก ความไม่พอใจอย่างใด พ่อจึงไม่ได้บังคับขืนสั่นเร้นเจ้า ด้วยกลัวจะบช^๒ผู้อื่นมากกว่า ถ้ากลัวจะช^๒ จะเขลาไปตลุตลายให้ปรากฏโคงคัง ยิ่งกว่าพี่น้องทั้งปวงในเวลานี้ เพราะฉนั้นคำปฏิญญาของเจ้าพ่อได้รับเชื่อถือโดยทันที และด้วยความมั่นใจ ถ้าปรพฤติไต่ถันนั้นขอให้มีความจำเริญทุกประการทั้งความดีที่ไม่มีใครจะคัดค้านโดยธรรมได้ ย่อมจะนำให้มีความเจริญอยู่เองนั้นเถิด

พ่อไต่ฝากฝาก ๘ เหลี่ยมมดมะทองใบหนึ่งให้คาบูกเก เขมกลักคอดอันหนึ่งให้เมีย กับรูปที่ส่งมาจากที่ระคังการไว้ในนั้นมาให้ด้วยแล้ว

พ่อไม่สบายจริง ๆ ในเวลาที่จากมา แต่ไม่มีเวลาที่จะพดปรการใด คิดถึงไม่ไต่คังพิฤฎาตามเคยเลย พ่อจะส่งหนังสือของเจ้าไปให้แม่ดู คงจะดีใจนร้องไห้เป็นแน่ ยังนึกอยู่แต่วันที่จากมาว่า ทำไมจะไต่พัยกันอีกสักครั้งหนึ่งก่อนออกจากยุบไป แต่ไม่ทำความตกลงในใจได้ เพราะการมันยังเกินรวนอยู่มากนัก จะต้องคิดค่อไปก่อน กลัวจะไปมีข้อขัดขวางติคการเล่าเรียนเสีย ครั้นจะสุมขำไปเขอลินอีกก็ดูไม่ดี

ขอให้รับความทวีรึก และความเชื่อใจของพ่อผู้มีความรักอย่างยิ่ง

จุฬาลงกรณ์ ปร.

๑. กรู

๒. หมายความว่า ไม่มีความรู้สึกเหมือนเป็นหนี้บช

Taplow Court,
Maidenhead.

๓๐

วันที่ ๒๐ กันยายน รศ ๑๑๖

ถึง - ชายบริพัตร ท่วยพ่อไ้รับหนังสือลงวันที่ ๗ แลที่ ๑๕ เกื่อนั้นแล้ว
ขอใจที่ให้พรแลให้สมุครูปในการวันเกิดมาก

พ่อจะไปเมืองบาเคนบาเคนวันที่ ๕ อยู่จนวันที่ ๘ วันที่ ๙ ต้องออกเพราะไม่
มีเวลา การรับรองที่ฝรั่งเคสคี่มาก

พ่อไม่มีเวลาจะเขียนมาก จึงขอขยไว้ที่ ให้บอกขอใจตาช้กเถด้วย

จุฬาลงกรณ์ พร.

เรือนรอง เมืองย่น

๓๑

วันที่ ๗ ธันวาคม รศ ๑๑๖

ถึง ลูกชายบริพัตร ท่วยพ่อไ้รับหนังสือลงวันที่ ๒๐ ตุลาคม uly ๑ วันที่
๓ พฤศิกายนส่งหนังสือถึงแม่มาให้ พ่ออยากจะทำในเวลานั้นเต็มที่ แต่ไม่มี
โอกาสที่จะทำได้ ตั้งแต่ออกจากปาริศาไม่มีเวลาหยุดเลย มีเหตุที่แลเห็น
ความตายใกล้ ๆ ๒ ครั้ง คือรถไฟตกรางเมื่อกลับจากโปรตุเกส เรือเกือบจะโดน
กันในสมุทรอินเดีย แต่เป็นการรอดด้วยพระบารมีทั้งสองคราว แต่การสนุกก็มี
มาก จะเล่าในกรตาตเท่านั้นไม่พอได้ ขากลับตาคำ * แกเผื่อเวลามาก มาเหลืรวม
กันอยู่กันถึงส่วนเขอะตาย แล้วก็ออกบ่วย ๆ ท่วยเรื่องถูกคลื่นกินเข้าไม่ร่อยต้อง
เสียด้วยควมร้อน เยนไปไ้ต่าง ๆ แต่เวลานั้นจนถึงบ้าน ถึงแล้วเห็นจะเป็นอัน
ปรกติไ้ เขาเตรียมการรับรองกันใหญ่โตเต็มที่ พ่อออกคร้าน ๆ กลั้จะทำประโยชน์

อะไรใช้หนี้เขาไม่ได้จะกลายเป็นเสียคน คิดถึงมากแต่จะท้องไวไปข้างนอกจะเขียน
ได้ยาวขึ้น

พ่อตรึกของเจ้า

จุฬาลงกรณ์

พระที่นั่งบรมนาคมสรวลัย

๓๐

วันที่ ๑๔ กันยายน ร.ศ. ๑๑๖

ถึง ซาย บริพัตร ด้วยไต่รับหนังสือลงวันที่ ๑๗-๒๖ พ.ย, ที่ ๘-๑๗-๒๓
๓๑ ธ.ค, ที่ ๕-๑๓ ม.ค, มีไม่ได้ลงวันมาฉบับหนึ่ง

แต่เตรียมจะเขียนหนังสือลงมาหลายวันก็หาสำเร็จไม่ จะว่ามีราชการมาก
ก็ไม่เชิง มีการต้อนรับเสียโดยมาก จนออกเหม็นเบื่อ เพราะไปรับมาแต่ยุบมากยัง
มาซ้ำกันอีก แต่อันที่จริงก็คิดเหมือนจะดีไปอย่างหนึ่ง ถ้าหากว่ากลับมาถึง
ต้องมานั่งมทำงานอยู่อย่างแต่ก่อนในที่นี้ ก็ที่จะออกช่อกุญแจไต่เต้ง เพราะ
ได้ไปประพาศความอยู่กินเป็นเจ้านายฝรั่งมาเสียหลายเดือน กลับเป็นควายเมือง
ไทยทันทีเห็นจะไม่ค่อยสบาย ว่าที่จริงการรับรองครั้งนี้ หุหรานันก็ยกไว้ อยู่ใน
เฮาอย่างฝรั่งเขาเป็นพน แต่คิดพร้อมใจกันหมด ไม่ว่าคนไทย ฝรั่ง แหก แจก
สปีเยกซ์สปีเยมันออกเงินกันคนละหลาย ๆ บาท นับว่าเป็นการสวดกตัญญูเป็น
ที่นิยมกันทั่วหน้า พ่อในเวลาเป็นชาววิศ* นิ่งงั้นทกให้เขาทำตามบุญตามกรรม
ไม่เกี่ยวข้องเป็นธุระอันใด ชั่วแต่ร่างคำตอบที่เขาขอ นอกนั้นก็ทำางานซึ่งเคย
ทำอยู่โดยปรกติ คืออีกอย่างหนึ่งในเวลาเดือนก่อนนั้น ไม่ร้อนได้ทั้งเดือน จะมีบ้าง
กันน้อยวัน แต่ล่วงเข้ามาถึงเดือนนี้ออกเดือนไหน ว่าตามจริงข้อที่ไปค่าเอเดนมันว่า
ร้อน มันไม่ร้อนไปกว่าเมืองเรา ทั้งไปทั้งมาไม่ยิ่งกว่าเวลานามากนัก เป็นแต่ดูแสง
แดดกล้าเพราะไม่มีพุ่มพรรณพืชที่เขียวชอุ่มกับเขาว่าไม่ใช่ฤดูร้อนแต่อีกอย่างหนึ่งเท่านั้น

๑. พระเจ้านิโคลาสที่ ๒ แห่งประเทศรัสเซีย เสด็จเข้ามาเยี่ยมประเทศไทยเมื่อยังดำรงพระยศ
เป็นซาร์เรวิชใน พ.ศ. ๒๔๓๒ มีการรับรองอย่างหรูหรา

เรื่องรูปเขียนที่เสมอใจ^๑ ปวศหวัปวศทังแลรูปเสด็จแม่ที่มากด้วยกัน ซึ่งแก
ปฏิเสธว่าไม่รู้ไม่เห็นนั้น ได้รับไม่ช้ากว่าวันที่มาถึงนัก รูปเสด็จแม่แต่แรกดูหน้า
เขียวไปข้างกรวกรากมันเสียจริงๆ แต่ครั้นเมื่อฉายน้ำมันวานิตแล้วก็ดูขึ้นเป็นอัน-
มากบรรดาช่างเขียนทั้งหลายมีกรรมชนวิศ^๒ เป็นต้น ว่าจะหารูปเขียนในเมืองไทย
ให้ดีกว่ารูปนี้ไม่มีแล้ว ครูปเก่าๆ ที่เรามีมันกลายเป็นแบนเหมือนแผ่นกระดาษไปหมด
เสียกายเต็มทีที่ไม่ได้ให้เจ้าก่อน เพราะเสมอใจแกส่งล่องหน้าเข้ามาเสียข้างนอก
โดยไม่รู้สักสมประที ก็ยวนคงอยู่ที่ยุทธรรณาคม ขอบอกให้ แต่ต่อเมื่อพ่อตายแล้ว
ถึงค่อยเอาไป

พ่ออยากเล่าถึงเรื่องไปเสปญแลไปจุคอลลีให้ฟังเต็มที่ แต่เรื่องมันอยู่ข้าง
จะยาว ลองย่อคุณสั้นๆ ที่เสปญนั้น กวินวิเณต^๓ คือนัก การรับรองอะไรๆ ก็กว่าที่
เคนมารก แต่การอยู่กันเคยกันเหมือนเคนมารก ทรงพระเอื้อเฟื้อเองเหมือนเรา
รับเอมเปรอครึ่งก่อนทุกอย่าง กิงอาลฟองโซ^๔ เป็นเด็กที่น่ารักอย่างยิ่ง พ่อรัก
เหมือนลูก สิ่งทีสนกอย่างยั้งนั้นคือคแท่งงัว อาการแห่งงัวที่มาเล่นนั้น เหมือน
ท่านโคสุนักชเทศ จึงได้กลายเป็นชอเป็นโคโร ตามภาษาเสปญที่เขาเรียกงัว
พวกที่แกชีวิตเสียแบนๆ ต้องเป็นม้า กล่าวคือเสมอใจเป็นชายขาว พระอินทร^๕
หน้าแดงเป็นอ้ายแดงเป็นต้น งัวทั้งหลายแบ่งเป็นสองพวกๆ ที่เปรี้ยวๆ เป็นงัว
บ้า พวกที่เชื่องๆ เป็นงัวบ้านที่ไปปลงโซลงเข้ามา เลือกแต่คนที่แกร็กทั้งสิ้น งัว
บ้านทั้งหลายคือเจ้าแลบรรณัต^๖ เป็นต้น งัวบ้าทั้งหลายคือหม่อมแลหลวงภักดีเป็น
ต้น นอกนั้นก็เป็นพวกคนแทงคนล่อต่างๆ แผลงชอเป็นชาวเสปญหมด พระยา
นนท์^๗ ของเจ้าเป็น ชินยอน นอนบิชี ตัวเองเป็น ปรีโย ความสนุกนัยึกขานเมืองเสปญ

๑. พระยามนตรีสุริวงศ์ (เชียร บุนนาค)
๒. สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
๓. พระนางมารี คริสตนา แห่งประเทศเสปญ
๔. พระอัลฟองโซที่ ๑๓ แห่งประเทศเสปญ
๕. พระยามานภาพ (ไทย บุนนาค)
๖. กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน
๗. พระยาไกรโกษา (ทัต สิงหนสน)

จนต้องยกให้เป็นเมืองนาก กวันเสปญเรียกกันว่ายายนาก หน้าแกก็ออกส้มช้อ นากท้วย ข้างฝ่ายเมืองปอจุกอล เคมไปท้วยการขลักต่าง ๆ เจ้าแผ่นดินนั้น • อ้วนสง ขาเล็กปร่างเหมือนถั่วแ้วคันคอก เวลาเหลือทีละเวลา ไม่ได้รับ สังกัษไค่นอกจากพ่อจนตลอด พระมเหสี^๒ นั้นสงสัยยิ่งกว่ายายนากยิ่งอีก อัน ทจริงก็สวดยมากอยู่ แต่ทำสวดยยิ่งกว่าทสวดย กวันมาเรียเขย^๓ ย่อมพระเกษา แดง ก็กริ่ค่อนระอยู่ข้างสูง ไม่มีเมืองใดที่ราษฎรจะฟรีเท่า เจ้าแผ่นดินลงมา ยืนคอยรับฎาสั่งที่สเตรชั่น ทั้งแต่ก่เคยคเช่นนั้น คนทำงานยืนปนกันอยู่แล แหวกขอไปทีก็ต้องหลยให้ สิ่งไรหาเที่ยงไม่ได้ กำหนดไปเยี่ยมคตบเจ้าแผ่นดิน บ่าย ๒ โมงต่อ ๓ โมงรถจึงไค้มา แล้วยังต้องไปเผ่ากวันถึงปากน้ำค้วยทางรถ ไฟ พอลถึงขั้ก็ไล่ให้กลับ น้ำชาก็ไม่ให้กิน ต้องกลับมากินที่บ้านเกิดขุม ๑ บุญคุณของยายนากแก้มทบอให้รู้ไค้ไว้เสียก่อน จึงไค้กินสีพีเติกกับน้ำชารอง ท้องไป กินเนอร์เชิญ ๒ ขุม ต้องออกจากที่อยู่ขุม ๑ ไปถึงมีแต่กักขพโยโต เจ้าแผ่นดินไปถึงยาม ๑ เสก ๆ แต่กับเข้าไม้แล้วจน ๔ ขุมจึงไค้นั่งไค้ะ รุ่งขึ้น เลียงน้ำชาที่ปากน้ำ เวลายาม ๑ เสวดยังไม้แล้ว ต้องไปจอรถไฟคตบอยู่ชั่วโมง ๑ เมื่อวันไปเผ่ากวันขากลับ ประทรถสถุนเบ็คไม้ออก ต้องอ้อมไปขึ้นทางประตูข้าง รถไฟ ครันค้ำวันนั้นประทรถยิตไม้อยู่ ต้องยิตกันไปตลอดทั้งขาไปขามา เวลา สปีเปอ คุณท้าววรจันทร^๔ มาถามพ่อว่าไค้ยินว่าจะฆ่าคนฤฯ ขอว่าไม้จริงเท่าไร ก็ไม้เชอจนพนเสีย ต่อกลับมาจึงไค้ความว่านายแดงลงท้อง^๕ ห้ามไม้ให้เข้า เข้าไปมันหมายว่าทกลินโทษให้ประหารชีวิต เหนหน้าแกเข้าคมันนำฆ่าเสียจริง ๆ เพราะลงท้องถึง ๔๐ ครั้งผอมโกรกเหลือทน เหมือนม้าทจวนตายเขากยิ่งเสีย

๑. พระเจ้ากาลสที่ ๑ แห่งประเทศโปรตุเกส

๒. พระนางมารี อามเลีย แห่งประเทศโปรตุเกส

๓. พระนางมาเรียเบีย พระมารดาพระเจ้ากาลสที่ ๑ แห่งประเทศโปรตุเกส

๔. ทรงตั้งฉายาแก่มกนหนึ่ง

๕. เข้าใจว่า พระจันทร์หน้าแดง (พระยามหานุภาพ ไทย บุนนาค) ซึ่งทรงตั้งฉายาให้เป็นม้าชื่อ อ้ายแดง (ดังในน้าที่แล้วมา)

แต่คนไปเจ็บเกือบทุกคน เพราะน้ำไม่ก็เลย รุ่งขึ้นเชิญไปเล่นที่ชินทรา ทางรถไฟ ๒ ชั่วโมง เกมกำหนดออก ๕ โมงเช้า แล้วเล่นไปย่ำเที่ยง ครั้นพบเจ้าแผ่นดิน พูกัน แกว่าเล่นคือฟลายม์* เลยไม่ได้กำหนด. ต่อกลับมาถึงจึงได้ความ ว่าย้าย ๒ โมง ตกกลงเป็นลันชันย้าย ๔ โมง เห็นเหลือทนจึงได้ยกเลิกเสีย คำว่า เล่นคือฟลายม์นั้นคิดปากพวกปอๆ เกตทุกคน คำวันนั้นออกจากลิสบอน กำลังฝนตก คารต ไปไม่ทัน พบกลางทาง วังพลางวันทยาวพลาง อีกสัก ๑๔ วาจะถึงสเตชันม้าเทียบมรดลัม จึงกั้นอยู่สัก ๑๐ นาทีจึงได้ขึ้น พอรถไฟออก เกินมาได้สักชั่วโมง ๑ ก็ตกวาง แต่มันก็ไม่ได้รู้ ต้องค้างอยู่กลางทางยังรุ่ง จึงได้ข้อได้ โปรแกรมก็คลาคลม มาที่ขยับการรับรองดีมาก มามีเหตุ เกือบจะโดนกับเรือรบลำหนึ่งในทะเลอาหรับ เป็นข้างฝ่ายเขาผิดแท้ คุ้มมีเหตุ ที่จวนตายหลายหน รอดมาได้ด้วยเดชพระบารมี

ยาวแล้วขอขยไว้เท่านี้ พ่อก็คิดถึงชายเทมที่ ไม่ได้พักตั้งพักเลย

จุฬาลงกรณ์ ปร.

ที่ ๑/๓๒๗

พระที่นั่งบรมนาคมสรวณีย

๓๒

วันที่ ๑๓ สิงหาคม วันโกสินทรศก ๑๑๘

ถึง ชายบริพัตร ค่วยแม่มกลาง^๒ ขอให้พ่อช่วยบอกขอยใจในหนังสือที่มามาถามข่าวในการที่น้อย^๓ ตายนั้น.

พ่อได้รับรุษเกิด ๒ คนจากเล็ก^๔ ก่อนที่ได้รับหนังสือ น่ารักเป็นอันมาก ได้ขอกรอยจากเสด็จแม่มาได้ ทั้งไว้ข้างที่นอนนวลสำหรับได้มองดูเสมอๆ ออก

๑. แปลว่า มีเวลาผ่านไป

๒. สมเด็จพระศรีสวรินทรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

๓. สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมขุนศรีธรรมราชดำรงฤทธิ

๔. สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

นินทาเมืองแก้วไม่ได้ ใ้รับรูปโต * ส่งมาใกล้ ๆ กัน มันไม่ให้แต่งยูนีฟอม
ทหารทั้งกองมีแต่งยูนีฟอมไทยอยู่ ๒ คน ไทยก็อย่างเก่า คือใส่เสื้อแดงแลดพาย
ไม่ใช่คาค กระบี่ก็ ๒ สายเต็มที แต่ครั้งยศนั้นเก่งขึ้นไปกว่าที่คองอินเวนเอาข้าง
แลใส่หมวกแก่นายพลด้วย

รูปที่จะต้องการนั้นไม่รู้ว่ามีรูปอย่างไร คนเอามากองไว้แล้วมันก็ไม่
ตกลงใจ ครั้นจะส่งรูปแผ่นใหญ่ออกไป มันก็โตเกินประมาณนัก กลัวจะไม่เป็นที่ติ
จะส่งรูปที่ถ่ายที่ฟลอเรนไปให้ ก็ดูเหมือนให้แล้ว เพราะลึงเลอยู่เช่นนั้นมันไม่
เขียนหนังสือ แต่มาตกลงใจว่าชายอยากได้รูปพ่อที่ถ่ายใหม่ ๆ พอเินได้ถ่ายรูป
ในคืนนั้น จึงคิดว่าได้รูปใหม่แล้วจะส่งไป แต่การที่จะได้รูปมาเมื่อคืนนั้นบอกไม่ได้
เพราะช่างถ่ายรูปมันต้อง ๕ ปีตามเคย เมื่อได้มาเมื่อใดจะรีบส่งโดยเร็ว แลเข้า
ใจว่าต้องการรูปสำหรับติดฝาด้วย จะส่งรูปขนาดนั้นไปให้

หมื่นกำลังเอะอะกันด้วยเรื่องที่ยาน เพราะพ่อไปมาอยู่ที่สามเสนทุกวัน
ต้องผ่านหน้าบ้านชายเสมอ เดี๋ยวนี้กำลังจัดการซอเพิ่มเติม คงจะได้ที่กว้าง
ออกไปอีกมาก แลได้ริมถนน ๒ ด้าน แม่น้ำด้านหนึ่ง โดยกว้างประมาณ ๔ เส้น
ย่นขึ้นมาแต่แม่น้ำถนน ๘ เส้น เดี๋ยวนี้มีที่เสยอยู่อย่างเอกที่จะแก้ไม่ไหวอยู่
อย่างหนึ่ง ที่บรรดาที่ของเราทั้งหม่อมมวัดสารพัดข้างเข้าไว้ในนั้น ถ้าหากว่า
เป็นปากข้างกุฎ ก็พอจะแลกเปลี่ยนเอาได้ นี่ทั้งโยสทั้งพระเจ้ายะโรวังรังเข้าไป
อยู่ทั้งก่อน ๆ สกปรกด้วย นอกจากนั้นแล้วสยายเต็มที่ เชื่อว่าคงจะซอเป็นแน
อามีศรอยบ้าน นานไปทีก็จะไ้รวยอยู่ เวลานี้ได้พยายามจะทำโรงไม้ไว้ก่อน
เมื่อกลับมาไม่ซอใจจะได้แก้ไขง่าย

พระยานนท์ แกฬลิกเทมที่ ในการที่จะกลับมายางกอก เห็นว่าแจะมา
คว้างแคว้ง จึงได้บอกว่าจะให้มาอยู่ในกรมวัง ตำแหน่งแกรนมาสเตอร์ออฟเซอ

๑. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. พระยาไกรโยธา (ทัต สิงหนะ)

ทรงเครื่องนักเรียนนายร้อยเยอรมัน
 ฉายเมื่อพระชันษา ๑๘ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๔๒
 พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ
 (ทรงเครื่องนักเรียนนายร้อยรัสเซีย)

หมอนี่ เพราะคงจะเป็นตำแหน่งที่มีเงินเดือนตั้งแต่ ๖๐ ชั่งขึ้นไปถึง ๘๐ ชั่งถึง ๑๐๐ ชั่ง ด้วยเห็นว่าแกใช่แกอยู่เสมอจะได้กระตือรือร้นไปทำงาน แยกออกมาไม่เอา จะขอไปเป็นผู้ว่าราชการเมืองนนทบุรีตามเดิมซึ่งมีเงินเดือนปีละ ๒๔ ชั่ง แลยังจะต้องมาเข้าโรงเรียน โรงเรียนแบบปกครองหัวเมืองมีลักษณะปกครองท้องถิ่นที่แน่นอน ถ้ารู้ได้ในปีหนึ่งเป็นอย่างนี้ ครั้นจะทอดทิ้งอะไรแก่กันเสียเวลา จึงไต่ถามเสียตามแต่ใจแก แต่อันที่จริงไม่ใช่ต้องการแก้ด้วยความจำเป็นอย่างไร หากคนหนุ่มๆ ใช้ดีกว่า ที่เลือกแก้ด้วยความปรานีเท่านั้น ที่แกไม่รักก็ด้วยเข้าใจอย่างเก่าๆ ว่ากรมวังใกล้ตรวนใกล้หว่าน ไปเป็นหัวเมือง จะได้ชดให้สบาย แต่ถ้ากลับเข้ามารู้ว่าเป็นอย่างไรแล้วจะมีความเสียใจเป็นอันมาก

พ่อคิดจะให้รังสิริไปอยู่ในเยอรมนีอีกคนหนึ่งซึ่งเป็นการผันใจพระยาวิสุทธิ เพราะพระยาวิสุทธิแค้นที่โดนสั่งเมืองแก้วไม่ได้ ออกความเหินกระดากอะไรต่าง ๆ มามาก มีเป็นข้อที่ควรฟังอยู่อย่างเดียวแต่ที่ว่า ชาวเมืองแก้วเขาไม่สู้เอาใจทูลให้เรื่องเจ้านาย ถ้าไปอยู่เมืองอื่น จะไม่มีใครเจียบ จะเป็นอันมีเจ้านาย เพราะมีเมียมากอะไรต่าง ๆ ความซื่อจริง การที่รังสิริจะไปครั้งนี้ พ่อไม่อยากจะให้ไปอยู่เป็นการโคงคังเหมือนเจ้า ขออย่าให้เด่นแรงเด่นกาอีกทีก็ควรโครมมากไป การทำให้ไปอยู่นั้น ด้วยความรักเยอรมันเขาค่อนข้างเดียวเท่านั้น

พ่อคิดถึงชายเมือไรจะไต่กลับ คุยยังเข้าเฝ้าที่ออกเหนือ

สยามินทร์

สำเนาพระราชโทรเลข ส่งไปพระราชทาน ณ สถานทูตไทย กรุงเบอร์ลิน

Your mother and I have been extremely delighted at the receipt of a telegram from the Emperor extolling you after the inspection of the cadet corps. We send you our best congratulations and kisses.

Chulalonkorn.

๑. กรมขุนชินนาทนต์เรนทร

๒. เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว. เบี้ย มาลากุล)

สำเนาพระราชโทรเลข ส่งไปพระราชทาน ณสถานทูตไทยกรุงเบอร์ลิน

By decision of military department you have been nominated second lieutenant in the body [guard].

Chulalonkorn

คำแปลพระราชโทรเลข

เสด็จแม่แลพ่อมีความปลาบปลื้มเป็นอย่างยิ่ง ที่ได้รัยโทรเลขจากเฮมเปอเรอ สมเซยเจ้าชายหลวงที่ได้เสด็จไปตรวจโรงเรียนนายร้อย เราขอแสดงความยินดีมาเป็นอันมาก แลฝากบุญมาด้วย

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์

โดยคำสั่งของกระทรวงกลาโหม เจ้าไกรยแห่งทั้งให้เป็นนายร้อยโทสังกัดกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์

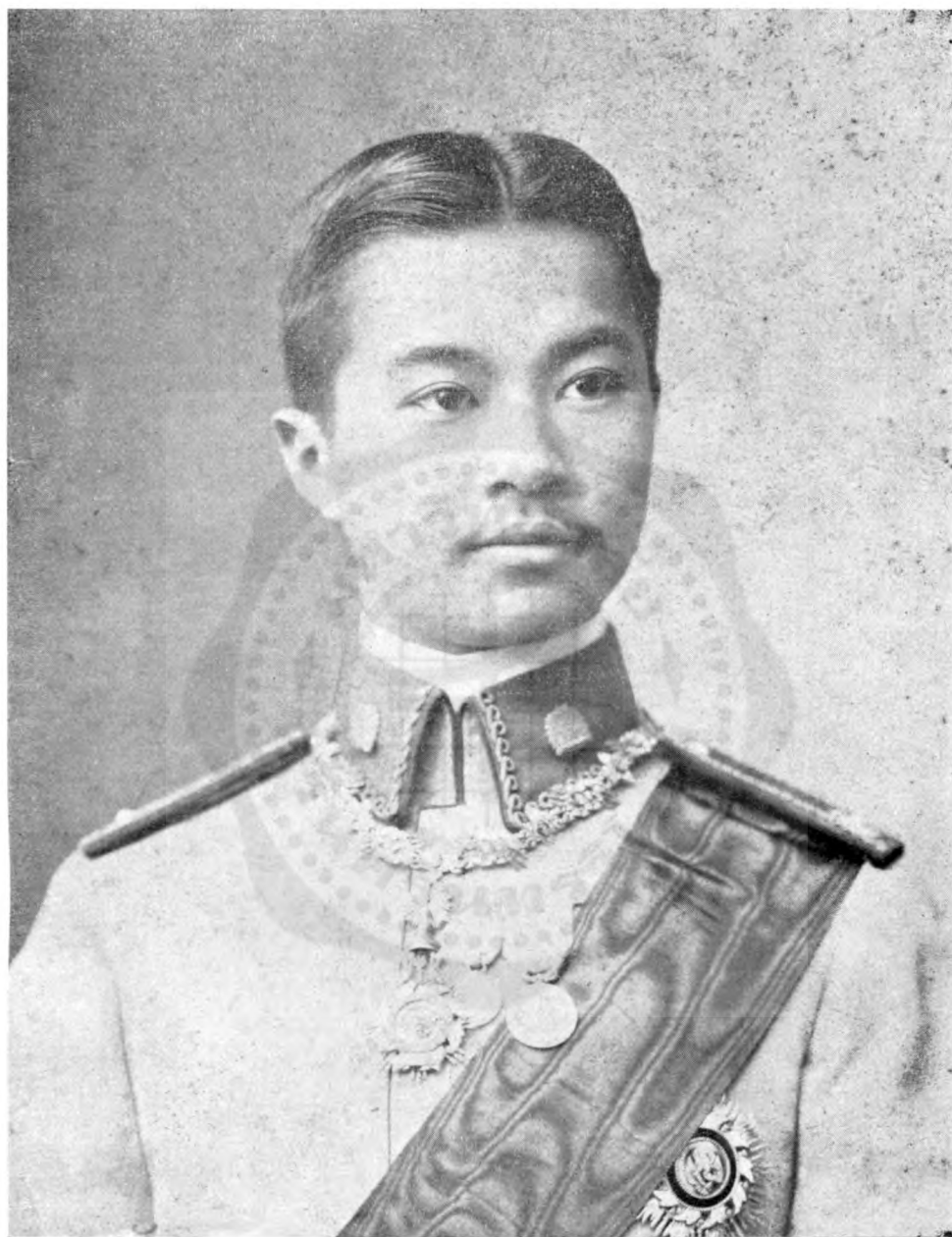
ที่ ๑/๓๔๘

พระที่นั่งบรมนาคมณเฑียร

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๕

ถึงชายบริพัตร ด้วยกรมแผนที่เขาเดิมสวนดุสิตลงในแผนที่ของเดิมซึ่งแต่ก่อนว่างขาวอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ตรวจเพราะไม่มีอะไร แล้วเขาคัฟิมพ์แจกตามกระทรวงต่าง ๆ บ้าง ขยายบ้าง แต่ไม่ได้ให้พ่อไม่รู้ว่าเพราะเหตุใด ที่เขาจะเห็นว่ายังเลวอยู่ เพราะทันฉบับแผ่นโตมียอยู่แล้ว เมื่อได้ทราบข่าวแลได้เห็นตัวอย่างซึ่งเขาทำเป็นม้วนสำหรับขึงฝา จึงได้ขอให้เขาคิดเป็นเล่มสำหรับที่จะส่งออกมาให้ เพราะเห็นมีอินทเรศที่เกี่ยวข้องอยู่ข้างทุก ๆ คน ได้หมายเลขที่บ้านใครต่อใครออกมาพอให้รู้เป็นเค้า

แต่แผนที่ยังเป็นแผนที่โบราณที่ทำทั้ง ๑๐ ปีล่วงมาแล้วโดยมาก เดิมลงแต่ตอนข้างเหนือเท่านั้น ตอนในเมืองไม่มีใครจะไต่แก้ไขอันใด เพราะการเปลี่ยนแปลงผังมณฑลใน ๔,๕, ๖ ปีโดยมาก มีแปลกอย่างเดียวที่จะให้เห็นว่าบางกอก

ทรงเครื่องนายร้อยตรี แห่งกองทัพบกเยอรมัน
ประดับราชอิสริยาภรณ์ไทย
นายเมือพระชันษา ๑๙ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๔๓

แต่ก่อน กล่าวกันว่าเหมือนรูปกระต๊อปูนปั้นเกี้ยวไว้ได้กลายเป็นรูปช้าง เพราะ
 เกิดมีสวนกุหลาบเป็นใบหูขึ้น ได้สั่งมาแต่ ๓ แห่ง คือ ที่เมืองแก้วแลเขษณินกับ
 เซนชัยเทอสเบ็ก เพราะได้แยกกันอยู่เพียงเท่านั้น ซึ่งไม่พูดถึงเรื่องอื่นต่อไปอีก
 เพราะเหตุว่าคิกระตีพิมพ์หนังสือส่งแผ่นต้น กวียเหตุว่าคำอธิบายค่อนข้างยาว
 เรื่องอื่นจะต้องเอาไว้พูดต่างหาก

จุฬาลงกรณ์ ประ.

ที่ ๒/๓๕๓

พระที่นั่งบรมนาคมสธณีย์

วันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๕

ถึงชายบริพัตร กวียพ่อไกรยหนังสือลงวันที่ ๑๔ ตุลาคม ทั้งได้เห็นหนังสือ
 นิตแะมาภัยแม่จึงรีบตอบเสียให้ทันใจ

ในการที่จะกลับมานั้นเป็นการสมควร พ่อตีใจอยากจะไต่พบ เขาเป็นอนุญาต
 ให้มาตามกำหนดที่ว่า

ความคิดที่จะคิดเขียนให้ตลอดไปนั้นเห็นด้วย เกลี่ยคล้ายครั้ง ๆ กลาง ๆ
 มาไม่เป็นโล้เป็นพาย มีอยู่นิดเดียวแต่เพียงความจริงนั้น ในเวลานี้ในเมืองไทยเรา
 ครั้งหนึ่งก็ยังมีคิดว่าไม่มีความรู้เลย เมื่อกลับมาคงจะได้เห็นว่าความซัดคนของ
 เราเป็นอยู่อย่างไร ถ้าจะเปรียบด้วยเรือกก็เหมือนกับเมื่อก่อนเขาซัดทิ้งไว้ในอู่ คง
 อยู่แต่รูปเรือ ที่อู่มันลุ่มจะลอยน้ำไม่ได้ เมื่อจำเป็นต้องเข็นลงน้ำ ก็เอา
 โกลนประแท่นขึ้น คนพายก็ไม่เป็น คนหนึ่งยกคนหนึ่งจ้วงตม ๆ ตม ๆ น้ำก็เซียว
 ลมก็จิก เวลาว่าง ๆ ค่อยไปยาเปลี่ยนไม้ไปที่ละแผ่น ๒ แผ่น ทอดหมันยาขึ้นพอ
 เป็นรูป แต่คนที่พายล้วนแต่เป็นโรคไทรต่าง ๆ ตายอดข้าง หุนหวกข้าง
 การที่จะหาพายให้เต็มลำเป็นการยากอย่างยิ่ง ถ้าจะถามว่าเมืองไทยทำไมจึงได้
 ซัดกว่ายอื่น ก็คงว่าเพราะเหตุที่มันเป็นเช่นนั้นแหละ

ข้อซึ่งเกลียดกลัวว่า ถึงจะเป็นทหารจะใช้การพลเรือนก็จะต้องทำนั้น คนอย่าง
 เช่นเจ้า ถึงจะว่าไม่ชอบการพลเรือนอยากจะเป็นแค่ทหาร มาถึงบ้านเจ้าก็ต้องทำ
 การพลเรือนเอง เพราะที่จะคิดการทหารไม่ให้เกี่ยวกับการพลเรือนได้ไปนั้นไม่มี เมื่อ
 จะจัดการทหารไปไม่สะดวกได้ทั้งความปรารถนาก็จะต้องหันมาทำการพลเรือนเพื่อค-
 หนุนแก่การทหาร ข้อนี้พ่อไม่ได้มีความวิตกกังวลเคี้ยว แต่เป็นการที่อยู่ที่ได้
 นึกไว้เสียแต่ก่อน เมื่อเวลาเล่าเรียนจะได้เอาใจใส่ในการพลเรือนไว้อย่าง แต่
 ความวินิจฉัยของพ่อข้อ ๑ เจ้าจะรู้ๆไม่ไม่ทราบ ในเรื่องที่มีผู้ถือว่าการทหารค-
 ที่สุด พลเรือนไม่ค- อีกพวก ๑ ถือว่าการทหารไม่มีประโยชน์อะไร พลเรือนค-
 การมาก เมื่อพ่อได้กลับเข้ามาจากยุโรปแล้ว ได้ยืนยันต่อแม่ว่าขออย่าให้มี
 ความวิตกกังวล ที่เพนทหารนั้นค-มากกว่าพลเรือนเพราะอาจะเรียนได้ทั้ง ๒ อย่าง
 แลได้วินิจฉัยไว้ว่า บรรดาผู้ที่เพนเจ้าฟ้าควรจะต้องเพนทหาร เพราะเหตุว่าที่จะ
 ประมาทว่าเมืองไทยในภายหน้าจะไม่มีเวลาเพนคอนสทิทิวชันแนลไม่ได้ ถ้าหากว่า
 เลิกเจ้านายราชการในหน้าที่พลเรือนเมื่อใด เจ้าฟ้าและหลุคไปก่อนไม่มีอะไรทำ
 ถ้าหากว่าเพนทหารอยู่คงจะได้เพนทหารอย่างเจ้านายฝรั่ง อีกประการหนึ่ง การใน
 เมืองไทยเกี่ยวกันกลับกันกว่าแต่ก่อน แต่มีใช้ก่อนที่เคี้ยว เพราะก่อนที่เคี้ยวนี้
 การทหารเป็นสำคัญ สำหรับชั้นชั้นสักรายนอก เจ้านายยอมเพนทหารมาก
 ภายหลังกลัวยเป็นชด ไม่ยอมให้ผู้ใดไปแตะต้องการข้างฝ่ายทหาร จึงได้ทำ
 การอยู่แต่ข้างฝ่ายพลเรือน ภายหลังมาการฝ่ายพลเรือนเป็นสำคัญขึ้นในเวลาบ้าน-
 เมืองสงบเรียบร้อย เจ้านายก็กลายเป็นต้องถูกกันจากราชการฝ่ายพลเรือน เลย
 แกว่งอยู่เปล่า ๆ มาบัดนี้เจ้านายทำการฝ่ายพลเรือนมาก เพราะเหตุว่าเป็นผู้
 ที่แกว่งอยู่เปล่า ๆ ตามธรรมเนียมเดิม พ่อเห็นว่าถ้าให้ทำการจะค-ใจ และจะเป็น
 พาหนะอันแข็งแรง จึงเอาเจ้านายเข้าในการพลเรือน เพราะเหตุว่าพ่อเป็นคน
 ไม่มีฝีมือแ้วแ้วแ้ว ไม่กลัวใครจะคิดชด เพราะเชื่อว่าปรายแล้วด้วยความเย็น
 จึงได้เอาเข้าใช้ ถิ่นนี้ว่าเป็นพาหนะอันค-ที่จะทำให้ความประสงค์สำเร็จได้ เวลานี้
 ก็เป็นเวลานิยมการพลเรือน จึงมีผู้เห็นการพลเรือนเป็นค- เพราะเขาถูกการแต่ชั่ว

ชั้นเดียวเสมอมา แต่พ่อคิดเห็นว่า ถ้าการพลเรือนบริบูรณ์เข้าจนถึงออกแล่นได้สะดวกในภายหน้าการทหารจะกลับเป็นที แต่คนอย่างเช่นชั้นเจ้า พลเรือนคงยังจะเป็นทีอยู่มาก แต่ถ้าหากว่าสลับไปภายหน้าไม่มีตัวพ่อแล้ว การพลเรือนยังคงอยู่เช่นนั้น ถ้าหากว่าเป็นที่รังเกียจคงจะไม่ได้ทำการพลเรือน ถ้ามีวิชาฝ่ายทหารไว้ ทหารนั้นแหละจะเป็นที่พึ่ง ที่ว่าทงนี้ใช้จะมุ่งหมายว่าต่อไปภายหน้าจะมีความแตกร้างหมดหมดทางกันก็ไม่คิดเห็น เพราะพ่อของทองนิกว่าได้ทำตัวอย่างไว้ที่ตั้งแต่เกิดมาเป็นกรุงศรีอยุธยา ยังไม่มีเวลาใดเวลาหนึ่งซึ่งเจ้าแผ่นดินกับเจ้านายเป็นไมตรีกันขึ้นไปกว่านี้ ที่จะกลับกลายเป็นอย่างอื่นไปได้ง่าย ๆ นั้น ก็จะมีอย่างเดียวแต่เป็นเวลาที่เขาเมืองไทยจะสูญ ขอจบเรื่องความเหินไว้เท่านี้

มีข้อวิพากษ์อย่างหนึ่งในเรื่องที่เป็นทหาร การทรมานตรากตรำในทหารเยอรมันยิ่งกว่าอังกฤษมากนัก จนถึงอังกฤษกลอกคอว่าอาลเฟรดคอฟโคเบ็กตายเพราะฝึกหัดเป็นทหารเยอรมัน ความจริงในข้อนี้ก็อยู่ ว่าอาลเฟรดเป็นคนซุกซนโถมอยู่เองมากไม่ใช่เพราะทหาร แต่ยังมีข้อวิพากษ์ข้อ ๑ ว่าเราเป็นม้าไทย ไปใช้อย่างม้าเทศจะเกินกำลังบ้างฤาไม่ คราวนี้เห็นรูปกลับจากประลองยุทธ ผอมไปเป็นอันมาก แม้ร้องให้ออกเฟอะ แลได้ทราบว่าเขาจะยอมผ่อนผันให้ เจ้าก็รม ทำเหมือนเขาจนตลอด ถิ่นนี้ว่าเป็นความอดสาททนทานอันดี แต่ขอให้ตั้งใจซึ่งกำลังตัวอย่ารมให้เกินกำลังจนหักได้ ไม่มีผู้จะเป็นผู้ตัดสินดีกว่าตัวเองว่ากำลังจะพอทนได้เพียงเท่าใด

มีเรื่องที่จะพูดอีกต่อไปแต่ไม่มีเวลาเขียน เริ่มแล้วค้างเล่าไว้ ขออย่าให้เข้าใจว่าไม่ได้คิดถึงทิศทางปล่อย แต่หนังสือฉบับนี้ยาวแล้วจะขอจบไว้เสียที ขอให้ช่วยปราศลายคาปาเดตามที่จะควรพึงพอใจแก้อย่างไรให้เป็นทีพอใจ แต่ความจริงก็ได้นึกถึงแก่นเนื่อง ๆ ยังเห็นท่าเล่นตาอยู่เสมอ ถ้าอยากจะให้พ่อเขียนหนังสือ

๑. ปรีชอัลดเฟรดคอฟเชิร์คโคเบ็ก ไอร์สตุ๊กลอฟตกับแกรนด์ดัชเชสสุมาร์ ต้นพระชนม
พระชันษา ๒๔

๒. หมายความว่า ดึงคันหรือคือคัน

ขอให้พักแม่มาให้เดือนพื่อในเวลาว่าง ๆ ซึ่งบางวันก็มีแต่อยู่ข้างทายาก

เรื่องรูปนั้นได้คิดมาถึง ๑ แล้วจะส่งไปแต่ไม่สำเร็จ เพราะถูกข้าฝรัง
โกหกเป็นพน ถ้ามันจะถ่ายมันถ่ายแต่รูปใหญ่แล้วบอกว่าไปทำเล็กได้ ข้าเรา
ก็ขี้เกียจจะนั่งให้มันถ่ายเล็กอีกทีหนึ่ง ครั้นจะส่งใหญ่ออกไปเหนมันเกาะกะนั้น คนที่
ไปอยู่เรียนเช่นนี้ย่อมจะอยู่รอน แล้วย้ายไปย้ายมา ใ้รูปแผ่นโต ๆ จะขึ้นไปไหน
ก็ไม่ได้ข้างที่ก็จะไม่มีที่คิด เล่นแต่กระบวรคอยรูป ถ้าใ้มากก็คงจะใ้มาสำหรับ
ต้องใ้ใครในทันทีทันควัน ย่อมจะแฟมึน อยู่เป็นนิจ พอนานๆเข้ารูปนั้นกลายเป็น
เก่าไปเสียแล้ว จะต้องทิ้งใ้ถ่ายใหม่ใ้สักรูป ๑ พวกกันถึงเรื่องรูปนั้นจนอดหัวร่อ
ไม่ใ้ว่าเหมือนกิ่งอัมเบิก พ่อชอรูปแกรยว่าจะใ้ พ่อไปกำชัยปรีชเนเปอล
ที่เป็นเจ้าแผ่นดินเคียวนี้ใ้ช่วยเตือนใ้ แกว่าเตือนอะไรกับทูลหม่อม “ฉันทูล”
ชอรับว่าจะประทาน ๓ บั้แล้วยังไม่ได้ แต่ก็จะใ้พ่อชอเตือนเอาของฉันทูลด้วย
แต่กระนั้นก็เลยไม่ได้เงินแก่ตาย เพราะโทษที่ชอใ้ถ่ายรูปเป็นกำลัง รคน
เฉลิมพระชนมพรรษากำหนดที่จะถ่าย แต่เคยเลย ๆ มาไม่ใ้ใครจะใ้ถ่าย คราวนี้
ก็ล่วงมานานแล้ว จะคิดอ่านถ่าย

จุฬาลงกรณ์ ปร.

สำเนาพระราชโทรเลข ส่งไปพระราชทานณสถานทูตไทย กรุงเบอร์ลิน

I have to-day opened Korat Railway arrived here for the first time mis-
sing you very much best love -

Chulalongkorn R.

คำแปลพระราชโทรเลข

พ่อใ้มาเบิกรถไฟสายโคราชในวันนี้ ใ้มาถึงที่นี่เป็นครั้งแรก คิดถึง
เจ้าเป็นอันมาก ด้วยความรักยิ่ง.

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ปร.

-
- ๑. หมายความว่า รบเร้า ๒. ขาดแคลน
 - ๓. พระเจ้าอมเบอร์โต แห่งประเทศอิตาลี
 - ๔. พระเจ้าวิตตอริโอ เอ็มมันวลที่ ๓ แห่งประเทศอิตาลี

วันที่ ๕ พฤษภาคม รศ ๑๒๐

ในการเมรุครั้งนั้นทำแฉ่งไปหมายจะให้คนที่ต้องลงทุนน้อย แต่ที่แท้ก็ออก
 นียบๆ เพราะต้องซ่อมวัดยวรสฐานซึ่งทิ้งโถมมานานให้ดีขึ้น แต่ก็เย็นของถาวร
 ที่ไม่ทำก็สกปรกอยู่กลางเมือง การศพคุณยายที่จะทำก็จะทำแห่งเดียวกัน แต่ไม่
 เอาเข้าวัดยวรสฐาน เกือบที่เหลืจากงานทั้งปวงมาทำอย่างเล็กแต่เย็น อย่างเคม
 เกียรติกส์คุ้มเกล้าของคณน้อย ๒ ใต้ความลำบากของงานเมรุที่แย่งเอาอย่างเก่าไว้เท่า
 ไท ยกเสียเท่าใด แต่ยกเสียเย็นอันมากยังนียบหายเคมที่ ครั้นจะเลิกโครมคราม
 มากไป คนทั้งปวงจะเห็นว่าไม่มีความกตัญญูชิตนุเย็นที่คงไป แต่เย็นเรื่องไม่สนก
 เลียจริงๆ ยิ่งเผาท่อๆ กันหลายงาน ความเศร้าโศกก็สระสมกันมาก มีเสด็จยาย" ขึ้น
 สำคัญกว่าคนอื่น การอะไร ๆ ล่วงมาแล้ว มันมานักได้ขึ้นในเวลานั้นหมกอากาศ
 ก็เย็นฝนก็เริ่มมี ไม่สบายทั้งท้องทั้งตัวจนลงปลายเลียบหอบหืด เพราะฉนั้นการ

เย็นเวลาสายก็ เสกข์แม่ออกกัน ๆ ว่า ชายไม่เฝ้าเพื่อถึงคุณยายตาย เพราะไม่
เห็นพูดถึง ถึงโลกแต่จะมาทางออก คราวนี้จะต้องเดิมเสียว่า “เฝ้าคุณยาย” ทุกที
จึงจะพอ พอพอค่อยสายก็เร่งงานที่ค้างสำหรับจะมารั้งเงินเวลาหมกไป แต่หวังว่า
หลบคันฝนได้พอฝนซุกเสียแล้วกลับไปบ้านจะไม่หอบพิศมิง ก็ไปออกมาด้วย

๔. สมเด็จพระเจ้าฟ้าสุทธชาทิพยวดี ๑ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร

เวลาที่ชายมานั้นจะให้ยู่วังสราญรมย์ ซึ่งค้อยสบายกว่าเรือนที่คิด^๑ มา
อยู่ แต่เสด็จแม่โปรดว่าไปมาหาง่าย เรือนนั้นอยู่ที่ประตูคันสน ร้อนไม่สบายแล
ดูไม่งามเลย ถ้ามีฝรั่งไปมาหาสู่ชายหน้า

พ่อวิตกแต่จะล้มเรื่องโทรเลขถึงเฮมเปรอ เพราะยังนานวัน จะสั่งเสด็จแม่
ให้ค้อยเรือนที่ล้มยิ่งกว่าพ่อเสียอีก ถ้ามีเรื่องที่จะต้องจำได้แต่จกให้ไว้ แต่กรณ^๒
นี้ล้มที่จกจนเกินเวลาได้ เพราะฉะนั้นถ้าต้องการเห็นควรมีเมื่อใด ให้มีโทรเลขเตือน
เข้ามาให้ระ^๓ค

มีเรื่องที่จะพูดอีกมากแต่มีหนังสืออื่นมาก เอาไว้ให้แม่แลพี่เล่าให้ฟังเถิด
พ่อมีความคิดถึงมาก ยังมีกำหนดยิ่งใจเกิน ขอโทษที่เขียนหนังสือคำ ๆ เปราะ ๆ
ก็งั้นเพราะเป็นการด่วน

พ่อที่รัก

จุฬาลงกรณ์ ประ

ที่ ๑/๖๒

โฮเตลโฮมันน์เมืองบันคอง

วันที่ ๑๘ มิถุนายน รศ ๑๒๐

ถึงชายบริพัตร

ทวยพ่อได้รับหนังสือ ลงวันที่ ๑๔ เมษายน เรื่องทาสเกอยากจะเข้ามา
เมืองไทยนั้นแล้ว เห็นว่าถ้าจะให้เจ้าพูกอย่างหนึ่งอย่างใดก็ไม่ใช่ จึงได้จดหมาย
ถึงพระยานทให้คิกอ่านพทท ทักก็ส่งมาในหนังสือนี้ด้วยแล้ว แกกก็จะใช้
กยทอ้ง เพราะเหตุว่าหนังสือนี้ไม่ได้สอนแกโดยถ้วนถี่ เกณฑให้แกนิกเขาเองข้าง
ทามชอปป

การที่พ่อมาเที่ยวยาวาครังนี้ กันเหตุเกิดขึ้นด้วยกลัวอายุ ๔๘ ซึ่งเป็นเขตร
อันหนึ่งของเจ้านาย แลรู้สึกไม่มีใครจะสบาย มีเคียววนเป็นหัดเกิดขึ้น กลัวว่าอยู่ใน

ข้างนอกเวลาต้นฤดูฝนจะเป็นที่คึกคักมากขึ้น อีกอย่างหนึ่งกลัวลงรากมันจะมาฉวยเอาไป
 ไปด้วยยังเช่นท่านกลาง * จึงได้คิดออกเป็นอุ้งทองหนึ่งทำอยู่สักหน่อย ปลูกปลากเมื่อมา
 าวนจะถึงถึงคโปร หมาที่พ่อเลี้ยงมาจะว่ามันเมาคลื่นก็ไม่ได้ เพราะมันก็เคยไปทะเล
 แต่กิริยาของมันง่วงงมำเหมือนเมาคลื่น หน่อยหนึ่งก็ตาย ไม่ทำวที่ชอจากขาเตน ขาเตน
 ไม่น่าจะหัก ทำวลงไปก็เกือบแตกออกเป็นสี่ซีก ได้ยินอยู่ว่าอะไรมาเสียของที่ใช้คึก
 ทั่ว แลสัทวที่เลี้ยงใกล้ทั่วเช่นนี้ทำให้รู้สึกชากไปมาก มาถึงนั้นก็พอเกิดเรื่องลูกเอียค
 เล็ก ๒ เจ็บ อันที่จริงเจ็บมาแต่กลางทาง เมื่อก่อนถึงคโปรครึ่งหนึ่ง ไม่ได้ขึ้น
 เมืองนั้น ครนเมื่อมาถึงยาวากก็หาย ขึ้นมาอยู่ยเตนชอคแม่เล็กพาไปเที่ยว ที่สวน
 ถูกแดดในเวลาเช้า ครนเวลาเย็นไปถูกฝนอีกใช้กลับ อาการก็คล้ายจนมาเมืองน
 เข้าใจว่าเป็นที่วกับความประมาทมากกว่าอย่างอื่น ไม่มีใครที่จะคิดอ่านรักษาให้หาย
 สนิท พ่อก็รู้แต่ว่าหายแล้วหายแล้ว จนคืนที่ ๓ เวลาอรุณรุ่ง ได้ยินเสียงรากแลร้อง
 มาก ก็ไม่มีใครทันอยู่แต่กับแม่ * พ่ออยู่ห้องคนละฟากได้ยินเสียง * ไปคเรียกหมอ
 ก็ยังเห็นไม่เป็นไรกันอยู่นั้น ออกจะเห็นว่าเคยๆ เป็น พ่อขึ้นไป แต่ไม่ซำกเป็นความ
 าวจริง คือปรอทขึ้นถึง ๑๐๕ ไม่ลดเลย หมอยลันดาแลหมอของเราให้กินยาควินินถึง
 คราวละ ๑๐ เกรนก็ไม่ได้ย ภายหลังได้ความว่าเป็นโรคไทฟอยร มีหอยมาก ได้
 ประชุมหมอใช้ถุงผ้าชุบน้ำห่อตัวแล้วเอาผ้าแขงใส่ ปรอทจึงได้ลด หมอให้กินแต่น้ำ
 นมก็ไม่ละลาย แน่นเพื่อเป็นคกริวชัก อาการมากตลอดวันยังค้ำยรุ่งจนมือได้ตระ
 เเตรียมการตลอดหมคแล้วทุกอย่าง แต่ที่กำหนดว่าจะคายนั้นยครั้งไม่ถวน ยิ่งวันที่
 ๓๑ เดือน พฤษภาคม ยิ่งเจ็บมากหนักในวันนั้น พวกเราที่มาไม่ได้เป็นอันหลับอันนอน
 ข้างกายกัน ๒๐ วัน จึงได้เป็นอันพ้นจากอันตราย แต่เดิวนก็ยังลุกขึ้นไม่ได้ คงจะ
 อกอยอีกเดือนหนึ่งจึงจะกลับได้ เงินที่เอามาใช้ก็หมด เทียวไหนก็ไม่ได้ เทียว
 บัวยการเปล่าทั้งสิน นับว่าเป็นเคราะห์ร้ายทั้งเรื่อง ไม่มีความสนุกสหายอันใดเลย มี

๑. สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์

๒. สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา

๓. ท้าวनावรรคณารักษ์ (แจ่ม ไกรฤกษ์)

ข้อที่จะรับใจได้อย่างเดียว เพียงว่าถ้าอยู่ข้างนอกก็คงไม่หาย เพราะเหตุที่ขี้หมอไทยก็ไม่มีอะไรรักษา หมอฝรั่งในข้างนอกก็ไม่มีดีเหมือนนั้น จึงนับเอาว่าเป็นการมาเสดการพระเคราะห์ต่างประเทศก็เป็นการก็อยู่ แต่ข้อซึ่งว่าใช่เพราะไตพิการนั้น กลับเป็นตรงกันข้าม คือกลายเป็นไตพิการเพราะจับไข้ปรอทไม่ลดหย เพราะเหตุที่ไม่ได้ใช้ยาปรากฏอีกต่อไป

พอที่น่าคอยที่จะได้พบเวลากี่วันแล้ว หวังว่าตาปลาสะจะไม่คลั่งเหลือเกินไป

จุฬาลงกรณ์ ปร.

สำเนาพระราชหัตถเลขา

โฮเทลโฮมันน์เมืองบันทง

วันที่ ๑๗ มิถุนายน รตนโกสินทร ศก ๑๒๐

ถึงพระยานนท์ ท่วยไกรรับหนังสือขายบริพัตร แจ้งว่าในการที่จะกลับเข้ามากรุงเทพฯ คราวนี้กับตนปลาสะเอ้างว่าสวัสดิโคธณ^๕ บอกไว้แต่ก่อนว่า เราจะเชิญให้เขาเข้ามาเที่ยวกรุงเทพฯ ๑ สัปดาห์หนึ่ง คราวนี้เห็นว่าเย็นชื่อง เพราะเขาได้ ทำราชการของไทยมาช้านาน ขอให้ขายบริพัตรขอเงินค่าเดินทางให้เข้ามาเที่ยวเมืองไทย สัปดาห์หนึ่ง ขายบริพัตร ได้ตอบว่า ในการที่เจ้านายลูกเธอเข้ามาเป็นครั้งเป็นคราว เช่นนี้ไม่โปรดให้ผู้ใดที่ไม่ทรงคุ้นเคยกับเข้ามาเที่ยวชื่อง เพราะระจิตการที่พอกไรต่าง ๆ ยากนัก เขาว่าเขาเข้าใจแล้วจะขออยู่โฮเทล จะได้ไม่เป็นที่กีดขวางอย่างหนึ่งอย่างใด อีกประการหนึ่งก็จะรีบมารับไป จะอยู่ข้างนอกไม่เกิน ๓ อาทิตย์ ขายบริพัตรจะพูดจาอันใดต่อไปไม่ได้เพราะเหตุว่าเขาไม่ได้พูดเป็นการปลุกษาเขาอ้างให้ขอพระบรมราชานุญาตที่เกี่ยวข้องนี้ จึงต้องจดหมายเข้ามา

การที่ฝรั่งซึ่งเป็นผู้ปกครองเจ้านายจะเข้ามาพร้อมกันกับศิษย์ดังนี้เป็นการยาก เพราะเหตุว่าคนไทยเราเป็นที่รังเกียจในการที่จะรับรองพร้อมกันกับเจ้านาย ถ้ามีการอันใดเป็นการต้อนรับซึ่งควรจะเป็นแต่เฉพาะในเชื้อวงศ์ฤๅในคนไทยด้วยกันจะไม่เชิญ

เขาตัวยักก็ดูไม่สมควรจะเชิญตัวยักก็คิด ที่สุทนต์แม่เขอลงไปมาหาสู่กันก็คงไม่
เป็นการสวทก ถึงว่าเขาจะยอมไม่เกี่ยวข้องอันใด ก็ยังมีข้อสำคัญซึ่งเป็นข้อจริงเกี่ยว
แท้ คือฝรั่งในเมืองไทยตั้งแต่ทูตแลกงสุลเป็นต้นมักจะเป็นคนมีอิทธิยาไคร่ยัทยาขาย
โดยถือว่าเมืองเราเลวกว่าเมืองเขามีสัญญาที่เรายอมยกอำนาจ ชำระ ความให้ เป็น
ต้นเหตุ มักจะกระทางกระเถียง เข้ามายังเมืองไทยพวกนั้นก็เข้าชักนำไปทำฤทธิ
ทำเศษไปต่าง ๆ โดยจะไม่มีเหตุอันใดเลย ความสนิทสนมแลความนบถักนวล ที่
เคยมีมาแต่ก่อนก็จะต้องเปลี่ยนแปลงไป ทั้งกับต้นปาสเก จะเข้ามาครองนี้ ก็ไม่
ไต่มาในน่าที่อย่างหนึ่งอย่างใด ซึ่งจะเห็นประโยชน์แก่ลูก เป็นโดยสารมาเที่ยว
แล้วก็กลับไปก่อน เราเป็นผู้เสียค่าเดินทางทั้งไปทั้งมา แล้วชำระเกศโทษทั้งเช่น
กล่าวมาแล้วข้างต้น จึงเห็นว่าควรจะต้องกันเสียอย่าให้เข้ามาไต่กันเป็นการดี แต่
การที่จะยอมกันดังนี้ จะให้ชายบริพัตรพดเองเป็นการไม่ควร จึงได้ตอบชายบริพัตร
ไปว่าเรองนี้ไต่ส่งให้พระยานนทีพดกับกับต้นปาสเกแล้ว

ในการที่จะพบนั่นต้องระวังอย่าให้เข็นที่ราวรานกันชน แลอย่าพุดให้เห็นเข็น
เราไม่กล้าที่จะให้เขาเข้ามา เพราะการภายในของเราสกลปรกรงรั้งอย่างไร ให้
เข็นการที่เกิดความหมิ่นประมาทควรจะพุดให้เข็นทำนองว่าเราเห็นว่ากัณฑ์ปาสเกไก
เคยเป็นผู้ปกครองชายบริพัตรมาอยู่ในประเทศเยอรมัน เมื่อเข้ามาถึงข้างนอกจะไม่
ให้มีอำนาจปกครองอย่างใดก็ไม่สมควร ถ้าจะให้ปกครองรักษาอย่างเช่นที่เข็นไป
ในประเทศยุโรปก็เข็นการซัดซังหลายอย่างซึ่งกลัวว่าจะจกให้เรียบร้อยไม่ได้ ในเมือง
ไทยซึ่งราษฎรนับถือเจ้านายมาก ให้พระยานกัศัตถ์อ่านพุดจาโดยทำนองนี้ ฤจะเห็น
มีท่าทางที่จะควรพุดไต่อย่างใดก็ให้คิกอ่านพุดจาอย่าให้กัณฑ์ปาสเกเข้ามาครั้น
แลอย่าให้เข็นที่ราวรานไต่

หนึ่งในการศึกษาบริพัตรจะเข้ามาครั้งนั้น ให้พระยานนท์ไปผูกขาดกับพระยาสุริ
 ยานวัตร^๑ คิศจัตการที่จะให้ไปเข้ามาตามกำหนด เป็นการสวดกทุกอย่าง

วันที่ ๓๐ กรกฎาคม รศ ๑๒๐

ถึง นายทวีพัชร ด้วยพ่อมีความยินดีนักในการที่เจ้าโล้ววิชาได้อำนาจเสด็จ
ของเฮมเปรอนในครั้งนั้น นับว่าเป็นทุนอันวิเศษสำหรับตัวสืบลไปภายหน้า การที่ได้รู้เหตุ
เรื่องนั้นรู้จากเฮมเปรอนก่อนที่รู้โทรเลขเจ้าที่ตังใจว่าจะให้รู้ก่อนนั้น การที่คอยเข้าไป
เพราะเขาส่งตามไปยาวว่า เฉพาะเป็นเวลาเดินทางด้วย การที่ไม่ได้ขออนุญาตให้
กลับในโทรเลขฉบับแรกเพราะยังไม่ได้รับของเจ้า แต่ได้นึกแล้วเห็นว่ามีเวลาถมไป
ก็ใจกันเปล่าๆ เสียก่อนดีกว่า แต่บัดนี้ได้มีไปแล้วได้รับคำตอบถึงสำเนาที่ส่งมาด้วย
ในซองนี้แล้ว

การที่จะกลับมาดูเวลาพอไม่อยู่นั้นได้คิดเห็นแล้วว่าเจ้าคงจะอยาก ตาม ขึ้น
ไป แต่คงจะไปไม่พ้นอ่างทองฤาอะไร ถึงเช่นนั้นก็คงยังดีกว่าที่ได้พอกันเร็วขึ้น
การที่จะมานั้นได้มอบให้นายทหารเป็นผู้จัดทั้งสิ้น เพราะกรมวังไว้อยาก ด้วยคน
มักจะมีที่เพิกเป็นเหล่าจะหาความสุขไม่ได้ ท่านเล็ก * ก็กระชั้นไปกับพ่อ แต่
จิระ^๒ เขามีธุระเรื่องเมียเขา^๓ จึงจะเกณฑ์ให้เป็นผู้จัดการทั้งปวงทั่วไป ในการที่จะ
รับเจ้ามาแลการที่จะอยู่ในข้างนอก เรือมหาจักรีก็จะออกไปรับที่สิงคโปร์คงมี พระ
ราชวรินทร์^๔ ในน้ำที่ราชองครักษ์คนหนึ่ง ทหารเขาจะให้พระศัลยทูตเป็นผู้ไปดำจำ
เป็นจะต้องมีกรมวังพระราชวรินทร์เหยียดได้ อีกในยหนึ่งเขาจะให้กลาง^๕ ฤาใคร
อีกออกไปด้วย ที่อยู่นั้นเป็นวังสราญรมย์ ผู้ที่จะรับใช้นั้นมหาเล็กเวอร์คิกติ แต่การ
ที่จะมีรับแขกเหลือไปมาจะใช้นายทหารทั้งนั้น เป็นที่ว่าเหมือนมาอยู่ในกองทหาร
แต่ได้สั่งให้จึกเรือแจวไว้ เมื่อมาถึงจะควรรขึ้นอยู่บกฤาจะลงเรือไปก็เคยวกก็ตามแต่
ใจถ้าขึ้นไป ๕ วัน ล่องก็คงวันเดียวฤา ๒ วันเท่านั้น

๑. สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

๒. กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

๓. ม. จ. ประวาศสวัสดิ์ จิระประวัติ ๔. พระยามนตรีสุริวงษ์ (เชิธร บุนนาค)

๕. เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ (ม. ร. ว. สท้าน สนิทวงศ์)

การที่จะกลับเข้ามาครั้งนี้ จำจะต้องบอกให้รู้ตัวอย่างหนึ่ง ว่าคนที่ขางอก
มันมีชั่วมัก ขอให้รู้ตัวในทางอินทรีต่างๆ เกือบเกือบขึ้นขึ้นขึ้นเป็นเรือนๆ
โตต่างๆ แต่เป็นการที่ไม่น่ากลัวอันใดนัก รัชสมัยแรกให้อยู่แล้วเป็นแล้วกัน
เพราะสันดานคนไทยขี้กลัวอย่างที่สุด รักก็ตามชังก็ตาม พุดจริงก็ตามพูดเท็จก็ตาม
นึกแลพูดพอสบายๆ ปากพูดอะไรแล้วลืมจำไม่ได้อีกเลยจริง ๆ ที่เคียว เพราะฉะนั้นจะ
หาคนรักจริง ๆ ก็ยาก จะหาสัตว์ที่ร้ายกาจเหลือเกินเช่นฝรั่งก็ไม่ใคร่มี พ่อเชื่อใน
อัชฌาไศรยของเจ้า ว่าเมื่อได้เข้าไปในสมาคมคงจะเป็นที่พอใจคนมาก ถึงจะมีผู้ขอร้อง
ร้ายบ้างก็จะมีกำลังอันใด ที่จะทำได้นัก ทั้งผู้ที่จะมุ่งหมายจริง ๆ ก็น้อย เป็นแต่
คนที่หมายน้ำยอน่า จะคิดหาความชอบด้วยปาก พอได้เงินได้ทองในปรยุบัน แล
หมายจะเป็นสมเด็จเจ้าพระยาในภายหน้า ด้วยหมายว่าจับคนให้วิวาทกันไต่มาเท่าใด
ลาภแลยศก็จะบังเกิดมากเพียงนั้น คนเช่นนั้นเป็นพณเจ้ามาถึงคงจะเห็นได้ว่ามันเป็น
อยู่อย่างไร แต่จำจะต้องให้รู้ตัวแลรู้ตัวเสียในเบื้องต้นเท่านั้น

พ่อไปยวาวาครั้งนี้ได้ความลำบากเดือดร้อนเป็นอันมาก ไหนจะมีความเจ็บไข้
ต้องรักษา ตัวเองก็ไม่สบาย ไปไหนก็ไม่ได้แล้วไม่ให้นำข่าวความร้าย ๆ ต่าง ๆ ที่
ว่ากรุ่นเรื่อง ชาวขางอกเล่ามีท่านเล็กคนเดียวที่กรดลือร้นอยู่ นอกนั้นก็นอนแล
เล่นกันเสียหมด จนหนังสือราชการก็ไม่ได้รับ ก็เห็นใจท่านเล็กแต่พ่อเองก็ทนอยู่
ยังรุ่งยังค่ำยังไม่ไหว เสนายกทุกวันนั้นเหมือนควายที่หิวย่อย ถ้าหยาบเคียนแซ่
เคียนกรดก็หยาบเคียนเสียหมด จะผลัดเปลี่ยนก็ไม่มีคน พ่อเห็นเมืองไทยจะ
ล้มเสียเพราะเรื่องนี้เป็นแน่แล้ว คึก ๆ ขึ้นมาแล้วเหือกแห่งใจเทศน์ *ถ้ามีเมือง
ขึ้นเป็นเมืองของตัวเขาหามาเป็นเจ้าแผ่นดินเช่นกิ่งอามาติโอเมืองเสปญ * แล้ว จะ
แอบคิเคดไปบ้านเสียนานแล้ว เมื่อคนไปไม่ไหวก็มีความหวังใจอยู่ในโลก ว่าจะมา
ช่วยแบกหามความลำบากของพ่อเมื่อเวลาแก่แลโถมลงพอให้เป็นที่เขาใจบ้าง เป็น
ความจริงพ่อรู้สึกความชรามาถึงข้างแล้ว จึงทำให้มีความวิคกวิจารณ์ในการภาย
น่านมาก ย่นมายาวเกินไปแล้ว เมื่อมาพบกันจะชี้แจงให้รู้เบาะแสชัดเจน จะได้
เป็นทางที่คึกคักศึกษาต่อไป

๑. เจ้าอามะดิโย แห่งวงศ์ชาวออบ ตักกอฟาวออสเตอ พระอนุชาของพระเจ้าอุมเบอร์โต ประเทศอิตาลี
คือเป็นพระเจ้าแผ่นดินเสปญอยู่แต่ พ.ศ. ๒๔๑๓ จน พ.ศ. ๒๔๑๗ ทรงพระนามว่าพระเจ้าอามะดิโย

ในเวลานี้ก็แต่ตั้งใจคอยอยู่ว่าไม่ช้าจะถึงกำหนด ในการที่มาครั้งนี้ก็
เปลี่ยนชื่อกรมเสียใหม่ เพราะการที่ใช้คำอันขึ้นนำชื่อมีแต่เจ้าคนเดียวไม่เข้าที่ คิด
จะเปลี่ยนเป็นนครสวรรค์ซึ่งเป็นเมืองลกหลวงเก่า ที่แท้ได้เป็นเมืองหลวงคู่ผลัดกัน
กับเมืองสุโขทัยนั้นด้วย ไม่ต้องมีพิธีอันใด มีประกาศแลแก้สัณนิษฐานที่นั่น

การที่มาครั้งนี้อยากจะให้คิดเรื่องที่ยานเรือนเสียให้เสร็จ แลให้ส่งกรม
สมณิก ให้เร่งข้อที่ใหม่ด้วย พ้อคิดว่าจะถือท้ายให้แม่ทำบ้านขึ้นไว้ เมื่อกลับมา
จะไถ่อยู่ กลัวว่าถ้าพ่อตายเสียก่อนจะได้ความลำบาก หนังสือฉบับนี้เจ้าคงเห็นไม่
สนุกเท่าไร เพราะเป็นเวลาที่พักใจไม่ได้สบายทั้งใจแลทั้งตัว จนหมดโรคเอด^๒ ก็ยัง
เห็นได้ว่ามีโรคภัยเบียดเบียนเพราะชราซึ่งเสกแม่ของเจ้าไม่ยอมมีรับเช่นนั้น แต่ที่
แท้เป็นความจริง เว้นแต่กว่าจะชราชานนั้นยังนานอยู่เป็นธรรมดาแต่รู้ตัวว่าถึงกัน
แล้วนั้นเป็นแน่

พ่อแม่พี่น้อง^๓ อธิบายกันมากในการที่เจ้าได้สำเร็จในทางวิชาครั้งนี้ แล
ชเง้อคอยอยู่ด้วยกันทั้งสน

จุฬาลงกรณ์ ปร.

(Copy)

TELEGRAM

from His Majesty to His Majesty the German Emperor, deposited at Bangkok,
July 28 th, 1901.

" His Majesty the German Emperor,
" Berlin.

" I most respectfully ask Your Majesty's leave for "

" Paribatra to visit home in the month of October and "

" after about three months' stay to return to resume his "

" duties in Germany. I hope Your Majesty will be "

" graciously pleased to grant him your permission. "

" Chulalonkorn. "

๑. กรมพระสมมตอมรพันธุ์

๒. พระยาประเสริฐสุศาสตร์ธำรง (ดอกเตอร์เรห์เตอร์)

๓. กรมหลวงทิพพรตันกิริฎกุลณี

(COPY)

TELEGRAM

from His Majesty the German Emperor to His Majesty,
deposited at Molde, July 29 th, at 10.50 a. m.;
received in Bangkok. July 30 th, 1901 at 10.45 a. m.
35 words.

“ His Majesty the King of Siam, ”
“ Bangkok. ”
“ It is with much pleasure that I grant to your ”
“ Majesty's son Paribatra leave who gained my special ”
“ praise by passing his Officers' examination so well. ”
“ William I. R. ”

(COPY)

TELEGRAM

from His Majesty to His Majesty the German Emperor,
deposited at Bangk, July 30 th, 1901 at 7.50 p. m.

“ His Majesty the German Emperor, ”
“ Berlin. ”
“ Pray Your Majesty accept my warmest thanks for ”
“ graciously granting leave to my son Paribatra. I am ”
“ indeed most gratified by his success at the Officers' ”
“ examination by gaining special praise of so exalted ”
“ a sovereign and of such a renowned soldier as Your ”
“ Majesty, a fact which will no doubt prove beneficent ”
“ to his future career. ”

Chulalonkorn.

คำแปลพระราชโทรเลข

ทูล สมเด็จพระเจ้าเอมเปอเรอเยอรมัน

กรุงเบอร์ลิน

หม่อมฉันขอประทานพระอนุญาตให้บริพัตรกลับไปเยี่ยมบ้านในเดือนตุลาคม
และเมื่อได้พักอยู่ประมาณ ๓ เดือนแล้วก็จะให้กลับไปประจำหน้าที่ตั้งเดิมในประเทศ
เยอรมัน หม่อมฉันหวังว่าคงจะทรงพระกรุณาประทานพระอนุญาตให้แก่เธอ

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์

ทูล สมเด็จพระเจ้ากรุงสยาม

กรุงเทพ ฯ

หม่อมฉันมีความยินดียิ่งในการอนุญาตให้บริพัตร พระราชโอรสของพระองค์ ผู้ซึ่งได้รับคำชมเชยเป็นพิเศษจากหม่อมฉันโดยที่เธอสอบไล่วิชา นายทหารได้เป็นอย่างดีนั้น ลาพักไว้

(พระปรมาภิไธย) วิลเลียม

ทูล สมเด็จพระเจ้าเฮมเปอเรอเยอรมัน

กรุงเบอร์ลิน

ขอได้โปรดทรงรับความขอบพระทัยในการที่ประทาน พระอนุญาตให้ ลูกชายบริพัตรลาพักไว้ หม่อมฉันมีความยินดีเป็นอย่างยิ่งในการที่เธอสอบไล่ได้เป็น นายทหาร ทั้งได้รับคำชมเชยเป็นพิเศษจากพระมหากษัตริย์อันทรงศักดิ์และทหารผู้มีนามอุโฆษเช่นพระองค์ ทั้งนี้ย่อมจะเป็นประโยชน์แก่งานอาชีพของเธอในอนาคตโดยปราศจากข้อสงสัย

(พระปรมาภิไธย) จูฬาลงกรณ์

พระที่นั่งวิมานเมฆ

๓๕

วันที่ ๒๖ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง บริพัตร ด้วยพ่อได้รับหนังสือหลายฉบับแล้วไม่ได้ตอบ ทั้งแต่กลับมาจากสิงคโปร์แล้วก็ยุ่งใหญ่ ไม่ใช่ยุ่งกับฝรั่งแต่ยุ่งกันเองมากกว่า แต่คราวนี้ได้อ่านจาก แนก * แชนแรงกี ด้วยแกอย่าเพื่องจะเป็นเจ้าพระยาอภิรัชชา^๑ อยู่ข้าง ทกใจ ญาไม่พอใจกันมากด้วยเราเกินแรง คือจับพระยาตานี้ ซึ่งเป็นคนไฟให้มันเอาไฟมาทิ้งได้เสมอ การปรึกษาต่อมาก็ออกร่วมข้างระก็แต่ยังไม่สำเร็จ

เกือบจะกำลังจับการทหารซึ่งจริงยังไม่รู้ แต่ที่จริงได้คิดไว้นานแล้ว แต่เป็นความลับ ไม่ใช่ที่จะเขียนลงในเวลานี้

๑. มิสเตอร์ริเวตคาแนก อังกฤษ ที่ปรึกษากระทรวงพระคลัง

๒. เจ้าพระยาอภิรัชชา (กุสตาฟ โรลิ่ง ชักมินส์)

ยังมีเรื่องข้าข้างมณฑลอิสาน ถึงต้องยกทหารจากโคราช ๗๐๐ แลประจำโคราช ๑๕๐๐ เรื่องบ้านนั้น คือ เกิดผู้มิขุญญัตติขุญญเกลื่อนเต็มไปทั้งนั้น ที่ตัวสำคัญๆ มี ๓-๔ คน ที่เรียกว่าสำคัญนั้นคือ เป็นขบถยกเข้าตีเมืองหลายแห่ง ไล่ฆ่าทหารตาย ๑๒ คน บัณฑิตได้ตัวฤๅฆ่าตายหมดแล้ว จะเห็นแปลกทีเดียว ทหารเรา ๒๕ คน บินใหญ่บอกหนึ่ง กับมีเจ้าพวกลาวตามหลังไปสัก ๑๐๐ เสก บินขึ้นใหญ่ ๔ นักคนตาย ๒๐๐ จับได้ ๑๕๐ จับไปประมาณสัก ๔-๕ ร้อย พวกมัน ๑๐๐๐ เสก นั้นเป็นรายสำคัญ นอกนั้นกษัตริย์ต่างๆ เช่นนี้ แต่คนมันเชื่อหมกตลอกเข้ามาจนโคราช ท่านพวกผู้ขุญญัตติ ๒ ยังมีอีกนับไม่ถ้วน แต่ชนนั้นมักจะปั่นฆ่าฤๅเวลาเหลือเกิน จนต้องมีคนทรงที่เขาเรียกกันว่าล่ำสำหรับโกหกแทนอีกคนหนึ่ง พวกนี้จับได้นับด้วยสิบล้านๆ แต่ที่โคราชเองยังต้องจับเป็น ๓ คน ทหารที่โคราชคืนก็พอรู้ว่า จะมีการที่คงไปรบมาเองโดยมาก ไข้ออกเกินเนื่องกันทั้งแต่รู้เหตุได้สองวันก็หนีกันไม่ขาด บัณฑิตการส่งลงแล้ว แต่มีใช้ระพันจากไม่เกี่ยวกับฝรั่งเศษ เพราะมันเกิดขึ้นใน ๒๕ กิโลเมตรเขาต้องบอกที่จะเอาทหารเข้าไป ทดพยายามที่จะเอาทหารฝรั่งเศษเข้ามาบ้าง แต่ภายหลังที่บ้านเขาขอมให้เราเข้าไปจึงเป็นอันเลิก แต่เราที่ไม่ได้เข้าไป เพราะตั้งแต่แตกใหญ่นั้นไปแล้วมันคุมกันไม่ติด กรมหลวงพลสิทธิจางคนจับ พวกลาวเหนเงินเข้าก็หายกล้ว จับได้ตัวมายัง เอาแต่หัวมายัง ที่จับนั้นแต่เฉพาะตัวผู้ขุญญเท่านั้น การส่งขจริงแต่ทหารยังถอนมาไม่ได้ จนกว่าจะเป็นปรกติ

พอมายอยู่ที่นั่นสบายก็เป็นอันมาก ถ้าอยู่ในวังเหนจะเต็มทนที่จะคงไปเที่ยวอีกวันเหลือสติกำลัง ใช้ส่งลงมากแต่กลายเป็นลงรากมีรายๆ เกือบจะเหมือนกับเวลาปรกติ แปลกก็เล็กน้อย แต่ผู้ตายที่เป็นสำคัญซึ่งเจ้าจะร้องฟูโตนั่น คือ นางจำเริญ ๒ แล้วเสียแล้ว

ขอแรงให้ช่วยแก้ไขทาติลก ตามแต่จะมีอำนาจแก้ไขอย่างไรได้ แกะออก

๑. กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์

๒. เจ้าจอมจำเริญ ในรัชกาลที่ ๕

จุฬาลงกรณ์ ประ.

எனவே

ถึง บรรพต ทั่วๆ ไป หนังสือฉบับที่ ๕ แลฉบับ ๑๑ เมษายนนั้นแล้ว

๑.๑ วิภลจริต

.๒ พระบาทวิสูตรโกษา (พัก สานเสน)

๓. **มิสเตอร์ เกษีเนียส** **ชาติฮอลันดา** เป็นเลขานุการในสถานทูตกรุงเบอร์ลิน

สำเนาหนังสือทั้งปวงมาตรวจดู ได้ความว่ากรมท่ามีโทรเลขไปวันที่ ๓ เวลาทุ่มเศษ
เจ้าเขียนหนังสือวันที่ ๔ จึงคลาศกัน จึงเอาเป็นธงไว้เสียที ครั้นเมื่อมาได้รับ
หนังสือฉบับหลังนี้ ก็เป็นอันได้ความสมตามทีคณนั้น หนังสือ ๒ ฉบับนี้ออกจะไข่ๆ
กยท้อง พ่อเห็นว่าที่เฮมเปรอจะว่าไรคงไม่ว่า มีอยู่อย่างเดียวแต่คำซึ่งมีผู้ทักว่า
กำหนดการเล่าเรียนสำหรับ ๑ นั้น มากกว่าเวลาที่ทำได้ ขอนั้นเห็นสำคัญที่
เจ้าจะต้องเลือกข้อซึ่งด้วยตัวเอง ถ้าความรู้ที่ควรจะได้มาเป็นประโยชน์จริงๆ ต้อง
ละเว้นเสียเพราะจะรักษากำหนดพอครบยให้มาถึงเช่นนั้นแล้ว ไม่ควรจะทำ ซ้ำไปเพียง
๕ เดือน ๖ เดือน แต่จะได้ประโยชน์ก็กว่าแล้ว ควรจะอยู่ต่อไปอีก ไม่ควระกลว
เสียเวลา

เรื่องที่ให้เล่ามาให้ฟังว่าสัญญาสงบแล้วนั้น เกียวนกลับเกิดอีกจนน่าสงไสย
ว่า.....จะจัดการมันกวนใหญ่เทมที่ จึงต้องขอขบนหนังสือเพียงเท่านั้น

สยามินทร์

พระที่นั่งวิมานเมฆ

วันที่ ๑๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึง บริพัตร ขอโทษที่ไม่ได้ตอบหนังสือ ผู้ตายโหงตายท่ามันกวนนัก จะ
ได้พบจิร ในเดือนสิงหาคมที่ยุโรป มีความปรารถนาที่จะพบเดี๋ยวนี้ เรื่องจะสร้าง
เรือนให้วิเวกกลางสวนสำหรับพักกันฤาอยู่ในเวลาที่อีกอันเช่นไป ที่ ชิงน้ำ เมือง สิงค
โปร์ ขนาดเท่าเรือนจิร กำลังเขียนแปลนอยู่ เขาว่า ๓๐ วันจึงจะแล้ว การที่จะทำ
นั้นคงจะแล้วเร็วไม่ช้า แต่กลัวว่าเฟอนิเซอจะไม่มี ด้วยตั้งประจำที่เสียหมดแลก็ปน
กันยุ่งเหลือกำลังแล้ว อยากจะหาใหม่ทีเดียวทั้งหมด เขาวารันอังกฤษอะไรใหม่ร้าน
หนึ่ง ทำดีกว่าเมเปอล เป็นผู้ที่ได้แต่งวังเฮมเปรอแลแต่งเรือที่ กอพอยกมาครองน
แต่ดูเหมือนจะแต่งถึงผนังด้วย เกินวาคณา แลจะฉิหายนัก ทั้งไม่ทันความปรารถนา
ด้วย ทราวย่าที่เจ้าจะไปทำที่อังกฤษเหมือนกัน จึงได้นึกอยากจะพลอยกันเฮา

อัน ซึ่งเป็นภาษาเขาพูดกันอยู่สำหรับคนชั่วอย่าง คือว่าจะส่งแปลนออกไปให้ ถ้า
เจ้าได้เลือกอะไรอย่างใดแล้ว ให้เอาสไค์นั้นเป็นยันต์เสียทีเดียว เอาแต่แปลนมอบ
ให้เขากระที่ประทุลงไปให้พอกก็ ไม่จำเป็นที่จะต้องเข้ามาตรวจตราวัดสอบอันใดแล้วจึง
กลับออกไปทำเช่นพระที่นั่งภาณุมาศ ซึ่งกว่าจะได้เข้ามาก็พ้นหัก ๓ ซัก เว้น
อยากจะได้แล้วสำเร็จใช้ได้ในปี ๑ เป็นอย่างช้า ถ้าเฟอริเซอจะเข้ามาถึงไค์ภายใน ๑
เดือนตั้งแต่ได้รับแปลน จะเป็นการดีหนักหนา เพราะเหตุที่การมีกำหนดเช่นนั้น ซึ่ง
จะหวังเอาหนวดเต่าเขากระต่ายอย่างไคนั้นไม่ได้มุ่งหมาย ขอแต่ให้มันคงแลแก่
หน่อย ๆ กับหวังอย่าให้มันเป็นเครื่องอุมพุมสำหรับเมืองหนาว ที่นั่งถานอนเหือแตก
ซึก ๆ เช่นห้างเมเปอลเคยส่งเข้ามา มันเลือกไม่เป็น หมายความว่าเมืองเราหนาว แล
ขออย่าให้หนักกว่าจะเอาผิดเอาร้ายในการที่เลือกมาไม่

อนึ่งถ้าเวลาที่จะทำไม่มีพอ จะเห็นผู้ใดซึ่งอยู่ยุโรปพอจะชี้แจงให้เข้าใจได้
ให้บอกเข้ามาพอจะวานให้เขาเป็นธุระ ครั้นจะเจาะส่งใครออกไปเองก็เคยเข็ดพระยา
มหาโยธา* ทำเฟอริเซอข้างปอน นั้งเก้อพิงเจยหลัง เพราะแกเอาอารมณ์สลักนูน
โตเข้าไปไว้ ในการที่คิดจะส่งเช่นนั้น เวลากินเข้าเอ๋ยขึ้น อาภา^๒ บอกว่าได้ส่งไป
เสร็จแล้วเช่นที่พ่อส่ง จึงได้ทำให้ใจกลัวว่าแต่อาภายังรับธุระเขาไปไค์ของพ่อเห่นจะ
สำเร็จ แต่ถ้ามีใครสำหรับเป็นธุระ อย่าให้ต้องข้ามไปข้ามมาให้เสียเวลาไค์จะเป็น
การดี พ่อไม่บอกว่ายาย

จุฬาลงกรณ์ ปร.

พระที่นั่งวิมานเมฆ

๓๕

วันที่ ๕ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๑

๑. พระยามหาโยธา (นกแก้ว คุชเสนี)

๒. กรมหลวงชุมพรเขตอุดมศักดิ์

ถึง บริพัตร ด้วยไคร้ยหนึ่งสี่ลงวันที่ ๖ มิถุนายน นั้นแล้ว

มีความพอใจในความร้อร่นของเจ้าเปนอันมาก แต่ข้อซึ่งจะคิดเหินไปว่า....

.....ก็.....พร้อมใจกันหักโหมเอาโดยเร็ววันนั้น เหนะยังเอนไปไม่ได้ เว้นไว้แต่เขา
จะได้มือใครแลกเปลี่ยนกัน นี่เป็นการสำคัญสาหัสอย่างหนึ่ง ภารัฐบาลทั้ง ๒ ฝ่ายมีค
มัวไม่รู้ภูมิเทศเลย ขอมก้นลงไปโดยความเขลา ๆ ก็อาจจะเอนได้ ถ้าจะว่าข้าง
ทางเสียเปรียบ.....เป็นผู้เสียเปรียบ.....ถ้า.....ได้ทีนอกเส้นการันตีแล้ว ก็แปลว่า
ได้เมืองไทยทั้งหมด เพราะพรมแดนจะต้องมาต่อกันที่สระบุรี การที่.....จะเข้ามา
หวงแห่นางกอกไว้นั้นไม่ได้โดย เพราะทางรถไฟโคราชมีอยู่เป็นหลัก เพราะเช่น
นั้น.....จะได้แค่แหลมมลายู ไม่เท่ากันกันเลย ถ้าจะเลิกเมืองไทยเสียแบ่งกันครึ่ง
แม่น้ำเจ้าพระยา เขาก็เห็นอยู่ว่าจะแบ่งกันได้ฤาไม่ การเรื่องนี้คงจะได้รู้จากจิรัชค
เจนก่อนหนึ่งสี่นั้นแล้ว จึงไม่จำเป็นที่จะต้องอธิบายว่าเราคิดอย่างไร

เอมเปรอนั้น พ่ออินคืออยู่ว่ารับสั่งแก่เจ้า แต่ก็ออกท้อ ๆ ใจเหมือนกันว่ารับ
สั่งกับพ่อยิ่งกว่านั้นเปนอันมาก แต่ดูเหมือนจะเป็นส่วนตัวเอมเปรออยากมากกว่ารัฐบาล
เขาจะเห็นด้วยฤ.....จะยอมให้เอมเปรอเกี่ยวข้องด้วย ก็เป็นที่น่าสงสัยอยู่มาก พ่อ
ไค้ทราบจากพระยาสุริยา พระยาวิสูตรที่เขาคิดอ่านกัน ดยยังไม่เห็นมีท่าทางร้องรอย
ที่จะเข้าได้เลย แต่ควรที่จะเรียนรู้ไว้ในเรื่องนี้ ถ้ามีช่องโอกาสที่เอมเปรอพูดด้วย
จะพูดอย่างไรให้เป็นประโยชน์ได้บ้าง คิดว่าจกเข้าไปทางกรมท่า

การโต้ตอบในเรื่องเหล่านี้ เปนอันสั้นเรื่องในข้างนอก ดูเ็นจะย้ายออกไป
นอกหมดแล้ว ทต.....แลทต.....ได้ออกไปแล้วทั้ง ๒ คน ทต.....นั้นถึงจะล้มลัก
เพียงใดก็ยังมิกรียาอาการน่าเอนดู แต่ทต.....นั้น ต่แต่เกิดมาเห่น.....ยังไม่กว
โทโยเหมือนคน ๆ นั้นเลย กรียาท่าทางนั้น พดยกริมฝ่ปากหลั้ตา เหมือนอย่างคน
ที่ฉลาดเสียเต็มที แต่ที่จริงแค้นคู้ทต.....ก็ไม่ได้ ไซ้โฮข้างเข้าดูโดยมาก แต่
เมื่อออกไปนี้จึงยอมเต็มที จนมีผู้สงสัยว่าจะไปรอดฤาไม่

ราชการทางเขตรแดนติดต่อกับฝรั่งเศส เกิดขึ้นใหม่เรื่องเมืองเงิน ญาวต

พวกหลวงพระบางเข้ามาได้พวกเมืองน่าน มีความสงสัยอยู่มากกว่าจะเป็นการ ตาม
เคย ๆ เป็นการที่ข้าพเจ้าขึ้นใหม่ สำหรับในการที่จะประกาศสัญญาครั้งนี้ ถ้าฝรั่ง
เคยว่าไม่รู้ไม่เห็นเราจะไล่ ตามแบบที่เราเคยทำมาแต่ก่อนกับพวกหลวงพระบาง

พ่อครั้งนี้แก่เต็มทีจนหมอไรเตอร์คิดว่าหัวหงอกไปอีกเป็นอันมาก มันไม่เป็น
อารมณ์สมประสงค์อะไรเลย สาระที่จะเกิดเหตุขึ้นรอบพระราชอาณาเขตระหุ่ ๆ หิม ๆ
แต่เศษะบุญไม่เจ็บถึงล้มหมอนนอนเสื่อ พอทำการได้อยู่เสมอ แต่ันยว่าเป็นอย่าง
ตั้งเครียด ถ้าจะให้มีความค้ำข้าง ก็ได้แต่ต้องแก่งทำขึ้น เช่นกับปลูกต้นไม้ มาก
รากไม้ ขึ้นได้คือใจเดียวเท่านั้น

การซึ่งเจ้าแผ่นดินอังกฤษ^๑ เจ็บครั้งนี้ ก็เป็นที่น่าสงสัยว่า แก่ แก่ แล้ว
แลเป็นเวลาที่กำลังงานจะหริใหญ่ แต่มีขึ้นอยู่หน้อยหนึ่งเกิดถามกันขึ้นว่า มีตัว
อย่างเรองอะไรที่เคยนางนอง^๒ เสมอครั้งนี้บาง ได้ช่วยกันคิดหาหลายอย่างก็เป้น
การเฉพาะตัวบุคคลเฉพาะหมู่เหล่าไปเสียทั้งนั้น จึงปลงเห็นกันว่า ตัวอย่างซึ่ง
จะพึงยกมาเทียบได้นั้น แต่ จรกา เมื่ออิเหนาเผาเมืองค้ำการวิวาท เป้นใกล้กว่า
อย่างอื่น กลัวจะไม่ได้อ่านจะไม่รู้สึกขบขันอันใดได้

เรองเรองเรอนที่พ่อจกหมายไปลงนัยก่อนนั้น แปลว่ากำลังชดมุนเห็นอย
เต็มทีก็คิดสำหรับให้บันเทาทุกข แลประกอบด้วยเหตุผลอันหนึ่ง คือหาที่รโ
ถาน (คือที่สงฆ์) สำหรับจะพุดจาประกาศารากันยากนัก มีคนคอยเอียงหูฟังได้
เสมอ ๆ รอยไป จึงคิดจะทำเรอนหล่นเพื่อให้มันโตนเปลี่ยวอยู่ในกลางป่าสำหรับ
ได้ประกาศาหารอันสควก ๆ อีกในยหนึ่งก็เป็นหอพรหมณ์สำหรับไปอยู่ให้เจียยสงฆ์
จะได้ไม่ต้องกรวใคร ๆ เพราะถ้ายุ่งหนักแล้ว ออกจะชวนกรว ๆ แต่การมันไม่แล้ว
ได้ทั้งใจ แลนห้อยจะได้ส่งเมื่อใดก็ไม่ทราบ ๆ อีกในยหนึ่งถ้าห้างเมเปอลจะเข้ามา
จับพระที่นั่งภาณมาศ ถ้าหากว่ามีรับเป็นที่ตกลงเรียบร้อยก็แลทันเวลา บางทีก็จะ
เหมาให้ห้างเมเปอลทำเพื่อจะให้ได้เร็วทันใจ แต่เรองนี้ก็ยังไม่แน ถ้าตกลงอย่างไร
จะบอกมาให้ทราบ

จุฬาลงกรณ์ ปร.

๑. พระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ ๗ แห่งประเทศอังกฤษ

๒. เน้นข้า

พระที่นั่งวรมานเมฆ

๓๕

วันที่ ๑๒ กรกฎาคม, ค., ๑๒๑

ถึง บริพัตร ด้วยไต่รับหนังสือวันที่ ๑๓ มิถุนายนแล้ว ซึ่งคิดระยะเวลาไม่ให้เป็นการรื้อร่อนเกินไปได้นั้นเป็นการดีแล้ว พอได้มีความเสียตายน้อยหนึ่งซึ่งไปคิดทำเรือนขึ้นที่บ้านสำหรับจะให้พัก มิใช่จะเสียตายน่าคิดผิดเรือนนั้นจะไม่ได้ใช้เลย เปลืองเงินเปล่า เสียตายน่าถ้าเอามาปลูกไว้ใกล้ๆ ก็ระดี ถ้าไม่ชอบใจก็จะได้ใช้สำหรับคนอื่นอยู่ต่อไป ไม่เข้าไปกีดเกะอยู่ในบ้าน แล้วจะได้อยู่ใกล้กันด้วยความคิดพึงเกิดขึ้นที่หลังการทำไปเสียมากแล้ว ข้อนี้ก็ยังไม่รู้ว่าจะแก้อย่างไร

เรื่องที่ดินนั้น เขาเป็นที่พอใจในคำอธิบายทั้งปวง แต่ก็คงมีเวลาชดชชลักข้างอย่างนางทิพ * ตามเคย

เรื่องที่เป้นหวัดในทอสมหายนั้น ไม่ใช่อะไรแล้ว คือจะเป็นหิด แต่พอโทษเอายานตากฤษ บ้านแกเย็นพิลึกกว่าคนอื่น ตามบรรดาคนไทย ๆ ที่ได้ไป ย่นกันทุกคน เว้นแต่พอเวลานั้นไม่สู้เป็นไร ถ้าเป็นเวลาเดียวกันเหนยบช้ายเย็นมาก เวลานอากาศเปลี่ยนเป็นออกมิมข้างไทยออกจะไม่สู้สบายเสียแล้ว ถูกลมเย็นเฉียบไม่มีใครได้ หมอไรเทศ ว่าจะไม่เป็นมากแต่ก็ยังไม่เชื่อ คุมันเริ่มเป็นมาเสียนานแล้ว พอเขารักษาเป็นไม่สบาย ต่อภายหลังจึงกลายเป็นหิด การซึ่งเริ่มมาเสียเป็นหลายยี่จะมาเลิกไปได้อย่างไร ๆ อย่างไม่ได้

วันนี้มีความท้อแท้ใจเป็นอันมากในการที่จะต้องใช้ให้ทราบหาจักรแก้วแก่...แต่ก็ทุเลากว่าครั้งให้...แต่เป็นความจริงอย่างหนึ่งซึ่งถึงจะนึกเกลียด...สักเพียงใด ไม่ยักใคร่จะชวนเฉยเหมือน...รู้สึกว่ามันเป็นตลกๆ ไรสำหรับต้องเล่นปลิ้นปล้อนไปตามเรื่อง แต่...นั่นไว้ตัวเป็นยันเครื่องแล้วมาเล่นตลกๆ กันๆ ฤาจะเป็นด้วยมันพูดภาษาเข้าใจกัน ทำให้รู้สึกเจ็บใจมากกว่าอย่างไรก็ไม่ทราบ สังเกตดูคนอื่นที่เป็นเช่นนี้แต่ที่เขาเห็นทีเลานมาก

เจ้าเมือง...เชื่อว่าโกรธพ่อนัก เพราะเวลาจับพระยาตานี่พออยู่ที่นั่น ไม่ยอม

ให้รู้ เราจะต้องบอกด้วยเหตุใดก็เมื่อเมืองตานั้นยังเป็นของเราอยู่จนบัดนี้ ส่วนตัว
เองเขาพระยากลั่นตันไปเกลี้ยกล่อมจะให้ทำหนังสือสัญญายอมอยู่ในประเทศจีน...ซึ่ง
ได้ทราบว่าพระยากลั่นตันไม่ตกลงเช่นนั้น จนนับว่าใครเป็นผู้ไม่มีอภัยใคร่ การ
เรื่องนี้เห็นจะยืดเยื้อไปมาก ถึงจะได้ตกลงกันอย่างไรก็...คงไม่หยุด
แต่จะไปสืบนำที่จะไปเที่ยวข้างไหนไม่ได้ ด้วยคโมยกำเวียรุนแรงอยู่มีบ้านคังนี้

จุฬาลงกรณ์ พร.

พระที่นั่งบรมพิมานมณฑล

๓๕

วันที่ ๒๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง ขวิพิตร ด้วยได้รับหนังสือถามความประสงค์ที่จะทำเพื่อนิเชอนั้น ขอบ
ใจมากที่เขาจะเอื้อเฟื้อแฉ่งแฉ่ง แต่คงแต่เขียนหนังสือขึ้นแล้วขึ้นไปข้างปอน หมาย
ว่าจะหยุดพักว่างสัก ๑๕ วัน จะคิดแบบเรือนให้สำเร็จเกิดขาด ก็พอเินไปเกิดนาง
ของเรื่องมณฑลพายัพขึ้น ไม่เกินเวลาแต่เพียง ๑๕ วันเท่าที่กะ เลยไปจน ๒๐ วันจึง
เป็นการค่อยสงบ เหตุการที่เ็นนั้นโดยย่อดังนี้

เงี้ยว ที่ฝรั่งเรียก ซาน เปนชเลียมก็มี เข้ามาเที่ยวหากินก็มี เหมือนแจ็กใน
บางกอก ที่ข้าง ชั่วข้าง ในพวกที่ก่อเหตุนี้ เปนพวกที่อังกฤษเรียกว่า แวกกายอนใน
ประมาณจะมีสัก ๕๐๐ คน ร่ายร่ายกันอยู่ข้าง แต่ที่ข่อยพลอยซึ่งเขาเรียกข่อยแก้ว ขึ้น
เมืองนครลำปางเ็นมาก เปนผู้ร้ายปล้นที่ชิง ๔ เรือ ข้ำหลวงให้ตำรวจออกไปจับ
ในครั้งที่ ๔ มันต่อสู้แฉ่งแฉ่งแตกขึ้นไป พวกเงี้ยวจึงกำเริบใจ เผาที่ว่าการอำเภอ
เมืองสองในแขวงนั้น แล้วเข้ามาปล้นเมืองแพร่ จับโรงตำรวจก่อน แล้วไล่
ตามจับข้าหลวงแลคนไทยฆ่าเสียหลายคนจนผู้หญิง แต่ฝรั่งแลลาวมันไม่ทำ การที่
ไม่ทำลาวนั้น เพราะลาวไม่มีใครกล้าสู้อย่างหนึ่ง อ้ายพกาของผู้เ็นหัวหน้าเ็น ย่าว
เจ้าเมืองแพร่หรืออยู่ในความขัดกันเช่นเขาเลี้ยงผู้ร้ายกัน ครั้นเมื่อฆ่าคนไทยหมด
แล้ว เงี้ยวจึงว่าการเมืองพร้อมด้วยลาว เมื่อมันปล้นมันตกตาสายโทรเลขเสีย จึงได้
ข่าวเข้าไปวันหนึ่ง ปล้นวันที่ ๒๕ ฆ่าวันที่ ๒๖ เราจากทหารที่จะส่งไปไต่ทันที่จาก

มณฑลพิศณุโลก จึงต้องเกณฑ์กองทัพอย่างเก่า พระยาพิไชยกองหนึ่ง ขึ้นทางเขา
พลิงจากอุตรกิจ พระเสนาราชขึ้นทางย่อแก้วจากสวรรคโลก ได้ออกเกินต่อวันที่ ๓๐
พระยาพิไชยถึงเขาพลิงในวันที่ ๒ พวกเงี้ยวเดินอ้อมลงมาถึงคันทอง กองทัพยิงตาย
หลายคนจับได้ ๒ คน แยกไป ครั้นวันที่ ๓ มาค้ำค่ายน่า ยิงตายอยู่กับที่ ๒๒ คน เจ็บ
ไปมาก เลยเจ็บไปไม่มาอีก ในวันนั้นเองได้จัดทหารกรุงเทพ ๕๐๐ พระสุรฤทธิ
เป็นผู้บังคับการ ยกคราวแรก แลไล่ส่งต่อ ๆ ไปเป็นลำคัย เป็นทหาร ๑๕๐๐ คน
แต่ไปไม่ถึงถึง ด้วยระยะทางไกลมากแล่นน้ำกันน้อย แต่ทหารได้เดินทางอย่างดีที่สุด
ซึ่งจะทำได้ แลเป็นเร็วที่สุดด้วย เจ้าพระยาสุรศักดิ์ เป็นแม่ทัพขึ้นไปเมืองแพร่ พระ
ยาอนันตไปเมืองเงิน ในระหว่างที่ทหารยังไม่ถึงนั้น พวกเงี้ยวแย่งกันมารักษาทาง
อุตรกิจพวกหนึ่ง ยกไปขึ้นครลำปางพวกหนึ่ง ในวันที่ ๓ แยกจากกองพระยาพิไชย
วันที่ ๔ มันเข้าตีเมืองนครลำปาง ตำรวจภูธรยิงถูกพวกมองหัวน้ำ แลพรรคพวกตาย
๕๐ เศษ แยกหนีไป เป็นหมกการรยพุงกันเท่านั้น ครั้นเมื่อวันที่ ๑๕ เกือบนั้น มันพา
กันอพยพหนีออกไปทางเมืองแสลงแขวงเมืองนครลำปาง เพื่อจะออกไปทางลำน้ำ
โขง กองทัพเมืองน่านเขามาตั้งสกัดอยู่ จับได้หมกเป็นคนฉกรรจ์ ๒๐๐ หย่อนเล็ก
น้อย ผู้หญิง ๕๐ มีเด็กบ้าง ได้ข่าวว่าไปทางอื่นมีอีกบ้างยังติดตามอยู่ เกือบ
เจ้าพระยาสุรศักดิ์ขึ้นไปถึงเมืองแพร่กำลังตั้งชำระตามพระอัยการศึก เพราะเหตุว่า
การที่ทำงานไม่ใช่ดีย์แล่น ทำอย่างเป็นขบถ ทหารได้เข้าประจำเมืองที่สำคัญทุกแห่ง
การก็สงบเรียบร้อยภายใน ๒๐ วันเท่านั้น

แต่ถึงว่าเหตุเกิดขึ้นแต่เล็กน้อยเท่านั้น ความวุ่นต่าง ๆ ของบุคคลต่าง ๆ มี
เป็นอันมาก ที่นั่น คือ พวกข้าหลวง ที่ไว้ตัวว่าเป็นข้าราชการฝ่ายพลเรือน ทำผิว
บางกระซิบกระแซะอย่างพ้อล้าควน พ้อล้ารวบ แลเป็นฝรั่งใช้ชื้อ ชื้อลาคตาชาวกระโตด
จากนำที่ภูวณกระโตด ทั้งเหตุที่เกิดขึ้นใกล้กับที่ตัวอยู่เกือบเท่ากึ่งอย่างกอก ยังพวก
ที่ ๒ คือ พวกฝรั่ง ซึ่งปากมากแลชื้อลาคด้วย ตกใจถึงพวกพ้องที่อยู่ข้างเหนือ เข้า
มาเร่งรัดกองทัพ แลเร่งจะเอาข่าวทางโทรเลข ซึ่งติคราชาการเราบอกให้ก็ไม่เชื่อ

แต่เป็นเคราะห์ที่ที่มีสเทออาเธอเป็นคนหนักแน่นมาก ถ้าเป็นตาเตาเวอเหนจะเกิด
 ความใหญ่ พวกที่ ๓ นั้น คือชาวบางกอก ต้นแหลวแหลกก้นไม่มีท่า ชี้เกียจแล้ว
 โดยฟังคำทำนายของพวกฝรั่ง ว่าเมืองลาวจะลุกขึ้นทั้งหมด มีอ้ายฟรีเปรสเป็นต้น
 ลงพิมพ์ แล้วขุ่นหยุ่ม ๆ หยุ่ม ๆ ไรจนกลายเป็นฝรั่งเศษเอาเรือกำปั่นขึ้นไปที่เมือง
 แพร่เป็นที่สุด

ความลำบากที่จัดการครั้งนี้ ที่พ่อรู้สึกลอยลึงวันหนึ่ง ๒ วันนั้น คือ จะต้องยก
 ถัอธรรมเนียมเก่าข้าราชการฝ่ายพลเรือนฤราชวรต้องเป็นทหารหมดใน เวลา มี คึก
 ทามประเพณีเดิม การที่จะขึ้นให้คงอยู่เช่นนั้น มียากอยู่ข้าง สังเกตการที่แย่งทหาร
 พลเรือน ๆ แปลว่าจิวาจะเข้าไม่ไ้มือหัก ไ้แต่เป็นพ่อสำรวจ พ่อล่ากวณ มีแรง
 ขึ้นกว่าแต่ก่อน จนถึงใจผู้มีบรรดาศักดิ์สูง ๆ เช่นเสนาบดี ก็ยังเลื่อมจะเห่นไปไ้
 คุกคามคำสั่งแขง ๆ เกิดขาดไม่ไ้ใช้ปัญญา พ่อรู้สึกว่าจะเอาเช่นนั้นจริง ๆ ๒ } วัน
 จึงลงร้อง แต่เคราะห์ที่ที่เราจับคนเก่าไ้เช่นพระยาพิไชยเป็นต้น การจึงไปไ้สัถวค
 มณฑลพิศณุโลกต้องสรวเสริญว่าเขาดีอย่างยิ่งในการปรักปรำม มณฑลนครสวรรค์
 ก็แต่พระยาไกรเพชรแลพระยาประธาน นอกนั้นอยู่ข้างจะพลั่งแผล่งมาก พระยาตาก
 ต้องถึงฉาวโทษจะประหารชีวิตร ทั้งแต่นั้นมา การทั้งปวงสำเร็จไ้โดยง่ายแทบทุก
 อย่าง พ่อไม่กลับจากบางปอน จนจักกองทัพส่งถึงที่หมดแลการข้างบนเรียบ

เพราะเหตุทั้งนี้ เรื่องพระที่นั่งเลยลลายไม่ไ้คิควอย่าง ทั่วโคนอะไรสำเร็จ
 ลงไ้ แขนที่จะส่งก็ยังไม่ไ้เขียน แต่มาคิควออกอย่างหนึ่งว่าเฟอนิเซอที่ จะใช้พระ
 ที่นั่งภาณูมาศ มีอยู่ ถ้าหากว่าจะแต่งพระที่นั่งภาณูมาศไ้ ก็คงจะเก่าเสียไปเปล่า ๆ
 เพราะท่าทางจะไปอยู่ก็ไม่ได้ กำหนดว่าจะเข้ามาถึง คุเหมือนจะในเร็ว ๆ แต่ก็นาน
 แล้วไม่เห่นถึง ถ้าหากว่ามาถึงจริงยืมไปไ้ไ้ เพราะห้อยเกือยจะลงกันหมด พระ
 ที่นั่งที่ท่าใหม่ก็ขนาดเดียวกับพระที่นั่งภาณูมาศ ถ้าจะใช้พระที่นั่งภาณูมาศเมื่อใดจึง
 ส่งมาเปลี่ยนคืนสำหรับเก่าให้พระที่นั่งภาณูมาศ เมื่อตกลงใจทั้งนี้แล้ว ตั้งใจว่าจะบอก
 ให้รู้แต่ก็เลยไปไม่ไ้บอก เพราะฉะนั้นไม่ต้งเป็นภาระของเจ้าที่ระวุ่นในเรื่องนี้ แล้ว
 โดยขอไรชาคเหลือข้างเด็กน้อยสั่งเคิมจากเมเปอลเองก็ไ้

มีข่าวที่กระซิบกันว่า โดยความตื่นเต้นกลัวเกรงของคนเป็นอันมากครั้งนั้น มีผู้ร้องเกือบจะทั่วหน้า ว่าทหารเป็นของต้องการจริง พวกที่พูดว่าไม่เหน็ดเหนื่อยจะมีทหารนั้นปากเป็นหอยเป็นไปหมดแล้ว คิดถึงจิรเต็มที แต่ผลแห่งการที่เขาจักไว้ พ่อมีความสทกใจเป็นอันมาก ก็กระเขียนหนังสือเป็นรายงานบอกไปให้ทราบก็ไม่มีเวลาได้บอกแต่โดยทางโทรเลข ถ้ามีโอกาสที่จะให้จิรทราบเรื่องเหล่านี้ก็ให้บอกให้ทราบด้วย

สยามินทร์

สำเนาพระราชโทรเลข ส่งไปพระราชทาน ณ สถานทูตไทย กรุงเบอร์ลิน

Much touched by your good wishes
my best thanks and love

Chulalonkorn.

สำเนาพระราชโทรเลข ส่งไปพระราชทานสถานทูตไทย กรุงเบอร์ลิน

1. PIDONA.....I have received your telegram
2. GERENNEN.....8 th. day of January
3. AMBAIBA.....I have not answered
4. GREGOTIL.....your letter (of)
5. ASKING.....asking
6. KALKERDE.....permission
7. REDRUEJO.....in order to visit
8. SAUREBE.....America
9. SCACCIO.....Japan
10. OFFICIALLY.....officially
11. BALANGUM.....because
12. ROGATION.....your
13. REDRAR.....visit
14. AUFLOSEN.....would be

15. TOO.....too
16. BELERAI.....close
17. POPOLOSE.....to
18. PLAQUIN.....that of
19. THEOGRACY.....the Crown Prince
20. RESSAC.....which
21. MAY.....may
22. ALUNERAI.....annoy
23. PLAZIO.....them
24. FALCULAS.....If you will
25. ERFMAKER.....go
26. LAPSAUDA.....privately
27. POBLASEN.....I think that
28. RODAJICA.....you may
29. COVATURA.....do so
30. AFFLEURE.....I advise you
31. BREAKING.....consult
32. SURIYA.....Suriya
33. BAIXOTES.....but if
34. FURROWED.....instead of which
35. ROCHEZZA.....you
36. RIALTERI.....wish
37. POPOLOSE.....to
38. BENGELLEN.....come
39. ATARETA.....back
40. PALHACA.....straight
41. ASUNCION.....as
42. FILIORUM.....in
43. PIGRITIA.....your telegram
44. RADAJECA.....you may
45. COVATURA.....do so

(signed) SIAMINDR.

คำแปลพระราชโทรเลข
จับใจมากในคำอำนวยการของเจ้า ขอบใจมาก ด้วยความรัก
(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์

คำแปลพระราชโทรเลขซึ่งเป็นรหัส

พ่อได้รับโทรเลขลงวันที่ ๘ มกราคม แล้ว พ่อไม่ได้ตอบจดหมายที่ขอ
อนุญาตไปอเมริกาและอยู่เป็นเส้นทางเพราะการไปของเจ้าจะกระชั้นกับ การ เสด็จ
ของมกุฎราชกุมารนัก ซึ่งอาจก่อความลำบากให้แก่เขา ถ้าเจ้าจะไปเป็นส่วน
ตัวแล้ว พ่อเห็นว่าไปได้ ขอแนะนำให้ปรึกษาสุริยา แต่ถ้าปรารถนาจะกลับตรงมา
บ้านดังที่บอกมาในโทรเลขก็ตามใจเถิด

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

พระที่นั่งบรมพิมานสรีระ

๓๕

วันที่ ๒๘ มกราคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึง บริพัตร พ่อได้ใจความโดยง่ายเสมอส่งออกมาด้วยแล้ว มีความเสีย
กายด้วยเรื่องเฟอริเซอ ที่เป็นประหนึ่งจะต้องสั่ง ด้วยมานรวอโรมันต์ดีมาสำหรับ
เฉพาะทมหก ที่เราจะปล้นเอากลางทางจะเกิดผลชุกกันขึ้น แลย้ายห้างเมเปอลนั้น
เองเข้ารีตจะประมาณ มันมีแคตลอกแลมีคนเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ พร้อมแล้ว เคียง
พระสถิตย* กำลังทำแปลนห้อง ช่างก็ยังกำลังคิดผนังห้องไม่ตกลง เขาว่าผนังห้อง
นั้นเกี่ยวแก่การตกแต่งด้วย ถ้าต้องรออะไรตามเรื่องเหล่านี้ กว่าจะสำเร็จ จนถึง
เจ้าฝรั่งเขียนกะตังของที่จะทำ พ่อเห็นว่าจะได้เจ้ากลับมาถึง ทกลงเป็นมาช่วยกัน
เลือกแคตลอกเอาในนี้ดีกว่า เป็นอันได้ใจคอยู่มันเอง

ลูกโต^๒ มาถึงแล้ววานนี้ ต้องมานอนอยู่เกาะสี่ซึ่งเป็น ๒ คืน ไม่ใช่ควรรัน
กินโรคไทย กรมพิทย^๓ ควรรันกินเรื่องถูกขแลการที่จะเปลี่ยนยาหมายก็ยาก เพราะ

๑. พระยาประติษฐ์อมรพิमान (ม. ร. ว. ชิต อิศรศักดิ์)

๒. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

๓. กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา

เกี่ยวแก่การพิชิตอยู่บ้าง ไก่ส่งสำเนาหนังสือถึงเฮมเปรอมาด้วย
สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๐ ธ,ค, รักษาสถิต ๑๒๒

ถึง บริพัตร ส่งหนังสือหลวงพินิจ เรื่องกิลกมานัน ไก่อ่านเข้าไป เพราะมี
หนังสือพระยาวิสูตร มาด้วยฉบับ ๑ ไก่เปิดแล้วทั้ง ๒ ฉบับ เห็นว่าความจะเถียงกัน
แต่เวลาไม่พอจึงไต่รอไว้ไม่อ่านพึงได้มาอ่านวันนี้

สยามินทร์

วันที่ ๑๕ ธ,ค, ร,ค, ๑๒๒

ถึง บริพัตร พวกรุ่นนี้ไม่มีคนก็ ให้มาพูดอะไรกันเวลากินเช้าแล้วสักทุ่มครึ่งๆ

๒ ทุ่ม

สยามินทร์

พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

วันที่ ๒๓ ธันวาคม ร,ค, ๑๒๒

ถึง ชาย ไก่ส่งโทรเลขพระยาสุริยา มาให้ดู กับโน้ตซึ่งกรมหลวงเทเวศร์
จากแลแผนที่

แต่มาคิดเห็นกันขึ้น ว่าที่ขีดแผนที่ไว้นั้นน่าจะผิด ชักลงตามคำพระยา
สุริยาเรียกว่าข้างเหนือ แต่ที่จริงที่ข้างเหนือในวงนั้นเป็นที่ถนัด เพียงน้ำแม่อิง
ที่มันจะมาร่วงเอาที่ในถนัดน่าจะผิดไป ข้างที่พระยาสุริยาจะหมายความว่า มณฑล
อุดรแลอีสาน ยังสอบถามไปอยู่

อนึ่งเรื่องทนายทหาร...จะออกไปครั้งนี้ พ่อได้จกหมายไปที่กรมตำรวจว่า ทำไม
จึงจะถามมันให้รู้ว่าไปทำอะไรอย่างไร กลัวพวกหัวเมืองของเราจะเขลา วันนั้น
กรมตำรวจมาบอกว่าได้จกหมายไปถึงเจ้าออกให้มัททหารลงไปเหมือนอย่างจะไปเปลี่ยน
คนถามมีราชการอันใด ตามแต่จะหาพูดอย่างเช่นมัทหาพูด แต่ให้เค้นหาถนัดสักวัน

หนึ่ง ซึ่งมีความคิดอันเกิดขึ้น ก็ด้วยเห็นว่า.....มาตรวจคงมาตรวจทางเดินกอง
ทัพ ถ้ามันเห็นเราไม่เชื่อเพื่อเดินไปไหนมาไหนได้สบาย มันจะเห็นเดินง่ายที่สุด จะ
เตือนความคิดให้ทำเร็วเข้า ถ้าหากว่ามันเห็นเราช้าเลื่องตาอยู่ข้าง ก็จะต้องคิด
๒ หนก่อนที่จะทำ แต่ผู้ที่จะไปนั้นสำคัญนัก ไม่ใช่แต่ให้ได้การของเราย่างเดียว
ต้องอย่าให้มันล่อเข้าหลุมไถอย่างหนึ่งอย่างใดด้วย ขอให้คิดอ่านคลุกที่สำเร็จๆไม่
สยามินทร์

พระที่นั่งบรรณาคมสรวณีย์

๓๖

วันที่ ๒๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง ชาย บริพัตร ได้รับหนังสืออันนี้แล้ว เมื่อคืนนี้ก็ได้เห็นหนังสือพิมพ์สิงค
โปร์ พลเรือนที่มาจากสิงคโปร์นั้นคงเป็นผู้แต่งลง บอกตรงๆว่าจะมาถูเรือ ทาง
รถไฟ

ทหาร ๒ คนที่ว่างกลับไปเมือง.....นั้น น่าสงสัย แต่การที่จะเดินตามสกก
รอนั้น ถ้าไม่ได้ไต่ไกว่าอยู่แห่งใด เค้นสุ่มหาไปคงไม่ทันกัน บางทีจะคิดไปเข้าทาง
อื่นเช่นเดินจาก.....เข้ามาทางหนึ่งทางใดก็ได้ จะดีกว่าที่เดินออกไปจากข้างนอก
เพราะหนังสือเดินทางก็เป็นหนังสือฝ่ายเขาให้ใช้ได้เหมือนหนังสือเรา เหน็ดลาก็
กว่าที่จะขึ้นทางข้างนอก เมื่อมาถึงโคราชแล้ว จะโดยสารรถไฟลงมา ก็ไม่เห็นจะ
มีผู้ใดห้าม เมื่อมาถึงข้างนอกแล้ว ทูตจะเข้าไปหากรมท่าด้วยก็ได้ ซึ่งสิ่ง
ขวรเดช * ให้วังที่โคราชนั้นดีกว่าที่จะถามทางม.เกิด กรมตำรวจคนนั้น ตาม
อาการของกรมตำรวจที่วางตัวเป็นคนกว้างขวางอยู่ในพวกฝรั่ง พวกกันเล่นไต่
ถามอะไรก็ได้ เจ้าวางตัวเป็นคนห่าง ถ้าไปเรียกเอามาถามตรงๆเช่นนั้น คงจะ
ไม่พ้นเป็นทางราชการ ฝรั่งปากมากไวใจไม่ได้เลย อย่าถาม คอยจับรอยเขาที่
โคราชจะดีกว่า

สยามินทร์

พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

๓๖

วันที่ ๒๗ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง ขาวยบริพัตร ได้รับโทรเลขพระยาสุริยาที่ว่าจะมีมาทางอินทรี ไม่พิด
การอะไรออกไปจากที่ไต่รับแล้ว นอกจากออกช่อเมือง คือ แก่นท้าว กุสาวดี จนถึง
น้ำคอบ ซึ่งพระยาสุริยาได้ขีดแผนที่มาแต่ก่อนตามคำเขาว่าแล้ว มีเพิ่มไปตั้งแต่
น้ำคอบไปจนถึงเมืองฝั้ววันออก ซึ่งแปลว่าเข้าไปจดที่กรณีในระหว่างอังกฤษกับ
ฝรั่งเศส ไม่มีความเห็นพระยาสุริยาอย่างไร ซึ่งจำเป็นจะต้องบีบคั้นไม่ให้รู้แพร่หลาย
สมบัติที่ถึงต้องบอกในโทรเลขฉบับก่อน ว่าจะมีมาทางอินทรี คงจะเป็นพระยาสุริยา
คิดเล่นกลให้ฝรั่งเศสไหวอย่างหนึ่งอย่างใด

สยามินทร์

พระที่นั่งบรมพิมานมณเฑียร

๓๖

วันที่ ๒ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง ขาวยบริพัตร กว้างส่งคำคัดค้านแล้วจำนวนความทำพำ เรือง นายร้อยเอก
บุศมานัน ไต่อ่านตลอดแล้ว

ไม่เห็นมีข้อที่จะทักท้วงว่าอะไร กรมหลวงเทเวศร์เคยพูดว่า เรืองนี้เป็น
ที่ตกลงกันแล้วว่า จะไม่ว่าอันใด แต่พ่อก็ยังไม่เคยเชื่อว่าจะไม่ต้องว่าอันใด กันต่อ
ไปสักครั้งเดียว เพราะเคยมาจนพูดตกลงกันเขียนลงเป็นหนังสือแล้ว ก็กลั้วได้
ที่จะให้กรมหลวง กุเลาสนันท์ คราวนี้ถ้าเขายอม คงจะไม่เร่งให้ลงราชกิจจานุ
สรณีกาณ แต่ต้องลงเสียจึงจะดี อย่าให้เป็นดั่งนั้น

สยามินทร์

๕๕

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

๓๖

วันที่ ๒ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง บริพัตร

หนังสือวันรับแล้ว ได้โทรเลขพระยาสุริยา ลงวันที่ ๓๑ เวลา ๕ ทุ่มครึ่ง
ถึงนี่ย่าย ๔ โมงครึ่ง ว่าเพราะเห็นขัณฑ์โอบเนินแลมองลิเออเคลค่าเซประชิดนัก
ถ้าไม่แก้ไขอย่างใด จะไม่เสียแต่เงินทูลรับ แลพระทนต์ของเสียมราช พระยาสุริยาเห็น
เป็นหน้าที่ของตัว แต่ในการรับผิดชอบของตัวเอง ได้ขอเลื่อนเวลาออกไปจนถึง
วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ แต่ได้รับตามเข็มนาฬิกาฝรั่งเศสแนะนำ จะได้บอกมาโดยละเอียด
ทางโทรเลขจากกรุงลอนดอน

เรื่องนี้หวังว่าจะได้รับโทรเลขในวันนี้ แต่จนเวลานี้กรมหลวงเทเวศร์ยังหา
ได้สิ่งไม่ จะได้รับฤกษ์ยังไม่ทราบ แต่ได้บันทึกไว้ว่าให้สั่งเป็นการด่วน

เพราะฉะนั้นจะตอบคำถามก่อนเห็นโทรเลขพระยาสุริยาเห็นจะไม่แน่ ถ้าเราจะ
ทำตามคำพระยาสุริยา รับไม่ได้ จิระไม่ควรไป

สยามินทร์

๓๖

วันที่ ๑๘ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึง บริพัตร ได้รับหนังสือแล้ว พระยาเทโว พระยาศักดา ถ้ามาได้ใน
ระหว่างบ่าย ๓ โมง ไปหา ๔ โมงนี้จะมีมาก เพราะตอนเย็นแล้วคำมีการประชุมแต่เรื่อง
อื่น แต่ถึงโดยตามกันไม่ทันก็คงหาเวลาได้ ถ้ามาแล้วให้บอกเข้ามา

สยามินทร์

ให้เตรียมเรือไว้รับเวลาเย็น

สยามินทร์

วันที่ ๑๖ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๓

สยามินทร์

วันที่ ๑๘ มี.ค. รัตนโกสินทรศก ๑๒๓.

การที่พบกับราชทูตญี่ปุ่น ผลักดันเรื่องเรือคอบโตะแลเรองที่ปัญญา ทหารเรือ
ไว้นักแล้ว

แต่เรื่องที่จะส่งนักเรียนไปเรียนเมืองญี่ปุ่น พ่อได้เคยพுகอนอนุญาตด้วยปาก
กับอาภาไว้แต่ก่อนแล้ว เห็นว่าไม่มีที่ขัดขวางอันใดเลยโดยจะพุดตกลงกับ ทูตญี่ปุ่น
ก็ได้ แต่ควรรอสงครามแล้วเห็นว่า เพราะจะเป็นช่องให้ศัตรูเราแต่งคำพุดหา
ความได้ แต่ความจริงถ้าหากว่าศึกยังกันไถ้อย่าให้เกิดเข้าใจผิด กับคนที่ส่ง
เด็กออกไปเรียนภาษาแลเรียนหนังสืออยู่ถึง ๓ ปี จึงจะไต่ไปทหารเรือไม่เกียจ แก่
การสงครามอะไรเลย เว้นไว้แต่เราไม่ใคร่จะเคยเถียงใครขึ้น ถ้าใครใส่ความเขา
ก็เชื่อข้างฝรั่งพุด ไม่เชื่อข้างเราเท่านั้น

ในเรื่องเรือคอปี้โตนันเชื่อว่าคงได้ถูกแล่ได้ที แต่เห็นว่าการขึงกันปากอ่าว น่าจะคิดเสียให้ทั้ตลอด ว่าเราควรรจะมีข้อมอย่างไร เราควรรจะมีเรืออย่างไรเท่าใด รวมเป็นเงินหมกด้วยกันเท่าใด เมื่อเห็นว่าเป็นการพอเพียงที่จะขึงกันได้แน่แท้แล้ว จึง

๒. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

เอาความคิณนั้นออกกระจายเป็นรายปี ว่าควรเราจะลงมืออะไรก่อนอะไรหลังเป็นลำดับ
 ควรจะใช้เงินปี ๑ เท่าใด จะหาเงินใช้ได้จริงปีละเท่าใด จึงผ่อนผันการที่ควรจะเป็น
 ประโยชน์ในชั้นต้นให้ไว้ทำไปก่อน ค่อยทบทวนขึ้นไปจนกว่าจะได้โครงการที่คิดไว้ จะ
 เป็นสักกีย เมื่อถึงยวดยประมาณถ้าเงินเหลือควรจะผ่อนเอาเงินมาใช้ให้มากขึ้น
 การก็ยริบรณเร็วขึ้นกว่ากำหนด ถ้าการร่วมเข้าไปแล้ว ควรจะเร่งให้แล้วเร็ว
 จะทุ่มเทเงินลงไปการก็สำเร็จได้เร็ว คำที่พูดนี้ไม่ใช่ฟังพูด ใต้พิภพแก่ผู้บัญชาการ
 ทหารเรือตลอดจนอาภา ไม่มีผู้ใดที่ได้คิดการสำเร็จมาให้ได้สักคนหนึ่ง เว้นไว้แต่
 พระยาชลยุทธ * ได้คิดบ้างแต่ก็ไม่ทั่วถึง เพราะดูเหมือนจะรู้ตัวว่าจะไม่ได้เห็น
 การสำเร็จ คงจะต้องไปเสียก่อน แลมีมุนัชรมอะไรเกี่ยวข้องอยู่ในนั้นอย่างเรื่องจะ
 ต้องทำเองทั้งหมดเป็นต้น ถ้าจักเป็นโปรแกรมลงได้เช่นนั้นแล้ว การชักชวนอะไรจะ
 มีน้อยที่สุด ตามที่ทำการมาแล่นั้น เป็นแต่ชักชวนไรขึ้นได้ก็ทำไป ไม่ต้องบอกกล่าว
 ให้เป็นการที่ได้คิดแน่นอน นี้ก็ไรขึ้นได้ก็ลงยวดยประมาณมา ครั้นเวลาว่าง
 ประมาณ ผู้ตรวจยวดยประมาณทั้งใจเสียก่อน ว่าจะต้องตัดเงินกรมใดกรมหนึ่งที่จะ
 จะตัดได้ กรมที่เคยถูกตัดนั้นก็เป็นอย่าง ๆ ตามที่เสนายกให้แก่เจ้ากรมไม่แพง เช่นกรม
 ท่างในกระทรวงธรรมการยิ่งกว่าขอ เคยเป็นสระ ถ้าเงินที่ไหนขาดคงมาล้วงเอา
 ที่นั่นทั้งสิน พ่อได้เคยเข้าเป็นผู้ประคองประคองอยู่ ๒ ปี ก็แก้ไม่พ้น ด้วยเจ้าของ
 กระทรวงแลเจ้าของกรม คิดการก็โลเล โดยจะได้คิดจริงจังก็อธิบายไม่ได้ ช่วย
 ให้ได้เงินไป แล้วก็ไม่สำเร็จ ผลนั้นลงปลายต้องเปลี่ยนเจ้ากรมแลเปลี่ยนเสนายก
 เป็นลำดับ ทหารเรือเป็นกรมหนึ่งซึ่งควรจะเรียกว่าเป็นข้อยก เพราะเหตุว่าแต่ไหน
 แต่ไรมาไม่เคยใช้เงินก็เลย ถึงว่าผู้บัญชาการจะมีอิทธิฤทธิ์อยู่บ้างก็เคยล้มทุกปี ใน
 การที่ล้มทุกปีเช่นนั้น เป็นเหตุให้พระยาชลยุทธที่ถ้อยมากในการที่จะคิดทำให้สำเร็จ
 เช่นที่ว่า ถึงครั้งหนึ่งเหมือนกัน ถ้าพ่อจะอนุญาตเรือคอปี้ ๒ ลำลงยวดยประมาณเข้า
 มาทีเดียว ถ้าไม่ใต้พิภพล่วงหน้าก่อนคงจะล้มอีก เพราะฉะนั้นควรจะคิดคำมูลให้

๑. พลเรือโท พระยาชลยุทธโยธิน (เดอ วิชลวิ) ขาดิณมาร์ก ได้รับราชการในกรมทหารเรือในมือง
 ไทยชำนาน จึงออกจากราชการกลับบ้าน

เป็นรูปว่าจะทำอย่างไร พวกกันเสียชั้นหนึ่งก่อน เช่นที่ว่ามาข้างต้น จึงจะเป็นการสำเร็จได้สักวาทัก

เรื่องแอกไวเซอทหารเรือนั้น กรมหลวงเทเวศร์วงษออกจะเห็นคืออยู่ข้าง แต่ต้องแก้ไข แต่ส่วนพ่อนั้นยังเห็นไม่ได้เลย ไม่ควรคิดในเวลาอัน ถึงต่อไปก็ยังวังเกียจ
สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

ถึง ขรพิตร อธิการพิชญ์นั้น ถ้าเป็นคนแก่เจ็บเขาก็ว่าเป็นโรคชรา แต่โรคชราเขายักรักษาหายด้วยการไปเที่ยว จะนั่งกินยานอนกินยาอยู่เช่นนั้น ยิ่งกินมากมันยิ่งชุลมุนมากไป เปลี่ยนยาที่หนึ่งก็ต้องเจ็บที่หนึ่ง กว่าจะไปถูกเข้ากินเสมอไปถึงขึ้นเจ็บอีกโตใหม่เหมือนกัน จึงไม่มีอะไรจะดีกว่าบำรุงร่างกายด้วยเปลี่ยนแปดวิธีบายท ขอให้จัดการไปเที่ยว จะไปได้ก็วันครั้งหนึ่ง ไกลใกล้เท่าไรเอาร่างกายเป็นประมาณ ขอให้จักไปทีเดียวไม่ต้องบอกให้รู้ก่อนทุกคราว

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๖ ก. พ. รัตนโกสินทร ศก ๑๒๔

ถึง ชาย ขรพิตร

เรื่องที่เจ้าคนญุ่นมาเป็นนายทหารเรือตามที่จดหมายมานั้น ได้หาญาติมาหลายคราว ถ้าจะว่าโดยทางที่ระวังฝรั่งเสียแล้ว เห็นพร้อมกันว่าถ้าจะมีแต่เล็กน้อยก็คงมีการไต่ถามกันข้าง แต่จะเป็นอะไรใหญ่โตไปนั้นไม่มี แต่ยังมีความคิดอีกอย่างหนึ่งซึ่งเรารวังอยู่ เรื่องนกรมตำรวจเรียงขึ้นเป็นบรรทัด ตามที่ส่งมาให้ดู แต่ต้องเป็นความลับอย่างยิ่งอย่าให้แพร่หลายไปเป็นอันขาด แล้วให้ส่งคืนมา

ในเวลาอันมีมือไรกำลังคึกคักอยู่ในประเทศทั้งปวงอย่างหนึ่ง ซึ่งเกี่ยวแก่ประเทศอันออกอันจะกระเทือนถึงเราด้วยนั้นอยู่เป็นแน่ ซึ่งเรายังหาไม่ได้ ขอให้ทวีตรองดูให้ถี่

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ รักษาสินทร ศก ๑๒๔

ถึง นาย บริพัตร

จดหมายซึ่งแรงมากด้วยเรื่องนายทหารฝรั่งนั้นได้ทราบแล้ว นอกจากหักคนไทยได้จริงแล้วเราจะต้องรักษาความลำบากเช่นนั้นไม่มีที่สู้ ให้หักคนหักได้ไปพลางกว่าจะมีคนไทย พ่อพระพูดเรื่องนายทวนไพรัชในหนังสือตอบเรื่องหม่อมไผ่ชนต* ลาออกก็เห็นเป็นราชการจึงคงไว้ อยากรู้ว่าเดี๋ยวนี้อย่างไรกัน รู้จากกรมสมมติว่ารวนจะเข้ารูปเก่าเจ้าจึงของคตทั้งตำแหน่งไว้เพียงนั้นยังไม่มีเวลาถามเรียกไป

ที่มานักชื่อนั้นคือเห็นผู้สอนวิชา ต้องเอาคนที่มาที่ราชการสอน แล้วก็สอนคนละหลายอย่างเช่นอ้ายคนนั้น ถ้าจะไว้ใจอย่างอื่นไม่ได้ การเป็นครูสอนไม่มีอันตรายอย่างใด ทำไมเจ้าไม่เอาเข้าสอน มันจะยากใหญ่ไปเสียทุกอย่างอย่างไรทราบ

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๕ มิถุนายน รักษาสินทร ศก ๑๒๕

ถึง นาย บริพัตร

ได้รับหนังสือปลุกขามาคด้วยเรื่องที่บ้านสมเืองคณน้อย^๒ นั้นแล้ว ได้เรียกหนังสือทั้งหมดจากเสดงแม่มาตรวจดู ได้พิจารณาเห็นว่าเสียเปรียบเขามาก ข้อที่ ๑ บ้านที่แทรกอยู่ทั้ง ๒ บ้านนั้นก็เห็นหลานอยู่ในบ้านนั้น ตั้งแต่สมเืองคณน้อยลงมาถึงเจ้าคุณคลี^๓ แต่ลำพังเจ้าคุณคลีท่านก็อาจจะยกให้กันได้เสียแล้ว

ข้อ ๒ ความเดิมแลแผนที่เดิมจะเป็นจริงอย่างไรก็ตาม แต่พระปฏิญัตติในเวลานั้นก็ยลหวงวิชีวิตสุไรเราได้คิดข้อยกกันตลอดเสียแล้ว จึงได้ไว้ในหนังสือเจ้าคุณ

๑. พระยานาวาพยุหพล (ม. ร. ว. พิน สมิตวงศ์) ?

๒. สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค)

๓. เจ้าคุณหญิงกล ธิดาสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค)

คลี่ ทำยกทำให้ชัดเจนว่าในที่ซึ่งหมายสี่เป็นของเจ้าพระยาสุรศักดิ์ แลหมายสี่เป็นของ นายอ้อย * ซึ่งปรากฏในแผนที่อันท่านทำมาเองไม่ใช่เจ้าพนักงาน ซึ่งได้รับ คำสั่งให้ ไปทำ ถึงโดยว่าเดิมที่ริมน้ำแลที่นายอ้อยจะไม่ได้ปกครองอยู่เต็มตาม เส้น ที่ หมาย นาทิศาลจะเห็นว่าเจ้าคุณคลี่ได้ยอมขยายที่ให้แก่คนทั้ง ๒ นั้นในเวลาที่ทำแผนที่เหลือ จากนั้นจึงยกให้เจ้า จะนับว่าเจ้าคุณคลี่ได้ยื่นบ้านออกเป็น ๓ ภาค ไม่เสมอกันให้ แก่หลาน ๓ คน เช่นนี้ก็ได้

ข้อ ๓ คำพยานแห่งญาติทั้งปวงจะเบิกว่าที่เดิมมีเขตรว่าเพียงนั้นเพียงนี้ไม่ หักล้างหนังสือแลแผนที่ซึ่งเจ้าคุณคลี่ทำได้ จะยกข้อซึ่งคุณสวนคุณปานแลแจ้งยัง ได้เก็บค่าเช่าโรงน้ำบ้านเจ้าพระยาสุรศักดิ์ก็อยู่มาเป็นหลักก็ไม่ได้ เพราะทั้ง ๒ ฝ่าย เขายินยอมกันอย่างไร ในเวลาที่เจ้าคุณคลี่ทำหนังสือเช่นนั้น เป็นนาคที่ทั้ง ๒ ฝ่ายเขา จะผูกต่างหาก เขาก็มิได้หักท้วงว่ากล่าวอย่างไรกัน

ข้อ ๔ การที่ผู้รับสั่งไ้ประชุมญาติ ทำแผนที่ใหม่ครั้งนั้นก็กลับเป็นพยานเขา เข้าไปอีกครั้ง๑ จนถึงพระราชหัตถ์เลขาขึ้นยืนเป็นพยานหนังสือเจ้าคุณคลี่ก็กลับพลอย ไปเป็นพยานเขาด้วย

เห็นว่าโดยว่าการชั้นแรกจะเป็นด้วยความปลอดภัยอย่างใดก็ตาม แต่เป็น การล่วงมาเสียช้านานแล้ว ถ้าจะทำตามความเห็นพระยาไกรเพชร^๒ แลพระยาสุริยา นาคจะเสียทั้ง ๒ ประการ คือ ประการ ๑ ไม่รู้จักทางความ หาญเข้าไปเป็นความจน แพ้เขาขายหน้าแลเสียเงิน ประการที่ ๒ นั้นพวกญาติทั้งปวงถึงมิได้เกี่ยวข้องใน ประโยชน์อันใดระพากันเห็นไปเสียว่ามีอำนาจมีบุญแล้วก็หักหาญไม่ปรานีญาติ ประ การที่ ๓ ท่อลงไปนั้น ถ้าพ่อจะทั้งให้ใครไปตรวจตราขึ้นใหม่ก็จะเป็นพื้นฝอยหา ตระเขียบเดิมเสียแล้ว จนลงพระราชหัตถ์เลขาเป็นหลักฐาน แล้วกลับจะไปขวน หาเหตุขยิบขยายให้ใหญ่ออกไปเมื่อเวลาเจ้าของ^๓ผู้ให้ที่ตาย โดยว่าจะไปสืบสวน

๑. นายอ้อย บุนนาค บุตร พระสุริยภักดี (สนิท บุนนาค)

๒. พระยาไกรเพชรรัตนสงคราม (แจ้ง บุนนาค)

ใต้หลักฐานว่าเจ้าคุณคลั่งเขลากว่าเขาอย่างไรหรือทัศนใหม่ก็ยาก โดยว่าจะไต่ที่
นั้นออกไปเห็นก็จะไม่สิ้นความยินร้าย

จึงเห็นว่ามีทางที่อย่างเดียวกัน ว่าที่ข้านั้นยกยอขึ้นกันอยู่เช่นนั้น ใ้ชื่อว่าเรา
จะทำเป็นที่ย่อยคงจะทำเป็นที่หาผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง จะต้องให้ที่เป็นแผ่น
เดียวกัน ขอซื้อเสียตามราคาที่สมควร ก็เห็นจะไม่มีที่เสียหายอันใด

ในที่นี้เห็นว่าน่าจะเป็นตลาดที่ดีที่ใดแห่งหนึ่ง ควรจะตรวจตราดูท่าทางว่าจะ
ทำอย่างไรได้แล้วกระแผนที่จะเสียเปรียบพลักหน้อยอย่าให้ช้านัก แล้วลงมือทำงาน
ทีเดียว จะไต่ประโยชน์ดีกว่าที่จะมัวเป็นความให้เสียเวลาอยู่

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๕ กรกฎาคม รตนโกสินทร ศก ๑๒๕

ถึง ชาย บรพัตร์

ไต่กลับขึ้นตรวจขบวนเรือในหมู่ที่ ๒ มีเรือคอนโทเลอร์ ๓ ลำ เจ้าสายว่า
๒ ลำก็พอ แต่ต้องการเรือสำหรับบรรทุกข้าวโพดแลหีบผ้าแทนเรือคอนโทเลอร์ลำ ๑
แต่แรกก็สั่งเช่นนั้น ที่เอาเรือคอนโทเลอร์มาแทนขึ้นเป็น ๓ นั้น จะแทนลำนั้นๆ ประ
การใด ถ้าหากว่าเข้าใจว่าต้องการเรืออยู่ ๓ ลำแล้วเป็นเข้าใจผิด ถ้าไม่มีเรือฤทธิ
จะให้ใช้เรือคอนโทเลอร์สับเปลี่ยนแล้วก็เป็นอย่างนี้ไม่ผิด

สยามินทร์

วันที่ ๒๓ เดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ชาย บรพัตร์

เมื่อคืนนี้ไต่ต้องปรออีก ๒ ครั้ง ๘ ทุ่ม แล ๓ ยาม ครั้งแรก ๕๘ เศษ ๔ ครั้ง
หลัง ๕๘ เศษ ๒ เป็นอันสิ้นสุดฐานไต่ว่าเกมเปอเรอเซอคงจะขึ้นในเวลากลางคืน ทั้ง
แต่ยาม ๑ ฤ ๔ ทุ่ม ซึ่งไม่สู้แน่ แต่คงไปโรบลกลงในเวลา ๒ ยาม ถึงนั้นทุกวันมา

เวลานอนย่อมประคักประคึกไม่หลับ แต่เมื่อคืนนี้ไม่ปวดเจ็บในที่แห่งใด ไม่มีรู้สึกคันขึ้นมาในขอกอกแรงเช่นวันก่อน แต่เวลานอนตแคงข้างซ้ายรู้สึกว่เต้น ๕ ข้าง ขนมาจากขอกอก กระเทือนถึงท่อนอก ใจลองทาน้ำมันขอสอวก็ยังไม่เต้น แต่น้อยลง ถ้าพลิกข้างขวาไม่เต้น แต่รู้สึกไม่สู้สบายเหมือนข้างซ้าย ที่ว่าไม่สายนั่นไม่ถึงเทอครัน จะว่าไม่หนักก็เห็นจะได้คล้ายกับทำงานมือซ้าย ถ้านอนข้างซ้ายแล้วเหมือนทำงานมือขวาเช่นนั้นเป็นมาช้านานแล้ว ถ้าเวลานอนตแคงข้างขวากก็ที่ยืนเอวข้างซ้ายเคยสบาย แต่เมื่อคืนนี้หนักเช่นนั้นไม่สบายออกเจ็บ ๆ

ข้อที่นอนไม่หลับนั้น สักเกตว่าเกี่ยวกับเรื่องเขี้ยว ตั้งแต่ก่อนจะนอนก็เขี้ยวดี เวลาไปนอนก็เขี้ยวดีแต่ที่ละไม่มาก หลับเคลมไปเคลมมากองคนลูกเขี้ยวเขี้ยวเมื่อใจเขี้ยวออกมามากสัก ๒ ครั้งจึงจะหลับ เมื่อคืนนั้นนอน ๓ ชั่วโมงจึงหลับ ทอดแรก ๔ ชั่วโมง ที่อนั้นมาขุ ๆ ใจ ๆ ชั่วโมงเศษ ๒ ชั่วโมง ตอน อย่างวันก่อน แต่เวลานอนแล้วไม่ค่อยเบิกบานแจ่มใสกว่าทุกวัน รู้สึกทั้ง ๆ เหมือนจะมีขมแฉกหน้า ข้างซ้าย ซึ่งเมื่อคืนนี้มีเป็นเม็ดเหมือนสิวขึ้นมา ทอดนั้นก็ยุบลง อุจจาระเมื่อวานนี้ไปน้อย เห็นจะเป็นด้วยอุจจาระค้างอยู่จึงเบียดกันในห้องคับแคบจน ทำให้หลับช้าเกิน เช่นเคยไม่หลับจนเขี้ยวหลักออกมาเสียดหมดจึงหลับ วันนี้อจจาระไปครั้งแรกเป็นก้อน อ่อน ๆ มากอยู่แล้วมีหางอีกครั้งหนึ่งน้อย ลงมือสีท่ามา ๒ วันแล้ว

ลมข้อสำคัญ คือเริ่มที่จะมีไอ รู้สึกเข้าในคอข้างซ้ายเหมือนมีเสมหะแหว่ง อยู่ในนั้น ไอชวนจะให้เสมหะออก แต่ไม่ออกสดวก

๓๕

วันที่ ๒๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ถึงชายบรพิต

คำวันนี้แปลกคือเวลากินเข้าแล้ว ที่รู้สึกเจ็บคักแน่นอยู่ในกระเพาะนั้นมากขึ้นกว่าทุกวัน จะเป็นด้วยกินของแข็งกล่าวกอหนิงหม่าพริกซึ่งอยู่ข้างจะหนาว ไม่สู้รอบอุจอย่างไร แต่รู้สึกเสียว ๆ ที่ม้ามซึ่งหม่อช คล้ายกับเมื่อยที่ทรงนั้นรู้สึกอยู่เสมอ ที่อด้าง ๆ จมูกโล่งแล้วที่กระเพาะจึงค่อยเบาคักคักแปลว่าอาหาร

มันละลายลงไปเสียทุกอย่าง ควันเมื่อลองปรอดคราวแรกเวลา ๑ ทุ่มขึ้นไปเป็น ๕๕ เศษ ๓ มากกว่าทุกวัน ลองเมื่อ ๔ ทุ่มเศษตกลงมาเป็น ๕๕ ถ้วน จึงนึก เห็นไปว่า การที่ตัวร้อนกลางคืนน่าจะขึ้นลงพร้อมกับกระเพาะอาหาร ถ้ากระเพาะ เต็มก็จะระเรียวกว่าแถมไค้ยอยู่ที่ขอกอกแล้วปรอดขึ้น พอยุบลงไปปรอดก็ตกลงไป ตาม แต่ไม่รู้สีกตัวนอกจากลองปรอดว่าเป็นไข้เลย แต่ก่อนเมื่อยังไม่ไค้กินยา นี้ใจมีอรันสังเกตไค้ว่าเป็นไข้ แต่หมึกหลังตา นี่เคย ๆ ไม่รู้สีกอะไร ถ้า จะสังเกตจริงในวันนี้จะมั่งงวนนอนสักคืนหนึ่ง จนเกิดสงสัยขึ้นมาแล้วว่าถ้าจะเป็น ไข้ที่กระเพาะอาหาร ความระคายเคืองเขาจะลงไปไค้ไม่ไค้จะร่อย ชีพระเวลา ลองปรอดคราวแรกขึ้นถึง ๕๖ ลองคราวหลังก็เสมอกัน อูระระไป ๓ ครั้ง ๆ แรกแลครั้งที่ ๒ เป็นก้อนอ่อนมาก ครั้งหลังเป็นทางเป็นมูลโคแล้ว สังเกตว่า ขี้สสาวะน้อยไปตั้งแต่คืนนี้มา มันจะมีอะไรเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมขึ้นอีก บอกไว้ สำหรับไค้บอกหมอเมื่อเวลาสมควร

สยามินทร์

๓๕

วันที่ ๒๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ถึงชายบรพัตร

เมื่อคืนนี้ปรอดตกลงมาขึ้นถึงเป็น ๕๕-๒ ขาล้างหมกของหมอไค้ใช้ประ มาณ ๔ ครั้ง เสมหะออกคล่องไค้ แต่ไม่พอที่จะล้างเสมหะซึ่งอยู่ลึก จึงต้อง รมช่วยนิคหนึ่ง เวลานอนไม่มีปวดเมื่อยแห่งใดเลย แต่คงหลับเคลมไปแล้วคืน ๓ ครั้ง ในครั้งที่ ๓ รู้สึกว่าหลังแข็ง แลในท้องซึ่ง ไม่ถึงเจ็บ เย็นน้อย ลงเป็น ๕ ครั้งเท่านั้น ครั้งหนึ่งมากขึ้น ต่อมาท้องยุบไปเองหายปวดหลังไปเอง นอนหลับสนิทไค้มากขึ้น ไม่มีบวมแห่งใด วันนี้อูระระไปครั้งแรกเป็นก้อนแข็ง แท่น้อย ครั้งที่ ๒ เป็นมูลโคค่นมาก ครั้งที่ ๓ เป็นทางมูลโคเหลวเล็กน้อย เวลา ก่อนจะไปรู้สึกมวนท้องนิค ๆ ครั้งหลังที่สุดส่ายปากส่วงนิค ๆ พอหมกแล้วก็ส่าย เห็นว่าที่เรองนอนไม่หลับนี้ไม่ใช่อันเลยคงจะเป็นกระเพาะอาหาร ที่หุ้งมากเฉาะ

ร้องมากในเวลาตกที่นอน ถ้ากระเพาะก็แล้วคงจะนอนหลับได้ จะเป็นเหตุให้ร่างกายสลายขึ้นไ้มาก เมื่อคนไข้ได้หลับหุ้ครั้งตัวแต่เวลาขึ้นเข้า วันนั้นได้หลับตัวเดียวในเวลาขึ้นเข้ากลางวัน

สยามินทร์

๓๕

วันที่ ๒๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕

ชายบริพัตร นางเอิบ * อยากจะเชิญมาในการขึ้นเรือนพุ่มนี้ เพราะเป็นญาติ แลการเลี้ยงก็ออกจะทัน ๆ อยู่ด้วย พ่อจึงได้รับจะบอกให้แต่ล้มเสีย

สยามินทร์

๓๖

วันที่ ๒ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๕

ชายบริพัตร

พ่อหนักด้วยเรื่องพักเต็มที ทั้งแต่ไปแล้วก็ไ้คงงักไม่เคยหยกเลยจนเคยวันถ้าจะผลลายให้กักแก้มต่าง ๆ อาระกิดไ้ แต่ในการที่จะสั่งตัก ๒ ให้เขียนไ้คังใจนั้นไม่สู้ง่าย เพราะตักแกเขียนลายไทยเองไม่เขียน ไ้แต่ฝรั่ง ๆ ถ้าไทยแล้วต้องสั่งแกยาวคังโยชน แล้วแกไปสั่งช่างสันสัคคาพยค ๑ คราวนี้เจ้าช่างก็พุ่มเข้ามาถวายตองแกกัน ๒ ครั้ง ๓ ครั้งกินเวลามากนัก คราวนี้ตัวอย่างแล้วเสดจแม่ก็ระฉนวนวันน้อย เห็นการจะเกิดร้อนใจจึงไ้คิคิดลัคเอง่าย ๆ ที่หนึ่ง ซึ่งเชื่อว่าสั่งที่เคียวคงเขียนไม่ผิด คือ กลางพักเป็นรูปชฎามหากะฐิน ยอดต่ำกว่าขอบพักข้างบนนว ๑ มีกรรเจียกสายรัตคางผก ไ้รัตคางให้สูงกว่านมพัตินว ๑ ตามแต่จะลดส่วนลงให้พอไ้ทรวงชฎาที่ระลงไ้ในพื้นพัก ในหว่างกรอบหน้าแลรัตคางให้ใช้ช้อบริพัตรย่อ มีหน้งสี่ค้วใหญ่ ๆ ๒ ข้างขอบพัก ข้าง ๑ ว่า สมเด็จพระ

๑. เจ้าจอมเอิบ ในรัชกาลที่ ๕

๒. กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ

พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า ช้าง ๑ กรมขุนนครสวรรค์วรพินิต แล้วให้ท่านมก้าไหล่

ทองผกฉายใหม่กลางให้มันงัสลือว่า การขึ้นตำหนักรัตนโกสินทร ศก ๑๒๕^{๓๕} ได้ส่ง
 คุกไปทั้งนี้ แพร่พณพัตินันได้เฝ้าส่งไปว่า ที่จะเป็นสี่เขี้ยวตามที่เคยใช้อยู่ ถ้าว่า
 ตามใจพ่อรัก รักชั๊กใหม่มากกว่าชั๊กทอง เพราะทนดีกว่ากันมาก แต่จะหาสี่ใหม่
 ได้ๆไม่ ไม่แน่ ถ้าหาไม่ได้ก็ให้ชั๊กทอง ทั้งนี้ให้ทูลหาๆเสด็จแม่ ให้รีบส่งหนังสือ
 ย่อซึ่งจะลงกลางพักให้ชั๊ก แล้วให้คอยเตือนกันเอาเด็ก เวลามืออยู่อีกเตือนเคซุ พัก
 ๑๕ เล่ม นำที่จะทำไต่ทันแต่เอาดีไต่ด้วย

สยามินทร์

สวนกลีต

วันที่ ๑๕ พ. ย. รัตนโกสินทร ศก ๑๒๕^{๓๖}

บริพัตร พ่อมานัก ๆ ถึงคนที่จะไปด้วยคราวนี้ ถ้าคิดตามน้ำที่ตักต้องทำคราวก่อน
 ขาดราชองค์รัชอยู่คนหนึ่ง คือ เวลาที่จะต้องให้ราชองค์รัชไปเยี่ยมใคร ๆ ฤฯ
 ประจำสำหรับรัชแขก คนหนึ่งต้องตามติดไป อีกประการหนึ่งถ้าเจ็บไข้ ไม่มีใคร
 ผลัก คราวก่อนใช้สองคน สำหรับรัชการประจำแลไปเที่ยวเยี่ยมเอาตราไปให้ใช้
 พระยารามกำแหง * เจ้าพระยาสุรวงษ์^๒ ตามติดไป แต่การครั้งนี้เป็นไปรวเขต ธุระ
 เช่นนั้นจะน้อยลง แต่ถ้าต้องใช้จะไม่พอ เพราะเจ้านายไปเป็นแต่เพื่อนเที่ยวใช้การ
 ไม่ได้ คงมีคนที่ใช้ได้แต่เจ้าพระยาสุรวงษ์แลจรรยา^๓ พระยาบุรุษ^๔ ก็ไม่มีปาก ถ้า
 ไปในราชสำนักคงจะมีแต่เจ้ากับเจ้าพระยาสุรวงษ์ จรรยา แลพระยาบุรุษเท่านั้น ฤฯจะ
 เอาใครในพวกนายทหารไปด้วยอีกคนหนึ่งเจ้าจะเห็นใครที่ควรจะ วางใจว่าไม่ เกะกะ
 แลจะรู้แอดติเกดติ ถ้าได้เป็นคนผู้ใหญ่จะสมควรที่พอเป็นคนแก่ ในพวกนายพลยก
 พระยารามกำแหงที่ขามามากแลมีการประจำ เหนมีแต่หม่อมชาติเทศ^๕ กำลังว่าง

๑. พระยามหานุภาพ (ไทย บุนนาค)

๒. เจ้าพระยาสุรวงษ์วิวัฒน์ศักดิ์ (โต บุนนาค)

๓. พระองค์เจ้าจรรยาสุศักดิ์กฤษดาการ

๔. พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ (นพ ไกรฤกษ์)

๕. เจ้าพระยาวงศาานุประพัทธ (ม.ร.ว. สท้าน สนิทวงศ์)

ถ้ากลับจากราชการครั้งนี้ จะเข้ากันไต่กับเจ้าฤาไม่ ฤาจะเห็นผู้ใดเหมาะ ที่พูดกับ
เจ้าก่อนเพราะเจ้าจะเป็นผู้บัญชาการเสด็จครั้งนี้ อยากจะให้ไปเป็นเรากับให้หม่อมยา
ให้เกิดกรต่างหัดกันเช่นครั้งก่อน แล้วจึงจะหาฤาจะต่อไป

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๑ พ. ย. รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ถึง ขยายบริพัตร

เรื่องนางเออน * เคี้ยวไม่ปวด ไม่ฟาง แค่น้ำหมาดมา ๓ วันแล้ว ให้ไป
ขอตาหมาดบอกว่าไม่ได้ควรวาการยังให้ไม่ไ้ พรุ่งนี้ขอให้มาตรวจ ถ้าจะต้อง
การเวลาสว่างให้มาเสียแต่เย็น แต่พอจะมีที่ไปให้พรเจ้าคอนราควันเกิดแล้วพามา
ปลุกกันไม่ แต่ก็ชั่วเวลาเย็นนั้นเท่านั้น ถ้าจะคลาเวลาไม่อยู่ให้บอกเจ้าฉนม^๒
ให้มาเรียกออกไปดู

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๒ พ.ย. รัตนโกสินทรศก

ขยายบริพัตร

พ่อได้ตกลงใจว่าจะเอาหลวงนายศักดิ์^๑ ไปด้วยอีกคนหนึ่ง เพื่อจะได้ใช้สอย
ผลึกเปลี่ยนกับตาอื่น^๔ หลวงฤทธิ^๕ คงจะเป็นนำที่กระบวนโมเตอร์คาร์ แลการโยธา
ใช้กำลังแรงต่าง ๆ หลวงศักดิ์จะใช้ไ้ในทางยานุชแลตรวจตราเข้าของ ที่มีไปแล
ที่^๕ ๕ ๕ ให้รู้จำนวนว่าชออันใดส่งทางใด เมื่อกลับมาได้สอยสวนของไ้
รับฤาหายสัญญาให้แน่นอน เมื่อครั้งก่อนของทชอ ๆ พลัดแปลง สับสนปนกับของ
คนอื่นสัญญาหายไปเสียมาก เพราะนำที่ไม่เป็นคนเดียว จะสอยสวนยานุชไ้ไ้จับข้าง
ไม่จับข้าง ครั้นถ้าคนเดียวจะไ้เป็นทเรียวร้อย อีกประการหนึ่งนตาอื่นแกมัน

๑. เจ้าจอมเออน ในรัชกาลที่ ๕

๒. ม. จ. ฉนมอุไร กำกับพนักงานระเวลา และเผ้าที่

๓. พระยาไพฑธน์เทพ (ม.ร.ว. ลภ อรุณวงศ์)

๔. พระยานพิพัทธราชกิจ (อัน นรพัลลภ)

๕. พระยาไรสวริยาธิบติ (พื่อน ศิลป)

ออกคร่ำ ถ้าเมื่อขบขันมาลงที่แกงจะนวดไม่ไหว เจ้านั้นยังหนุ่มอยู่จะได้ใช้เช่น
ไปได้อย่างไร การที่จะเอาหมอนวดไปนั้นปราศจากประโยชน์ แลชายหน้าวันละ ๕ เขย

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๔ พ.ย. รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ถึงชายบริพัตร

ได้รยหนังสือกรมหลวงเทเวศย์ ว่าได้พบพบกับมิลเตอร์มีเรื่องเรือเมล-
เบอร์มันเห็นน่าจะสำเร็จได้ ฝรั่งเศสก็เคยเข้ามาอีกหาหนึ่งแล้ว ได้ส่งหนังสือ
มาให้

เมื่อเขียนจดหมายฉบับแล้วได้รยหนังสือลูกโตเรือเรอบนแลเรือที่เจ้าขอ
ยาเวเรย์เออเพื่อ ได้ส่งหนังสือมาให้ด้วย มันถูกศรหลายเล่มน่าจะเป็นการสำเร็จ

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๖ พ.ย. รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ชายบริพัตร พ่ออยากจะร้องว่าใน ๓ } วันมานี้ดอยหลังแล้ว นอนหลับเก็บ
เล็กเก็บน้อยคงเอาพอจริงแต่ไม่ชุ่มชื้น เป็นอันแต่พอยังชีวิตให้เป็นไป

พดอย่างไทยลมชื้นของชายแรงเหลือเกิน ปวดหัวไหล่จนถึงท้ายทอยที่เคย
วมจนเกลียวคอข้างซ้ายก็พลอยแข็งด้วย เลยแล่นไปเป็นข้างขวาข้างก็มี ถ้าเป็นเช่น
นี้ทวชนเห็นจะกลับลงรอยเก่า เสมหะไม่ได้เป็นผู้ทำให้นอนไม่หลับในเวลานี้ แลนึกว่า
ไม่ใช่ मामเป็นเหตุ คงจะเป็นตัวการเพาะอาหารถูกล่าได้ ถ้าที่สุคนหวัใจอย่างใด
ทำให้เป็นเช่นนั้น ความรู้สึกในเวลาที่เป็นในเวลานอนนี้รู้ว่าไม่หาย มีแต่จะมาก
ขึ้น ถึงไปยุรปลักไม่เหนจะหาย สังเกตคุดมันจะเปลี่ยนใช้ไม่ได้ครึ่งตัวก่อนเวลาจะ
ตาย จึงรีบจดหมายในเวลากำลังรู้สึกเช่นนั้น ถ้าเปลี่ยนอิริยาบถอาการหายไปแล้ว
นักบอกไม่ถูก

สยามินทร์

สวนกุหลาบ
ถึง ชายบริพัตร

วันที่ ๑๒ ธันวาคม รักษาสินทรศก ๑๒๕

ขอให้ช่วยส่งรูปในห่อนี้ลงไปให้ปิ่นสวัสดิมาซึ่งจอกอยู่ปากน้ำ สำหรับแจก
พวกที่มาด้วย

สยามินทร์

สวนกุหลาบ
ถึง ชายบริพัตร

วันที่ ๑๗ ข, ค, รักษาสินทรศก ๑๒๕

นางเอิบนางเออนคิดถึงบุญคุณที่ได้ให้ของในการขึ้นเรือน จะหาอะไรมาช่วย
พ่อเห็นไม่เข้าที่ เห็นว่ารูปยังขาดอยู่มากจึงได้ให้เอารูปถ่ายส่งมาให้ จะเอาไปถวายที่
เสด็จแม่มักไม่อยู่ ข้าไปจะช่วยการเทียบที่ตกแต่ง จึงได้ให้นำมาส่งทางข้างนอก

ของนางเอิบ รูปกรวยแดงขนาดใหญ ๔ ขนาดย่อม ๔ รวม ๘

ของนางเออนรูปเพชรบุรี กรวยเหลืองชุด ๑๘ แผ่น รูปเหล่านทั้ง ๒ คนได้
เป็นผู้ช่วยล้างแลทำ ออกจะใคร่เป็นผลมออยู่ข้าง จึงเห็นว่าเป็นของควรที่จะให้

สยามินทร์

สวนกุหลาบ
ถึง ชายบริพัตร

วันที่ ๑๘ ข, ค, รักษาสินทรศก ๑๒๕

เรื่องเงินค่าเรือเมล์ได้ส่งไปยังคลังแล้ว วันออกจากสิงคโปร์เลื่อนเข้ามาเป็น
วันที่ ๓ ได้คืนก็ คงเป็นวันที่เราต้องอยู่สิงคโปร์ ชั่วแต่วันที่ ๑ แลที่ ๒ โปรแกรม
สิงคโปร์น่าจะเป็นอย่างนั้น ถ้าเราไม่รีบเข้าไปจอดในวันที่ ๓๑ ถ้าค่ำมืดก็คืนไปแล้ว
วันที่ ๑ คงต้องเป็นวันเจ้าเมืองมารับแลเยี่ยมทอข เวลาค่ำจะต้องเลี้ยงให้มกกันในวัน
วันที่ ๒ ถ้าตามเคยอย่างแต่ก่อนคงต้องขึ้นไปกินเนอร์ทักเวอเมนต์เฮาส์ เว้นแต่ท่าน
ใหม่แก่จะอดไม่เหมือนแต่ก่อน ถ้าเราจะอดไม่อยากจะขึ้นไป ก็จะต้องเปลี่ยนกำหนดคือ

วันที่ ๒ ออกจากสิงคโปร์ไปยี่นัง คงถึงในวันที่ ๓ วันที่ ๓ ที่ ๔ อยู่ยี่นัง
วันที่ ๕ ออกจากยี่นัง

แต่นักสงฆ์เชื่อว่าเรือหยกที่ยี่นังเวลานั้นน้อย การขนเข้าของจะไม่เป็นที่เรียบร้อย
ร้อยศาลิศาตลานไปๆไม่ ทั้งการที่จะเอาเรือมหาจักรพรรดิไปยี่นังนั้นก็เปลืองพระราช
ทรัพย์อีกโสดหนึ่ง

ยังมีอีกอย่างหนึ่งแฉะเสียดกลางทาง เช่นเกาะพงันเป็นต้น ไปถึงต่อวันที่ ๒
เวลาเช้า แต่การเลี้ยงขี้ใหม่ในเวลาเดินเรือออกจะไม่สู้สนุก มันจะโง่งงอย่างไร
ก็ไม่รู้ ทั้งกลัวจะหนีภัยกินเนอรวันท์ ๒ ไม่พ้นด้วย ถ้าจำจะต้องกินเนอรวันท์ ๒ แล้ว
ถึงเสียอย่างแรกก็กว่า มีเวลาจัดเรือแลชอหอยชออยู่แยกขี้ใหม่กันได้ เมื่อคราวไป
เที่ยววก่อนก็ได้เคยเลี้ยงสงกรานที่สิงคโปร์

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

ถึง ชายบรพัตร

วันที่ ๑๕ ข, ค, รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ได้รับหนังสือว่าด้วยเงินค่าเสียผ่านนั้นแล้ว ในข้อ ๑ ถ้าใช้เป็นยอกเคียวเสีย
เช่นว่าสวดกึกกว่าหยมหยม

ข้อ ๒ เรื่องเสียผ่านนั้น ควรจะแจกให้เป็นอัตรากึ่งเช่นที่ว่า ข้อที่จะต้องปลูกษา
กันนำที่หนึ่ง ก็มีอย่างเคียวแต่คนนั้นจะร้องว่าพอ คนนี้จะร้องว่าไม่พอ จะปลูกษาต่อ
ตามกันก็ไม่ได้ ที่จริงผู้ไปโดยความจำเป็นก็มี ที่เดินสารไปเที่ยวไม่ต้องเสียอะไรก็
มี ไม่น่าจะโง่งอะไรกันมากนัก

ข้อ ๓ เรื่องเข้าคอก พ่ออยากให้มีแต่น้อยที่สุด ถ้าจะกะตัวผู้ที่จำเป็น มีเจ้า
คนหนึ่ง พระยาบรูษ พระรัตนโกษา เจ้าพระยาสุรวงษ์ หม่อมมนเรนทร * เท่านั้น
พอแล้ว เช่น คาอั้น หลวงนายฤทธิ หลวงนายคักก็ไม่ต้องไปเข้าพุทชะไร

ก็ไม่ได้ เว้นแต่ท่านแจะเสียใจ เพราะหัวหมื่นเขาเคยเข้าคอกแต่ก่อน จะมีอีก
คนเดียว ที่จริงถ้าได้เอาไปใช้เฉยๆ สบายกว่า ถ้าเป็นแต่ไปในการรับรองไม่ได้ไป
ทำงานวัง มหาเล็ก ๓ คนก็ไม่ต้องไป รุงรังเปล่าๆ

มัวฟ * อีกคนหนึ่งควรจะไปคอก แต่ก็ไม่ยินยอม ทัวเองก็เหมือนจะ
ไม่ตเกียกกายนัก ถ้าเพียง ๖ คน ทั้งพ่อท่านละกำลังก็ ถึงดั้นถ้าหากว่าไปในที่
เล็ก ๆ เช่นที่ กอของเฟ้นว ๒ รั้วพ่อที่ตุริน ต้องตัดลงเหลือ ๓ คน คือ เจ้าพระยาสุรวงษ์
พระยาบุรุษแลพ่อท่านนั้น ถ้าไปมากกองใหญ่ด้วยกันย่อมเป็นที่รังเกียจของผู้รับรอง
ทุกหนทุกแห่ง พวกที่ทะเล่านักมียุณิฟอร์มด้วยกันทั้งนั้นแล้ว เว้นแต่พระรัตนโกษา
คราวก่อนก็เหมือนจะใช้ยุณิฟอร์มทุก คราวนี้ควรจะใชยุณิฟอร์มราชเลขาการ
สยามินทร์

ป. ล. เมื่อคราวก่อนเจ้านายที่ได้ออกงาน คือกรมสมมตที่ธิดาแลออสเทรีย
กรมมหิศร * ที่รัสเซียบแลฝรั่งเศส นอกนั้นในการที่ไปเที่ยวชั้นหลัง ซึ่งไม่ได้อยู่วังจึง
ได้ไปอยู่แห่งเดียวกัน กรมสมมตกับกรมมหิศรเหมือนจะได้ออกงานที่สเปนอีกครั้ง
หนึ่ง ยิ่งที่ลอนดอนแล้วไม่มีเจ้านายแต่สักคนเดียวตลอดจนลูก กรมสวัสดิ์ * แลก็จะ
ที่เป็นผู้จัดการอยู่ก็ไม่ได้เข้า ครั้นนี้อยู่โฮเทลน้อยที่สก็งต่างคนต่างไป ครั้นนี้จึง
ว่าจะอยู่โฮเทลเป็นพนักคงได้อยู่ด้วยกันอยู่แล้ว ถ้าจะมียากจะมีอยู่แห่งเดียวแต่ที่นอร์
เว ซึ่งลงเรือไปด้วยกัน แต่จะหลบเสียก็ไม่เห็นเป็นอะไร มีเกี้ยวของก็แต่เรือตราที่จะ
อยากได้กันบ้าง แต่เขาคง همینเข้อย่างที่สุด ที่จะต้องให้ตราแกรนครอสทั้ง ๘ ดวง
ต้องท้าวว่าต่อชานกันลำบากลายนเปล่าๆ ใ้มาก็ไม่เห็นเป็นแก่นสาร ร้อยวันพันปี
ไม่ได้คิดสักทีหนึ่ง ถ้าจะไปเที่ยวกันให้สนุกแล้ว ออกอมเรื่องยะลงเสียบ้างจะเป็นที่
สควงใจมาก พระรัตนโกษาน่ากลัวโทษจะถึงต้องให้ยุณิฟอร์ม

๑. กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

๒. เจ้าธอมะไรแห่งวงศ์ชาวอช ดุ๊กแห่งเบนัว (พระภาดาของพระนางมาร์เกรตา พระมเหสีพระเจ้า
อุมเบอร์โต แห่งประเทศอิตาลี) เคยเสด็จมาในประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๔๒๓

๓. กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย

๔. สมเด็จฯ กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิศิษฎ์

สวนกุหลาบ

ถึง ชาย บริพัตร

วันที่ ๒๑ ธ, ค, รักษากอสันทรศก ๑๒๕

๓๕

พ่อต้องการจะเติมมหาดเล็กไปยุโรปอีกคนหนึ่ง ซึ่งจะเป็ประโยชน์แก่ตัวพ่อ
มาก คือ หลวงฤทธิสำหรับจะไปเพื่องเรื่องรถโมเตอร์คาร์ หลวงศักดิ์สำหรับจะไป
เพื่องเรื่องรักษาเรือน นายรองพินิจ * สำหรับไปดูแลโรงเรือนหาหิน ยังอีกคนหนึ่ง
คือนายม่วยหลวงสรลักษณ์^๒ เป็นช่างเขียนเกือบจะเป็นโปรเฟสเซอร์ไต่อยู่แล้ว ถ้า
ให้ไปเห็นมาก ๆ คงจะทำดีขึ้นได้อีก ความประสงค์อีกอย่างหนึ่ง พ่อตั้งใจจะเขียน
ไต่ประวัติ คงต้องการรปสค์ตชต่าง ๆ บ้าง ซึ่งหาไต่รปสค์ง่ายไม่ได้ หลวงสรลักษณ์
จะทำไต่ได้ ถ้าเมื่อไปตามทางเป็นลมไม่สนุก ให้มันเขียนอะไรเล่นก็สนุกก็ การที่มีช่าง
เขียนไปเที่ยวด้วยนั้น เป็นองค์ของความสนุกอย่างฝรั่งคนหนึ่ง วาสนาบรรดาศักดิ์ก็
เท่าหลวงนาย ๒ คนอยู่ในกองมหาดเล็ก

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

ชาย บริพัตร ที่จดหมายมาขออนุญาต จะพกลไปรเวคนั้นให้มาเวลาพรั่งนี้ย้าย ๕ โมง
ครึ่ง

วันที่ ๒๑ ธ, ค, รักษากอสันทรศก ๑๒๕

๓๖

สยามินทร์

ถึง บริพัตร

วันที่ ๑๕ มกราคม ร.ศ, ๑๒๕

๓๖

ข้อซึ่งพระยาสุโขทัย^๓ แจ้งความเรื่องมีผู้ทำลายคูปเก็บของพระพิศณุเป็นข้อ

๑. นายพินิจราชการ (มั่ง)
๒. พระสรลักษณ์ลิขิต (ม่วย จันทรลักษณ์)
๓. เจ้าพระยาอมราช (บัน สุขุม)

สำคัญอยู่ ถ้าหากว่าเจ้าของเรือนสงไสยของคัยเพลิงเสียแล้ว การคัยเพลิงภายหน้า
จะเกิดความยากขึ้น ควรจะไต่สวนเสียให้สว่างทั้งทหารบกทหารเรือแลโปลิศ ที่อื่น
ไต่ส่งไปแล้ว ขอให้เจ้าส่งลงไปให้ไต่สวนทหารเรือให้ไต่ทางเข้าทางออกแลผู้ควบคุม
กันไปคัยให้เข็นหลักถาน แลถามต่อไปถึงเห็นผู้คนเล้าลุมอย่างใดให้ไต่ไต่แจ้ง
คัย ะไต่สอยสวนกันกับกรมอื่น

โทรเลขอาภาทสังฆมา ๒ ฉบับขึ้นแล้ว

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๗ ม.ก.ก. วันโกสินทรศก ๑๒๕

ถึง นาย บริพัตร

ข้อควร * เจียมหน้าเป็นผัวในปอด ไปรักษาตัวที่ข้างปอน ๒๐ วันแล้วไม่
หาย บัณฑิตหมอมรณัณฑ์แนะนำให้ไปรักษาตัวที่ทะเล ๔ วิก เขาจะออกไปเที่ยวในระหว่าง
อ้างศิลา ศรีราชา แลเมืองชล ขอให้จักเรือส่ง แล้วให้เรือกลับเข้ามาเสียก่อนเมื่อ
ถึงกำหนดกลับจึงไปรับก็ไต่ แต่ยังไม่ไต่กำหนดวันเพราะคอยฟังอนุญาตก่อน ไต่
ส่งไปว่าเมื่อจะไปเมื่อใดจึงให้ไปขอเรือ

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๗ ม.ก.ก. วันโกสินทรศก ๑๒๕

ถึง นาย บริพัตร

เวลาอาชญาพระยาบุรุษเตือนว่าคัอยู่ในห้องอาวุธที่ว่างอยู่อีก ๒ ใบ เขาเครื่อง
ราชอิศริยาภรณ์ไปจ้ดจะเป็นอย่างไร คุกจิริงของเขาอยู่ เพราะเป็นส่วนเฉพาะตัว แต่
พอรู้ว่าถ้าเช่นนั้นเปลี่ยนเอาตัวริมฝาเป็นพระแสงเสียให้หมด เอาคักลางไว้เครื่อง
ราชอิศริยาภรณ์จะเข้าเรือนกันคัว่า จึงบอกให้รู้ตัวไว้พรงนี้จะถูกไล่พระแสงในคักลาง
ไปเข้าคัฝาคัอีก ๒ ใบนั้น

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๓๐ ม. ค. รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ชลขบริพัตร

ด้วยการเฉลิมพระที่นั่งครั้งนี้ วันที่ ๒๒ ซึ่งเป็นวันเฉลิมนั้น จะไต่ถามไม่มี ลคร
เป็นวันเลี้ยงแบนเควตสมโภชนเลี้ยงลูกชน เวลาเลี้ยงแล้วเจ้านายข้าราชการแลราช
ทูตต่างประเทศจะขึ้นไปประชุมเฝ้าบนพระที่นั่งอมรินทร์สถาน ที่โรงละครจะเจียบ จำจะ
ต้องจัดการให้มีเสียงครึกครื้นเหมือนอย่างเล่นละคร ถ้าจะเป็นพระรับน้ำที่เป็นผู้รับ
สั่ง หาพิณพาทย์เข้ามาเล่นที่โรงละครอย่างเช่นเมื่อครั้งชนบ้านไ้จะเป็นการ ครึกครื้น
ก็ พิณพาทย์นั้นคงเล่นแต่เวลาค่ำ เริ่มตั้งแต่ประโคมขึ้นพระแท่นเวลา ๒ ทุ่มไปจน
ราว ๒ ยามฤๅทั่วทั้งค่านั้นจะได้ฤๅไม่ การผสมพิณพาทย์เป็นวงใหญ่เช่นนั้น แต่ก่อน
เคยเล่นนำพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์^๑ แลเจ้าพระยามหินทร^๒ เป็น
ผู้ประสมเป็นการครึกครื้นมากคราวหนึ่ง เล่นท่วงตเพลงเดียวกันเป็นการครึกครื้น
มากอย่างประชุมแตรฝรั่งโรงละครใหญ่โต เห็นจะต้องได้พอกที่เดียว

สยามินทร์

๓๕

สวนกุหลาบ

วันที่ ๖ มีน รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

บริพัตร พ่อมมีความรำคาญเป็นอย่างยิ่งด้วยเรื่องหมอเบอมา^๓ มาแม่เหตุถึง
ความที่เป็นนั้น ไม่ตรงกับความจริงที่เกิดขึ้นแต่ก่อน คือไม่มีความรู้เป็นแต่คนผสมยา
เป็นต้น ทางที่เสียนั้นเป็นถ่านฟุ้ง ซึ่งถ้าชนเอาไป จะเป็นเหตุใหญ่ลุกลามได้มากไม่
ก็เน

แต่ในการที่รักษามานี้ว่าถูกทาง จนอาการสลายขึ้นดังเพียงนี้ ถ้าจะเปลี่ยน
เป็นหมอไรตเคอ ซึ่งพ่อรักษาอยู่หมกแล้ว ก็เท่ากันกับเลิกเสียไม่รักษา ฤๅจะ
กลับร้ายไปกว่านั้น

เห็นอีกทางหนึ่ง ในการที่ตรวจอาการมาแต่ก่อน เคยใช้หมอตรมมาเช่นชื้อ
ด้วย ได้เคยมาตรวจอาการถึงสองครั้ง ก็มีความเห็นพ้องกัน ถ้าหากว่าจะเอาหมอ

๑. เจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค)

๒. เจ้าพระยามหินทรธำรงศักดิ์ (เพี้ย เพี้ยกุล)

๓. หมอเบอเมอร์ ชาวเยอรมัน เป็นหมอของกรมทหารเรือ

ตรุมไปส่งจนถึงยุบแล้วให้กลับมาก ให้หมอมตรุมตั้งยาตามทางที่เป็นมาแล้วไว้ จะเป็นการสะดวกดีกว่าทุกอย่าง ฉะนั้นจะลอบเทศกันเสียแล้วก็ไม่รู้ ถ้ารับได้เช่นนั้น เป็นเขากว่าทุกอย่าง

หมอมที่ประจำตัวคงจะท้องหาใหม่ จะจดหมายล่องนํ้าออกไป ให้รังสิท ญูณ หลวงพินิยตฤทธาเสาะหาไว้ก่อน พอไปถึงก็ไ้มาตรวจอาการแลรับจาก หมอมตรุม ที่เก็บว เรื่องจะหาหมอมাত্রพอไ้จดหมายล่องนํ้าไปส่งแห่งทั้งพระยาวิสูตร* ด้วยแล้ว หมอมที่ทาเขามาแนะนำเป็นหมอมอยู่เวียนาคคนหนึ่ง อยู่เมืองที่รังสิทอยู่คนหนึ่ง รังสิท ไ้เคยพบถึงเรื่องหมอม ว่าจะเสียหาไว้ก่อนแล้ว จึงไ้จดหมายตามรอยไป

ไ้จดหมายไปถึงจิระฉบหนึ่ง ให้ช่วยคิก แลลงชิมหมอมตรุมที่เรือนนี้เดีอก ร้อนเดมก็ กิริยาตาหมอมเองพอเห็นมาหลายวันว่าแกหว่าด ๆ อยู่

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๖ มิน รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

บริพัตร พอจดหมายถึงจิระแล้วจึงนึกไ้ ว่ามีแปลนอีกอย่างหนึ่ง คือเวลา ที่เราจะไปกลางทางก็เดีอกหนึ่งเท่านั้น คิคกระยาที่เคยกินเสียให้พอ เอาไปเองทุก ๆ อย่าง พอสันทก็อย่างธรรมเนียมแล้ว ว่าจะควรกินยาอย่างไ้เมื่อใด เมื่อไ้ตาม ทางกินยาของเราไ้เอาไปตามเคยเสมออยู่ ต่อเมื่อมีอะไรแปลกมา จึงไ้ให้ทาไรเคอฉา หมอมประจำเรือเขารักษา ถ้าจะให้แน่ใจเตรียมไปสำหรับเดีอกครั้ง ถ้าเช่นนั้นเป็นอันไม่ ต้องเปลี่ยนหมอมเปลี่ยนยาที่เคยสยาย เจ้ามิน่าที่จะท้องรักไ้ให้หมอสั่งปรุงยาไปให้พอ ฉาเรียกเอาคำสั่งยาสำหรับพอไป เมื่อซัดสนเอาไปสั่งปรุงที่ไหน ๆ ก็ไ้

ที่จิระไ้สั่งให้คิกเลือกฟันโดยความคิรตรงก่อน แล้วจึงสั่งตาตรุม

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๗ มิน. รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

บริพัตร บอกล่าวลก * ออกเป็นการเรียบร้อยนั้นมีความยินดีด้วยขอให้รับคำ
อำนวยพร ท่อกลัขมาจึงตั้งขอเถิด

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๘ มีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ถึง ชายบริพัตร

พระรัตนโกษาขออนุญาตว่าบุตรชาย^๒ ได้รับตำแหน่งเป็นนักเรียนศึกษาธิการ
ที่อิงแกลนต์ จะขอพาไปในเรือด้วย เห็นว่าเป็นการสมควรที่จะไม่ต้องเปลืองเงิน
จึงอนุญาติราย ๑ มิสเตอร์เวสเทินภาค^๓ จะกลัขออกไปบ้าน แต่ประจวบกับคราวนี้จึง
อนุญาตให้ไปในเรือทั้งแต่มหาจักรกรีไป จะไปเป็นผู้สำหรับฟังราชการอยู่ในยาริศแล
อิงแกลนต์เวลาที่ไป แต่เขาจะอยู่ต่างหากส่วนตัวของเขาขึ้นบกแล้วเป็นเสรี
บุตรเรา

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๖ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๖

ถึง ชายบริพัตร

ของที่ศาลังกาให้โดยสัญญาไม่ได้ ของนั้นควรจะได้กลัขมากับเรือมหาจักรกรี
แต่มหาเหล็กจะได้ทั้งเสียที่ไหนไม่รู้ บ้างที่จะทิ้งไว้ในเรือ ขอให้สยสวนกุหลาบหน่อย

สยามินทร์

วันที่ ๗ เดือน ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๖

ชายบริพัตร

ของนั้นไม่ใช่หยาบคราวนี้ เป็นของเมื่อครั้งเข้าไป ควรที่มหาเหล็กจะพากลับ

๑. พระองค์เจ้าหญิงสุทธวงศ์วิจิตร

๒. พระประติษฐสุทธร (ประติษฐ สุจริตกุล)

๓. เป็นชาวอเมริกัน เข้ามารับราชการในตำแหน่งที่ปรึกษา อยู่ในกระทรวงต่างประเทศ ได้เป็นที่
พระยาภิบาลไทย

มา ไม่รู้ว่าจะทิ้งเสียแห่งใด นี่กว่าบางทีจะผ่านไปว่าเป็นของสำหรับเรือ คือ เครื่องเงินที่สำหรับตั้งโต๊ะกินเช้า เพราะถ้าสิ่งใดพื้นมือไค้นนี้ว่าเป็นสวัสดิมงคล ก็น่าจะหายด้วยวิธีอันนี้จึงได้สอบถาม..... ไม่ต้องสืบสวนอะไรอีกต่อไป

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๔ มีนาคม รัตนโกสินทรศก

ถึง ชายบรพิตร์

ภาชนะสำหรับบรรจุข้าวที่เป็นห้อง ๆ เลียงโต๊ะนั้น ของพ่อมีเฉพาะ ๓๐ แ่ง เป็นการจำเป็นที่จะต้องเชิญแขกขึ้นไปอีก ๔ คน จึงต้องขอยืมภาชนะนั้น ๔ สำหรับ รูปไม่เหมือนกันออกจะเป็นอนูนิด ๆ ที่จะต้องทนเอา มิดังโหลไม่ใช่ๆ ถ้ากระไรจะทนเอาโต๊ะเล็กใช้ของเจ้าเสียทั้ง ๑๐ ของพ่อใช้แค่ ๒๔ ขอให้มาส่งไว้ที่พระยายมราช

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ รัตนโกสินทรศก

ถึง ชายบรพิตร์

ด้วยความมั่งง่ายของทุกแลความทอกลึงของเจ้าน้ำที่ มีรูปเขียนแผ่นหนึ่ง ได้บรรจุมาในหีบของทั้งปวงปราศจากความรู้สึกของผู้ใดผู้หนึ่งหมก จนพ่อเกินไปพบเข้า เพราะเหตุที่หนังสือติดอยู่กับรูปนั้น จึงได้เอาออกอ่าน ได้ความว่าเป็นรูปซึ่งผู้หญิงคนหนึ่งเขียนส่งมาให้ดูถ้าชอบใจจะไ้ขอ รูปนั้นไม่ชอบใจจำจะต้องคืน แต่ไม่ไ้คืน ล่วงมาเสียจนบัดนี้ ถ้าทิ้งไว้ไม่คืนเสียให้ไ้ไ้ที่น่าที่จะเกิดลำบากเป็นวาทะมากมาย ใหญ่โตในภายหน้า เวลานี้มีช่องก็ท้อลเบอส* จะกลับ ถ้าจัดการให้ท้อลเบอส เอาไปส่งคืนเสียให้ไ้ไ้จะสิ้นธุระ แต่ก็เป็นที่น่ากลัวอยู่ข้างว่าจะคืนไม่สำเร็จเหตุด้วยทั้งข้างมาเสียช้านาน ขอให้ไปจัดการกับมิสเตอร์เกอเน็ยสด้วยกันส่งคืนเสียให้ไ้ไ้ส่งรูปนั้นออกมาด้วย

สยามินทร์

สวนสัตว์
ถึงบริษัท

วันที่ ๑๓ มิถุนายน วันโกสินทรศก ๑๒๗

เมื่อไปยุรปตาหมอฮ้วนมาชวนให้ซื้อเครื่องอาบนํ้าอิเล็กทรอนิกส์ ทุเหมือนได้เอา
เงินล่วงหน้าไปเสร็จแล้ว ของควรจะมาถึงแต่ไม่มาถึง แกก้ผัดเพี้ยนอะไรไปต่างๆ จน
เวลาไปยุรปเลยไม่เห็นพุดถึงอีกนัยอย่างหนึ่ง

ครั้นเมื่อเวลาไปอยู่โฮเทลโกเชอร์ฮอฟเมืองเบอร์ลิน ไปเอาเครื่องไฟฟ้าที่
สำหรับนวดมาอีกอย่างหนึ่ง เอะอะว่าไปไหนจะเอาตามเสด็จ แต่เมื่อออกจากเบอร์ลิน
แล้วก็ไม่ได้เห็นเครื่องนั้นอีก เพราะไม่มีเวลาจะใช้

ครั้นเมื่อไปอยู่ที่ฮอมเบ็ค ได้ไปที่โรงเครื่องตัดแลทูป ที่ใกล้โกชาวิลเลียม
แบค ไปชอยเครื่องบางอย่างเห็นจะสัก ๒ สิ่ง ๓ สิ่ง จะต้องการ คาฮ้วนเป็นเจ้า
ของเข้าไปอีก

ครั้นมาขังโปรเฟสเซอร์เบอเกอร์มาบอกว่าเครื่องต่างๆ อะไรเหล่านั้นมาถึง ทว่า
ก็ไม่เข้าใจว่าจะอย่างไร จะต้องไปหาใครเขามาตั้ง จะให้ตั้งแห่งใด พอยังไม่รู้
ว่าสิ่งของมีอะไรมาบ้าง เพราะของเขาส่งมาถึงใคร ขาญน้ำขาญชีเป็นอย่างไร ไม่ได้
หมกทั้งนั้น จึงยังไม่ไต่สั้งว่าอะไร ขังมีเฟกเคอริชกินผู้หนึ่ง เป็นแอนนิเนียร์มาหา
กรมหลวงนริศ ตามถึงที่คงแลพุดถึงเรื่องเงิน ซึ่งกรมหลวงนริศไม่เข้าใจว่าเรื่องราว
เป็นอย่างไรรกันเลย ยิ่งร้ายไปกว่าพอดอีก

เพราะฉะนั้นจึงขอให้เจ้าเป็นธรร ไล่สวนแลจัดการเรื่องนี้ให้ตลอดสักที ตั้งแต่
คาฮ้วนมาจนกระทั่งอินนิเนียร์ผู้นี้ ว่ารายสิ่งของมันมีอะไร ต้องการที่ทำงานอย่างไรบ้าง
เป็นธรรให้ตลอดไปจนถึงเรื่องที่จะใช้เงินอย่างไร ให้เป็นสำเร็จได้คขาดไปทั้งเรื่อง
ส่วนที่ซึ่งจะขังนั้น ถ้าเครื่องเท่าที่เห็นตามที่ถูกกล่าวมาข้างต้น อาจจะไต่ที่
ห้องแถว ข้างห้องเครื่องโมเตอร์ที่พระที่นั่งอัมพรไค้ทุกอย่าง ให้พาเจ้าอินนิเนียร์นั้น
มาตรวจทุกทั้งหมอด ๒ คนมาปฤกษาหาฤา ก็คงขังที่คงจะพอ เว้นไว้แต่รูปพรรณมัน
จะผิดคาคผิดหมาย จึงค่อยคิกขยับขยายต่อไป การที่จะเข้าออกกะที่อย่างไรให้พร้อม

กัวยกรมหลวงนริศ เป็นผู้ที่จะสั่งมหาดเล็กให้ ไปส่งหนังสือกรมหลวงนริศแลข้อ
ออกมาในซองนี้ด้วยแล้ว

สยามินทร์

สวนกุหลาบ
บริพัตร

วันที่ ๑๕ มิถุนายน รักษากาลโกสินทรศก ๑๒๗

ตามที่ไ้จัดการกะที่ตังเครื่องนวกนั้นถูกต้งกันแล้ว ที่เข้ากระโจมแลท่าคา
โยลิด ควรจะต้งไ้ในห้อยทรงชั้นกลาง เพราะห้อยนั้นกว้าง แกะกระวางที่อย่างไร
ให้มาคที่ ไ้บอกหลวงคักไ้ไว้ให้พาชนมาคแล้ว

สยามินทร์

สวนกุหลาบ
ถึง บริพัตร

วันที่ ๑๕ มิถุนายน รักษากาลโกสินทรศก ๑๒๗

พ้งไม่ยักเข้าใจว่าเขาจะแก้อย่างไร ซึ่งต้งใช้สายพานมาไ้พัน จะยกพันอีก
ชั้นหนึ่งกระมัง ที่จริงถ้าหากว่าปลกเสียใหม่หลังหนึ่ง เหมือนอย่างเช่นที่ขอมเบิก อัน
ที่จริงก็เรือนฝากระดานพอจะไม่ส่นเท่าไร ที่ส้งไ้ต้งในห้อยแถวนักเพราะหมายว่าต้ง
กยพันไ้ แทนไ้ต้งคกต้งกับเขาเสียแล้วก็ช่างเกิด

สยามินทร์

สวนกุหลาบ
ถึง ชายบริพัตร

วันที่ ๒๓ มิถุนา รักษากาลโกสินทรศก ๑๒๗

การทำบุญวันเกิดที่กระนั้น ถูกต้งไ้ค้ตามแบบขริบูรณ เช่นนี้เรียกว่าอย่าง
ใหญ่ไ้

การรับส่งพระเคราะห์ทำไ้ตามทุนมากแล่น้อย ที่กว้างแลแคบเพราะเหตุที่
สวทมนต์นั้นไม่จำเป็นที่พระองค์องค์พระเคราะห์ ทุนมีเท่าไรที่มีเท่าไรก็แล้ว แต่
จะกำหนดจำนวนพระ องค์ที่สำหรับแจกเทวดาพระเคราะห์นั้น แจกด้วยสตรแลคาถา
ที่สวดท่างหาก เพราะฉะนั้นถ้าเขาทำอย่างน้อย เขาสวดเสภาเคราะห์ ๕ องค์นั้นมาสวด
ในวันรับเทวดา รุ่งขึ้นเช้าเลี้ยงพระเป็นเจบกินเท่านั้นก็มี นั่นเรียกว่าอย่างน้อย

ที่แต่การรับพระอะไรต่ออะไรไม่เกี่ยวกับศาสนา มีแต่โหรมาตั้งยंत्रบูชาเท่านั้น
ก็พอ เป็นการเลี้ยงเทวดา ข้อที่สวทมนต์นั้น ด้วยเชื่อว่าเทวดานั้นถือพระศาสนา จึง
นิมนต์พระมาสวดให้เทวดาฟัง ถ้าอีกใจหนึ่งเชื่อว่าทำบุญเป็นผลดีกว่าพลีเทวดา แต่
ทำไปตามคติโบราณกับบูชาเทวดาเสียด้วย ที่ใจเข้าได้ก็เคยเขาทำแต่ชั่วสวทมนต์เลี้ยง
พระ ไม่บูชาพลีเทวดาเลยก็มี การที่ทำมีลัทธิหลายอย่างเช่นนี้ แล้วแต่ความสบายใจ
ของผู้ทำนั้นเป็นด้วยบุญ เพราะฉะนั้นตามที่กระมาว่าจะทำนั้นเต็มบริบูรณ์ตามที่เขา ทำกัน
ทั้งมีวิเศษส่วนพระอริยวิจิตรลัทธิตัวพอ จึงไม่มีที่แก้ไขอันใดเลย เป็นการดีแล้วทั้งนั้น

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๖ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ชาย บริพัตร

ขอเพิ่มความเร่งรีบอีกข้อหนึ่ง ถ้าเป็นเวลาเช้าแห่งเข้าไม่ถึงคพาน เรือ
ไม่ต้องมาคอยเหมือนกัน

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

บริพัตร

ไ้ส่งรูปซึ่งยึกกินแปดช่อออกมากับหนังสือนี้ ขอให้ส่งไปให้

สยามินทร์

สวนกุหลาบ
บริพัตร

วันที่ ๑๕ สิงหาคม รตนโกสินทรศก ๑๒๗

หนังสือที่มามีไว้รับคนละเที่ยวเมล็ดขี้หนังสือท่านเล็ก สมุดเก่ง ๆ แต่ข้าสีก
๓ เรือง คุณท่านเล็กพอใจในการไปเที่ยวมาก เห็นจะเป็นประโยชน์แก่ตัว ข้างที่อาย
เจ็บออก ๆ แอศ ๆ จะเลยหายเอาด้วย

ณ บัดนี้คุณเรือพิณมาเข้ามาถึง เขารักการตามทีละไว้ว่าจะรับ นึกกลัวจะเกิด
วิวาทด้วยคนเรือมามาก แต่ได้กำชับวังกันกวักขันเห็นจะไม่เป็นไร หวังใจว่ากริม
ยังจะทำกับเข้าให้กินอร่อย แลไปอยู่บันคองแค้นเดียว ขยายโสมนังไม่ให้กินเนื้อ
เหลือหมา บางกอกไม่มีอะไรเลย มีแต่ฝนตก แลน้ำออกกระมาก ๆ แล้ว ไม่มีเวลาที่
น้ำแห้งทางคพาน แต่ไปไหนไม่ได้ ฟ้าใส ๆ อยู่ฝนจะตกเมื่อไรก็ได้ พ่อไม่ยกเป็น
อะไรทั้งนี้ ชั่วแต่เป็นขกขณที่ไม่ไคร่กริมมาหลายวัน เมื่อประคยเสียก็ยิ่งชั่วแล้ว

จุฬาลงกรณ์ ปร.

สวนกุหลาบ
ถึง ชายบริพัตร

วันที่ ๑๗ กันยายน รตนโกสินทรศก ๑๒๗

พ่อเกิดความกำเริบด้วยเรื่องเรือโมเคอร์มาถึงอย่างหนึ่ง คิดไว้เดิมว่าจะทอด
กฐินแพที่วัดราชาธิวาส เดือน ๑๑ แรมค่ำ ๑ จะให้มีแข่งเรือแข่งแพไว้อย่างหนึ่ง
ประกอบกัน เลยต้องการแพๆ คพานน้ำนองใกล้ ๆ น้ำ ขื่อที่จะมีคพานไม่สำเร็จ ด้วย
เวลาน้ำกำลังถมกินเป็นเลนลึก ๘ ศอกทั้งวัดแลท่าว่าสกริ จึงเห็นว่าไม่มีอะไรจะเหมาะ
เท่าแพของพ่อ ซึ่งเห็นเขาไปซ่อมแซมอยู่หน้าบ้านแล้วสำเร็จ ขอยืมถอยขึ้นมาจากที่
นำวัด เคียวนี้แพโบดอยข้างใต้คพาน ถ้าจะไล่ก็ให้เลื่อนขึ้นไปเสียเห็นคพาน
เราเข้าจากคพานเลยชิงพ่อให้พระยาสามภพลีไว้ แต่พระไม่ใช้กลัวตัวคัวจะ
กระโดดข้ามมาขึ้นบก พระแกล้งลงด้วยเรือจ้าง เราควรจะเข้าจากขึ้นลงด้วยคพาน
ขอให้ทำการถอยมาลงคพานให้สำเร็จ ขอให้ทหารเรือมาอยู่เฝ้าคัวที่เคียว ในเวลา

สารทน์จะมีสวคมนตรีให้ซื้อเรือ ถ้าถอยมาให้สำเร็จก่อนสารทน์ให้ระกั

สยามินทร์

สวนกุหลาบ
บริพัตร

วันที่ ๒ ธค. รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ที่ทชอนนพอคงใจซอไว้จะให้ หมายถึงให้เป็นบริพัตรทั้งถนน แต่ซัดซังไม่
สำเร็จจึงได้โดยค่างมา บัดนี้ไต่สั่งให้เขาทำหนังสือมอบให้แล้ว

สยามินทร์

สวนกุหลาบ
ชายบริพัตร

วันที่ ๖ ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ใส่กรอกวันนี้ไม่สักเซส ใส่กรอกหมยัคหลวมไปทั้ง ๒ อย่างเหี่ยวฟอกแฟก
ใช้มันหมมากเกินไปค้วย ใส่กรอกเข้า ๒ อย่างจึงค้อยค้วยเข้าบานอค์อยู่ แต่ยัง
สำแดงให้เห็นอยู่ว่าไม่เปอเฟกเหมือนกัน หนักก็เหี่ยวอย่างยังไม่คัค้วย ท้องเอาใหม่

สยามินทร์

วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๗

ชาย พ่อรู้สึกละอาย ๆ ต่าง ๆ ไม่ใคร่สบาย ในการที่จะให้เปลี่ยนต่าง ๆ ไปข้างนั้น วัน
อังคารขอให้มากินเข้าค้วยกันวันหนึ่งทุก ๆ วัน พ่อรู้ว่าเคยกินหัวค้ำ แต่ขอให้ถือว่า
มาฉิ้นเพล เพราะจะเปลี่ยนเวลาไม่เหมาะแก่ที่คนไปมา

สยามินทร์

สวนกุหลาบ
ถึงชายบริพัตร

วันที่ ๑๒ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

หนังสือซึ่งว่าค้วยเรื่องกลั่นน้านั้น ใกรับแล้ว ความคิดที่จะจัดการนั้นก็ค้อย

แต่พี่จะรู้เรื่องซักรึในเวลานี้ ยังไม่ได้ตรวจตราพิจารณาทางที่จะแก้ไขอย่างไร
ก่อนที่ที่เกี่ยวกับ เพราะเหตุว่าคนอื่นเขาถกกันมาเท่าไร ๆ ก็ไม่เห็นใคร เขารู้สึกว่า
กระไร แต่พ่อเองเป็นคนกินไม่ได้ ทั้งน้ำกลั่น น้ำฝน น้ำยาตาลไม่อร่อยทั้งนั้น เฉพาะ
กินได้แต่น้ำเพชรบุรี นี่เหตุไฉนเขาจึงได้เอาน้ำยาตาลมาให้ดื่มให้กินก็ไม่รู้ ได้เลี้ยง
ดูได้ความว่าแต่ก่อนเคยใช้น้ำกลั่นดื่ม

ส่วนน้ำยาตาลนั้นพระยารพษ์ไศโยคพูด ว่าถ้าสู้ขึ้นมาแล้วจะใช้แทนที่ไม่ได้
ต้องมีเครื่องกรอง แต่เครื่องกรองนั้นจะใช้ฟอกแฟกอะไรจึงจะพอที่จะใช้ได้ทั่ว ทั้ง วังไม่
ได้ทั้งใจจะฟัง ถ้าหากว่าเครื่องกรองเช่นนั้นมันมีในน้ำซึ่งจะทำให้เป็นน้ำออกเสีย
ได้ การใช้น้ำยาตาลทั่วไปแก่คนทั้งปวงก็ไม่มีอันตราย เว้นไว้แต่คนที่ระทน แรงน้ำ
นั้นไม่ได้ อย่างเช่นน้ำในบวรา กินถึง ๗ วัน เป็นลงท้อง แตน้ำในเมืองเราที่พระปฐม
เจดีย์ที่โรงทหาร บ้านกรมหลวงดำรง บ้านพระยาศรี ใช้กันมามากมายก็ไม่เห็นใคร
เป็นอะไร บางทีจะไม่มีโทษในทางลงท้อง ถ้าเช่นนั้นก็จะมีความลำบากแก่ผู้ซึ่งกิน
น้ำชาพวกเดียว จะทำอย่างไร ๆ ที่จะให้หายคำคร่ำแลไม่ให้ล้างกลืนชาน้ำ เป็นไม่ได้
เพราะฉะนั้นจึงตกอยู่ในระหว่างที่สว่นว่าจะทำอย่างไรกันต่อไป โดยว่าถ้าจะต้องกลืน
ใช้คงจะใช้แต่ส่วนในวัง ไม่ใช่ทั้งศาลาช่อทานอย่างแต่ก่อน เมื่อตกลงประการใด
จะบอกให้ทราบฯ ให้บอกให้ทราบ

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๗ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ถึงบรรพิต

ไกรยจกหมายว่าด้วยเรื่องจัดการกลั่นน้ำ ลงวันที่ ๑๖ นี้ เป็นที่พอใจตามที่
ได้จัดไปนั้นแล้ว

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

ถึงชายบริพัตร

วันที่ ๕ พฤษภาคม รตนโกสินทรศก ๑๒๘

จดหมายมาลาจะไปสมุทสงครามนั้น อนุญาตแต่มีความอิฉาเหลือที่จะอิฉา
คนหนุ่ม ๆ แน่น ๆ ยังขอกบ่วยขอกเจ็บหลยเลียงไปได้ พ่อยบยซ้ำเติมที่ อยากไป
เที่ยวบ้างก็ไม่สมควรปรารถนา ไม่มีความปรานีย่างเลยแล้วฤฯ

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

ถึงชายบริพัตร

วันที่ ๑๕ พ. ค. รตนโกสินทรศก ๑๒๘

จะปรับทุกข์ข้อไรให้ฟังแล้วอย่าหัวร่อว่ารู้มั่วร่วม ที่จริงพ่อกำลังนี้ไม่สบาย ใน
การที่เจ็บขอกอกแต่ก่อนเคียวนย้ายสถาน มันเป็นข้างซ้ายเคียวนกลายมาเป็นข้าง
ขวา เลี้ยวปราก ๆ อยู่เสมอ แต่สาเหตุนั้นจะเป็นด้วยเลือดฝาดอะไรไม่ยิบรณอย่างไร
ก็ตาม เกยด้วยท้องผูกเหลือเกินนั้นอย่างหนึ่งเป็นแน่ กินยาขับถ่ายคราวหนึ่งทุกเลา
ลง แต่ไม่หายสนิท จะกินอีกก็ขี้เกียจ มาถกอาหารไม่กินท้องขึ้นเสีย ครั้นเวลาลง
ท้องเองกลับไม่ไ้เรื่อง ยิ่งปวดเสียวช่วงขวาหนักขึ้น ข้างซ้ายทุกเลาไปหมด นี่เป็น
ข้อปรารถนาอย่างยิ่งที่จะไปทะเลเพื่อรักษาตัวอนัน

แต่มันมีความซ้ซลาเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง เพราะอายุมันถึงแก่ที่เจ้านายเขาถือ
กัน จึงได้รวังตัวมาก คาโหรแก่ให้ไปเวลาเช้า มันมีกำแพงแรงเคยอะไรก็ไม่รู้ กรม
หลวงนครไชยศรีไปบิณฑบาตให้แก่ว่าย้ายแกก็ยอม แต่ไปเรศไหนอย ๆ พ่อไม่นึกกลัวอะไรแต่
นึกว่าจะไปไหนไป ไปเสียเข้าก็แล้วกัน นอกไม่พอที่ไปนอนเขาในเรือ เวลาไรว่างก็
ลงเรือโมเตอร์ ไปเที่ยวตามเหล่านั่นจนถึงเวลาเรือออกได้ก็กลับลงมาลงเรือ เติมของค
อาหาร^๑ว่าจะขึ้นมาก่อน นึกว่าโล่งไป เยี่ยมเสื้ที่ขางนอกไม่ต้องลงไปเยี่ยมปาก
น้ำ เคียวนก็กลายมาเป็นจะอยู่ที่เยี่ยมที่ปากน้ำ กรมหลวงนครไชยศรีก็เร่งจะเอาไปเรศกรม
ว่าใคร ๆ ก็ถามว่าจะไปอย่างไร ถ้าไปคลองบางปลากดเวลาย้ายกลับมากปากน้ำไม่ทัน

๑, พระองค์เจ้าจักรพรรดิ (รัชกาลที่ ๕)

เวลาคำ พอดีเห็นขยับเขยื้อนทีเพราะกำลังไม่สบาย จึงไม่อยากจะทำหนอะไร ปล่อยให้
โศลกผลลตามบุญตามกรรมอย่างไม่มีโปรแกรม แต่เรือโมเตอร์นั้นอยากจะไต่ลง
ไป ที่สุดไม่มีอะไรแล่นเล่นต่างเรือกระเซี่ยงก็ยิ่งจะตกว่า แต่เป็นห่วงว่าแล่นลงไป
แล่นขึ้นมาไม่ไค่เสกก็อยู่ในนั้นมันจะชุลลชุลลเสียหายอะไร ถ้าหากว่าจัดการอย่างไร
ให้เรือไฟลากไปไค่แลลลากกลับขึ้นมาส่งอย่างเช่นวชิไชย* ลากเอาขึ้นไปเมืองเหนือ
ก็ระกั ขอให้ลองคิดกับหลวงนายฤทธิพิรุณที่ ที่นั่งเที่ยวไปยังคำอย่างเช่นที่เคย
เที่ยววันยังไมไหว เพราะพ่อพิการเสียแล้วในเวลาน

สยามินทร์

สวนกุหลาบ
บริพัตร

วันที่ ๒ กรกฎาคม รัตนโกสินศก ๑๒๘

ให้มาหาพรุ่งนี้เวลากลับจากทำขวัญนาค

สยามินทร์

สวนกุหลาบ
ถึงบริพัตร

วันที่ ๑๑ ก.ค. รัตนโกสินศก ๑๒๘

ซึ่งว่าจะมาพอกอีกเวลาหนึ่งนั้น ก็มาเวลาพรุ่งนี้ ถ้าฝนตกก็จะไม่ไปไหน แต่
ถ้าฝนไม่ตกเวลาเย็นคงจะไปเที่ยวก่อนแล้วจึงจะกลับมา ราวสักทุ่มครึ่งเย็นอย่างช้า

สยามินทร์

สวนกุหลาบ
ถึงบริพัตร

วันที่ ๒ สิงหาคม รัตนโกสินศก ๑๒๘

ไคร่ขหนึ่งสัปดาห์นี้ เรือที่จะให้ไปพักทำกับเข้าที่บ้านอัมพวานันท์แล้ว เวลา
อยู่เมืองสมุทรสงครามตามโปรแกรมที่กระเถยวัน วันที่ ๒๒ ล่องจากราชบุรี ที่ ๒๓ อยู่
ทั้งวัน ๒๔ ข้ามไปเพชรบุรี ขากลับ ถึงวันที่ ๒๕ แต่ก็เลยมาขากอกโดยทางรถไฟ
ที่เคียว คงจะต้องเป็น วันที่ ๒๓ นั้นเอง ไม่มีทางที่จะเล่น นอกจากขยายฤาเปลี่ยน
โปรแกรมในระยะไคร่หนึ่ง ซึ่งจะออกไปดูการก่อนนั้นอนุญาติ

สยามินทร์

สวนกุหลาบ
บริพัตร

วันที่ ๑๗ สิงหาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

เหตุที่คาหม่อร่มไม่ยอมให้อรุณพงษ์^๑ ไปด้วยนั้น จึงได้คิดเลื่อนวันออกจาก
กรุงเทพ ฯ เป็นวันที่ ๒๕ วันที่ ๘ กันยายน เป็นวันถึงสมุทสงคราม

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๕ ส.ค. รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ถึงชายบริพัตร

สมุทเรื่องเมืองจีนที่ให้อ่านเมื่อไปทะเล ถ้าอ่านแล้วขอให้ส่งคืนมา มีผู้อยาก
จะอ่าน

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๑ ก. ย. รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ถึงชายบริพัตร

เวลาบ่ายวันนี้ว่างขอให้มาเยี่ยมพ่อ

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๓ ก. ย. รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

บริพัตร

มันมีเรื่องเฉพาะที่จะต้องจับเป็นการวิเศษอยู่ตอนหนึ่ง ถ้าจะพบกับคนที่ใจแข็ง
ไม่เคยทุกร้อนจะเข้าใจไม่ได้ จึงอยากจะพบกับเจ้าซึ่งควรจะเป็นผู้ป่วน^๒ คือ เรื่อง
นางเลื่อน^๓ นั้น ตั้งแต่วันกลับมาจากเพชรบุรี ยังไม่กินเข้าจนบัดนี้ น้ำก็กินน้อย
เต็มที่ นอนก็ไม่ใคร่นอน พ่อกลัวจะต้งใจจะตายแล้วจะตายจริงๆ ได้ เหตุด้วย

๑. พระองค์เจ้าอรุณพงษ์สมโภช (รัชกาลที่ ๕) ๒. เจ้าจอมมารดาเลื่อน ในรัชกาลที่ ๕

ตัวกำล่อมามากไม่แข็งแรง เคี้ยวข้าวได้ให้นารี • ซึ่งเธอเป็นคนมีความเมตตารักใคร่
ช่วยปลดปล่อยโยนคแล ก็ยังไม่สำเร็จในการที่จะให้คงคั่นกินข้าว เรื่องจะไปเพชรบุรี
ก็ทอดหุ่ย ประเดี๋ยวว่าจะไปประเดี๋ยวว่าไม่ไป เคี้ยวข้าวกำลังจะเอาแน่นอนกันในการที่
ไปนั้น พ่อกลัวว่าไปทางบกจะนั่งไปในรถไฟไม่ไหว จะไปเกิดฟก ถ้าหากว่าไปทาง
เรือ เป็นกระบวรลำคลองกระบวรหนึ่ง ให้ไปในวันที่พ่อไป ถึงวันเดียวกัน ข้างที่ไป
ตามทางมีเวลาที่พ่อจะหลับจะเผลอได้ จะนับว่าเป็นการมีคุณต่อชีวิตไปได้ คิดว่า
จะขอให้นารีไปด้วย ถ้าจะไปแค่ลำพังตัวพ่อไม่ใคร่ไว้ใจ ถ้านารีต้องการเรือแพ
อันใดเป็นพาหนะกำลังข้าง ขอให้ช่วยอุดหนุน การอยู่ข้างจะเป็นจวนวันอยู่หน้อยที่ไม่
แน่นอนกระทั่งเคี้ยวข้าว ต่อเวลาอย่าถึงจะได้ความเป็นแน่

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๓ ก. ย. รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

บริพัตร

เรื่องนางเลือนนั้นตกลงเป็นอันไปทางเรือ ให้จัดแยกเป็นกระบวรหนึ่งต่างหาก
ออกในเวลาเช้าวันอาทิตย์ให้ถึงได้ในคำวันนั้น ครั้นจะจัดเป็นกระบวรเรือยนต์ก็เห็นจะ
เป็นการลำบากแก่ตัวด้วยครอยครวญทักไปไม่ได้ เวลาที่จะออกนั้นออกไปเสียแต่เช้า
มีคัก่อน ไม่ต้องเกี่ยวกันกับกระบวรเสด็จ แต่ใครที่จะกำกับดูแลไปด้วยต้องมีความ
คิดแลมีอำนาจที่จะสั่งอะไรได้บ้าง ถ้าเป็นแต่เจ้าพนักงานเขาไปตามธรรมดา มีที่ขัด
ข้องจะลำบาก ขอให้ผูกกับกระบวรวังเสียด้วย

สยามินทร์

วันที่ ๘ ตุลาคม ร. ศ. ๑๒๘

บริพัตร

ว่าด้วยเรื่องประตูก้านใต้ทรงถนนหน้าพระไชยนั้นคงที่ ด้านวันตกตอนข้าง
นอก จะไม่มีประตูที่เกี่ยวก็ได้ เข้ามามีประตูตอนข้างในย่านกลาง ๆ แห่งใด ๆ ทรง

เรือนตามแต่เขาจะเห็นดี ประคูก้านเหนือเอาไว้ทรงถนนที่ไปมาอยู่เดี๋ยวนี้ กำแพงที่
เป็นกำแพงจริง ๆ มี ๓ ก้านเท่านั้น ก้านทวนออกลงน้ำ แลที่กั้นข้างน้ำข้างในเอาไว้คิก
กันต่อไป ที่บอกมาทั้งนี้ เพื่อจะกันไม่ให้เคอริงหนักในข้อที่จำจะต้องมีประคูก้าน
ตัวนี้ตก ๒ ประตู

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๑ ต. ค. รัตนโกสินศก ๑๒๘

ถึงชายบริพัตร

ไต่มานั่งตรึกตรองถึงเรื่องท่าหนักแพ ในการที่จะทำให้แล้วก่อนเจ้าฝรั่งเข้า
มาเห็นจะไม่สำเร็จด้วยวันนี้เลย คงไว้เช่นนี้ก่อนดีกว่า ความปรารถนาของพ่อน้อยอยาก
จะให้เป้นปราสาท จะได้รับกันกับปราสาทที่อยู่ถัดเข้าไป ไต่คิดตัวอย่างไว้หนึ่งแล้ว
ที่ตัวอย่างก็คงจะยังอยู่ แต่ขัดข้องเรื่องเงินจึงไต่คิดออกไป เอาไว้คิดต่อไปใหม่

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๒ ต. ค. รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ถึงบริพัตร

วันนี้ได้รับหนังสือโยฮันอัลเบรต * บอกวันกำหนดจะถึงสิงคโปร์วันที่ ๒๒ มกรา
คม จึงกะว่าจะถึงบางกอกราววันที่ ๒๗ เมื่อดังสิงคโปร์จะโทรเลขให้ทราบกำหนด
แลชื่อเรือ ผู้ที่มาด้วยนั้นเจ้าเฮนรี่ที่ ๓๓ เมืองวอย แกรเรียกว่าคัสซิน แต่ไต่ความ
ตามอลมแนกโคฮา ว่าเป็นลูกของพี่สาวของคัสเซสลิเลียเบท มีโอเบอรเลฟเคอ
แนนพอนโครนองครักษ์นายหนึ่ง หมอทหารคนหนึ่ง แวเลต์ ๒ คน

ข้างฝ่ายวลกิมา^๒ มีลูกมากด้วย ๓ คน แต่จะมีใครมาอีกยังไม่ไต่ความ เวลานั้น
กำลังลงมือซ่อมมอญกร พ่อยากให้ชายมาพว้อมกับจ๊ะแลเจ้าพระยาบรมราช คิคกระเสีย
จะให้ห้องไหนเป็นห้องนอนห้องนั่งของใคร คนที่มาด้วยจะอยู่ด้วยกันในที่เดียวไต่จะ

๑. ดยุกโยฮันอัลเบรต แห่งแคว้นบรานสวิต ประเทศเยอรมนี

๒. พระอนุชาพระเจ้าคริสเตียนที่ ๑๑ แห่งเดนมาร์ก

ต้องแยก ถ้าหากว่าจะแยกให้อยู่ใกล้ก็มีราชฤทธิเป็นที่ว่าง คึกขยับขยายเสวยราชย์
มาไว้เสียทางหลวงศักดิ์ชั่วคราว แต่จะต้องตกแต่งซ่อมแซมแก้ไขเหมือนกัน สังเกต
ดูโยธินัลลเบรชคิกมาออกจะเป็นยศ ๆ เพราะครวก่อนแกมาอย่างเร็ว ๆ คราวนี้ เป็น
วีเอนต์ เขารับเราก็เป็นยศทั้ง ๒ คราว แต่ข้างฝ่ายวัดกิมันนั้น มาอย่างเจียมแต่
วัดกิมากำหนดจะถึงวันที่ ๒๐ ธันวาคม มีระยะห่างกันเหนะไม่มาช้อนกัน คีที่ไม่ต้อง
จักเป็นเทียว ใ้สั้งหนังสือโยธินัลลเบรชออกมาด้วย ใ้จ้คหามายนต์ไปให้จ้ระแล
เจ้าพระยามรราชมาพร้อมกันกับชายเวลาบ่าย ๔ โมง ุยอาจจะขอให้คิดกันกับจ้ระ ถึง
รูปแห่งการรับรองเป็นเค้าเงื่อนทั้ง ๒ ราย ก่อนที่จะให้กรมหลวงนครคีตก่อไป ขอ
ให้พร้อมกันช่วยคิดอ่านสักหน่อย

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๓ ท.ค. รัตนโกสินทรศก ๑๒๔

ชายบริพัตร

ลุ่มพคท้องหลังข้างเหนือที่จะกันเป็น ๒ ห้องนั้น กันเป็นห้องอยู่แต่ชั้นบน ชั้น
ล่างเป็นที่เลี้ยงโต๊ะควรจะให้กว้าง เพราะนั้นไม่ควรจะใส่นั่ง ใ้แต่ฝาไม้ก็ไ้
อนึ่งมีความสงสัยขึ้นมากอย่างหนึ่ง กระโถที่เขาแก้ใหม่ มันข้างก้นแถม
ถึงใจจริง แต่นักสงสัย ว่าถ้าข้างน่าจะขึ้นไปชั้นบน จะต้องเดินมาขึ้นทางตัวนอก
ลุยข้างในละกะมัง ที่จริงข้างในก็ไม่ใช่ว่าข้างในแต่ที่เดียนัก ออกจะเป็นแขกข้างใน
ประมาณว่าเหมือนยังมีผลของพระชนม์พรรษา คงจะต้องสวดมนต์ห้องข้างใต้แล ห้อง
ตัวนอก พวกที่อยู่บนพระที่นั่งนั้นเอง คงจะอยู่ข้างเหนือทั้งหมด แต่ผู้ขึ้นไปจากเรือน
ข้างล่างจากเรือน คงจะไปนั่งอยู่ที่ห้องกลางฤๅที่เฉลียงกลม ๒ แห่งนั้น ถ้าหากว่า
คนข้างน่าแลพระจะขึ้นต้องไปผ่านเฉลียงกลม แลผ่านห้องกลางแล้วแปลว่าต้องลุยผู้
ที่นั่งอยู่เฉลียงกลมน่าจะเป็นพวกเมียชายเอง ผู้ที่นั่งอยู่ในห้องกลางน่าจะเป็นเจ้านาย

ผู้หญิง ถ้าจัดการให้เกินอย่างต้องผ่านเฉลี่ยงบกลม แลอย่างต้องผ่านห้องกลางเข้ามา
ให้ล็กนักเห็นจะพอใช้ได้

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๕ พ. ย. รัตนโกสินทรศก

ถึงชายบริพัตร

ประทีปคำมตามจำนวนที่กระจะใช้ ๑๓๖ ถ้าสั่ง ๒๐๐ เห็นจะพอ

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๕ พ. ย. รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ถึงชายบริพัตร

เกิดขลุกใหญ่เสียแล้ว การที่ทุกโยชน์อัตเบรชชอผัดเวลาไปนั้นไม่ใช่อื่น จะ
แต่งงานกับเจ้าหญิงอิธิชาเบทสโกลเบ็กในเคอนอันวาคม แล้วจะเข้ามาทักขอให้รับ
คราวนี้หมดสติปัญญาวิชาความรู้พอเท่านั้น จะคิดอ่านประการใดช่วยกันบ้าง ยังไม่
ได้ตอบโทรเลข

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๓๐ พ. ย. รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ชายบริพัตร

คำจากพระปรารภว่าคือเรื่องที่จะให้ทุกโยชน์อัตเบรชชอผัด กรมหลวงนครราชสีมา
ขาว ๕ โยชน์เต็มไปด้วยชอทั้งนั้น ถ้าเอาแปลลงเป็นภาษาเยอรมันแล้วรุ่มร่ามใหญ่
ตามเดิมได้ตกลงกันไว้ว่าจะให้เจ้าร้าง ทำไมมันกลบกลายไปอย่างไร ขอให้ร้าง
ภาษาเยอรมันลงเสียก่อน แล้วจึงผูกภาษาไทยเข้าหาง่ายกว่า ได้สั่งร่างของกรม
หลวงนครราชสีมาให้ดู เหลือที่จะทำให้แก่เข้าใจได้ในเรื่องจากกรูปร่างว่าเหตุใดจึงไม่มี
เรียกตัวเองว่าที่กวีเบนต์เมืองขรานสวิค ว่าแต่ถึงเขววิน แกเข้าใจตามครุช่างทองถาม
ว่าจะให้เมืองขรานสวิคฤาจึงใช้อาร์มเมืองขรานสวิค แกเห็นจริงว่าเพราะเหตุนี้รูป
ช่างจึงไม่มีอาร์มเมืองขรานสวิค การที่เล่าบอกกันมันยักยวนนัก ขอให้มาดูคำจาก
ของเขา ของทั้งอยู่ที่ห้องเฝ้า แต่เดี๋ยวนี้เขาจะเก็บไปไหนไม่รู้ ถามหลวงนายศักดิ์ดู

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๕ ธ. ค. รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ชายบริพัตร

ไต่หนังสือพระยาศรีธรรมสาส์นมีมาถึงกรมหลวงเทเวศย์ เรื่องตั้งออฟบราน
สวิตไม่มีอะไรเกี่ยวกับตาข้างนั้นเลย มีแต่เรื่องเลื่อนกำหนดวัน ซึ่งเดิมขอเลื่อนไป
เป็นวันที่ ๘ เดือนกุมภาพันธ์ เราถามย้ายไปก็เลื่อนกลับมาตามเดิมเท่านั้น ออกจะ
ประคักประคักอายเรื่องตาข้างนี้ มันอย่างไรอยู่ เพลงการอะไรที่ขอไปก็ไม่เห็น
ปรากฏว่าได้ส่ง ฤๅเขาส่งทางเจ้าแล้ว

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๖ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ถึงชายบริพัตร

นักลี้ภัยไปอีกแล้วเอง ไม่ได้ทรงพระพิโรธ เป็นแต่ขุ่นว่าอายขี้ขามันทำ
เจ้าเสีย รวบรวมทุกทวารณนั้นไม่ต้องรอ

สยามินทร์

๔๒

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๑ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ชายบริพัตร

พิณพาทย์นั้นใส่เสื้อทำงานกว่าเสื้อขาว เสื้อดำเดี๋ยวนักไม่ได้เป็นเฉพาะยศ
ครึ่งยศทำออกจะเล็ก ๆ แล้วควยเข้าไป ฟังจะมารอใส่กันจนคราวนี้

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๔ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ชายบริพัตร

ไต่อ่านแปมเฟลตริเยียบข้อแนะนำญาติสมาคมทั้ง ๒ เล่มแล้ว อยากจะไปร

เทศน์แทนถึงเจ้าคุณข้างข้าง ใครเป็นผิวเจ้าคุณข้างข้างก็ไม่ว่า ที่คุณม่วงได้แยกถึง
ออกไปเพราะเหตุที่ไต่พระยาสมบัตินิยาธิบาล เลื้อ เป็นผิว ไม่ใช่เพราะเจ้าคุณชูโต
เป็นเหตุให้แยกถึง จะว่าเหมือนสมเด็จพระอมรินทรแลเหมือนเจ้าคุณโตก็ไม่ได้ คุณ
จิบแก้เป็นเมียคุณพงษ์ เหมือนกับคุณม่วงเป็นเมียพระยาสมบัตินิยาธิบาล ทำไมไม่
ได้สั่งผยออโรออกไปอีกสิ่งหนึ่ง ฤๅสืเหลือของ น่าจะจำหน่ายว่าเพราะไม่มีหลานเหลนเป็น
เจ้าพระยา พ่อเป็นพระศรีทิพโกชน์จะออกแค้น ๆ

แต่มีความยินดีแทนท่านเล็กที่จะได้เติมสีแสดอีกสีหนึ่งเป็น ๓ แดงที่ก็จะไม่ต้อง
ใช้อายรุกระเทียม จะได้เลข ๔ ดอกกระมัง เพราะทูลขวากยังเหลือของมีอยู่

ในเล่ม ๒ ข้อที่ว่าคุณเข้ากราบเป็นของธรรมเนียมก็ไม่ใช่จริงเลย เจ้าพระยาภาส
 อยู่เมืองฝรั่งไหน ๆ มีรู้ เขามาเพื่อเปล่า ๆ การที่คุณเข้ากราบเพิ่งเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ.
 ๒๔๒๖ พออายุได้ ๑๒ ปี จำนายไต้ด้วยว่าเกิดขึ้นที่ไหน เกิดขึ้นที่ในโบถ
 วัดพระแก้วทำบุญมาพระ พระสงฆ์ ๓๐ รูปสวดมนต์ สอนกันที่นั่นเองอิหลุกหลุกหลุก
 บลวัดธรรมยุติกายางวัดไต่คุณเข้ากราบ แต่ยังไม่ทั่ว ขนานมหานิกายก็เข้า
 กราบ แต่ธรรมเนียมหัวเมืองยังน้อย ๆ อยู่ก็มี เมื่อคุณนั้นอยู่ จะนั่งอย่างไรได้

ข้อที่ว่าอินโหมวไม่มีกรรมเนียมมาแต่ไหนแต่ไรนั้นไม่จริงอีก ข้อนี้ไม่อ้างใครอ้างเจ้าเองเป็นพยาน เพราะโตโคยะแห่งโสกันต์ นึ่งไปกลางทางนานๆ เขาเข้าเฝ้าที่หนึ่งสำหรับทำไม สำหรับให้คู่แห่งวายยังคม แต่เมื่อเจ้าโกนจุกใช้ดกกันเสียแล้ว เขาจะเข้าเฝ้าสำหรับให้เข้าเฝ้าฤาอย่างไรไม่รู้ ถึงอย่างนั้นก็ยังเป็นตัวอย่างที่จะชี้ให้เห็นโตว่าเขาคิดถึงเข้าเฝ้าสำหรับให้วายยังคม คู่แห่งพนมมอชนเสมอหน้าผากทุกคราวที่เข้าเฝ้า

หนังสือ ๒ ฉบับนี้ให้ส่งถวายเสด็จแม่ทอดพระเนตร ให้รับคืนจากที่นั้น

๓๓
ทเคยว

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๓ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

บริพัตร ถ้าให้เขารูยแนวรวที่ขึ้นข้างหน้าข้างในคอนหลังพระที่นั่ง ฤๅจะเรียกว่าน่าคือ
 คำนวนวันตกนั้นด้วยจะดี จะได้ปลุกกันไม่ตามแนวนั้น

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๘ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ชายบริพัตร

จดหมายมาว่าเจ้าพระยายมราชแจ้งว่า การเรียบร้อยแล้ว ควรเลิกเตรียม
 การรักษาไถ่ขึ้นชอยแล้วให้เลิก คงรักษาไปตามเคย

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๓๐ มิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ชายบริพัตร ในการไปเพชรบุรีครั้งนี้ควรจะให้ไต่ปรโยชน คือ ให้เขารูยแนวถนน
 ในวังตามแผนที่ให้เสร็จ ไปถึงก็ไต่กันไต่ที่เดียว ถ้าตกลงไต่ลงมือทำ เกือบ ๕ กลั
 ยออกไปใหม่คงเป็นถนนไต่ที่เดียว ถ้าจะกรุยก่อนเมื่อออกไปถึง กว่าจะแล้วเสร็จก็พอ
 กลับเข้ามา การที่จะทำถ้าขัดข้องจะได้เอาพระยามหาเทพทิดไปด้วย

สยามินทร์

วันที่ ๑๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๕

ชายบริพัตร

เมื่อเวลาก่อนที่พ่อจะมานี้ได้รับหนังสือกระทรวงยุติธรรม ขออนุญาตยก
 ททรัพย์สมบัตินายสุจินดาเห็นมีข้อพระรัตนจักร จึงเข้าใจว่าที่ชายนี้เองไม่ใช่คนอื่น แต่
 เวลาได้รับหนังสือมันกลางคืน จะถามนายสุจินดาเองก็ไม่ทันถาม พยกันเมื่อเช้านั้น
 จะมาลงเรือ ถามโดยย่อว่าเป็นเรื่องของตัวฤๅกรีย เรื่องนี้ไม่ทราบว่าจะหนักเบาไป

ถึงเพียงใด แต่ถ้านายสุจินตลัมเลียบ จะต้องถอยจากตำแหน่ง เลียบกาย เป็นคนที่ เคยใช้สอยไถ่การงานก็ จึงอยากรู้ว่าทุกขันธ์ของมันเป็นสักเพียงใด จะสงเคราะห์ได้ อย่างไร อยากรจะให้แล้วเสียนอกกาลสำหรับไม่ให้เสียชื่อ ไถ่สิ่งหนึ่งคือกระทรวงยุคิ ธรรมมาให้ดู

สยามินทร์

วันที่ ๑๖ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๕

ชายบิพัตร์

ในการที่จะพูดให้เข้าใจกันง่าย หลังจากที่จะต่อในระหว่างพระที่นั่งไปท้องพระ โรงเรียกว่า cover passage อย่างเช่นมันเคยทำหลังคาไปถึงครัว เหนจะค่อยเข้าใจ ได้ง่ายขึ้น

เหตุที่ทำให้เกิดความขงขงนั้นนักวิถก ว่าถ้า cover passage อันนั้นถ้าท้องพระ โรง มีหลังคาอย่างอื่นที่ต่างสไคล์ เปรียบเหมือนว่าถ้าจะทำท้องพระโรงอย่างพระที่ นั่งอภิเศกปลาเชตอย่างพระที่นั่งอัมพร ไปติดกันเข้ากับตำหนักที่ทำอยู่เดิวนั้น จะดูไม่ ได้ ท่วงทีมันจะต้องเป็นหลังคาโซฮาก ให้เป็นสไคล์เดียวกันตลอดถึงท้องพระโรง จึงจะได้

ส่วนการที่จะอธิบายท้องพระโรงให้เข้าใจไม่ได้ขึ้น ฝรั่งเศสพวกนี้อยากจะรู้ภาษา ไทยก็อยู่ ด้วยบอกว่าศาลาเหนือจะเข้าใจออกกระมัง ที่แท้นั้นก็เป็นศาลาจริง ๆ

ยังมีสิ่งซึ่งจะต้องคิดต่อไป เช่นออฟฟิศราชเลขาณการหังเครื่องมหาดเล็กจะ ไม่รอนถึงฝรั่งก็เหนือได้ แต่ที่จริงน่าที่ฝรั่งมันจะต้องคิด ไปวานคนอื่นเขาลำบากลำ บน เอาไว้มือพูดต่อไป

สยามินทร์

บ้านขุน เมืองเพชรบุรี

วันที่ ๕ กันยายน ร.ศ. ๑๒๕

ชายบริพัตร

แผนที่สวนตรงพระที่นั่งข้ามที่ส่งมานั้นก็ใช้ได้ แต่มีความสงสัยด้วยเรื่องคลองใหญ่ ถึงจะขุดให้ลึกอย่างไรก็ไม่มีน้ำ ไม่ได้อยู่ในทางซึ่งจะสูบน้ำไปลงได้ จึงไม่เห็นว่าจะเป็นได้ดังที่เขียนนั้น ไม่จำเป็นจะต้องมีคลอง เพราะไม่ได้ห้ำงแม่น้ำท่าโคที่บางกอกจำเป็นเพราะถ้าไม่ขุดคลองไม่มีคินันถ้าจะหาคินันที่อื่นมาได้แล้วไม่จำเป็นจะต้องขุดคลอง จะรอเอาไว้ทำต่อไปข้างนาก็ได้ เพราะเวลาทั้งหมดเสียแล้ว ถ้าไม่ได้ไปตั้งกันเอง ปลอ่ยให้มหาดไทยทำ หลับหูหลับตาพ่ายไป เสียแล้วแก้ไขไม่ไหว อาการที่อ่อนเปลี้ยมากเข้าใจว่าไม่ใช่เพราะไข้ เพราะยาที่รักษาแรงเกินนัก จะหักหัวหักหางเอาให้หาย ไม่ใคร่จะเคยไค้อย่างไร แต่เสียกำลังเป็นอันมาก

สยามินทร์

บ้านขุน เมืองเพชรบุรี

วันที่ ๑๐ กันยายน ร.ศ. ๑๒๕

ชายบริพัตร

เรื่องสูบน้ำเป็นการจำเป็นอยู่ จะในราวตั้งแต่เดือนนำไป เดือนนี้ยังพอหาใครยฝนไค้บ้าง ขอให้เร่งจัดการเสียให้สำเร็จ การที่จะกลับไปทางเรือนนั้นค้แล้วอาการลดยังมากอยู่ควรจะต้องประคองประคองกันไว้ค้ อย่าให้ยบช้ด้วยเดินทาง จะไปถึงช้ไค้ไค้ไม่เปนไร พ่อก้เจ็บเปนแผลที่กัน เดินทางออกจะไม่สู้สะดวกเหมือนกัน นั้นจะไม่สู้ถนัด

สยามินทร์

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๕ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๕

ชายปริพัตร

หนังสือลิกกิมแอนต์บันทึกนี้ ถ้าหากว่าหนังสือซึ่งเจ้าพนักงานแต่งแลนัก
ปราชไมคิทธิวิตรแต่งแล้วเป็นคิ พื่อเก็บบจะเป็คสมุคขึ้นทายไค ว่าคงคิ คงไมคิ
คงไมคินคิคือ ถ้ามีคิสนันนารเก็บบของโนนนี้แม้แต่เปนลูกเซยหนังสือก็เสียบ ความยอม
วิปลาควิปริคตาลูกคานไปค่างๆ โทยะไมคาลูกคานเองก็เล้าถึงเรื่องคาลูกคาน
ของพื่อคามาเม้ยบ อีกอย่างหนึ่งไม่ว่าไรขึ้นชื่อว่าอเมริกันมันแต่งสนุก แต่คงมีข้าง
เถอะให้จนไค ก็เหมือนถ้าไมมีอะไรเซยเซยขึ้นโนนนี้จะไม่เปนหนังสือที่ควรอ่าน ถ้ามี
เซยเซยขึ้นถึงจะไม่เซ้อก็ยังเปนแต่งคิ หนังสือโทยะมี๒๐อย่างเช่นนี้ ไมเคยผิคคิที่เค็ย

หมุ่เฉลิมพระชนม์พรรษา ๒ วันนั้พื่อเสียบสละคายำเพ็ญทาน อ่านหนังสือพิมพ์
ของพวกวิหฺลัที่เรียกว่า วัฒนาวิตยา ก็คิปลาตใจคิ ว่ายายเหล่านั้แกก็รู้ภาษาไทย
คิมาก แลนางพวกเราเหล่านั้ มันก็รู้ภาษาฝรังมาก แต่ใจคิเขาชอบกล ข้างเล็ก
เรื่องไมคินทางอารามเช่นแรกหนังสือแต่ก่อน มีทอนแต่ อยู่แต่เทศนายนเนิน บรรพค
นอกนั้หาที่เค็ยคๆ ให้มีเรื่องสนุกข้างเปนคคิข้าง ให้ขึ้นชมค่ออารมีข้างฝรังเปนพื้น
แต่คงจะเค็ยคเข้าไปหาศาสนาไว้ให้ไคโนนนี้คคิหน้อยเสมอ นั้ว่าเขาเค็ยคอย่างฉลาด
กว่าแต่ก่อนมาก นำสงสารผู้หญิงที่ไมมีความรู้จากทางอื่นเลย ไปรู้จากยายแหม่ม
เหล่านั้ ซึ่งไมไคไมมีความคิ ทางวิชาความรู้คิมาก แต่มันมีเมะหิงคๆ เวียนหัวอยู่
โนนนี้เสมอ ไมไคเมะเหล้า เมะศาสนา ไมแลเห็นการงานทั้งปวงค้วยในคานันแ่ม
โส เช่นเราารู้สึกว่าเราแลเห็นนั้ แต่เมื่อรวบความทั้งหมดแล้วทำให้ผู้อ่านฉลาดขึ้น
ไมไคไคลง จะว่าไมคิก็ไมไค มีบ้ายอยู่คิเค็ยซึ่งพื่อรู้แน่ว่าเปน.....แต่ง ถ้า
ใครแปลออกเปนภาษาอังกฤษไคให้ตรงถ้อยคำจะให้ ๑๐ ปอนคิ ถ้าแปลออกเปนภาษา
ไทยให้แ่มแ่มไคทุกคำให้ ๑๐๐ บาท ค้องจ้างให้แปลทั้ง ๒ ภาษาเช่นนี้ หนังสือโนน
จะทายว่าแต่งภาษาอไรเอ็ย ไมไคแอสเปอร์นโท

สยามินทร์

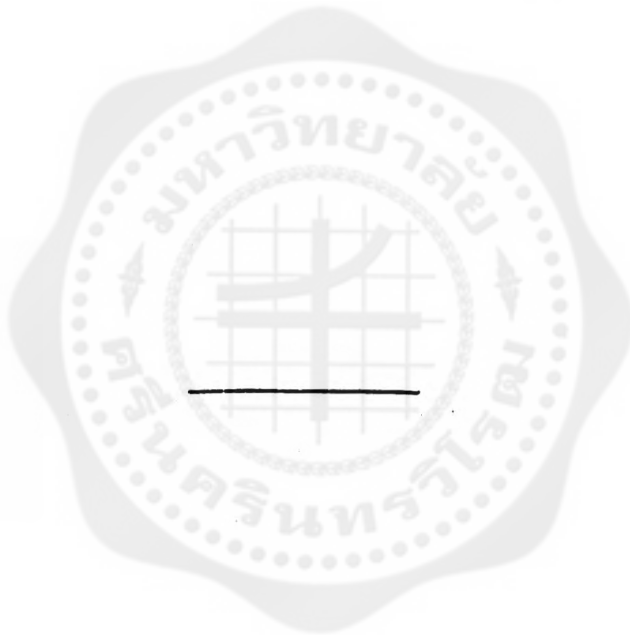
สวนกุหลาบ

วันที่ ๑๓ ตุลาคม รักษาสถาบัน ๑๒๕

ชายบริพัตร

กรมหลวงเทววงษ์ได้รับโทรเลข พระยาศรีธรรมสถานมีมาวันนั้นว่า เสนาบดีว่า
การต่างประเทศแจ้งว่าควรวินิจฉัยที่ระโศกโทษข้าง แลกำหนดว่าจะอยู่ใน
บางกอก ๕ วัน ตามที่วัน วันขึ้นไปอีกวันหนึ่งเท่าที่เราจะ

สยามินทร์

ทรงเครื่องปกติทหารมหาดเล็ก
เมื่อพระชันษา ๒๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๔๔
พร้อมด้วยสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี
พระชนนี และสมเด็จพระฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทร พระเชษฐภคินี

พระโอรสและพระอัครราชเทวี

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพยวรางกูร
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

พระโอวาทประทานแด่พระโอรส
เมื่อจะเสด็จไปทรงศึกษาในยุโรป

๒๘

ใน ร, ศ, ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๗)

(ได้พิมพ์แล้วในงานพระเมรุสมเด็จพระบิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี

พระอัครราชเทวี เมื่อ พ, ศ, ๒๔๗๐)

ขอให้โอวาทแก่พ่อผู้เป็นลูกยอดรักของแม่ ในสมัยที่พ่อจะจากแม่ไปยุโรป

ดังนี้

๑. การที่พ่อต้องไปเล่าเรียนถึงประเทศยุโรปนั้น ขอให้พึงเข้าใจว่า ท่านหม่อม * ท่านผู้เสียพระราชทรัพย์เป็นอันมาก เพราะท่านทรงพระเมตตากรุณาแก่พ่อซึ่งนับว่าเป็นลูก เพื่อให้ได้วิชาความรู้อันสุขุมละเอียดอันจะเป็นประโยชน์แก่ตัวไปในภายหน้า ขอให้พ่อตั้งใจเล่าเรียนให้สมดังพระราชประสงค์ อย่าให้ต้องเป็นอันเสียเปล่าแห่งพระราชทรัพย์ กลับมาจะได้รับราชการฉลอง พระเดชพระคุณเป็นชื่อเป็นหน้า แลเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ตัวสืบไป

๒. ในเวลาตั้งแต่ได้ออกจากกรุงเทพฯ ไปจนถึงอยู่ในประเทศยุโรป ต้องรู้สึกได้ว่าตัวอยู่ในที่อันมิใช่บ้านเกิดเมืองนอนของตัว แลห่างไกลจากฝ่าพระบาทท่านหม่อม แลไกลจากผู้ที่เคยบำรุงรักษา พ่อจงอดสำหิสาทวิกลวิแรงเสด็จอาว^๒ แลแสดงกิริยาอ่อนน้อม (มิใช่ถึงไหวกราบ) ต่อพวกข้าราชการที่เขาเป็นผู้ใหญ่ ที่สุดจนมองสิเออร์ยัคมิน ซึ่งเป็นผู้กำกับไป เมื่อเขาจะว่ากล่าวตักเตือนประการใด ก็ต้องเชื่อฟังเขาตามสมควรอย่าทำให้เป็นที่รังเกียจเกลียดชังแก่เขาทั้งหลายเหล่านั้นได้ เผื่อว่าเมื่อมีทุกข์ชุกใช้หรือขัดข้องอย่างไร เขาจะได้ช่วยแนะนำแก้ไขให้โดยความกรุณา

๓. ท่านหม่อมพระองค์โต^๓ นั้น พ่อย่อมทราบอยู่แล้วว่าท่านจะเป็นอย่างไร พ่อจนนับถือรักใคร่ฝากตัวท่านให้จงมาก ในเวลานี้ก็ต้องเป็นผู้พลักดันเมืองไปด้วยกัน มีทุกข์สุขประการใดก็ให้เห็นหน้ากันตามประสาน้องก็ยิ่งกว่าผู้อื่น แม้ถ้าไ้รัก

๑. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ

๓. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ใคร่สนิสนมกันเสียแต่ยังเด็ก ๆ ด้วยกันเช่นนี้แล้ว เมื่อต่อไปภายหน้าจะได้ไม่เป็นที่
ทรงเกียจกินแหนง ซึ่งเป็นหนทางอันตรายในตัวของพ่อเมื่อเวลาที่โตขึ้นด้วยกันนั้นด้วย

๔. เจ้านายพ้องทั้งปวงยังคาที่อยู่นอกด้วยกันนั้นพ่อต้องคิดว่าทุกๆ องค์แต่
ล้วนเป็นลูกของทุนหม่อมเหมือนกันกับตัวพ่อทั้งนั้น พ่ออย่าแสดงกิริยาหรือกล่าววาจา
อันเป็นการหมิ่นประมาทต่อเธอโดยถือว่าสูงกว่าเธอ จงนบถนอยเล่นหัวตามฉันทพ้องที่
เสมอกัน ดังกับคนอื่นก็เหมือนกัน เมื่อเจ้านายเหล่านั้นเธอไว้วางตัวเธอเพียง
ชั้นใดสถานใด พ่อจงวางตัวให้เสมอกับเจ้านายเหล่านั้นจะได้ไม่เป็นที่รังเกียจใน เจ้า
นายพ้อง และไม่กีดตาผู้อื่นด้วย

๕. สรรพหนังสือแลวิชาทั้งปวงอันใดเรียนรู้แล้วนั้น ถ้าจะมีผู้ใดเลื่องไต่ถาม
ก็จงแสดงแต่ที่แม่นยำชำนาญอย่าอวดรู้ให้เกินกับภูมิความรู้ สิ่งใดข้อใดที่ยังไม่รู้หรือ
รู้แล้วแต่ไม่แม่นยำถึงแม้จะบอกว่ายังมีใครก็ไม่เป็นที่เสียหายอันใด

๖. ส่วนความรู้ลึกในใจอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่สมควรจะแสดงกิริยาหรือกล่าววาจา
ให้คนทั้งหลายรู้คือให้รู้ลึกแต่ในใจของตัวว่าตัวเกิดมาในชาติตระกูลอันสูง จำเป็นที่
จะต้องรักษาตัวให้สมกับที่ตัวเป็นผู้สูงชาติ จงตั้งหน้าเล่าเรียนให้ได้มั่งคั่งแลสติ
ปัญญาของตัว อย่าเพละเลิงในการเล่นเกมให้เกินไป ให้ได้รู้จริงทุกอย่างทุก
ประการ

พระบรมราโชวาทของทุนหม่อมแลถ้อยคำของแม่ที่ไ้พรรณนามาครั้งนี้ แล
จะได้ว่าต่อไปนั้น พ่อจงหมั่นทำวัตรที่ควรแล้วแลประพฤติตามจกทุกประการ เมื่อ
พ่อเจริญขึ้นโดยลำดับแล้ว จะได้เป็นที่พึ่งของแม่ในภายหน้า ในที่สุดโอวาทของแม่
ฉบับนี้ แม่ขอบอกแก่พ่อผู้เป็นลูกที่รักแลที่หวังความสุขของแม่ให้ทราบว่าตัวแม่นี้เป็น
มนุษย์ที่อาภัพ มักจะไ้รับแต่ความทุกข์อยู่เป็นเนืองนิจ แม่มิไ้มีอันใดซึ่งจะเป็น
เครื่องเจริญตาเจริญใจอันจะกับทุกข์ได้ นอกจากลูก เมื่อเวลาที่พ่อยังอยู่กับแม่แต่
เล็ก ๆ มา ถึงหากว่าแม่จะมีความทุกข์มาลึกล้ำเท่าใด ๆ เมื่อแม่ไ้เห็นหน้าลูกแล้วก็
อาจะระงับภัยเสียไ้ด้วยความรักแลความยินดีของแม่ในตัวลูก ก็ในเวลาซึ่งพ่อไป

เล่าเรียนในประเทศยุโรปนี้ พ่อจงรู้เถิดว่า ชั่วความงามความดีของพ่อฉันนั้นและจะเป็นเครื่องกับความสุขของแม่ ถ้าพ่อรักแม่ก็จงสงสารแม่ อย่าทำให้เสียความรักของแม่ แลอย่าประพฤติชั่วนอกคำสั่งสอนของแม่ จงตั้งหน้าเล่าเรียนให้ได้รับความรู้โดยเร็ว จะได้ออกมาหาแม่โดยไม่นานนี้.

๒๕
วันที่ ๑๐ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕

ถึงลูก

ทวิรูปต่าง ๆ ที่ส่งมานั้นแม่ได้รับหมดแล้ว รูปแผ่นใหญ่นี้คุณน้าตาปลั่งปลั่งสวยมาก ใครเห็นก็อยากได้ สมเด็จพระที่นั่งฯ ท่านรับสั่งว่าท่านอธิษฐานแก่พระตำหนัก^๑ ว่าใครรูปใหญ่ ส่วนที่ถวายท่านมาก่อนนั้นเป็นรูปเล็กแล้วท่านว่าท่านอธิษฐานแม่ทวิว่าลูกให้แม่เป็นสองแผ่นแล้วยังรูปแคบในอีก หนึ่งคุณน้าปรีก^๒ มาที่เรือนมาเห็นรูปเข้าขอเอาไปให้ท่านตา (กรมท่า)^๓ ของท่านตา ท่านตาอยากได้จนถึงส่งแม่เลื่อม^๔ ว่าให้ช่วยหาซื้อให้ ราคาสัก ๘ บาท ๓ ตำลึงก็ซื้อ จะขอรูปนั้นไว้กับแม่ ท่านยายก็ว่ามาก อยากได้ให้ท่านตา บ่นว่าถ้าไม่ก็คิดว่าท่านเช่นมาถวายเสด็จแม่ของท่านแล้ว จะแย่งเอาไปให้จริง ๆ แม่ออกสงสาร อยากขอท่านให้เสียสักรูป ๑ แล้วหมื่นกำลังเฟรน^๕ กับคุณยายอย่างเอก คุณยายจับใช้เมื่อแม่ไปตามเสด็จย่าวา คุณน้าปรีกก็มาเป็นธุระรับไปสวน แล้วมานอนค้างอยู่พยายามจนค้อยยังชั่ว นับว่ามีพระคุณอยู่อย่าง

ถ้ามองที่แม่^๖ ฝากพระนายศรี มาให้นั้น แม่ช่างก็ใจแท้อย่าง ภูเหมือนตงแต่เกิดมาได้รับของที่มีผู้ให้จะไม่เคยยินดีมากเหมือนถ้าคนอื่นเลย

๑. สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

๒. สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

๓. คุณปรีก บุนนาค ธิดาสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงษ์

๔. เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี

๕. คุณหญิงเลื่อม มนตรีสุริยวงษ์

๖. เฟรนส์ มิตรสหาย

๗. คุณหญิงล้นจี่ สุริยานุวัตร

เพราะได้เห็นรูปซึ่งเป็นท่าตามปรกติ ไม่เป็นอย่างตึงพิศถาย ราวกับได้ไปเห็น
ตัวเขาเองที่ยุโรป สมเด็จพระปรมณเฑาะว์โปรดเกล้าฯ ให้ช่วยขอพระยาสุริยา ถวายอันหนึ่ง
แม่ไท่สั่งให้หลวงปฏิบัติ * ทำแหวนรูปลวง ๑ ผมวง ๑ ทำแล้วให้เขาส่งไปให้กับ
เขาที่เคียว

อนึ่ง แม่ขอเคียนลูกเรือนหนึ่งซึ่งดูเหมือนลูกจะลืมเสีย
เพราะนานมาแล้ว คือเรื่องที่ถวายของเล่นทนหม่อมเอี้ยคน้อย^๒ แม่เข้าใจว่าลูกได้มี
หนังสือทูลทูลมาว่าคงใจจะหาถวายใหม่คงนั้นไม่ใช่ฤฯ ทำไมจึงได้เลิกล้มละลายเสีย
ไม่หาส่งมาถวายให้สมกับคำที่ได้ทูลทูลไว้ เรื่องของทูลเกล้าฯ ถวายในวันเกิดของ
ลูกอีกเรือนหนึ่งแม่ได้เล่าขานไปโดยเลียบคในหนังสือฉบับลงวันที่ ๓๐ กรกฎาคม
๑๑๔ นั้นแล้ว ลูกก็ลืมเสียอีก ในระหว่างที่นอน เป็นเวลาที่เสด็จประภาศยาว่า ก็
นึกมั่นใจว่าลูกจะส่งของมา แต่จะพลัดมาอยู่กรุงเทพฯ ครั้นก็มาถึงถามหาที่ไม่มี
แถมเมื่อได้อ่านหนังสือทูลว่าส่งรูปเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวาย นึกอีกว่าคงจะถวาย
สำหรับวันเกิด ครั้นรูปมาก็เหลวไปอีก ตกลงเป็นซากทุนเงินทั้ง๑๕ซังเปล่าๆ เพราะ
จะหาของถวายแทนมันก็เรีคเสียจนถึงสิงหาคมแล้ว นี่และทำให้แม่คิดเห็นไปว่าคำสั่ง
สอนอันแม่และผู้คนที่เขามีเมตตาได้สอนไว้ บานนี้ลูกจะมีลืมเสียหมดแล้วฤฯ เพราะ
ส่วนที่จะไ้หน้าได้ค่า ไ้เงินไ้ทอง ลูกก็ยังลืมเสียเร็วๆ เช่นนี้ ประการหนึ่งความ
เล่าเรียนทั้งปวงเป็นของยากที่จะจำ ถ้าเรียนแล้วลืมเสียๆ อย่างนี้กว่าจะไ้ก็กลัมาหา
แม่ๆ จะมีแก่ตายเสียเปล่าฤฯ เพราะฉะนั้นจึงขอพูดซ้ำอีกว่า อย่าหลงเล่นเพลิกเพลิน
ในการสนุกนิก ถ้าความเล็กน้อยๆ ต้องลืมเสียเพราะมัวเมาในความเล่าเรียนแล้ว
ก็พอจะยังชั่ว เพราะไ้ข้างหนึ่งเสียข้างหนึ่ง แต่ถ้าต้องเป็นไปเพราะหลงเล่นแล้ว
จะน่าเสียใจเป็นอย่างยิ่ง เพราะเสียประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย

หนังสือของแม่น่าจะขี้เกียจอ่าน เพราะพูดซ้ำๆ ซากๆ กวนโมโหอยู่เสมอๆ
เช่นนั้นและ แต่ถึงว่าลูกจะโกรธจะชิงและอ่านๆ ก็มีอ่านก็ดี แม่คงไม่ลืมเขียนด้อยคำ
เช่นนั้นเลยเป็นอันขาด

๑. ชาวเยอรมัน ชื่อมุลเลอร์ นายห้างขายของในกรุงเทพฯ

๒. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทนม่อมตั้งแต่เสด็จกลับจากยวาคทรวงสหายอันโตมาก แลทรงหมั่นทำ
งานการเกื้อบจะไม่มีเวลาหยุดพักเลย เมื่อเร็ว ๆ นี้ได้เปลี่ยนเสนาบดีใหม่ คือ กรมวัง
ไปเป็นคลัง ๆ เป็นมูรธาธรแลสถานายกรัฐมนตรี แต่ไม่กัวันนักก็กระโดดแทนหนีจาก
สถานายกรัฐมนตรีเลยลาจากมูรธาด้วย กระทรวงมูรธาเป็นอันลลาย คงแต่เจ้า
ประภากร^๑ เป็นอธิบดีกรมพระอาลักษณ์ พระยาเทเวศร์^๒ เป็นสถานายกรัฐมนตรี
กรมวังนั้นองค์ประวิตร^๓ ว่าการแต่ไม่ได้เป็นเสนาบดี ๆ ยังคงอยู่ในกรมมหิศร แต่
ทำการชั่วแต่คลังตำแหน่งเดียว องค์พิ เป็นอธิบดีจัดการศาลหัวเมือง ได้ยินว่าจะ
ออกจากกรุงเทพ ฯ เร็ว ๆ นี้

หวังใจว่าลูกจะมีความสุขสบายอยู่

สุขุมาลมารศรี

๒๕

วันที่ ๒๐ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๕

ถึงลูกที่รัก

ในหมื่นแม่กำลัหมื่นเขียนหนังสือ ทั้งพิชเขียนเสียใหญ่ให้ชดกันกับที่วันมา
เสียหลายเดือน ทั้งมีเรื่องที่น่าจะเล่าให้ลูกฟังด้วย

หอพระสมุทวชิรญาณ^๔ นั้นมีขลิกหน้อยหนึ่ง ด้วยเรื่อง
ไม่มีใครรับเป็นสถานายกเดิมโหวดตกมากที่ ๑ องค์ประวิตร มากที่ ๒ สมเด็จพระ
พระองค์ใหญ่^๕ ไม่รับทั้ง ๒ คนปรึกษาตกลงกันว่าจะให้เลิกเสีย ยกหอสมุทเป็นหอ
สมุทหลวง ขึ้นอยู่ในกรมวังถามหาเด็กแทนหอสาตราคม แต่ให้คงมีสมาชิกอยู่ตาม
เดิม ทนม่อมท่านไม่ทรงเห็นด้วยว่าจะเจริญอยู่ได้ด้วยอย่างไร จึงมีลายพระราชหัตถ์

๑. หม่อมเจ้าประภากร มาลากุล

๒. เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร)

๓. กรมหลวงปราจิณกิติบดี

๔. สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์

สุขุมวิท

৬০৮

วันที่ ๕ พฤศจิกายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๕

ព្រះពុទ្ធិ

ก๊วยแม่ไกรยหนิงสี่ลงวันที่ ๘ ตุลาคม ทราบความแล้ว
เรื่องจะไปเยอรมันนั้น องค์สวัสดิโสภณมีโทรเลขมาขอพระราช
โทรเลขทรงลงเหมายเพื่อเป็นการฝากฝังเฉพาะพระองค์ ทูลหม่อมราชวงศ์ให้องค์

๑. สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงษาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

๒. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร

ประวิตร นำความเห็นองค์สวัสดิโสภณ ซึ่งได้ทูลมาแต่ก่อนแล้ว ว่าจะให้ลูกไปเรียน ที่เยอรมันนั้นไปอุปถัมภ์ที่คิมินส์ ถ้าคิมินส์เห็นชอบ ให้ร่างโทรเลขถึงเฮมเปรอทที่เคียว แลเมื่อองค์ประวิตรโทรเลขตอบองค์สวัสดิโสภณไปได้ ๕ วันแล้ว จึงให้ส่งพระราช โทรเลขไปยังเฮมเปรอท ที่แม่ไต่ยินตันล่องมาได้สัก ๕-๑๐ วันแล้ว บัดนี้จะว่ากระไร ค่อยไปก็หาทราบไม่ การที่ต้องโง่งงๆ เองๆ อยู่เช่นนั้นเป็นที่น่าเสียดายเวลาที่ควรเปลือง ไปเปล่าเป็นที่สุด เมื่อไม่ได้เรียนฝรั่งดังนั้นแล้วควรที่พ่อจะหาหนังสือข้างไทยไปบ้าง เพราะหนังสือไทยพ่อก็ยังไม่แม่นมากนัก ถึงลายมือก็ตกไปกว่าแต่ก่อนมาก จึงเห็นว่า เมื่อว่างข้างใดก็ซ่อมข้างไทยของเราเสียบ้าง

หมื่นแม่อยู่ข้างจะรวบเรื่องราวที่จะเล่าให้ฟังมาก คือ เมื่อวันที ๔ เดือนนี้ สมเด็จพระที่นั่งทรงทอดกฐินวัดราชประดิษฐ วัดราชบพิธ เป็นอย่าง เต็มยศ กระบวนแห่อย่างกระบวนรด แต่เรียกว่าพยุหยาตราของผู้หญิงได้ ข้างใน ขรรคาทันตราวันแต่ วันที่ ๔ แต่งตัวนั่งเย็บยับห่มดาด เจ้านายพี่น้องนางรัชที่ วัดราชประดิษฐลูกเธอและเจ้าจอมรัชที่วัดราชบพิธ การทอดกฐินครั้งนี้ไม่ได้กันมานานนัก รวบรวมกฐินข้างในเหมือนแต่ก่อน เป็นเหมือนอย่างทนม่อมทรงทอดกฐินอย่าง วัด ราชประดิษฐ เต็มป่าโสม^๑ เป็นผู้ถวายของ วัดราชบพิธผู้ถวายของ ถ้าจะเทียบกับ กฐินหลวงแล้วอยู่ข้างจะครึกครื้นกว่ามาก เพราะเจ้านายก็พร้อมทั้งผู้หญิงผู้ชาย ขุน นางทั้งผู้หญิงผู้ชาย และยังฝรั่งทั้งหญิงทั้งชายด้วย ผู้ถูกจับมือกับฝรั่งหลายคน มีทนายเป็นต้นตกลงต้องเป็นหัวหน้าในหมู่ลูกเธอ เมื่อเสร็จการทอดกฐินแล้วมีเสียง น้าชาทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ไต่กลับเกือบจะค่ำ

อนึ่ง ในการพิธีตรึงมงคลคราวนี้ มีการรับกรมด้วย ๔ องค์ คือ เลื่อนท่านขุนบดินทร^๒ เป็นหลวง พิเศษมศรเป็นกรมหมื่นท้าวการวงษ์ประวิค พิเศษทนต์เป็นกรมหมื่นวิจิตรวรณปรีชา พระองค์จรณเป็นกรมหมื่นสวัสดิพรปฏิภาณ พระยาสุรศักดิ์เป็นเจ้าพระยา แลในวันประชุมตราจุลจอมเกล้าครั้งนี้มีผู้วิเศษมีจะ

๑. กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ

๒. กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ รัชกาลที่ ๒ (ต้นสกุล สิงหราช ณ อุษยธาดา)

รับทราบด้วย เมื่อเสร็จพิธีแล้ว วันที่ ๑๘ จะเสด็จไปเฝ้าคณหลวงรังสิตแล้วจะเลยไปข้าง
ปอนที่เคียว

ในที่สุคนธ์ขอเตือนซ้ำๆ มาอีกว่า อย่าเห็นแก่การเล่น
สนุกซึ่งสำหรับแต่จะทำให้เปลืองเวลาของการเล่าเรียน ทุกวันแม่หายใจเข้าที่หนึ่ง
ก็ลูก หายใจออกที่หนึ่งก็ลูก ขอให้ลูกตั้งหน้าเล่าเรียนเพื่อจะได้ย่นเวลากลับมาหาแม่
โดยเร็ว

สุขุมาลมารศรี

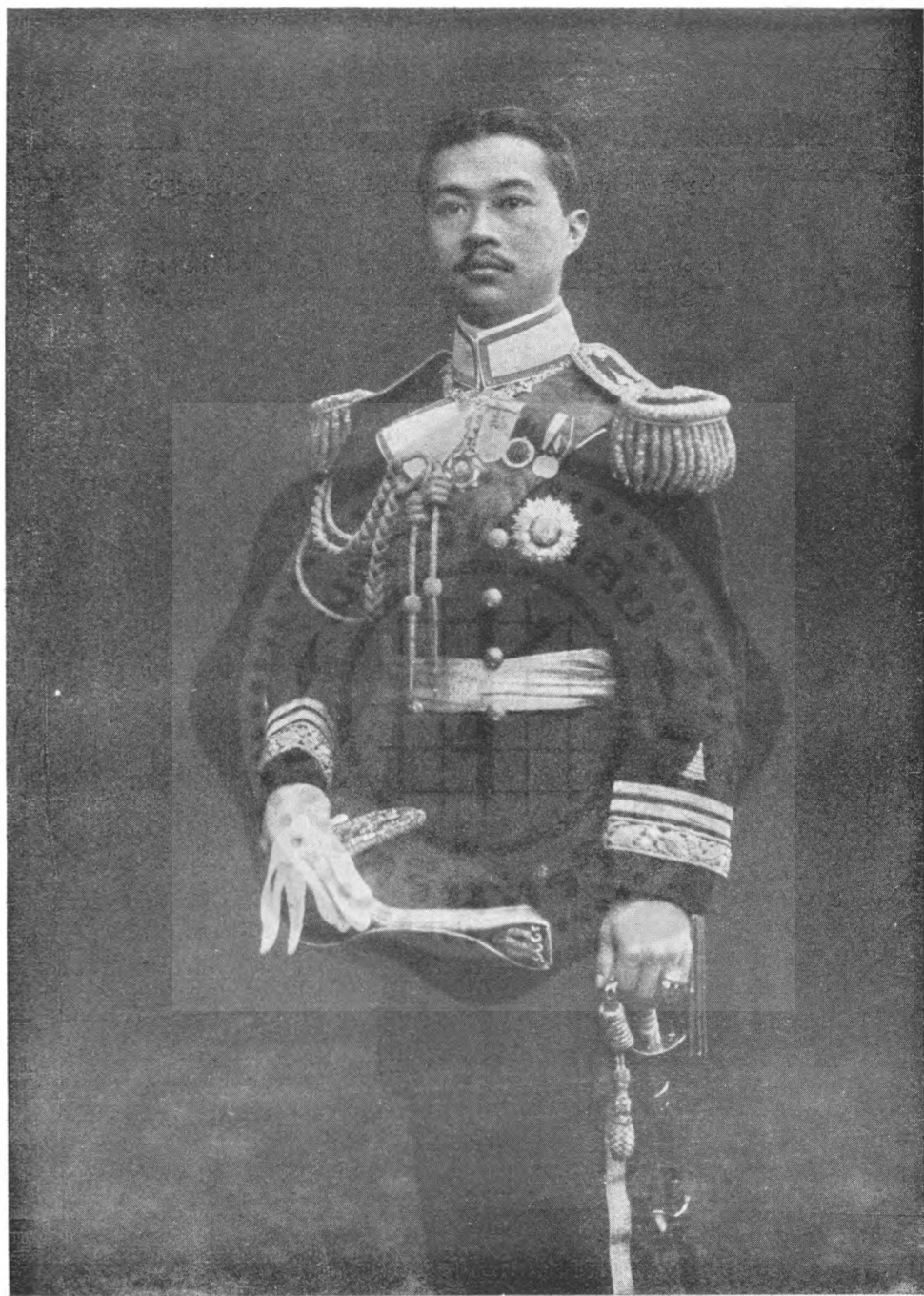
๒๕

วันที่ ๑๕ ธันวาคม รตนโกสินทรศก ๑๑๕

ถึงลูกรัก

ด้วยแม่ได้รับหนังสือลงวันที่ ๑๓ พ. ย. ทราบความแล้ว
หนังสือพ่อฉบับนี้ด้วยคำสำนวนเป็นที่ขบใจแม่ยิ่งนัก เมื่อ
ได้อ่านแล้วก็ไม่อาจจะกล่นนำคำใดด้วยความสงสัยเป็นอันมาก การซึ่งแม่ว่าไปดังนี้
เพราะพ่อไม่ไ้ชี้แจงความชัดของถั่วแฉะไว้ในเรื่องนั้นมาให้แม่ทราบ แม้แต่เล็ก
น้อยก็ไม่มีเลย จนกาลล่วงเลยมาเป็นอันมากแล้ว แต่เรื่องของเล่นถวายนุ่มหม่อม
เสียคนน้อยนั้นแม่เห็นว่าพ่อไ้ทุตรัยแก่ท่านไว้ว่าจะหาถวายนุ่ม แล้วก็ไม่หาถวายมา
ให้สมกับปากที่ทูลท่านไว้ ก็เป็นคนเหลวไหลพูดเล่นพล่อยๆ เกรงว่าจะเป็นที่ติเตียน
ไ้ ประการหนึ่ง ชาวที่ไ้รู้มาโดยหนังสือของพ่อเองแลคนอื่น ๆ ก็ติ โดยปากคนซึ่ง
ไปยุโรปกลับมาเล่าก็ติ มักจะมีแต่เรื่องไปเที่ยวแลเรื่องเล่นอะไรต่าง ๆ เสียเป็นอันมาก
การเที่ยวเล่นมากชั่วโหม่ง กว่า การเรียนนั้นไม่เป็นที่ชอบใจแม่ตั้งแต่พ่อยังเรียนอยู่ใน
กรุงเทพฯ แล้ว เมื่อต้องไปเป็นอยู่ไม่เหมือนอย่างในบ้านเมืองของตัวเช่นนั้น วิชา
ที่จะพึงไ้ฟังถึงกระตือรือร้นจะต้องข้ายึดเวลาออกไปอีก เมื่อจะว่ารวบยอดก็เพราะความอยากไ้
อยากคึกของแม่นั้นแหละ จึงต้องว่าลูกไปเช่นนั้น การที่พ่อคึกคึกวิชาตัวไ้โดยรอบคอบ
ดังนี้เป็นที่พอใจแม่ยิ่งนัก

เรื่องราวของถวายนุ่มเกิดซึ่งพ่อคึกคึกแล้วว่าเขาจะนิทานนั้น
ก็ลูกต้องแท้ เพราะไม่ได้ประทานทั่วไปแก่พระเจ้าลูกเธอทั้งปวง ซึ่งแม่สั่งไปให้หา

ทรงเครื่องเต็มยศ ทหารเรือ
นายเมือพระชฎเษ ๒๓ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๔๗

เขื่อนั้นเพราะเห็นว่าเขื่อนแห่งแรกของเล็กน้อย จะไม่ตองขอรับว่าเรียนผู้หนึ่งผู้ใด หมายความว่า จะได้นำเขื่อนว่าเป็นของตัวทั้งใจหาถวายเอง ถ้ารู้ว่าจะต้องให้ผู้อื่นรู้เพราะการใช้จ่าย แท้หนักหน้อยเท่านั้น แล้วแม่จะไม่ส่งไปเลย เพราะฉะนั้นในเรื่องของถวายวันเกิดคนแม่ขอ ถอนคำสั่งเดิม อย่าให้เด็กเขื่อนถึงวัดต่อไปเลย แม่จะจัดหาให้ในนี้ให้เสร็จเสมอ ทุก ๆ ปีไป แต่เรื่องของการถวายทุนหม่อมเอียนคนน้อยนั้น บอกพระยาวิสุทธิ ก็ได้ เพราะพ่อได้ถูกรับแก่ท่านไว้แล้วทั้งท่านก็สั่งให้ทำต่อไปด้วย

เรื่องรายนัน รูปใหญ่ถวายสมเด็จที่ชน ๑ ท่านกรมท่า ๑ คุณยายไม่ตองก็ได้ แม่จะแปลเสียว่าแพงเงินก็คงจะเห็นด้วยไปไม่รู้ว่าถวายที่จะอยาก ได้ด้วยเสียคายเงิน อนึ่ง ท่านธรรมไตรโลก วัฑฒินายก ก็ขอรับลูกไว้รูป ๑ เหมือนกัน คุณยายเอารูปลูกที่ถ่ายในนี้ให้ ท่านไม่ชอบใจ จะขอรับที่ถ่ายเมื่อนอก แม่ได้ให้เอารูปที่ให้แม่มาไปฉายให้ คุณยายปรัก แม่ก็จะเอาไปฉายให้เหมือนกัน เพราะส่งมามากก็เปลืองเงินมากเปล่า ๆ เอารูปฉายต่อให้ก็พออยู่แล้ว

แหวนนั้นพ่อเข้าใจผิดไปว่าแม่จะทำมาให้ใส่เอง แม่จะ ทำให้แม่จืดจางแทนที่เขาให้ดำมดอง แต่เพราะเขื่อนผมและรูปของพ่อ แม่ก็บอกมาให้ ทราบด้วยเท่านั้น

สุขุมาลมารศรี

๒๕

วันที่ ๒๖ มกราคม ร.ศ. ๑๑๕

แม่ต้องรีบบอกความเรียงของลูกมาให้ทราบโดยเร็ว ในเรื่องที่หม่อมจะ เสกียยุโรปนั้น ยืนยันไว้โดยโทรเลขขององค์สวัสดิ์ว่าลอรกซอลสบริ^๒ แจ้งความว่า กวิน^๓ มีพระไทยยงค์ที่จะรับเสด็จที่หม่อมที่วังวินเซอร์ในเวลาก่อนเดือนมิถุนายน ทุน หม่อมคงจะได้เสด็จออกจากกรุงเทพฯ ในปลายเดือนมีนาคมฤกษ์เดือนเมษายน ๑๑๖

๑. พระสาสนโสภณ (อ่อน)

๒. นายกรัฐมนตรี อังกฤษ

๓. สมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรีย แห่งประเทศอังกฤษ

นี้ เป็นกระบวนรำล่อง คือ มีแต่ผู้ชายสองสามคนตามเสด็จ ฝ่ายการรักษาพระนคร
นั้น เป็นกวีนิเวนต์ ตามกำหนดเดิมว่าจะเสด็จ ๘ เดือน แต่เดี๋ยวจะกลับกลายเป็น
อย่างไรอีกยังหาทราบไม่

การที่จะเสด็จยุโรปนี้ ในเวลานี้ยังไม่เห็นการเปิดเผยนัก กว่าลจะไ้
รับหนังสือ^๑ บางทีนอกจะเป็นการไต่ถามแล้ว แต่ถึงกระไรก็ขอให้ลถือเอา
หนังสือของแม่นี้เป็นบอกกันฉันแม่อีกในทางไปรวีต ถ้าแม่ไ้ทราบอย่างไรต่อ
ไป จึงจะบอกมาให้ลทราบอีกภายหลัง ต้องขอขมเสียที

ทนม่อมหญิงวไลย^๒ แลเจ้าฟ้าหญิงกลาง^๓ ไ้โสกันต์ แลรัชสุพรรณบัตร
แล้ว ในวันที่ ๒๔ วันที่ ๒๗ ซึ่งเป็นวันสุดท้ายแห่งพระราชพิธีนี้ (คือ วันลอบ
พระเกษยา) จะไ้มีการประชุมเลี้ยงอาหารที่พระราชอุทยาน ข้าง พระที่นั่งศิวาลัย
ผู้มาประชุมแต่งแฟนไ้เตรส เมื่อเสร็จการประชุมแล้วหวังใจว่าพี่ คงจะมีหนังสือไป
เล่าให้พี่โตยเลียบ แม่ขอออกแต่ว่าแม่แต่งเป็นพระยาศรีสุนทร (พัก) พี่เป็นกรม
ขุนเจริญ^๔ สมเด็จน้ำที่ขเป็นกรมพระราชวังบวร เหนือที่หมกกระตาค แลถึงเวลา
แต่งตัวไปสมโภชทนม่อมหญิงแล้ว

สุขุมาลมารศรี

๓๐

วันที่ ๖ เมษายน ร. ศ. ๑๑๖

ถึงล

ทวยไ้ส่งหนังสือต่าง ๆ มากับพระนายเสมอใจรวมเป็นสมุด ๑๓ เล่ม
หนังสือวชิรญาณสุภาณิคนั้นเจ้าของท่านอยู่ข้างจะบืค อย่าให้เขาออกอ่านเป็นการ
เปิดเผยนัก เพราะถ้าเจ้าของชื่อในนั้นเขาไ้ไปไ้จะเป็นชื่อน่าเกลียคอยู่แก่เรา ผู้เขา
ออกไ้คนนั้นทวย

๑. สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง
๒. สมเด็จพระปิฎกฉาเจ้า กรมหลวงแพ่งบวรราชศรีนทร
๓. สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนศรีสัชนาลัยสรภัญญา
๔. กรมขุนเจริญผลพลสวัสดิ์ รัชกาลที่ ๓ (ต้นสกุล ชมภูนุท ฌอยุทธยา)

อนึ่ง แม่ได้สั่งให้พระนายเสมอใจไปบอกความแก่ลูก
สองสามคำ ขอให้หาโอกาสที่จะได้พบเขาสองต่อสองสักเวลาหนึ่ง เพราะแม่ไม่อาจ
จะเขียนหนังสือ ด้วยเกรงว่าบางทีจะทำให้ลูกเข้าใจผิดไปไต่ข้าง จึงได้สั่งให้เขาไป
พูดด้วยปาก

แม่ได้ฝากรูปมากับของคัมภีร์ไชย ๒ รูป แม่คิดว่าลูกคง
จะแปลกสัณนิทหน้อยเพราะแม่อ้วนแลแก่ไปกว่าแต่ก่อน แม่ได้ถ่ายเป็นหลายอย่าง
แต่ทำไม่ทัน ด้วยศาสตราแก่เจ็บตาเสีย ข้าไปจ้างฝรั่งทำรูปแคบในคนก็ไปส่งผิด
ทำเป็นรูปใหญ่มาเสียอีก ตกลงเป็นไคแต่อย่างที่ตั้งมาเท่านั้น ที่ไม่ส่งเป็นรูปใหญ่
มานั้นเพราะเห็นว่าจะเกียลยาก ถ้าเป็นแคบในคนก็จะไคเกียลงสมุทไค

พินันท์ } เดือนมานี้ไม่มีใครจะสบาย สังเกตดูโรค
โหยกก็ไม่มื่อไรนอกจากเป็นลมเป็นหวัด ถ้าเป็นหวัดที่หนึ่งแล้วก็ไอเสียตั้ง ๓ เดือน ยิ่ง
โหยกยิ่งผอม ๆ จนคอยคคอยาว แลบางทีก็ทำที่เหมือนจะหอบหืดฤจะเรียกว่าเป็นหอบ
หืดแล้วก็ได้ แต่เป็นอย่างอื่น ๆ เท่านั้น แม่ออกวิตกกังวลจะเป็นคนซำซ้น ให้หมอ
ฝรั่งตรวจหลายหนแล้ว เขาก็ว่าไม่เย็น เขาวัดชีพจรหัวใจก็อยู่ทั้งนั้น เป็นแต่แรง
น้อยแลเลือดไม่คึกเท่านั้น เปลี่ยนหมอรักษาก็หลายหมอมาแล้ว ก็ยังไม่อ้วนไค เกียวน
เจ้าเจียก ๐ รักษา แรก ๆ มารักษาที่กลุ่มมกชวย พอเป็นหวัดเข้าอีกก็ออกไปอีก
แต่เกรียบแรงแรงว่าคงจะสบายไคไม่ซำซ้น

สุขุมาลมารศรี

๓๐

วันที่ ๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ด้วยหนังสือลงวันที่ ๑๘ มีนาคม แม่ได้รับแล้ว ในหนังสือ
สอณฺขณไม่มีความอะไรที่จำเป็นต้องคอยนอกจากคอยรับ จึงได้รอไว้เพื่อจะเขียนหนังสือ
ฝากมาให้ลูกช่วยทูลเกล้าฯ ถวายให้ด้วย

การเสด็จพระราชดำเนินครั้งนี้ คุ้มันรู้สึกกริ้วกราวตก
อกตกใจอย่างไรชอยบอก เคยอยู่วังในเวลาเสด็จไม่อยู่มากนักับครั้งไม่ถ้วน แต่ก็ไม่ได้อะไร
เคยเหงามองใจเหมือนครั้งนั้น เป็นบุญหนักหนาที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จอยู่เป็นผู้ว่าราชการ
ทางพระองค์ผู้คนจึงคับคั่งแน่นหนามากด้วยพระขรรค์ พอสักระกันความเงิบเหงาเยือก
เย็นไปได้บ้าง แต่ถึงกระนั้นความโศกปริเทวะมันก็ยังต้องมิค้องเป็นอยู่ ไม่ใคร่จะสิ้น
สุดไปได้ทีเดียวก็ไม่ใช่ออย่างอื่นนอกจากที่จะเซ่งอ้อคอคอยฟังข่าวเสด็จพระราชดำเนิน เสด็จ
ว่าจะได้ทราบจากโทรเลขแลลายพระราชหัตถ์ถึงสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้วก็ยังไม่ใคร่พอ อยาก
รู้ให้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีก ถ้าลูกจะมีเวลาเขียนข่าวเสด็จส่งมาให้แม่ทราบได้ทุก ๆ
คราวแม่ จะยินดีชอยใจมากทีเดียว

รูปที่ทูนหม่อมทรงเอาไปนั้น รูปหมู่เป็นรูปที่เสียดังรูป
คือ รูปสองคนไหว้ศาลาหลังไปทั้งแม่ทั้งลูก รูป ๓ คนน้ำแก้มขมโยไปข้างหนึ่ง จะ
คอยรูปที่ไม่เสียดังมาจนเกือบจะค่ำสอาดก็ยังไม่พิมพ์มาให้ น้ำขุ่นเอาแม่ใหญ่ว่ารูปไม่
ดีก็เอาส่งไปถึงเมืองนอก ว่าน่าอายหน่อย ลูกจะว่านั่นลูกใครคยหน้าจึงโยไปข้างหนึ่ง
ที่จริงเมื่อเวลาจะส่งไปก็อยู่ข้างจะกลัคลานอยู่ด้วย เพราะทูนหม่อมท่านทรงเรียกจะรับ
ไปให้ลูกในเวลาเช้าวันจะเสด็จลงเรือนนั้นเอง รูปที่คนเก็บมาก็ไม่ได้ถวายไป เก็บวัน
ไว้ฉายเป็นแคบิเน็ตแล้ว พระปฏิบัติออกไปจะฝากไปพร้อมกับหนังสือทศกัณฐะด้วย

แม่ได้ทราบข่าวว่าลูกต้องไปเยอรมันเสียก่อนเวลาเสด็จ
ถึงยุโรป แม่ออกเสียใจว่าลูกไม่ได้มาเฝ้ารับเสด็จที่ท่าขึ้น เพราะได้ทรงมีพระราช
โทรเลขส่งไปแล้ว แต่ยังหวังใจอยู่ว่าบางทีลูกจะได้มา เฝ้าในที่แห่งใดแห่งหนึ่งก่อน
เวลาเสด็จถึงเยอรมันข้างกรรมัง

ครอบครัวของเราสบายดี คุณยายก็หายเป็นปรกติ ภูเขา
ออกฮ้วน ๆ ขึ้นบ้างแล้ว

สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๖

แม่ได้ส่งกระต่ายปฏิทินสำหรับปี ๑๑๖ มาในนี้ จะส่งอย่างที่เป็นกระต่ายแข่ง
ก็เป็นความลำบาก ถ้าจะต้องการแขวนก็ให้หากระต่ายแข่งเอานี้ไปหาเถิด

เมื่อຍากรู้ว่าทำไมลูกจึงต้องไปเยอรมันเสียก่อนไม่ได้มารับเสด็จที่เวนิส ซึ่ง
ได้มีพระราชโทรเลขสั่งไปแล้วว่าให้มารับเสด็จ เหตุผลเป็นอย่างไรรู้จักการจึงได้
เกณฑ์ให้ไปเสียเช่นนั้น ขอร้องเล็กน้อย

สุขุมามารศรี

วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

หนังสือลงวันที่ ๗ เมษายน ใ้รับวันนั้นแล้ว

ซึ่งแม้ว่าไปด้วยเรื่องที่ไม่เล่าเรื่องอะไรๆมาให้ฟังนั้น ไม่
ใช่จะว่าไปเพราะความที่อยากรู้เรื่องราว ซึ่งไม่มีข้อความอันใดมาเกี่ยวข้องแก่ตัว
ลูกนั้นเลย ที่ว่าไปในหนังสือฉบับนั้นเพราะความวิตกกังวลว่าถ้ารับสั่งถามลูกจะไม่ทล
เพราะเห็นความคันเคยน้อย แลที่ส่งพระนายเสมอใจไปนั้นก็เพราะได้ยินความชั่วร้าย
มาพะพานลูกเข้าด้วย ส่วนแม่และผู้ที่มีความกรุณาแก่ลูก ถึงว่าเรารู้ว่าลูกจะยังเป็น
ไปไม่ได้เช่นนั้นเลย ก็ไม่มีท่าทีจะโต้ตอบแก่กันอย่างไรได้ เพราะไม่ได้รู้เค้าเงื่อนจาก
ลูกบ้างว่ามันเป็นอย่างไรงัน ด้วยเหตุนี้จึงได้ส่งพระนายเสมอใจไปบอกว่าการที่ชั่วทั้ง
ปวงซึ่งมีเหตุขึ้นใกล้ตัว แลเกี่ยวข้องแก่ตัวต้องบอกให้แม่รู้ไว้อย่าง เพื่อจะมีข้อความ
ซึ่งพอจะพูดลงความเสียได้ก็จะได้พักบ้าง ใช่จะอยากรู้มาสำหรับตัวแม่เองฤ
เพื่อจะเอามากเล่าวโพนทนากันเล่นเช่นคนบางคน ซึ่งมีจะชอชขความชั่วคนทั้งนั้น
ก็หาไม่ แลการที่ส่งไปดังนี้ก็เพราะยังเชื่อตัวอยู่ว่ามีหัวพอที่จะคิดเห็นทางที่ชั่วได้
เสียอยู่ แลด้วยความเชื่อมั่นว่าแม่มีความรักลูกยิ่งกว่าคนทั้งหลายรักเป็นอันมาก

เมื่อเห็นว่าจะเป็นทางเสียแก่ลูกแล้วจะพูดทำไม เรื่องนี้ถ้าลูกจะเป็นผู้กราบทูลก่อน พระยาศรีสุทธี ฤๅคนอื่น ๆ แม้ก็เห็นว่าเป็นการสมควรยิ่งนัก เพราะความรู้อยู่ด้วยกัน เป็นอันมาก ไม่เห็นจะมีทางเสียหายนั่นใด แต่เมื่อมีผู้ทูลจนทรงทราบมากแล้ว เช่นนั้น นั่นแลไม่สมควรที่ลูกจะพลอยทูลให้เป็นการซ้ำเติม (แต่ถ้ารับสั่งต่อ พระโอรส เฉพาะตัวไม่ทูลไม่ได้เป็นอันขาด) ถึงสมเด็จทูลท่านก็คงจะทรงนึกเห็นดังนี้เหมือนกัน ท่านจึงได้บอกว่าลูกท่านไป เพราะฉะนั้นการที่สมเด็จทูลว่าลูกท่านไปก็ดี แม้ ว่าลูกก็ดี ขออย่าให้ลูกเข้าใจว่าทูลว่าไปเพราะอยากจะได้ความชั่วมาพอกโพนทนา เล่นฤๅเพื่อจะให้เล่ามาในเวลานั้น อันพื้นกาลพื้นสมัยที่จะแก้ไขแลทั้งเป็นความที่รู้จน จิตชดช้อแล้วนั้นเลย ทูลทูลว่าไปเพื่อจะให้รู้ลึกเผื่อว่าจะมีเหตุถึงนั้นอีกต่อไปในภาย นาคตนั้น อนึ่งแม้จะต้องอ้างเหตุในการที่แม่ไม่พอใจจะให้ลูกชดช้อยเอาความชั่ว ของ คนทั้งหลายมาพอก ซึ่งไม่มีทางที่จะเกี่ยวข้องถึงชั่วแก่ตัว แลไม่เป็นสารประโยชน์ทั้ง ผู้เล่าผู้ฟังให้ลูกทราบว่า บรรดาคนไทยที่อยู่ยุโรปตั้งแต่เจ้าตลอดไปจนคนสามัญ ผู้ใด จะประพฤติดีประพฤติชั่วอย่างไรย่อมจะไต่กันไต่พันอยู่เสมอๆ เป็นความที่ควรเชื่อกัน มิ ไม่ควรเชื่อกัน เป็นความที่ชวนให้น่าพิศวงน่าเกลียดน่าอายก็มี เป็นความที่รู้โดย แน่นนอนจะถือว่าเห็นแต่ชั่ววอดไม่ได้แต่ก็มี ถ้าแม่จะอยากรู้ข้อสำหรับจะเอามาพอกปาวๆ เล่นแลเพื่อจะให้เห็นความแน่นแน่นเข้าอีกด้วยถ้อยคำของลูกแล้ว แม่จะมีสอถาม แลเกณฑ์ให้เล่าเสียหนักกว่าหนักแล้วหรือ ก็เพราะแม่เห็นอยู่ว่าการที่จะให้ลูกเล่ามา นั้น มีแต่ทางที่จะเสียอยู่แก่ตัวลูกอย่างเกี่ยว จึงมิได้ไต่ถามขอกเล่ามาเลยมิใช่ฤๅ แม้ในหนังสือของแม่ฉบับที่ลูกทูลมานั้นเองแม่ก็ได้สรรเสริญความดีของลูก ซึ่งไม่ พอลใจจะกล่าวความชั่วของผู้หนึ่งผู้ใดมา แต่เรื่องนี้เห็นว่ามีความเห็นควรที่จะพูดแล้ว คอกแม่จึงไต่ถามมาเช่นนั้น แต่ถึงว่าลูกจะเล่ามาในบัดนี้ก็ดี ฤๅจะเล่ามาแต่ก่อนนั้นก็ ดี ถ้าแม่ยังไม่เห็นทว่าจะเป็นความดีความชอยแก่ตัวลูกผู้เล่าแล้ว แม่จะไม่มีเวลา ที่จะเอาคำพอกของลูกออกเบียดเผยเลยเป็นอันขาด ข้อที่สั่งมาว่าอย่าให้แม่ทูลสมเด็จฤๅ เล่าแก่ใคร ๆ นั้น ชื่อนี้ไม่ต้องวิตก แม่รักลูกเป็นใจจะขาด เมื่อแม่เห็นอยู่ว่าจะเป็นทาง

ที่เสียแก่ลูกแล้วก็คงขอยกเงินสุดท้ายนี้ เว้นไว้แต่ความพลั้งพลาด คือคิดว่าจะเป็นความชอบความดีมันกลายเป็นผิดเช่นช่วไปเท่านั้น ลูกอย่าได้ส่งมาทั้งนี้อีกต่อไปเลย แลขอให้ทราบว่าหนังสือของลูกนั้น ที่สุทนต์คุณยาย คุณแปลก* แม็กให้อ่านแต่อย่างฉบบี้ หนังสือของลูกมากก็ได้อ่านกันแต่เฉพาะ ๓ คนเท่านั้น ว่าแต่ลูกเถิดนี้มีเอาหนังสือของแม่ฉบบี้ขึ้นออกอ่านกันกลางโต๊ะข้างแล้วๆ ถ้าต้องเอาหนังสือของแม่ไปอ่านกลางโต๊ะเสมอๆ ไปแล้ว ก็พึงรู้เถิดว่าหนังสือจะได้รับหนังสือของแม่ไม่เกิน ๑ ฉบบี้ และไม่มีมีข้อความอันใดนอกจากวันเช่นช่อ

อนึ่ง ในท้ายหนังสือของลูกซึ่งมีคำว่า "เสด็จแม่จะทรงเห็นประการใดก็แล้วแต่จะเป็นไป ฯลฯ" เป็นคำที่ขัดแย้งต่อแม่แรงหนักอยู่ แต่ครั้งนี้เป็นครั้งแรกขอมยกโทษไม่โกรธซึ่งอันใด ถ้าที่หลังมีมาทั้งนี้อก็จะต้องวิวาทอย่าได้ใช้คำเช่นนี้อีกต่อไป ก็ขอเตือนอีกอย่างหนึ่งว่าเรื่องที่ว่าจริงฤาไม่จริงก็ว่าก็ ลูกอย่าได้ถือเอาเป็นอารมณ์ แล้วแลคิดโทมนัสขัดเคืองแก่ผู้หนึ่งผู้ใด แลอย่าเล่าต่อสืบสวนเอาเนื้อตัวผู้กล่าวให้เป็นการอื้ออึงมากไปเลย การก็แล้วมาแล้วแต่ไม่เป็นการที่เสียหายอะไรก็ยาวไปดอกล เพราะไม่มีคนเชื่อเสียมากกว่าคนที่เชื่อ

แม่ได้ทราบจากพระราชโทรเลขถึงองค์ประวิตร ว่าได้ทรงรับโทรเลขของคัลสวัสดิ์ ทูลมาว่า เธอจะได้พาลูกเข้าเฝ้าฯ เปรอเยอรมันในวันที่ ๕ เดือนนี้ แลเฝ้าฯ เปรอจะไ้รับเสด็จทนม่อมวันที่ ๒๖ สิงหาคม เมื่อออกรำคานแทนว่า ลูกจะได้เข้าเฝ้าฯ ไป แลเห็นว่าเวลานี้การเล่าเรียนจะนับว่าเย็นใหญ่กว่าเวลาเฝ้าฯ ไม่ได้ ถ้าลูกคิดอ่านขอร้องให้ไ้มาเฝ้าฯ ก่อนเวลาเสด็จถึงเยอรมันไ้ระดี

สุขุมาลมารศรี

๓๐

วันที่ ๑ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

แม่ไ้รับหนังสือลงวันที่ ๒๑ เมษายน ซึ่งเขียนที่เมือง

ปอดคัมมันแล้ว

แม้มีความยินดีที่ลูกได้มีที่อยู่เล่าเรียนเสียเป็นแน่นอน
ทั้งนี้ เป็นอันหวังได้ว่าเวลาที่ระโกกกลับใกล้เข้ามาอีกอย่างหนึ่งแล้ว

แม่นึกวิตกด้วยหนังสือของแม่ลงวันที่ ๒๘ มีนาคม นั้น
คิดเวลาที่หนังสือจะไปถึงคงอยู่ในปลายเดือนเมษายน เป็นเวลาที่ลูกไปเยอรมันเสีย
แล้ว เกรงว่าจะไปตกอยู่แก่ผู้หนึ่งผู้ใด เพราะงานสิ้นเดือนพฤศจิกายนไปแล้วแม่อีกยังมีไ้
รับตอบ ถ้าลูกยังไม่ได้รับขอให้เร่งตาม เพราะหนังสือฉบับนั้นอยู่ข้างจะสำคัญสักหน่อย
หวังใจว่าลูกจะมีความสุขสบายแลตั้งอยู่ในความอุสาหา
เป็นอันมาก

สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๑๒ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูกรัก

แม่ได้ส่งรูปมาให้อีก ๑๐ รูป นำส่งให้บอกวาร์ปเธอไม่คิด
เข้าใจว่าไม่เหมือนตัวเธอเลย เธอจึงยังไม่เซ็นมาให้ เมื่อได้รูปที่ฝรั่งถ่ายถ้าเป็นที่
พอใจเธอแล้วเธอจึงจะเซ็นมาให้ทอดภายหลัง แลขออย่าให้ใครเห็นเลย ให้แต่ลูก
คนเดียวเล่นคนเดียวเท่านั้น เพราะหน้าตาทำทางมันแฉ่งแฉวงเต็มที
อนึ่ง หนังสือขีรญาณสุภาสัททกรรมหมื่นประจักษ์ กิต
ติเม ซึ่งได้เขียนส่งไปให้แล้วนั้น ยังขาดอยู่ ได้เขียนใบลอมส่งมาพร้อมด้วยหนังสือ
บทศักระวานนั้นแล้ว แต่ก่อนแม่ได้บอกไว้ว่าจะฝากพระปฏิบัติไป แต่บัดนี้พระปฏิบัติยัง
ไม่มีกำหนดว่าจะไ้ออกจากกรุงเทพฯ เมื่อใด จึงได้วานพระยามนตรี^๒ ส่งมาให้ก่อน
ในครานี้

เมื่อคืนนี้แม่ได้เห็นรูปลูกที่แต่งตัวเมื่อเข้าเฝ้าเอมเปรอ
เยอรมัน ทนหม่อมส่งมาประทานสมเด็จพระที่นั่ง แลให้แม่ทักด้วย รัชสั่งว่าองค์สวัสดิคินำมา
ถวายแลมเื่องราวที่ไ้พาไปเฝ้านั้นยดยาว แต่จะทรงเล่ามากก็พอเินทรงเวียน
พระเศียรเสีย ขอขบในลายพระราชหัตถ์ฉบับนั้นเสีย เมื่อแม่ได้ทราบแต่เพียงเท่านั้น

๑. กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

๒. พระยามนตรีสุริยวงษ์ (ชั้น บุนนาค)

ให้เกิดความเทยอทยานอยากจะรู้ว่าการที่ไปนั้นเป็นอย่างไรกัน แลทั้งไ้ไ้เห็นรูปก็ให้
เกิดความยินดีปลื้มใจเป็นอย่างยิ่งที่ไ้ไ้เห็นลูกของแม่เป็นหนุ่มใหญ่ถึงเพียงนั้น แม่
ต้องขอพรอย่างนั้นสักครั้งหนึ่ง แลหวังไ้ว่าลูกคงจะมีเวลาพอที่จะเขียนหนังสือเล่า
เรื่องเล่าเอมเปรอไ้แม่ฟังด้วย

แม้มีความรุดถึงเป็นอันมาก หวังไ้ว่าพ่อจะมีความสุขสบายอยู่
สุขุมาลมารศรี

๓๐

วันที่ ๑๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ก๊วยเมื่อคนเวลา ๒ ยามเสกเกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่โรง
หมอลแห้งไ้ไ้สรพยุท่อกัน น้ากล้นน้ำตกใจเป็นอย่างยิ่ง ก๊วยในห้องสรพยุท่อนั้นมี
ขึ้นประมาณ ๑๐๐๐เสก ลูกขึ้นแลบ้ศตุน้ก้มาก เลียงล้นข้งข้งราวกับข้งขึ้นใหญ่ เสก
ลูกขึ้นแตกกระเด็นมาถึงพระขัณฐ์พระที่นั่งจักรีทรงห้องขอพิช แลคน้ากล้นระกัณ
โรงเรียนราชกุมารแลศาลาวิมุนทรี (พระตำหนักท่นกระหม่อมใหญ่) ะหมตก๊วย
เทศะพระบารมีของพระเจ้าอยู่หัว(พคอย่างเก่า) ทั้ไ้ไ้รวกเร็วแลไม่มีผู้ใดเป็นอันตราย
แลไม่ลูกลามต่อไป ไฟทั้ขึ้นเชอประมาณเวลาทั้ ๑๑ทุ่ม เทห้ซึ่งเป็นต้นไฟนั้นในเวลา
ที่แม่เขียนหนังสือ (เข้า ๒ โมง) ยังไม่ทราบแน่ว่าเกิดแต่ที่ใดก่อน คือ ฝ่ายพวก
ชาววังที่รักษาห้องสรพยุท่ว่าไหม้ที่โรงหมอก่อน พวกโรงหมอว่าไหม้ที่ห้องสรพยุ
แต่คนนอก ๆ มีทหารแลตำรวจเป็นต้นว่าเห็นที่หลังคาโรงหมอที่เตียว พวกเราข้ง
ในตกใจกันเป็นอันมาก พวกนั้นขึ้นไปคู้ยูนเฉลียงคาคฟ้าทางห้องทอง สมเด็จข้ง
เสกที่ออกประทับอยู่ที่ห้องออกขุนนาง พร้้อมก๊วยเจ้านายแลข้าราชการเป็นอันมาก
จนเวลาสามยามเสกไฟชาลงแลว้จึงเสกข้ง

สิ้นเวลาแล้วต้องขยที่ เพราะจะค้องเตรียมตัวไปค้หมอ
ในค้ิงเกลมาผ่านพิภพ ๆ ๒ ท่านเป็นค้ตพระชนอง สังกศคู้ฐานเป็นค้ยาวตามตัว

๑. สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ

๒. พระองค์เจ้าอรุณวดี (รัชกาลที่ ๔)

ประมาณสักฟุต ๑ เมตร ๆ น้ากลัวจะไม่รอด

หนังสือฉบับนี้เป็นข่าวที่ไม่ดีทั้งสิน แต่อยู่ข้างเป็นรอง

ปลาทูจึงบอกมาให้ทราบ

สุขุมามารศรี

ป. ต. ภายหลังเมื่อได้เขียนหนังสือแล้วยังไม่ได้ส่งไป ได้ทราบรายงานเรื่องเพลิงไหม้ต่อไปว่า เพลิงเกิดขึ้นที่เว็รหว่างโรงหมอแลโรงไว้สรรพยุห เครื่องสรรพยุหที่เสียไปนั้น ขึ้นประมาณ ๕๐๐ ลูกขึ้นแลบัสตันประมาณแสนเศษ เครื่องทหารต่าง ๆ มีหมวกยอด เสื้อกางเกง แลเค้นเข็นคัน ประมาณไม่ต่ำกว่าอย่างละ ๕๐๐ ขึ้นไป แลคลังเงินคลังทองนั้นว่าห่างกับที่เพลิงไหม้ประมาณสัก ๓ คอกเสกเท่านั้น แต่รักษาไว้ได้ไม่มีอันตรายอย่างใด

ส. ม.

วันที่ ๒๒ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ก๊วยเมื่อวานขึ้นแม่ไ้รับหนังสือพร้อมกับรูป ๑๐ รูปนั้น แม่ก็ใจแท้ ๆ ก๊วยกำลังกระหายอยากจะได้รับหนังสือของลูกอยู่ แลยังซ้ำไ้รูปที่ใครจะไ้อยู่แก่เมื่อเห็นของสมเด็จที่บนก็ยิ่งยินดีแก่กล้าหาที่จะเปรียบมิไ้ ในยี่ดาแม่มีเวลาไ้ไปก่อนน้อยเป็นที่สุดไ้ใน ๒ วัน

อนึ่ง เมื่อก่อนนำวันนั้นสักห้าหกวันแม่ไ้เห็นรายงานของพระยานนท์ ว่าก๊วยองค์สวัสดิพิลาลภเฝ้าเฮอร์เซอร์ เขาว่าก๊วยข้างจะถ้วนถึมากแม่ที่สุดแก่เขาคิดสายสร้อยตราจักรกริไ้ลูกแลก๊วยเขาไ้กินกับเข้าขนมอะไรย่างก็มีในรายงานนั้น แต่ก๊วยยังไม่พอใจแม่ไ้ไม่มีถ้อยคำของเฮอร์เซอร์ซึ่งรับสั่งแก่องค์สวัสดิแลลูกว่ากระไรบ้าง อนึ่ง ในรายงานนั้นมิว่าผู้ยังคัยการโรงเรียนคาเค็ดฤาณายทหาร

อะไรแม่จำไม่ได้ๆ ทั้ให้เด็กเรียนที่มีตระกูล ๖ คนสำหรับให้เป็นเพื่อนเล่นของลูก คุณแปลกเลยเก็บเอาเป็นข่าว เรียกเจ้ามหาเล็ก บ้านที่อยู่ก็เรียกว่าคำหนัก คือแกชมน้ำคำหนักที่เสด็จอยู่ก็ผู้นำสยาย แม้ว่าถ้าเป็นไทยๆ คงต้องกลัวผี เพราะบ้านโตรมีคนอยู่คงไม่เก็นสั้ทำคน คุณทำแกตกใจถามแม่ว่าเจ้ามหาเล็ก ๖ คนนั้นไม่ได้อยู่ด้วยดอกฤฯ พวกนี้หวั่วอ แกเลยว่่าต่อไปว่าถ้ามีใครให้เงินสัก ๒๐ ชั่งแกจะตามไปอยู่ด้วยที่คำหนักนั้น ถ้าไม่เกรงแก่ถ้อยแก่ความแม่จะปล่อยให้แกไปจริง ๆ ที่เดียว

การที่ลูกมีหนังสือมารับเสด็จที่เวนิสนั้นกันก็ แม่ก็ได้ปรารภอยู่กันน้ำว่าอยากจะให้หนังสือมารับเสด็จแทนตัว เป็นอันสมใจคิด แม่ยินดีเป็นอันมาก

รูปแม่นั้นกว่าหนังสือจะถึงพ่อคงจะได้รับแล้ว เว้นไว้แต่ที่ท่นกระหม่อมท่านทรงเอาไปแลที่ฝากของควัฒิไชยไปนั้น แม่จะมีหนังสือแนะนำให้เขาส่งไปก่อน

อนึ่ง แม่ได้รับหนังสือของลูกแต่เดือนธันวาคมนี้ ในเวลานั้นแม่รู้สึกว่่าเหวใจมาก เพราะแต่ก่อนเมื่อยังไม่เสด็จยุโรปถึงว่่าจะได้รับแต่เพียงเท่านั้น ก็ยังได้เห็นทมิ้มาถวายท่นกระหม่อมเสมอว่่าเดือนละ ๓ ฉบับ เพราะฉะนั้นขอให้ลูกหาเวลาเขียนหนังสือถึงแม่ในเดือนหนึ่งสักสามสี่ชั่วโมง พอให้แม่ได้รับในเดือนละสองฉบับจะเป็นที่ยินดีมาก

สุขุมาลมารศรี

ป. ต. ท่นหม่อมทรงเหวมากในเรื่องกราบพระบาท ลายพระราชหัตถ์ถึงสมเด็จพระที่นั่งในเมลันรับสั่งเล่าถึงองค์จระว่าเธอจำท่านไม่ได้แลทรงชมว่่ารักพ่อเป็นอย่างดี ไก่แท้ลงปลายมีว่่าทรงก็พระไทยว่่าเธอกราบพระบาทด้วย เพราะฉะนั้นเป็นการจำเ็นแท้ เว้นไว้แต่เวลาที่อยู่ในแถวทหาร ถ้านอกจากนั้นถึงว่่าจะแต่งตัวเป็นทหารอยู่ก็ไม่ควรคิดว่่าจะต้องคำนับเป็นอย่างทหาร

ส. ม.

วันที่ ๕ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ด้วยแม่ให้เกิดความกระวนกระวายใจด้วยไม่ใคร่จะได้
รับหนังสือของลูก ยิ่งในสองสามวันฝนตกอากาศมืดเย็นชื้นอยู่เสมอๆ ก็ยิ่งทำให้
เจียยเหว้าซึมซาบไปด้วย ให้นึกไปว่าลูกจะเจ็บจะใช้ไปๆอย่างใด จึงเขียนหนังสือมาถึง
แม่ไม่ได้ เพราะเมื่อทูนหม่อมยังไม่เสด็จถึงว่าแม่จะไม่ไ่รับเองก็ยังเห็นที่มามีถวาย
ทูนหม่อมทุกๆคราวแม่ได้ เป็นอันหวังใจได้ว่าลูกของแม่สบายอยู่ แต่หากไม่มีเวลา
พอที่จะเขียนมาถึงแม่ๆพ่และน้าได้ นี้นหนังสือเมืองนอกมาแม่แจ้งอาหนังสือของลูก
ก็เปล่าไปๆทั้งนี้บ่อยๆ ก็ทำให้ไม่สบายใจเป็นอันมาก ให้นึกแต่ว่าลูกของแม่คงจะเจ็บ
ไปทำเคียว เพราะฉะนั้นในเวลาทูนหม่อมยังไม่เสด็จกลับนี้ ขอให้ลูกเขียนหนังสือถึง
แม่ให้บ่อยๆสักหน่อย ถึงไม่มากแต่เพียงสักคำสองคำก็เอาเถิด พอให้เป็นที่ยืนยันว่า
สบายอยู่เท่านั้น

อนึ่ง ถ้าลูกได้เฝ้าทูนหม่อมแล้ว แม่มีโอกาสนั้นควร
ขอให้ลูกกราบทูลด้วยว่าแม่กราบถวายบังคมแทบใตฝ่าละอองพระบาท แม่มีความรัก
ถึงเป็นอันมากหวังใจว่าจะทรงพระราชสำราญในทางเสด็จประพาสนั้น

สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๑๓ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ด้วยแม่ได้สร้างโรงเรียนที่วัดพิไชยญาติหลังหนึ่ง โดย
พระบรมราชานุญาตของทูนหม่อม ทูนหม่อมประทานชื่อว่า “สุขุมาลาลัย” ลงทุน
ประมาณ ๑๒๕ ชั่ง ท่านธรรมไตรโลกเป็นนายงานทำเอง ท่านทำโดยถ้วนถี่และรวดเร็ว
เป็นที่สุด ได้ลงมือชุกครากเมื่อเดือนมีนาคมนี้เอง บัดนี้มุ่งหลังคาเกือบจะสำเร็จอยู่
แล้ว คิดกันว่าตัวโรงเรียนเป็นของแม่แล้ว บรรดาเครื่องเพณิเชอร์ทั้งปวงจะให้

เป็นของลูกทั้งสองกับน้ำและคุณยาย ท่านธรรมไตรโลกได้กระเครื่องไม้ที่จะใช้ในโรงเรียนนั้นมาให้ จึงได้แบ่งกันทำเป็นพวกๆ กัน คือ ที่เก็บหนังสือ ตู้เป็นทุนของน้ำทำโต๊ะเก้าอี้ในห้องเรียนภาษามคธ ๓ ชั้น ๓ ห้องเป็นทุนของพี่ โต๊ะเก้าอี้ในห้องเรียนภาษาไทย ๓ ชั้น ๓ ห้องเป็นทุนของคุณยาย ของเหล่านี้จะสลักชื่อของผู้ออกทุนทำไว้ด้วยทั้งสิ้น ส่วนของลูกนั้นยังมีแต่โต๊ะประชุมอีกโต๊ะหนึ่ง แม้เห็นว่าน้อยนัก จึงขอให้ท่านคิดเครื่องเฟอร์นิเจอร์สำหรับห้องประชุมเดิมอีก ท่านตอบว่ามีพอเสียแล้ว โดยจะคิดเพิ่มเติมอีกก็คงจะยังไม่ค่อย ท่านแนะนำมาว่าสรรพหนังสือทั้งปวงซึ่งเป็นสมบัติของโรงเรียนนี้ควรจะเป็นของลูกทั้งสิ้น แลหนังสือที่มีอยู่ก็ยังไม่ค่อย เพราะฉะนั้นขอให้จัดซื้อหนังสือไทยแลฝรั่งต่าง ๆ เว้นแต่เป็นเรื่องประโลมโลก แลขอให้แม่มีหนังสือถึงลูกให้หาหนังสือฝรั่งบรรดาที่ควรเรียน (เพราะต่อไปก็จะสอนภาษาอังกฤษด้วยในโรงเรียนนี้) และแบบฝึกหัดซึ่งสำหรับประกอบหนังสือในโรงเรียนเช่น แผนที่เขียนกัน ท่านว่าลูกคงจะเข้าใจที่ที่เกี่ยวกับโรงเรียนเขาใช้อะไรกันบ้าง แลของเหล่านี้ให้มัตราเป็นเครื่องหมายว่าลูกให้แก่โรงเรียนนี้ทั้งสิ้น แม้เห็นคิ้วยังยกโต๊ะประชุมไปให้น้ำทำเสียอีกโต๊ะหนึ่ง กับท่านส่งมาให้ซื้อรูปลูกขนาดใหญ่น้อย ๒ รูป ให้แต่งเป็นไทยรูป ๑ แต่งเป็นนักเรียนที่เมืองนอกรูป ๑ หม่อมเนย* กล้วยเขารูปแต่งทหารไปให้ทศอยใจกระไร ชมว่าสวยมากอยากได้ออย่างนั้น แต่ขอให้เขียนรูปเต็มตัว ท่านว่าเป็นทหารนักเรียนคืนัก แลขออย่าให้สรวมหมวกทั้ง ๒ รูป

เงินที่จะใช้จ่ายในการนี้มีเงินวันเกิดของลูกจำนวนย ๑๑๔ เงิน ๑๔ ชั่ง ปี ๑๑๕ เงิน ๑๕ ชั่ง (ได้เมื่อเดือนกุมภาพันธ์นี้แม่ได้มียกไป) รวมเงิน ๒๙ ชั่ง แม่ได้เอาไปเข้าเรียไรในการย้ายพระที่นั่งมุลมณเฑียรไปปลูกวัดเขมาเสีย ๕ ชั่ง ยักอยู่อีก ๒๔ ชั่ง แม่จะส่งไปให้ไว้ที่แม่ ๒๐ ชั่ง จะเอาไว้ซื้อหนังสือไทยในนี้ ๔ ชั่ง แต่เงิน ๒๐ ชั่งนั้นไม่จำเป็นจะต้องใช้ในการนี้หมด ลูกสรวทหาจะให้เท่าใดก็ได้ เหลือนั้นเอาไว้ใช้การอื่นต่อไป

๑. หม่อมสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ

ในคราวนี้แม่ฝากหนังสือมาให้ลูกถวายด้วยอีกฉบับหนึ่ง
ด้วยบอกว่า หนังสือนี้จะไปถึงคงจะ เป็นเวลาที่ จวนจะเสด็จถึงเยอรมัน ฤๅอยู่ในเมือง
เยอรมันแล้ว เวลาที่จะถวายขอให้กราบทูลให้ทรงทราบความประสงค์ที่ฝากหนังสือ
มานั้นด้วย

สุขุมาลมารศรี

ป.ล. รูปปั้นถ้าได้ขนาดกว้าง ๑๕ นิ้ว ยาว ๒๒ นิ้ว เป็นพอดี

วันที่ ๑๗ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

แม่ได้รับหนังสือลง วันที่ ๑๕ มิถุนายน เมื่อวานซืนแล้ว
ในวันนั้นเองแม่ได้ทราบข่าวว่าลูกได้เข้าในเรือพระที่นั่งที่เมืองสตอกโฮล์มแล้ว แม่
ก็ใจด้วยเป็นอันมากแลหวังใจว่าลูกคงจะเล่าให้แม่ฟังโดยละเอียดในการที่ได้มาเช่นนั้น
ข่าวเสด็จพระราชดำเนินถึงเวนิส อิตาลี รัสเซีย แม่ได้
ทราบตลอดแล้ว แต่ที่ลูกเล่ามาแม่มักไม่ถือว่าเป็นความซ้ำ เพราะมีบางข้อบางคำที่
แปลกไปจากที่รู้แต่อย่าง แลแม่อยากอ่านอยากฟังให้มากๆ หลายๆ แห่งด้วย หนังสือ
พิมพ์สยามออกเซอร์เวอร์แลบางกอกไทม์แมกซีนอ่านทั้ง ๒ ฉบับ เพื่อจะฟังเรื่องเสด็จ
พระราชดำเนินแลอยากรู้ว่าฝรั่งจะว่ากระไรกันบ้าง มันสนใจเสียแต่ที่อ่านหนังสือฝรั่ง
ไม่เป็นเท่านั้น

เรื่องหนังสือพิมพ์ แม่มักได้ยินเขาโทษๆ เล่าๆ กันอยู่
เหมือนกันว่ามันลงว่าต่าง ๆ นา ๆ ถึงจะจริงซังเสียก็มี แต่เสียงที่ว่าถึงนี้พวกเรา
ทั้งหลายก็ไม่มีใครเชื่อว่าจะทำได้เช่นนั้น เห็นกันว่าเพราะอิฉาและไม่อยากจะให้ใคร
นับถือไทยเท่านั้น จึงแกล้งว่าให้ต่าง ๆ นา ๆ แต่ว่าตามจริงใจแม่มักไม่อยากจะให้เสด็จ
เลย เอ๊ะ นี่แม่พูดเห็นจะเลยไปเสียแล้ว คำที่ว่าไม่น่าไว้วางใจนั้น ขอให้เข้าใจว่าแม่กลัว
เรื่องพระเกียรติยศมิใช่กลัวรั้งซังตามหนังสือพิมพ์ว่า แต่ก็อยู่ในกลัวๆ ละอะ ๆ เทอะ ๆ
ไปตามสันดานของคนแก่ข้างไทยนั้นแหละ

ในระหว่างเดือนพฤศจิกายน มิถุนายนและเดือนนี้ แม่ไ้เขียนหนังสือถึงลูกหลายฉบับ ไ้เขียนหลังซองส่งตรงถึงที่อยู่ของลูกที่เมืองโปสคัมทั้งสี่ ลูกมาเสียทางนี้ ไม่ทราบว่าหนังสือนั้นจะไปกว้างอยู่ที่ไหน รูปต่างๆ แม่ก็ส่งไปอีก ๑๐ รูป แลน้ำก็ส่งไปรูป ๑ ถ้ายังไม่ได้รับขอให้เร่งตาม แลหนังสือเหล่านั้นแม่ไม่ใคร่จะไ้ส่งที่ออฟฟิส เพราะแม่รักกระตาคใจที่มันซ้าๆ กันไปหลายฉบับ จึงไ้ว่านเขาส่งไปบ้าง เอาไปทั้งตู้ไปรษณีย์เองบ้าง แต่หนังสือฉบับนี้คิดจะเวลาที่ไ้ไปถึงลูกคงจะไ้กลับไ้ไปเมืองโปสคัมตามเดิมแล้ว จึงไ้สลักหลังซองส่งมายังเมืองโปสคัมที่เดียว

แม่จินแม่ไ้มีหนังสือถึงแกตั้งแต่เดือนมีนาคม ส่งทุกตาไปให้ลูกแกด้วยเงินยี่สิบก็ยังไม่ไ้ตอบ ไม่ทราบว่าไ้เป็นเหตุอย่างใด หนังสือแลหีบทุกตานไ้ฝากพระปฏิบัติส่งไป ฤาจะไปสูญเสียเหมือนคราวที่ส่งยาอุคมแลรูปลูกไปให้เมื่อแกออกไปใหม่ ๆ ก็ไม่ทราบ ขอให้สับคด้วย

สุขุมาลมารศรี

ป. ล. ลืมไปเสียอีกหน่อยหนึ่ง ค้วยการที่ไม่ส่งหนังสือไปที่ออฟฟิสนี้ ไม่ใช่แค่ความกระตาคว่ามีไปมากอย่างเดียว เป็นเพราะทราบว่าเขาส่งรวมไปที่สุฐานทุกคด้วย
ส. ม.

วันที่ ๑๘ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ค้วยแม่ตั้งใจคอยรับหนังสือของลูก ๒ } เทียวแม่ลมา

แล้วก็ยังไม้ไ้รับเลย ซึ่งแม่กระวนกระวายใจค้วยไม้ไ้รับหนังสือของลูกค้วยเหตุฉนั้นไ้แม่ไ้ไ้แข็งแรงมาไ้ลูกทราบแล้ว ไม่จำเป็นจะตั้งกล่าวซ้ามาในหนังสือฉบับนี้อีก ขอบอกให้ทราบแ่ว่าแม่อยากรู้ข่าวเลียบตาในเวลาที่ลูกไ้เฝ้าแลมาอยู่ค้วยทุนหม่อมในเมืองอังกฤษนั้น

เมื่อแม่ลก่อน (วันที่ ๑ ส.ค.) กรมหมื่นสมมต* ท่าน

มีหนังสือมาถึงหลวงสุภกรบรรณสาร* ซึ่งเป็นผู้เก็บเงินค่าเช่าที่ดินของลูกให้เขามา
เรียกคุณแปลกไปบอกว่า บรรดาผู้ที่ไปยุโรปเที่ยวนี้ท่านได้พบลูกก่อนคนหมด แล
แจ้งข่าวความซุขสำราญของลูกในที่อยู่แลการเล่าเรียนให้คุณแปลกมาเล่าให้แม่ทราบ
ด้วย แม่รู้สึกขอบพระเดชพระคุณท่านเป็นอันมากที่ท่านมีพระไทยสั่งให้มาบอก เพราะ
เมื่อท่านจะไป แม่ก็ไม่ไ้ทุ่ส่งเสียอันใดไปเลย เพราะฉะนั้นขอให้ลูกทูลแก่ท่าน (ฤ
ถ้าไม่ไ้พบก็ให้มีหนังสือไปทูล) ว่าหลวงสุภกรไ้แจ้งความให้แม่ทราบตามที่รับสั่งมา
แล้ว แม่มีความยินดีขอบพระเดชพระคุณเป็นอย่างยิ่ง แลถ้าทอพระเนตรเห็นเองฤ
ทรงทราบว่าลูกประพฤติสิ่งใดซึ่งไม่เป็นการสมควรแล้ว ขอให้โปรดรับสั่งว่า อย่า
ให้ทรงเกรงใจแลทรงรังเกียจอย่างใดเลย แลแม่หวังไว้ว่าท่านคงจะทรงพระเมตตา
โปรดประทานโอวาทแก่ลูกด้วย

สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๒๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ด้วยเมื่อวันที่ ๑๘ เดือนนี้ เกิดเหตุชึเณใหญ่ขึ้นที่แขวง
เมืองพรหม คือ เรือไชยโศภิตขององค์ไชยรัตน์แตก^๒ ทวิองค์ไชยรัตน์แลครอบครัว
ของแกตายหมดรวม ๑๖ คน แต่ลูกว่ายังไม่ตายแต่อยู่ในไม่รอด กิยศพหม่อมแสง
แม่ยายองค์ไชยรัตน์ว่า ยังไม่ไ้ร่นเตียนนี้ เสียที่โจทเล่านันเป็นอัครรยต่าง ๆ จน
เหลือที่จะจำมาเล่าต่ออีกไ้ หวังไว้ว่าบางทีลูกจะไ้ทราบเลียบคแลเป็นความที่ทรง
แท้โดยไปบอกฤาหนังสือพิมพ์

แม่คอยหนังสือลูกถึง ๕ เทียวเรือเมล์เข้านี้แล้ว ก็ไม่ไ้

๑. พระยาสุภกรบรรณสาร (น่วมสุธาร)

๒. พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าไชยรัตนวโรภาศ

วัยคอยเลยดูมีความซัดซังประการใดๆ ขอยอกให้แม่รู้สักหน่อย ๆาหนังสือของ
แม่ในเค้นสองสามดูไม่ไ้รับเลยหายสูญหมด แม่ไม่สยบใจเลยที่ไม่ไ้รับหนังสือ
ช้านานดังนี้

สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๒๖ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ก๊วยแม่ไ้รับพระฉายพระราชหัตถ์เมื่อคืนนี้ แม่ไ้เขียน
ถวายทอมาในซองเกี่ยวกับของลูก เพราะจะส่งท่าทางหากมันก็ออกคชิตทวงใจ
อย่างไรไม่รู้ อยู่ แลมันก็ก๊วยเรื่องต้องเขียนอังกฤษหลังซองก๊วย กลัวว่าไ้ใช้คำ
ผิดๆ ถูกๆ เหลือๆ เกินๆ ไป เพราะไ้ยินว่าถ้าเขียนเป็นหนังสือไทยล้วนมักจะต้อง
ถูกแคะ ทั้งไ้เคยส่งรวมมาก๊วยกันทุกๆ ฉบับมาแล้วก๊วย หนังสือฉบับนี้กับฉบับ
ที่ส่งไปเมื่อ ๒ } วันล่วงมาแล้วนี้ กว่ไ้ไปถึงคงจะเป็นเวลาที่ลูกพ้นจากเวลาเฝ้าไป
เสียแล้ว แต่เห็นว่าจะไม่เป็นที่ซัดซังอย่างใดในการที่จะส่งต่อไป เว้นไว้แต่จะทอหา
เวลาที่ไ้เขียนหนังสือนำถวายก๊วยเท่านั้น

เมื่อไรไ้เขียนหนังสือถึงแม่บ้าง แม่คอยเหลือที่จะคอย
แล้ว ยิงรู้ข่าวความดีของลูกยิ่งคิดถึงมาก แลอยากฟังปากลูกเล่าถึงท่อนหม่อมเมื่อ
เวลาที่ลูกมาอยู่กับท่อนหม่อมก๊วย

สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๘ กันยายน ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ก๊วยแม่ไ้รับหนังสือของลูกลงวันที่ ๒๒ มิถุนายนฉบับ ๑
วันที่ ๒๒ กรกฎาคม ฉบับ ๑ รวม ๒ ฉบับเมื่อวันที่ ๕ เดือนนี้ ไ้อ่านทราบดี
ตลอดแล้ว

แม่เสียใจเป็นอันมากที่รู้ว่าลูกไม่สบายใจ เพราะเหมือน
 หนึ่งแม่เขียนหนังสือไปทำลายความสุขของลูก ที่จริงเรื่องราวนั้นมันก็แล้วไปแล้ว
 ไม่น่าจะต้องท้อถอยความเข้าใจให้ยืดยาวไปอีก แต่แม่จะต้องขออธิบายอีกสักหน่อย
 เพราะแม่สังเกตตามหนังสือของลูกฉบับแรกนั้น คุณเหมือนหนึ่งลูกจะเข้าใจว่าแม่
 เชื้อดื้อในคำเล่าลือ ด้วยเรื่องนั้นน่าจะจะเป็นความจริงโดยมิได้พิจารณา แท้จริงเรื่อง
 ที่ว่าแม่เมื่อแม่ไต่ยินจะหาเชื้อจนเท่าซึ่งเด็กก็ไม่มี ทั้งที่รู้ความในหนังสือของพระยา
 วิสุทธิ ที่เขามาทูลจนตลอดคำแปลก็ยังมันใจอยู่ ที่จะเชื่อว่าลูกเป็นคนหนุ่มถึงเล่น
 ซุกซนขึ้นแล้วไม่มีเลย อย่างว่าแต่แม่ซึ่งเป็นธรรมดาที่มักเห็นว่าลูกเป็นเด็กอ่อนอยู่
 เสมอ ๆ นั้นเลย ถึงคนอื่น ๆ ก็ไม่มีใครเขาเชื่อ เว้นไว้แต่คนบางคนที่มีเคย
 เป็นกับตัวมันเท่านั้น แลเรื่องเอาความชั่วเที่ยวบ้านก็ไม่ได้ขึ้นชื่อแต่ลูกคนเดียวถึง
 ทุนหม่อมโตก็ถูกว่าด้วยเหมือนกัน การที่แม่ต้องเขียนหนังสือต่อว่าไปนั้น ก็เพราะ
 เกรงว่าลูกจะไม่เล่าถวายทุนหม่อมเมื่อท่านรัชสังถามอย่างหนึ่ง แลเพราะความอึดใจ
 ว่าเราพูดแก้ไขให้หมดมลทินแก่ตัวลูกบ้างก็พูดไม่ได้ ด้วยไม่รู้ความจากลูกให้พอเป็น
 เค้าเป็นมูลไต่ย้าง เรื่องนี้ทั้งแม่ไต่ยินเข้าแล้วก็ไม่มี ความสบายใจเลย ด้วย
 เสียใจว่าต้องขึ้นชื่อในระหว่างที่ยังไม่สมควรแก่อายุศัมี ข้อที่ลูกว่าน้อยใจว่าแม่ยอมให้
 เขาหลอกลวงนั้นก็เห็นความจำเป็น เพราะแม่อยู่ไกลกันกับลูกถึงไม่เชื่อก็จำต้องฟังอยู่
 ทั่วไป การที่ถูกสั่งมาว่าถ้าแม่ไต่ยินความดีจากความชั่วของลูกให้แม่บอกลูกให้เสมอ ๆ
 นั้น ข้อนี้แม่จะรับตามคำลูกสั่งทั้งหมดก็ไม่ได้ เพราะถ้าไม่เห็นความสำคัญที่
 จะต้องมิขุ่นหากันต่อไปแล้ว แม่ก็ไม่อยากจะบอกลูกให้เป็นที่รำคาญใจเสียเวลาของ
 การเล่าเรียน แต่ถึงอย่างไรก็ดี แม่ก็ยังหวังใจอยู่ว่าลูกเป็นคนที่มีใจรักทุนหม่อม
 รักแม่ แลรักชื่อรักหน้ารักเกียรติยศของตัวอยู่มาก กับทั้งจะต้องนึกสงสารแม่อยู่ว่า
 แม่ก็เห็นแต่หน้าลูกผู้เดียวที่จะเป็นที่หวังพึ่งแห่งความสุขของแม่ในเวลานี้ แลต่อไป
 ภายหน้า ไหนเลยจะประพาศิชั่วให้ชายผ้าพระบาททุนหม่อมให้เสียชื่อของตัวและตก
 ความหวังเป็นพึ่งของแม่เสียได้ แลแม่มยังเชื่ออยู่ว่าลูกคงยังจำคำของแม่ซึ่งแม่ได้
 บอกไว้เมื่อจะไปจากแม่ว่า “ข่าวความดีของลูกจะเป็นเครื่องเย็บยาชีวิตแม่ ข่าว

ความชั่วของลูกจะเป็นเครื่องจักรอนชีวิตแม่” ดังนั้น ก็จะไม่ทำชั่วให้รอนชีวิตเสีย แต่เป็นคนดีเป็นแท้

แต่แม่ต้องขอเตือนต่อไปว่า ความสรรเสริญนิทาน ย่อมเป็นธรรมดาสำหรับโลก ไม่สมควรที่เราจะเอามาขึ้นคานร้ายให้เกินไปกว่าเหตุ คือ เมื่อได้รับความสำเร็จก็อย่าขึ้นคานรีบไปตามคำที่เขาชมว่าดีแล้ว ต้องพยายามที่จะทำความดีให้เขาชมให้ยิ่งขึ้นไปอีก เมื่อได้รับคำนิทานก็อย่าเก็บมาโทมนัสแลชักเคืองแก่ผู้กล่าวนิทาน คือ ทำความดีให้ลบล้างคำคนซึ่งนิทานนั้นเสียให้ได้ ดังนั้น จึงจะสมควรแก่ผู้ที่มีปัญญา แลในเวลานี้เราเป็นผู้มีอายุอันตั้งอยู่ในความเล่าเรียน จำเป็นต้องบำรุงความอุตสาหะไว้ให้มันอยู่ในใจ เล่าเรียนไปกว่าจะสำเร็จวิชาซึ่งเราจะประสงค์นั้น อนึ่งขออย่าให้แสงตงกิริยาและวาจาให้คนทั้งหลายเห็นว่าเราเป็นคนมีอาชญาของเวรญาไม่ชอบไม่ถูกกันกับผู้อื่นผู้ใด ถึงว่าเรารู้แน่แน่ว่าผู้นั้นย่อมเป็นสัตว์แท้ของตัว ก็จำเป็นต้องฝืนใจแสงตงกิริยาวาจาให้เหมือนกับผู้ที่เขามิตร ความลับของตัวอย่าวางให้แก่ผู้อื่นผู้ใดจนเกินไป ถ้าลึกลับประพฤติดีไว้แต่เพียงเสมอเท่านั้น ก็เห็นว่าพอจะเอาตัวรอดได้

ในหนังสือฉบับหลังที่เล่าเรื่องมาเผื่อนั้น แม่พลอยก็ใจทวิญ ในเวลาที่แรกได้เผื่อนั้น แต่เสียใจว่าลูกไม่ได้กราบพระบาทแลไม่ได้เข้าไปนั่งให้ท่านใช้ในเวลาที่ทรงพระอักษร ถ้าเวลาที่สังเกตได้กราบพระบาทเสียได้จะเป็นการดี แต่ความแน่วแน่มิคงไม่ทันเวลาเสียแล้ว ทนหม่อมมีลายพระราชหัตถ์ถึงแม่รับสั่งเล่าถึงอาการกิริยาของลูกก็จะเป็นที่พอพระทัย รับสั่งว่าลูกแต่งทหารอันจำมาเหมือนทุกตาไม้ แลทรงชมว่าลูกสังเกตอะไรแม่นยำดี แต่ไม่ใช่พั้งชำนอวกดี แลว่าลูกมีความรักใคร่นับถือองค์สวัสดิศุภมากแต่ไม่มากกว่าท่านขึ้นไป แม่ก็ใจหนัก แลยังก็ใจยิ่งขึ้นไปกว่านั้นอีกที่ลูกทูลขอให้ทนหม่อมท่านทรงสั่งสอน คำที่ท่านทรงสั่งสอนนั้นลูกต้องเข้าใจว่าทนหม่อมท่านเกลียดคนไทยที่ทำกิริยาอวกดีเป็นฝรั่ง แลเอาความรั้งฝรั่งมาชมคนไทยซึ่งเป็นชาติของตัว แม่ขอเตือนซ้ำว่าพระบรมราชาบาททั้งหลายซึ่งได้ประทานแก่ลูกๆ ต้องจำคำทำตาม อย่าได้ละเว้นเสียในข้อหนึ่งข้อใด เมื่อประพฤ

๑๒๔

เสมออยู่ในโอวาทนั้นแล้ว

ความดีความเจริญก็มีแก่ตัวยิ่งขึ้นไม่ต้องสงสัย
แม้ผู้ไม่มีความสยบใจด้วยความสงสารลูกเป็นอย่างยิ่ง
สุขุมาลมารศรี

๓๐

วันที่ ๑๐ กันยายน ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ด้วยแม่ได้รับหนังสือของลูกเมื่อเย็นวานนี้พร้อมกัน๓ฉบับ
บอกส่งลายพระราชหัตถ์ฉบับ ๑ ส่งรูปฉบับ ๑ แลเขียนที่แทปโลกอรต ฉบับ ๑ แม่ก็ใจ
มากที่เดียว ไหนจะดีใจว่าได้ลายพระราชหัตถ์แลหนังสือลูก ไหนจะดีใจว่าได้รูป ใน
ลายพระราชหัตถ์ทรงชมว่าลูกดี แลรับสั่งว่าสงสารว่าลูกอยากเฝ้าท่านจริง ๆ ลูกมี
หนังสือถวายท่านที่สวัสดีแลนเกือบจะทุกวัน ท่านได้ส่งมาประทานแม่ด้วยฉบับ ๑ ซึ่ง
ลูกทูลด้วยเรื่องหนังสือพิมพ์ แม่ก็ใจแท้ ๆ ดีใจว่าท่านหม่อมท่านชมลูก ท่านโปรด
ลูกแลเป็นมากกว่าอย่างอื่น แม่ได้ถวายตอบมาในซองนี้ ขอให้รีบส่งไปถวายเสีย
เร็ว ๆ หน่อย

สุขุมาลมารศรี

ป.ล. หนังสือซึ่งลงวันที่ ๕-๕ นั้น วันอื่นจะเขียนตอบ เพราะความยาว วันไหนหมด
เวลาเสียแล้ว จะเขียนไม่ทัน

ส.ม.

๓๐

วันที่ ๒๑ กันยายน ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ด้วยแม่ผิดใจไว้ว่าจะตอบหนังสือของลูกฉบับลง วันที่ ๕
กรกฎาคม (เข้าใจว่าเดือนสิงหาคม เพราะเขียนที่แทปโลกอรต) นั้น เมื่อญมีธุระต่างๆ
จิก ๆ ไม่ปรุโปร่งหัวใจ ฟังจะได้ถูกเขียนวันนั้น

เรื่องที่พระนายเสมอใจเขาสอนว่าให้รักใคร่ทูลหม่อมโต
นั้น เพราะแม่สั่งเขาไปด้วย เพราะแม่รู้อยู่เต็มใจว่าชาวฟากข้างโน้น^๑ นั้นเป็นที่
รังเกียจของเจ้านายเป็นอันมาก เพราะผู้ใหญ่มากคนทำยุ่งเหยิงไว้ ความชั่วจึงเลย
มาแปดเขื่อนแก่พวกลกหลานต่อมา แลพวกเหล่านั้นก็ของพันโทหนักด้วย ประการหนึ่ง
ตัวของลกก็ไม่ใช่เป็นเจ้านายอย่างสามัญ ความรแวงสงไสยมันอาจต้องเกิดขึ้นเพราะ
เป็นเจ้าฟ้าอยู่ญาคี แลมีญาติข้างแม่มาก เพราะฉะนั้นจึงเห็นว่าการที่จะแก้ความ
รแวงว่าจะหมายเป็นใหญ่เป็นโตนั้น ก็มิอย่างเกียจที่จะต้องทำให้ทูลหม่อมโตท่านรัก
ใคร่ไว้วางพระทัยจริง ให้ปรากฏแก่ตาคนทั้งหลายมาก ๆ ท่านนั้น เพราะถ้าพระองค์
ท่านเองโปรดปรานสนิทสนมอยู่แล้ว คนทั้งหลายก็คงไม่มีช่องที่จะเข้ายุ่งไต่อยู่เอง
ในเทียววันแม่ฝากหนังสือไปถวายอีก แต่อย่างที่จะต้อง
ทวนทวงกันไปทุกอย่างไรไม่ทราบ

สุขุมาลมารศรี

๓๐
วันที่ ๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ด้วยแม่ได้รับลายพระราชหัตถ์ทรงส่งหนังสือของลูกมาให้แม่ดู เมื่อแม่ได้
เห็นคำปฏิญาณ^๒ ของลูกทั้งนั้น ความมีกิตติของแม่ไม่ได้ผิดไปจากคำที่ทูลหม่อม
ท่านทรงทำนายนไปแก่ลูกนั้นเลย เพราะคำปฏิญาณนั้นทำให้เป็นพยานความเชื่อมั่น
ในใจแม่ว่าลูกคงจะเป็นผู้บำรุงความศุขกายสบายจิตรของแม่ตลอดชีวิตแม่ ซึ่งจะ
ไปอยู่ในโลกนี้ เพราะฉะนั้นคำปฏิญาณซึ่งลูกได้ถวายไว้แล้วนั้นย่อมจะเป็นความเจริญ
แลเลื่อมทราชมอยู่ในตัวอยู่แล้ว แม่ขอให้พรซ้ำมาอีกว่าขอให้พ่อได้รับ ความเจริญ
ยิ่ง ๆ ขึ้นไปกว่าที่จะได้จากความประพฤติมันอยู่ในคำปฏิญาณนั้นเถิด

๑. สกุลขุนนาค มีบ้านช่องดินแดนอยู่ที่จังหวัดธนบุรีเป็นส่วนมาก จึงเรียกกันว่า ชาวฟากข้างโน้น
๒. คำปฏิญาณนั้นว่า จะไม่เสวยสุราเป็นอาเจิน และจะไม่เสวยวิสกี้ ได้ทรงรักษาคำนี้และมีได้เคยทรงล้ม
รสวิสกี้เลยจนตลอดพระชนม์

แม่ได้สอคนหนังสือถวายตอบมาด้วยในนี้ ถึงว่าลูกจะได้รับหนังสือเมื่อ
เสด็จออกจากยุโรปแล้ว ก็ยังเห็นว่าลูกคงจะส่งต่อตามไต่ก็คิดว่าที่ระต้องรอส่งต่อวันที่
๒๒ เดือนนี้ กับแม่ได้คึกคึกสำเนาถวายพระราชหัตถ์ในเรื่องนี้มาให้ลูกดูเพื่อความ
ยินดีด้วย

แม่ผู้มีความรักแถมเบิกบานใจเป็นอย่างยิ่ง

สุขุมาลมารศรี

ป.ล. หนังสือถวายนั้น ถ้าจะส่งต่อกตามระยะทางไม่ทัน ก็ให้ส่งกลับมาให้แม่ แลถ้า
ลูกมีความประสงค์จะอ่านก่อนญาติ

(สำเนา)

โฮเทล.....บอเคอโฮฟ

เมืองแฮมเบอก

๓๐

วันที่ ๒ กันยายน ร.ศ. ๑๑๖

ถึงสุขุมาล

ด้วยฉันทนอย่างพระกายเขียนหนังสือขยันด้วยความปลื้มใจเป็นกำลัง ฉันได้
ส่งหนังสือลูกชายแลสำเนาที่ฉันคอยเข้ามาให้ คงจะแปลกันอยู่ในตัวไม่ต้องเล่า
ซ้ำ ฉันได้ให้เขารู้ถ้าเรียกตามภาษาอารามว่านิมิตร ที่เขียนอยู่ในใจฉันประการใดเขา
ก็แทงมาถูกฉัน จะไม่ให้ฉันสนใจประการใด ไต่ฉันไว้มายังไม่ได้รับหนังสือว่าจะ
กลับไปบอกว่าเกือบจะประกันไต่ว่าลูกเราคนนี้ไม่เสียคนเลยเป็นอันขาด หลกแหลม
มันคงมาก ควรจะดีใจไต่เป็นแท้ เมื่ออยู่ในเมืองปรัสเซียไต่ไปมาเผ้าหนกับ
ฉันเสมอ เมื่อเอมเปรอมาทิรลไฟฉันไต่ทุกฝาก ก็รับรองแรงมาก เห็นว่า
เป็นการดีหมกแล้ว กลัวแต่จะท้องเป็นทหารมากไปจนไม่รู้การพลเรือน แต่เรื่องนี้
จะลงมืออีกต่ออีกสามปี ไต่คอยคิดอ่านต่อไป คึกคึกเต็มทนที่เคียวงานยังไม่ไหวแล้ว

(พระราชหัตถ์เลขา) จุฬาลงกรณ์ ปร.

ที่ ๑

วันที่ ๑๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ด้วยหนังสือของลูกลงวันที่ ๒๕-๕ แล้ววันที่ ๒-๔

กันยายน ไตรยวันเดียวกันทั้ง ๓ ฉบับ เมื่อเวลาที่อ่านในใจแม่พร้อมด้วยความโทษา
และความยินดี

แม่มีความเสียใจที่จะต้องบอกลูกว่า หนังสือของลูก ๓
ฉบับซึ่งไ้รับคราวนี้ จำเป็นต้องเบียดถวายสมเด็จพระที่นั่งทรงเสีย ๒ ฉบับ เพราะท่านชอบ
เป็นอย่างชอบอ่านตรง ๆ จะไม่ถวายก็เหมือนรังเกียจรังเกลียดเกินไปนัก แลเกรงจะ
เป็นกบฏให้เกิดความรำคาญขึ้น แต่อีกฉบับ ๑ ซึ่งว่าด้วยเรื่องคนนั้นเห็นว่าเป็นความ
ลับเฉพาะทั่ว จึงได้ทำเกล็ดโลดเสียไม่ให้ท่านอ่าน คิดไปก็น่าใจ เพราะเลขมีหนังสือ
มาพร้อมกัน ๓ ฉบับ พอได้แก้ไขเลือกที่ไม่สู้สำคัญถวายท่านได้ ถ้ามีแต่ฉบับเดียว
ก็จะทำยากอยู่

เรื่องถวายปฏิญาณนั้น แม่ไม่ต้องพดอีกในหนังสือฉบับนี้ เพราะความยินดี
ของแม่เพียงไรโลกคงจะได้ทราบก่อนรับหนังสือฉบับนี้แล้ว

อนึ่ง เสกกระต่ายต่อกันยาวที่ลวกวัดหัวสงฆมานั้น แม่นึกว่าลูกจะลืมนัดคุณแปลก
กระมัง เพราะแม่ได้วัดคุกับตัวแม่เองกระต่ายมันยาวไปกว่าหัวแม่เกือบจะถึงศอก แล้ว
เอาไปวัดตัวคุณแปลกเองก็สูงกว่าหัวคุณแปลกสักสี่นิ้วมื่อ คุไม่สมกันกับที่เห็นในรูป
ถ้ายอนที่เวียงกัน ๔ องค์ ทนหม่อมเป็นต้นเถานั้น แต่คุณแปลกแกเบิกขานคิดว่าลูกสูง
กว่าแกเป็นเท่าหนึ่งเท่านี้ คุยกะลยทีเดียว แม่เถียงว่าลูกยังสูงไม่ได้ถึงเท่านั้นแลบอก
คงแกล้งให้มาล้อ แกก็เถียงว่าไม่ล้อ บอกว่าถ้าไม่ล้อก็สังเกตุผิดในเวลาที่คุณ
คิดว่าไม่ผิดเพราะไม่เคยเหลวไหล ใครจะว่าอย่างไรแกไม่เอาหมก เคียนก็อ้อมยืมว่า
ของแกสูงเท่านี้เห็นแน่แล้ว เพราะฉะนั้นขอให้บอกแม่สักหน่อยว่าสูงเท่านี้จริง
อย่างไรแน่ ถ้าวัดส่งมาใหม่นั้นและเป็นก็ทักก็เถียว

๒๒
๒๓
๒๔
๒๕
๒๖

วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๖

ด้วยแม่ไกรยหนึ่งสือของลูกเมื่อนั้น ๒ ฉบบ เป็น ๓ ทังทมมาถึงพิทวย
แลไกรยเมื่อนั้นอีกฉบบ ๑ ที่สลักหลังของสังฆมหายังขอพิทวยหลวง ไท้ทราย
ความแล้ว

หนังสือคราวก่อนซึ่งว่าด้วยเรื่องจะขอของส่งมาสำหรับโรงเรียนศขมาลย์
นั้น แม่ได้ส่งไปถวายท่านบรมไตรโลก ท่านฟังตอบมาว่าตามหลักคณินเข
การถูกต้องแล้ว หนังสือขอมาถ้าใช้เรียนไม่ได้ก็ไม่มีประโยชน์อันใด เดือนท่านมา
รับเงินไปจัดซื้อหนังสือทุก ๆ อย่างซึ่งจะต้องการนั้นแล้ว รวมทั้งสิ้นเป็นเงิน ๖ ชั่ง ๕๐
บาท แต่คงจะยังไม่พอ เพราะหนังสือมาก

การซึ่งแม่เขียนหนังสือไปด้วยเรื่องว่าไม่ได้รับหนังสือลูกนั้น เพราะเวลานั้นแม่ไม่สบายใจเลยจริง ๆ ไหนจะคิดถึงทูนหม่อม ไหนจะคิดถึงลูก ซึ่งเป็นของประจำใจอยู่เป็นนิตย์ แล้วยังซ้ำไม่ใคร่จะไต่ฟังข่าวเสด็จพระราชดำเนินตามที่ใดเคยฟังอยู่แต่ก่อน เพราะเวลานั้นริเณทรงพระประสูติโรคลมกระตุก ซึ่งเป็นโรคประจำพระองค์ ก็เกิดห้ามผู้กันคนเข้าเฝ้าหาหมอโรคนั้นขึ้น ที่จริงตัวของแม่ก็ไม่ได้ถูกห้ามปรามอะไรดอก แต่เห็นเขากันผื่อนในใจมันก็ให้ทอดใจไปเอง ก็เลยไม่ใคร่จะไต่ยินไต่ฟังอะไรนอกจากที่ใดอ่านในหนังสือพิมพ์ ยิ่งไม่ได้รับหนังสือลูกตามที่ใดเคยได้รับด้วย มันก็ยังไม่สบายใจหนักเข้า ที่จริงลูกก็เขียนถึงแม่ทุก ๆ เดือน แต่มันไม่มาถึง

ทรงเครื่องปกติทหารเรือ
ฉายเมื่อพระชันษา ๒๔ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๔๘
พร้อมด้วยพระชายา พระโอรส และพระธิดา

แม่เอง คือหนังสือลูกเขียนในระหว่างเดือนมิถุนายน กรกฎาคม และสิงหาคม แม่
เพิ่งได้รับในเดือนกันยายนทั้งสี่

แม่อยากได้นั่งสี่ฉบับที่ลูกบอกว่า จะเขียน ตามมาแต่จะส่งที่กรมท่านนั้นใน
เวลานี้ด้วย เพราะแม่ได้รับลายพระราชหัตถ์พร้อมกับหนังสือลูกเมื่อนานนี้ด้วยฉบับ
หนึ่ง รับสั่งว่าที่พระทัยที่ไผ่พบลูกอีก แล้วได้พูดเข้าใจกันตลอดแล้ว นี่กว่า
ลูกคงเล่ามาให้แม่ทราบในหนังสือฉบับนั้นเป็นแน่

แม่ได้เห็นรูปหมู่ที่ทรงฉายที่แทบโลคออร์ทพร้อมกับด้วยลูกเธอทั้ง ๑๑ องค์ น่ารัก
น่ารักลิ้มใจแท้ๆ แม่อยากได้ให้หมดทุกๆ อย่าง แต่หวังใจว่าเสด็จกลับคงจะได้
บ้างเพราะมีมาอย่างละหลาย ๆ รูป

ในหมู่นี้เมืองไทยไม่ได้คิดๆทำอะไรอย่างอื่นนอกจากเรื่อง มังานสมโภชเสด็จ
กลับ คมนั้นซำก้นไปหมดทั้งบ้านทั้งเมือง แต่ล้วนผู้หญิงคิดกันเสียเรียบร้อยอย่าง
อย่าง แต่เป็นธรรมเนียมของผู้หญิงที่คิดอะไรทำอะไรขึ้นพอจะเข้ารูปก็ต้องล้มลาย
ไปเสียทีแล้วคิดขึ้นใหม่อีก สังเกตดูความคิดที่จะมังานในส่วนของผู้หญิงคราวนี้เหมือน
กันกับที่เขาเล่ากันเรื่องนางกุลาเย็บบายศรี เอาใบทองมาทำโตๆ แล้วก็นั่งฉีกยัก
ร้อง ฉีกยักร้องจนใบทองหมด ตั้งแต่เริ่มคิดกันมาประมาณสัก ๒๐ วันแล้ว ได้
ตกลงเป็นแน่แต่จะแต่งแฟนเลี้ยงกันที่ในส่วนอย่างเดียวเท่านั้น นอกจากนั้นก็ยังไม่
ทำอะไรๆ อยู่กันเอง แต่เชื่อว่าคงจะสนุกมากกว่าทุกครั้งทุกคราวที่มีมาแล้วเป็นแน่
แม้คิดถึงลูกจริง ๆ อยากให้มาเห็นการคราวนี้ด้วย คงจะสนุกมากทีเดียว

สุขุมาลมารศรี

๓๐

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ด้วยแม่ได้รับหนังสือลูกพร้อมกัน ๒ ฉบับได้ทราบความแล้ว

หนังสือฉบับลงวันที่ ๑๘ สิงหาคม ซึ่งว่าด้วยจักขุแบบฝึกหัดสำหรับโรงเรียน
สุขุมาลย์นั้น ถ้าจัดทำตามความคิดก็จะเป็นการดี แต่การที่จะเอาศิษย์วัดมาหัด
ทหานั้น เป็นอิม^๑ อย่างเอก เพราะคนไทยเรามักกลัวกันหนักเรื่องเป็นทห^๒ ถ้า
โรงเรียนของวัดเช่นนี้ใช้การฝึกหัดทห^๓ด้วยแล้ว คงจะไม่มีนักเรียนเลยในโรงเรียน
นั้น การหัดทห^๔ของไทยเราเวลานี้ใช้หัดกันได้แต่ในคน ๒ จำพวก คือ ในราช
ตระกูลพวก ๑ ในหมู่ทห^๕ซึ่งหัดกันอยู่นั้นโรงเรียนนายร้อยพวก ๑ เท่านั้น แลเหมือน
โรงเรียนตามวัดเช่นนี้ นักเรียนมีแต่ที่เป็นลูกคนสามัญมากกว่าที่เป็นลูกขุนนาง
ถ้าไปหัดทห^๖เข้าแล้วคงพาหนีหมดไม่มีใครส่งลงไปเลยเป็นแท้ อนึ่ง โรงเรียน
เป็นกิ่งของมหามงกุฎราชวิทยาลัย การฝึกหัดทั้งปวงใช้ตามแบบนั้นทั้งสิ้น อยู่ในโรง
เรียนสาธนามากกว่าอย่างอื่นในเวลานี้ แต่การทั้งปวงบรรดาที่จะจัดในโรงเรียน เรา
ไม่ต้งเป็นธุระอะไรทั้งหมด เราเป็นผู้แต่สร้างตัวโรงแลหาเครื่องใช้ให้ตามใจสรว^๗ธา
ฤาต่อไปเมื่อสรว^๘ธาจะออกหนุนอะไรก็ออกหนุนไปช่วยมือหนึ่งสมัยหนึ่งเท่านั้น การจักโรง
เรียนสุขุมาลย์นั้น ถ้าชีวิตร^๙ท่านธรรมใดในโลกยังอยู่ตราบไร เป็นเชื้อได้ว่าจะ
เจริญขึ้นทุก ๆ ชัน เพราะท่านเขอออย่างเอกหาตัวผู้ยากเต็มที เดิมว่าเมื่อใดได้
สอนภาษาไทยและมคอแล้ว จึงจะคิดหาครูสอนภาษาอังกฤษ แต่เดี๋ยวนี้คิดเสีย
สำเร็จแล้ว คงจะได้ไปเปิดสอนพร้อมกันทั้ง ๓ ภาษา แลโรงเรียนนี้เป็นอันทำสำเร็จ
บริบูรณ์แล้ว รวมเงินทุนที่ได้สร้างขึ้นเสร็จเป็นเงิน ๑๕๐ ชั่งถ้วน ขอให้ลูก
อนุโมทนาในส่วนกุศลนี้ด้วย (กุศลจะได้ช่วยให้ลูกสำเร็จวิชากลัยมาหาแม่โดยเร็ว
พวกเพื่อตามปากคนแก่)

ลูกเขียน “สัญญาห้าสัญญาแยก” ตั้งนี้ผิด “สัญญา” อย่างนี้เรียกท้ายสาย
สัญญา เขาใช้ “ศีล” อย่างนี้เช่น ๔) ถ้ามีเวลาว่างดูแบบทวิสกคหนังสือไทยเสีย
บ้างจะดี

แม่อยากทราบกำหนดเวลาออกเดินทางจะไปรวมกันอยู่พร้อมๆกัน แม่ลอง

๑. อิมพอสสิเบิล=เป็นไปได้

กวนเข้าทัพแล้วยักกระป๋องอีกไว้ ๕๐ วันกว่า ยังกินไต่ก็ ถ้ารู้เวลาที่มารวมกันอยู่
เมื่อใด จะไต่ส่งไปที่ทูตให้ทันตามกำหนด

สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๖ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ด้วยทูนหม่อมท่านส่งพระรูปที่ถ่ายพร้อมด้วย พระเจ้าลูก
เธอทั้งปวงมาแจกพวกแม่ ๆ ของเจ้านายเหล่านั้น คนละ ๓ แผ่น รูปนั้นไต่เห็นพระนาม
ด้วยทุก ๆ องค์เว้นแต่ลูกกษัตริย์ ไต่คิดกันว่าถ้าองค์จิรกลัษมาจะมอบให้แม่ทัยทิม
ไปเกณฑ์ให้องค์จิรเซ็นซอในรูปนั้น ก็สมเด็จท่านจะให้แม่เอากะกายบางลอก
ลายมือลอกแล้วมาทักขลังรูป เขียนตามลายนั้นอีกทีหนึ่ง แม่ไม่ยอมทำด้วยเห็น
ว่ามันยุ่งยาก แต่จะปล่อยให้ว่างอยู่คนเดียวก็ให้รำคาญใจ แลพากันร้องว่าอยาก
ให้มีด้วยกันทั้งนั้น สมเด็จท่านว่าท่านจะเอาแก่แม่ให้จงได้ แล้วแต่แม่จะคิด
อ่าน เพราะฉะนั้นขอให้ลูกเซ็นซอลงในกระกายบาง ๆ เพื่อจะได้มาทักขลังในรูปนั้น
รูปรวมหม่อมด้วยกัน ๒๗ แผ่น แต่ขอมาเผื่อเหลือเผื่อขาดสัก ๑๐ แลบางที่สมเด็จท่าน
คงจะต้องพระประสงค์กว่า ๓ เพราะรูปของท่านมีทุก ๆ อย่างยันดาที่ถ่ายที่แทบโล
คอต รูปที่ไต่แจกกันคนละ ๓ แผ่นนั้น คือ อย่างที่สรวมหมวกคอกขึ้นเรียงแถว ๒๐ อย่าง
กับรูปเบ็ดหมวกขึ้นเข็นหม่ออย่างหนึ่ง นั้นบอกมาให้ทราบเผื่อลูกจะพบขอมาให้แม่จะได้
ไม่โดนกัน

ไต่ข่าวว่าทูนหม่อมเสด็จถึงบั้งแล้ว แต่เมื่อวานนี้ ช่าง
ค้ำใจเสียจริง ๆ เพราะอีก ๕ วันก็จะถึงกรุงเทพ ฯ

สุขุมาลมารศรี

ที่ ๕

วันที่ ๑๔ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ด้วยทูนหม่อมเสด็จถึงบางกอกเมื่อวันที่ ๑๖ เวลาเช้า ๕

โหม่ง ทรงสยหายก็ ชาวเราทั้งแต่เจ้าตลอดจนราษฎร ได้ต้อนรับเสด็จด้วยความยินดี
เป็นอย่างยิ่ง การสมโภชจะเริ่มกันแต่วันที่ ๒๔ เดือนนี้ ไปจนถึงวันที่ ๖ กุมภาพันธ์
จึงจะเป็นอันเสร็จพิธีสมโภช

แม่ไก่พิชของคัจิรในวันนั้น สังกตฤทธิยาทำทางไม่มีฝรั่ง
คิดมาเลย เป็นไทยเรียบร้อยก็แท้ ๆ แม่ขอกรักเธอมากที่สุดแล้ว แลที่ลูกสั่ง
มาถึงแม่เธอไ้ขอกแล้ว

อนึ่งในวันนั้นแม่ไก่ให้คนแปลกไปเฝ้าเยี่ยมเยียนกรมหมื่น
สมมติในการเสด็จมาถึง ท่านบอกข่าวลือให้ฟังซ้ำอีก แลท่านฝากผ้าห่มของลูกซึ่ง
ลืมหื้มไว้ในเรือมหาจักรีมาให้แม่ด้วยคนหนึ่ง ท่านว่าเวลาที่ลูกไปเฝ้าลูกไปอยู่ห้อง
เดียวกันกับท่าน (เข้าใจว่าคนแปลกจะฟังผิด คงไม่ใช่ในเรือมหาจักรี เพราะ
ตามหนังสือของลูกที่เล่าให้แม่ฟังดังที่ไปอยู่ในเรือ ก็ว่าอยู่ห้องเดียวกัน ๓ องค์พี่น้อง
แลเมื่อเสด็จทอดกฐินแลโคเปนเฮเกนก็เหมือนกรมสมมติจะอยู่อังกฤษด้วย) ครั้น
ลูกกลับไปเสียเป็นหลายวันท่านจึงทราบบอกลูกลืมหื้มผ้าห่มทั้งไว้ ท่านจะส่งกลับคืนไป
ให้ลูกก็เห็นว่ามีความลำบาก ทั้งเห็นว่าเป็นผ้าอย่างดีในเมืองไทยหายากด้วย
ท่านจึงทูลพระทัยว่าจะเก็บมาให้แม่เสีย เพราะลูกคงจะหาห่มได้ใหม่ต่อไป แม่ก็
ก็ใจว่าเป็นซากของลูก แม่คงใจว่าในรศหนาวคราวหนึ่งในปีหนึ่ง แม่จะไม่ใช้
ผ้าอื่นนอกจากผืนนั้นเลย แม่คิดถึงลูกเป็นอย่างยิ่ง หวังใจว่าคงจะเป็นสุขสยหายก็

สุขุมมาลมารศรี

๓๐

วันที่ ๒๖ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ด้วยแม่ได้รับหนังสือของลูกเมื่อวานนี้ทราบความแล้ว
ของรักที่ระบือการนั้นแม่ไก่ให้เขาเขียนลายหมอนอิง๒
ใบ ผ้าปูโต๊ะนั้นเห็นว่าผ้าห่อผ้าที่มีอยู่แล้วจะใช้ได้ ๒ ผืน แต่คิดว่าจะทำกลม ๆ

เทือกทองขวคอกไม้อีก ๒ ต้น ของเหล่านี้นคงจะได้ไม้สุพรรณิการ์ แต่รูปที่ต่าง ๆ ในกรุง
เทพฯ นั้นเห็นจะต้องซ้ำสักหน่อย เพราะจะต้องเที่ยวไปหาซื้อแห่งนั้นบ้างแห่งนั้นบ้าง
จึงจะได้แปลก ๆ แลช่างถ่ายรูปแต่ละคนในกรุงเทพฯ นั้นก็มีใช้เล่น กว่าจะได้รูป
มาแต่ละรูปก็แทบเลือกตากระเด็นทีเดียว และต้องรอให้เสร็จการสมโภชน์แล้วจึง
จะลงมือหาได้ เพราะในเวลานั้นต่างคนต่างวิ่งวุ่นเรื่องระมิงงานทางสนธิสัญญา
ไต่ข้อมาคราวก่อนว่าจะได้เริ่มงานสมโภชตั้งแต่วันที่ ๒๕ นั้นผิดไป ที่จริงได้เริ่มตั้ง
แต่วันที่ ๒๒ การที่มึนงงครวญหวังใจว่าลุล่วงจะได้ทราบละเอียดในหนังสือพิมพ์ต่างๆ
เมื่อเสร็จการนี้

สุขุมาลมารศรี

ที่ ๖

วันที่ ๑๒ มกราคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ด้วยแม่ไต่ข้อมหนังสือวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน กับเชือก กระ
ดาษวิคทัวแล้ว ไต่ข้อมสอยกับลูกยังสูงกว่าพวหนึ่ง (นิ้วมื่อ) ตกลงเช่นแม่เคย
กว่าลูกทั้ง ๒ คน

ทุนหม่อมทองแต่เสด็จกลับมาก็คงสบายดี สังเกต
พระกิริยาอาการอยู่ข้างจะมีโรคติดมามาก มีเรื่องไม่สบายหมากขึ้นต้น แต่ทั้งนั้น
พระไทยที่จะไม่ให้คนเห็นว่าติดโรคแล้ว ก็ยังมีท่าหลุคออกมาบ่อย ๆ

ของที่ลูกจะต้องการนั้น บางทีจะได้ฝากพระยาชลบุรุษที่จะ
ไปเปลี่ยนพระยานนท์ออกไป แต่รูปที่ในกรุงเทพฯ นั้น แม่ให้ขุนนิพัทธ์ เป็นผู้
เก็บซื้อ ที่จะหวังใจว่าจะได้สิ่งพร้อมกันของปีที่เกียวนั้นก็ยังไม่ได้ เพราะขุนนิพัทธ์
เขาคือเป็นคนมีราชการมาก แลเรื่องที่จะต้องการรูปจากช่างถ่ายรูปก็เป็นอันยากยิ่ง
อยู่เป็นธรรมดา แต่เห็นว่าจะใช้คนอื่นให้หาคงไม่เกิดเงินขุนนิพัทธ์ไปได้ ขุนนิพัทธ์

คนนั้น เป็นคนที่เขาคือข้าราชการงานของแม่จริงๆ ถ้าชอกปากไขข้ออะไรแล้วละก็จะเป็นเกลียว
ที่เคียว แม่บอกชอบมากอยู่ เขายืนยันว่าเขาได้มีหนังสือถึงลูกเขาไม่ได้รับขอบ แล
เขาอยากได้รูปลูกสักรูปหนึ่ง เพื่อเป็นที่ระลึกที่เขาได้รักใคร่ แม่ได้ให้รูปที่ฉายต่อ
ไปรูป ๑ แล้ว ก็ยังไม่หายอยาก เพราะไม่มีลายมือลูกเซ็นให้ ยิ่งบ่นคุ้ยกับ
อยู่เสมอ ถ้าลูกส่งมาให้เสียสักรูป ๑ คงจะดีใจมากทีเดียว

สุขุมาลมารศรี

ที่ ๘

วันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ด้วยเรื่องรบนันทานธรรมไตรโลกท่านขอไปตามที่ได้เห็น
แต่งทหารเยอรมันที่ส่งมาให้แม่ ไม่รู้ว่าไม่เป็นเครื่องสำหรับตัว จึงได้เข้าไปให้แต่ง
กันนั้น ก็ถ้ามีเครื่องที่เป็นของสำหรับตัวแล้วก็ไม่ควรแต่ง แต่งเครื่องทหารไทย
ของเราดีกว่าเสียอีก แต่รูปที่พาให้แต่งไทยรูป ๑ นั้น ถ้าแต่งอย่างที่ใช้อยู่ในเวลา
ตามเสด็จพระราชดำเนินเวลาเต็มยศแล้ว แม่บอกจะไม่ใคร่ชอบ ถ้าเปลี่ยนเป็น
ครึ่งยศเสด็จฯ เช่นเจ้านายใช้อยู่ในเวลานี้ไต่จะดี ถึงว่าไม่ได้สวมสายสพาย ก็ไม่มี
ข้อขัดขวางอันใด

หนึ่งได้ข่าวกรมหมื่น ทวีติฯ อยากจะได้รูปลูกสักรูป ๑
เหมือนกัน ตามที่ท่านธรรมไตรโลกว่า ว่าท่านรับสั่งมาให้ขอด้วยรูป ๑ จะดีกว่า
วิทยาลัย แต่ท่านไม่ใคร่รับสั่งกับแม่เองเลย แต่ถึงอย่างไรก็ดี เห็นว่าควรจะ
ถวายเสียสักรูป ๑ เพื่อเป็นการแสดงความนับถือ ถ้ายังมีหนังสือกำกับมาถวาย
ด้วยสักฉบับ ๑ คงจะทรงพระหฤทัยมากทีเดียว

ต้องขอโทษที่เขียนหนังสือมาช้าไป ที่จริงได้ลงมือเขียน
ที่หนึ่งแล้ว แต่เมื่อเดือนก่อน แล้วมันไปกระต๋องงานเข้าเสีย ก็เลยค้างอยู่หาได้เขียน

คำออกไปอีกไม่ พึงจะได้ลงมือเขียนใหม่วันนี้ หวังใจว่าลูกแม่คงจะมีความสุขสบายอยู่
สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ด้วยเมื่อวันที่ ๑๔ ตอนเช้า แม่ส่งหนังสือถึงลูกไป ๑ ฉบับ
พอคำลงก็ได้รับหนังสือเรื่องอยากกินเข้าทิพ หมายถึงจะเขียนตอบในวันรุ่งขึ้น ก็
พื่อนไม่ว่างพอ จึงเลยเรื่อยมาจนถึงวันนี้

เข้าทิพนั้นแม่ได้สั่งให้จัดการกวนอยู่แล้ว คิดว่าในเดือน
เมษายน คงจะได้กิน

องค์จิรนั้นเข้าทำในกรมขุนนางการ เคียงวันกำลังจัด
โรงเรียนนายร้อย เกือบหม่อมเจ้าเป็นทหารหลายคน เพื่อจะล่อให้ผู้คนสมัครเรียน
ทหารมากขึ้น เพราะคนไทยเราย่อมเกรงขามกันมากนักในการที่จะต้องเป็นทหาร
ที่โรงเรียนนายร้อยนั้นนักเรียนเพียง ๓๐ เสศ ๔๐ เท่านั้น ถ้ามีเจ้าเป็นพลทหาร
เสียเหมือนประเทศยุโรปบ้างดังนี้ ความครั่นคร้ามของคนสามัญก็จะเขายางไปได้

แม้ไม่มีใครจะมีความสุขเลยในหมู่นี้ เพราะคุณยายกวน
ใจไม่หยุดหย่อน แม่จะกระตือรือร้นอย่างไร มันเป็นความผิดไปทั้งสิ้น
ท่านโกรธโดยไม่รู้ว่าโกรธเรื่องอะไร เป็นอันสุขขัญญาที่จะผ่อนปรนแก้ไข ถ้า
เป็นทาสก็เห็นจะต้องหนีหาเงินส่งแท้ๆ กลุ้มใจเต็มทนที่เคี้ยว แม่คิดถึงลูกเหลือที่จะ
คิดถึง แท้วันเข้าก็ยังไกลเหลือไกล หวังว่าจะมีความสุขสบาย

สุขุมาลมารศรี

ที่ ๑๐

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์

ถึงลูก

ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ ๒๗ มกราคม ส่งกระทรวงบาง

เขียนชื่อมานั้นแล้ว

การรับเสด็จนั้นจะเล่ามาคราวนี้ด้วยก็อยู่ข้างจะยืดยาว
ขอฝากไปเที่ยวหลัง ในเที่ยวนี้ขอฝากส่งเข้าทิพของกระหายของลูกมาเสียก่อน แม่
ได้ให้ห้างบริษัทส่งหีบบรรจุขวดเข้าทิพ ๕ โหลครึ่ง ส่งมาที่สถานทูตเบอร์ลิน การ
ที่บรรจุขวดไปนั้น เป็นความคิดของน้ำ เพื่อให้เห็นการง่ายในการที่จะแบ่งปัน
แจกจ่ายให้แก่ผู้หนึ่งผู้ใด ถ้าลูกได้รับแล้ว ขอให้แจกไปให้ถึงแฟมิลี่แม่जूด้วย
สุขุมาลมารศรี

ที่ ๑๑

วันที่ ๖ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก

ด้วยแม่ฝากไว้ว่าจะเล่าถึงการรับเสด็จต่อไปในเวลาว่าง
ตั้งแต่ส่งหนังสือฉบับนั้นไปแล้วก็ได้ลงมือเขียนร่างไว้วันละเล็กน้อยเพราะเป็นความ
ยาว เป็นอันสำเร็จได้ในวันนี้

การรับเสด็จนั้น ได้เริ่มทำตั้งแต่ปลายเดือนธันวาคม
เวียงข้างทำข้างตลอดมาจนถึงปลายเดือนกุมภาพันธ์อันจึงจบ ส่วนการที่ทำไปแล้วนั้น
แม่ไม่ได้เห็นเสียมากกว่าที่ใดเห็น ถ้านอกจากเป็นเจ้าของงานเองแลที่ได้ไปเห็น
แล้ว คงเล่าได้แต่ฟังเป็นเลา ๆ ดังต่อไปนี้

๑. เป็นงานของฝ่ายธรรมยุติ ในกรมที่วัดเป็นประธาน ทำที่วัดวรนิเวศ
๒. ลาวเฉียง ลาวขาว ลาวพวน รวมกันแห่บายศรีใหญ่มาสมโภชอย่าง
ลาว มีค้ายเชิญขวัญผู้พระหัตถ์ถักกันอย่างเต็มที่
๓. พม่า ซึ่งเข้ามาทำกินอยู่ในเมืองไทย มีพม่าช่างทองเป็นหัวหน้า

๔. ญวน ทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์

๕. ยากหลวง พ่อค้าชาวยุโรป แลพ่อค้าแขก ใน๔ตอนนี้ ข้างพวกมีการ ขวรถกระบะรถม้าที่บรรทุกข้าวของไปขายมณฑลแห่งที่สนามหน้าพระที่นั่งจักรี แล ข้างพวกมีการเล่นข้าง แล้วขึ้นมาเผ่าถวายไชยมงคลบนพระที่นั่ง ไม่ได้เชิญเสด็จ ไปแห่งใด

๖. เป็นการข้างในส่วนของพระเจ้าลูกเธอชั้นเล็ก เชิญเด็กลูกเจ้านายแล ชุณนางบางคน รวมเด็กประมาณ ๒๐๐ เสด แต่งแฟนชั๊ตอโคมเคินเป็นกระบวร แท้ ทั้งกระบวรทสวนขวา แล้วเดินออกทางประตูพรหม เข้าประคิยามคำไป ประชุมที่สวนข้างพระที่นั่งคิวาลัย ทนหม่อมเอิบค เป็นผู้อ่านแอกเกรส เมื่อ เลียงแล้วเด็กทั้งปวงเต้นรำถวาย เป็นเสร็จงานของเด็กท่าน

๗. งานของพวกผู้หญิงข้างใน เจ้านายแลเจ้าจอมเป็นเจ้าของงาน เชิญ พวกผู้หญิงที่ไ้ศตราทั้งนอกวังในวัง แต่งแฟนชั้เหมือนกัน ในงานนี้ทราบว่าพี่เล้ามา แล้ว ไม่จำเป็นจะต้องเล่าซ้ำอีก

๘. เป็นงานหลวงดูงานชนชาติสยามทั่วไป มีสวคมนตรีวันหนึ่ง รุ่งขึ้น เลียงพระทั่วทุกวัด จะเป็นเกณฑ์ราษฎรเลียงตามแขวงทุกของขุนนางด้วยก็ลงนไป เสียแล้ว เวลาบ่ายพระสงฆ์ในกรุงแลหัวเมืองประชุมกันที่วัดพระแก้ว ถวายไชย มงคลแล้วเสด็จออกพลับพลาหน้าพระที่นั่งสุทธยัสสวีย์ พระยามหาอำมาตย์^๒ อ่าน ถวายไชยมงคลเป็นคำถวายแทนชนชาติสยามทั่วไป เมื่อทรงคอบแล้วแจกเหรียญ ที่รุดในการเสด็จยุโรปทั้งข้างหน้าข้างใน ในงานนี้มีแต่งไฟด้วย ๓ วัน ที่ในวังไม่ได้ ตั้งซุ้ม แต่งตามผนังหลังคาเรือนเหมือนที่ข้างปอน เมื่อ ๑๑๒ อนึ่งเวลาเสด็จทอด พระเนตรไฟทางบก มีเงินพ่อค้าที่ถนนท้องสำเพงแห่งหนึ่ง ถนนบำรุงเมืองแห่งหนึ่ง เผ่าถวายไชยมงคลในท้องถนนนั้นด้วย

๙. งานของเจ้านายแลข้าราชการฝ่ายพลเรือน กรมมรา^๓ เป็นหัวหน้าฝ่าย เจ้านาย พระยามนตรีเป็นหัวหน้าฝ่ายข้าราชการ ทำที่สวนสราญรมย์แลสวนเจ้าเชด

๑. สมเด็จเจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา

๒. พระยามหาอำมาตยาธิบดี (หรุ่น ศรีเพ็ญ)

๓. กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

ในงานนี้เขาเชิญช่างในวัย ๖๐ คน ผู้ออกมาขายส่งให้แต่งตัวอย่างทร เป็นที่ว่าจะไปเข้าคนหมู่มาก ที่ไหนและแต่พอไปถึงก็ค่อนข้างไปไว้นพลับพลาเล็กนิกหนึ่ง มีคตคทอเกอยจะไม่เห็นหน้ากันนัก แล้วยังมีลูกกันเสียบรอบอีก เบียดกันคลัก ๆ เหมือนกับเป็ดไก่ที่เขาเอาขังกรงมาไว้สำหรับฆ่าฤาการวคน้ำปล่อย ไหนจะร้อนไหนจะเวียนหัวที่ตอชกคนเดินนอกมุล ที่หลังที่ทนม่อมท่านจะทรงอิเรศพระเนตรท่านหนักเข้าฤาอย่างไร จึงสั่งให้เป็ดมุล ค่อยสยายขึ้นหน่อย คคอกไม้ไฟแลแต่ไฟ พอหมดกระบวรแต่แล้วก็ค่อนข้างวัง ทยกันเท่านั้น ไม่ได้เห็นอะไรต่อไป

๑๐. ทหารบก เชิญเสด็จไปทียุทธนาธิการ

๑๑. ทหารเรือ ทำการที่โรงหล่อแลในเรือมหาจักรี

๑๒. นักเรียนสยอกที่ท้องสนามหลวง

๑๓. ที่ปรึกษาของเจ้าสำเร็จราชการ มีแผนชัยชลที่วังบูรพา ทนม่อมทรงแต่งเต็มยศทหารไทยสำหรับที่เตรียมเอาไปแต่งเมื่อเสด็จยุโรป สมเด็จพระที่นั่งเยียบรัชมหมตาคะแยงมานสองข้างคล้ายผ้าห่มนาง ทรงกระบังหน้า ว่าแต่งอย่างที่ทนม่อมมี ทรงอินเวนให้สมเด็จพระเทพ ทรงแต่งครึ่งหนึ่ง แต่เครื่องประดับใช้ของฝรั่งทั้งสิ้น มันก็อยู่ในค่ายแถมใหม่นั้นและ

๑๔. ข้าราชการข้างจีน ทลอชจนเจ้าภานุนายอากรมังกานที่ท้องสนามหลวง

๑๕. การของนักเรียนซึ่งไปเรียนประเทศยุโรป เรียกว่าพวกน้ำเค็ม เจ้าพระยาภาสกรมพิทย องครพิ เป็นหัวหน้ากรรมการ เชิญผู้ซึ่งเคยไปยุโรปทุกคนทลอชจนพลทหารเรือตามเสด็จคราวนี้ เลียงแล้วมีเทียบเคอร์เรองเวนิสวานิช ทำการที่กระทรวงโยธา ถ้าอ่านหนังสือพิมพ์ออกเซอร์เวอร์จะทราบเรื่องแลตัวลครทลอค

๑๖. กริชาสโมสร เล่นลครเรื่องเงาะ ที่หน้าหอสมุดวชิรญาณ ต้องอ่านหนังสือพิมพ์อีก

๑๗. ขรรเทิงที่คณา มงคล น้ำแขงรัตน ๓ บริษัทรวมกัน ทำที่สวนมงคล

๑. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒. กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

๓. เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ (พร บุนนาค)

บริษัท มีลครแลเลียงสปีเพอร์รับสั่งว่าออกจะเข้าใจแผนลครข้างโก้ แต่มีขลักร้อยแปดอย่าง

๑๘. งานนี้ข้างในไ้รับเชิญด้วย ที่ระเล้าไ้ไ้ลือยท่น้อย คืองานส่วนของกรมวัง กรมพระตำรว กรมมหาดเล็ก กรมพระคลังข้างที่ แลเจ้านายข้าราชการที่ไ้รับเหรียญกุฎมาลา เข็มราชการในพระองค์ ข้าหลวงเดิมทั้งชายหญิงรวมกันมีไ้ชนกลางแปลง จักที่ท้องสนามหลวงเป็นค่ายพระรามเมืองชิตชิน ศาลาฤๅษีสถิติ สวามิต เมืองกุชฌิ กรุงศรีอยุธยา เป็นแผนก ๆ กันตามท้องที่ ๆ ท้องสนามนั้น ไ้ชนจับเล่นเมื่อเสร็จศึกในลงกา พระรามยกกลับเข้าเมือง แล้วมีงานสมโภชพระราม เขาจักเรียวย่อยคี่มาก การคไ้ชนครั้งนี้ ถ้าจะเรียกว่าคเห่ระคี่กว่า เพราะไ้ค้อยระไ้รำไ้ไ้คั่นอันใด มีขร้องแลขทภาคเล็กน้อย นอกนั้นก็เย็นพิณพาทย์ เติณกระบวร ขรรคาคเรองไ้ทั้งปวงมีขวดยานพาหนะเป็นคั่น ไ้ขของจริงทั้งนั้น เวลาเติณกระบวรแห่พระรามเข้าเมือง เขาจักทำนองเดิวกันกับวันเสด็จกลับ มีไ้ระเครื่องขบารายทาง แลมีราษฎรพลเมืองมากอยคแน่นตลอดข้างทาง เลียงที่ไ้ท่ยกกัน แลเลียงไ้ทำให้กรักราวนำตากบด้วยความยินดีไ้ไ้เหมือนเมื่อวันเสด็จกลับ พอพระรามเข้าเมืองแลวก์เลียงสปีเพอร์ทั้งคนคแลกัวลคร แลส่งไ้มีงานสมโภช ปลูกโรงไ้ชนโรงหุ่นแลสรรพการเล่นทั้งปวงเสร็จแล้ว ำยการเล่นสมโภชเย็นคตอน ๆ แต่เขาเล่นคคเ็นองกันไ้ไป พอถึงคตอนเย็นพระรามเสด็จออกพลัพลลา ส่งไ้ทั้งทงานแลเรียคม้าทวนเรียคมวยตามแบบ แต่จริงการเล่นทั้งปวงนี้มามีที่นำพลัพลลาทูนหม่อมทงนั้น พระรามนั่งเหมอเดออยู่ทพลัพลลาของแกกระไ้ไ้เห็นอไรณกันค พอไ้ชนหมดขุคแลวก์เสด็จขึ้น ทิเกคที่ออกไ้คคนเข้าคไ้ในวันนั้น ประมาณไ้คต่ำกว่า ๕๐๐๐ คน รุ่งขึ้นเปิดไ้ข้างในเข้าคพินทอกวันหนึ่ง มีร้านย้อม ๆ ขายของกินของเล่นแลของไ้คทั้งรายในศรีอยุธยาข้าง เมืองชิตชินแลเมืองกุชฌิข้าง เือกททรงฝากไ้ไปแกกั้ทรงชอในวันนั้น แลเล่นไ้ราษฎรคูกิวัน ๑ เขาว่าคนเข้าไ้คคเียคเลียงคกันจนถึงเหยียบกันตาย จะเ้จริงอย่างไรไ้ทราย

๑๕. เจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๔ ท้าวนางเจ้าแก้วแลผนังกงาน รวมกันมีงานที่สวนศิลาโดย แต่ทนต์ที่ใช้ในการนี้เจ้าแก้วผนังกงานไม่ได้ออก เห็นแต่ช่วยเป็นทวิลครบังลคคู้บังเท่านั้น เล่นละครเรื่องอิเหนาตอนเข้าเฝ้า คุณท้าววรจันทร์^๑ รำงามเป็นที่ ๑ งานนี้ เข้าใจว่าพี่เล่ามาแล้ว จึงขอตัดลงให้สั้น แม้คิดถึงลูกแท้ๆ อยากให้ได้เห็น เพราะละครชนิดท่านพวกนี้รำจะไม่มีอีกแล้วในโลกนี้

๒๐. เรียกว่า สตรีสโมสร คือผู้หญิงที่บิดาสามีแยกบุตร ทำราชการมาแต่กาลก่อนแลประจุบัน รวมกันประมาณเห็นจะไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ คน มีงานที่ห้องสนามหลวง มีร้านขายของฉลากแลของกิน แต่ไม่เอาเงิน ใครจะชอยอะไรก็ให้ตามประสงค์ ไม่สนุกเลยเพราะจะเข้าไปร้านไหน ก็เป็นตั้งใจจะเข้าไปกินเข้าไปชอยได้ของเขา เจ้าของร้านๆเราก็รู้จักเขาอันยที่สุด มันก็อดกันเป็นอย่างดีผ่านๆ เลี้ยแทยทั้งนั้น เลยกร่อยเต็มที เขาหาละครพระยาเทเวศร์มาเล่นเรื่องพระอภัยมณีเก๊าทัพ อ้ายเราตุลครพิเศศสวรรค์ไปสคๆ แล้วไปตุลครเช่นนั้นก็ต้องไปนั่งเชื้อเท่านั้น ทนหม่อมท่านทรงพระคำเนรเทยวถ่ายรูปทุกๆร้าน แลเสวยของให้ร้านละคำ๒คำ

๒๑. เทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า มีงานที่วังจันท แลยกเสวยตรณัศวัยทนหม่อมเสด็จทางรถไฟไปเข้าเย็นกลับ ทราบว่ามีคนแต่งตัวอย่างโบราณมาขึ้นเรียงรายเผ่ายนพระที่นั่งด้วย จะเป็นอย่างไรบ้างไม่ทราบ ได้เห็นแต่รูปเขียนนุกก็แปลกๆ ที่ เรื่องราวที่เขาทำกันนั้นจะเล่าให้แปลกจากหนังสือพิมพ์ต่างๆ ไม่ได้ ขอให้อ่านหนังสือพิมพ์เขาเถิด

๒๒. พวกผู้หญิงนอกวังที่เป็นแม่มเขรของคราวจุฬามเกล้า มีงานที่ห้องสนามหลวง เชิญพวกแม่มเขรในวังบางคน แลเชิญพวกสตรีสโมสรมากินเลี้ยงเพื่อเป็นการตอบแทนด้วย เขาจักโต๊ะกิน ๔ คน เมื่อจับฉลากแล้ว ใครได้ฉลากโต๊ะของใคร เจ้าของโต๊ะก็นำวดยานพาหนะมารับแห่ไปส่งถึงที่โต๊ะ ยานพาหนะนั้นต่างๆ

๑. ท้าววรจันทร์ (เจ้าจอมมารดาเวด ในรัชกาลที่ ๔)

ที่สุดจนมาถึงงานกล้วยกัม ของเขาสนุกพอใช้ เลี้ยงของควาแล้วจับผลากของ หวานอีกครั้งหนึ่ง แต่ไม่ต้องแห่อีก กินเสร็จแล้วเที่ยวชอของตามร้าน แม่ ชอข้างผูกเครื่องฝากกล้วย ให้เขาต่อหีบอยู่แล้วจะส่งไปให้เร็ว ๆ นี้ ตอนดึก เสวยสัปปะพรแล้ว มีเล่นแข่งขันต่าง ๆ ในพวกเจ้าของงานทั้งหลายนั้น ลงปลาย เล่นถอน^๑ คุณหญิงเปลี่ยน^๒ ทรามสงวน^๓ แท่งตัวเย็นเจ้าพระยาภาส แต่เหมือน พ่อของเขาเองมากกว่า หม่อมใหญ่^๔ เป็นคุณหญิงเปลี่ยน หม่อมลม้าย^๕ เป็น นายเจิม เจ้าที่ทรงชนว่าจะเล่นนกที่งานของเทียเตอร์ แต่จำคำพดที่แต่งไว้สำหรับ จะพดไม่ได้ ทุก ๆ คนกลายเป็นเอาหนังสือคำพดมาผลักกันอ่านเมื่อถึงยทใครพด ซ้ำตาไม่เห็นต้องนั่งสอนกันไปพลางอีก โคมลอยเต็มที ๑๐ ทุ่มเป็นเสร็จพิธี เสกข ชน การสมโภชเป็นอันจบกันเท่านั้น

แม่มยังมีเรื่องเล่าอีกหน่อย คือ องค์จิรไคเอนเกตุลกลาว ใหญ่กรมพิทยเป็นอันตกลงกันแล้ว แต่ท่านพ่อของผู้หญิงผิดว่ายังเก็กอยู่ จึงรอ อยู่ยังหาได้แต่งงานไม่ แม่มยังนึกขันทนหม่อมไม่หาย ท่านเคยร้องว่าเข็ด จะ ไม่เป็นชู้ระในเรื่องลูกเมียของลูกต่อไป ครั้นองค์จิรแกมาทูลให้ขอหญิงประวาศ^๖ ให้ เธอ แลเธอป่นว่ากลัว เพราะรับสั่งอยู่ว่าจะไม่เป็นชู้ระ ทนหม่อมท่านกลับรับสั่งว่า ใครบอก ท่านหลอกล่อเล่นต่างหาก ลูกของท่านทำไมท่านจะไม่เอาชู้ระ พวกนี้หัวร่อ จะคายเสียแล้ว ที่จริงคุณถ้ามีเหตุ จะน่าเสียใจที่สุด เพราะบรรดาคณทุรีเรือนนี้ เป็น ท้องโมทนาสาธุ ออกปากชมว่าสมกันจริงทุกคน

แม่มมีความรุดถึงลูกเป็นอันมาก เมื่อไรจะไต่กลับมา
แม่มจะได้มีลูกสวักขัยเขาย่าง

สุขุมาลมารศรี

๑. ถอนรำมี ใช้เป็นศัพท์=ล้อเลียน
๒. ท่านผู้หญิงเปลี่ยน ภาสกรวงษ์
๓. คุณหญิงทรามสงวน อภัยรณฤทธิ์ (ถวิล อมาตยกุล)
๔. หม่อมใหญ่ เทวกุล ฌอชญา
๕. หม่อมลม้าย เกษมศรี
๖. หม่อมเจ้าประวาศสวัสดิ์ จิรประวดี

วันที่ ๑๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก
ย

ด้วยได้รับหนังสือวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ทรายแล้ว

คนที่จะไปเป็นทูตเปลี่ยนตัวพระยานนันทน์ แต่เดิมว่า

พระยาชล แต่ที่หลังพระยาสุริยาขอสสิเกรตารเข้ามา ว่าสำหรับจะให้ไปอยู่รัสเซีย คนที่จะให้ไปเป็นสเเกรตารนั้นก็ไม่มีความหมายจากพระยาชล แต่ที่สเเกรตารนั้นก็ไม่พอ แก่บรรดาศักดิ์ และความสามารถของพระยาชล จึงตกลงว่าให้พระยาชลไปเป็นพระ อภิบาลทูตหม่อมเล็กอยู่รัสเซีย แต่เข้าใจกันว่าพวกราชการติดต่อกันได้เหมือนกับทูต แลถ้าทูตเมืองไคว่าง ก็ให้ไปแทนทูตนั้น แต่การที่ติดกันถึงนี้ที่ออกจะบีบ ๆ กันอยู่ เพราะรัสเซียกับกรุงเทพ ฯ ยังไม่มีประโยชน์อันใดพอที่จะตั้งทูตไปอยู่ประจำได้ เกรง ฝรั่ง ๆ จะเห็นว่า การที่มีทูตหรือที่ส่งทูตไปอยู่ ก็เพื่อจะพวกราชการสำคัญกันเท่านั้น แต่ที่จะเลือกเจาะว่าใครจะไปแทนพระยานนันทน์ที่ออกไปนั้น ก็ยังไม่ไ้ยินว่าจะให้ใครไป ถ้า แม้ทรายแน่ว่าจะให้ผู้ใดไปแล้ว จะรีบบอกให้ทราบภายหลัง พระยาชลจะออกจาก กรุงเทพ ฯ ในเดือนนี้

สุขุมาลมารศรี

ที่ ๑/๑๗

วันที่ ๓๐ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๖

ถึงลูก
ย

ด้วยหนังสือวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ก็รับแม่ไ้รับแล้ว หน้า

หาหัวผมแสดงก็คมคายก็ เสียแต่ที่ข้างล่างสั้นก็จึงทูลเกล้าออกจะกร้อ ๆ ไปหน่อย ถ้าตัดที่หลังไว้ข้างล่างให้ยาวเสียอีกนิก แลอย่างนั้นผมวิมพิทให้เกินขึ้นไป จะสวย ค่ะก็เคย

เคื่อนหน้าพระยาชลภย์องค์สุริยงจะออกไป แม่จะฝาก
ของขี้กั๊กบรูออกไปให้ รูปมันซ้ากันไปข้าง แลรูปที่เกาะสี่ซึ่งสงไสยว่าจะบอกที่
ไคว่กันไปยัง

โรงเรียนสุขุมาลัย ไก่ผดลองแลเปิดแล้วแต่วันที่ ๒๖
ทูนหม่อมเสด็จไปทรงเปิด ท่านธรรมไตรโลกท่านช่างการใหญ่จริง ๆ จะผูกตัว
แม่ไปควยให้ไค แม่ไม่ยอมไป ตกลงเป็นแต่มีหนังสือไปประกาศสงฆ์ เพื่อถวาย
ที่โรงเรียนนั้นแต่สงฆ์ พิชิตจัดการเข้กัน อยู่ข้างจะเป็นฝรั่งมาก แต่ไคเป็นการ
สำเร็จโดยความเรียบร้อยก็ ขอให้ลูกอนุโมทนาในส่วนกุศลนี้ด้วย

อนึ่ง ในชั้นลูกอายุครบ ๑๗ ปี ตามทางสุริยคติ ถึง
กำหนดพระเสาร์เสวยอายุ ถ้าถึงกำหนดวันแม่จะจัดการรับพระเสาร์ ตามแบบเสียสัก
หน่อย คือ มีสวดมนต์เสดาะเคราะห์ แลอื่น ๆ ตามแบบ เพื่อเป็นสวัสดิมงคล
แก่ลูก แลในชั้นนี้ถึงกำหนดรับพระอาทิตย์เหมือนกัน คิดไว้ว่าจะออกเงินรวม
กันทำเรือนพยาบาลที่ศิริราชพยาบาล ฤาจะทำกุฏิที่วัดเทพศิรินทร์อย่างใดอย่างหนึ่ง
แต่จะท้องทูลหรือทูนหม่อมก่อน แลก่อนที่จะไคถวายทูลนี้ แม่อยากทราบความ
ประสงค์ของลูกว่าจะเห็นด้วยตามที่แม่คิดนี้ ฤาจะมีความประสงค์ให้ทำอย่างไรตาม
ความพอใจของลูก ขอให้รีบตอบมาให้ทราบ

สุขุมามารศรี

ป, ล, หนังสือฉบับนี้เขียนไว้แต่วันที่ลงมาข้างบนนั้น แต่พอเ็นมีอะไรเสีย
ค้างอยู่ไม่ไคส่ง จนถึงวันนี้เป็นวันที่ ๑ เมษายน ๑๑๗ จึงขออำนวยพรในวันชน
ปีใหม่นี้ด้วย

ส. ม.

วันที่ ๒๗ เมษายน ร.ศ. ๑๑๗

ด้วยพระยาวชิรธรี มีหนังสือมาว่าด้วยจะจัดการเล่าเรียนของพระเจ้าลูกเธอ
ทรงปวง เพื่อฟังกระแสพระราชดำริห์ว่าจะควรประการใด ตามกระแสพระราชดำริห์
ที่ทรงค้อยไปนั้นแม่เห็นควรที่ลูกจะทราบ จะได้ตรึตรองเล่าเรียนให้เย็นไปตามพระ
ราชประสงค์ ซึ่งทรงเห็นว่าจะจะเป็นประโยชน์แก่ตัวในภายหน้านั้น

ความในลายพระราชหัตถ์ตามซึ่งส่งเอกจำไว้ ในตอนต้นว่าด้วยทุนหม่อมเล็กจะไปอยู่รัสเซีย ในตอนที่ ๒ ว่าด้วยการเล่าเรียนในประเทศยุโรปทั้งฝ่ายทหารแลพลเรือน อธิบายโดยยืดยาวไม่สามารถจะจำได้ตลอด แต่ใจความก็ว่าเรียนทหารดีกว่าเรียนพลเรือน เพราะความประพฤติตัวใคร่เขี้ยวเรียบร้อยกว่ากัน จึงทรงเห็นว่าควรจะเรียนทหารไว้ก่อน ส่วนทางพลเรือนนั้นถ้าหากมีความพอใจที่จะเรียน ๆ ค่อยภายหลัง จะเรียนขึ้นนอกจากที่กรุงเทพฯ ก็ได้ ตอนที่ ๓ ว่าด้วยการที่จะกระให้องค์ไ้เรียนอะไร แยกว่าเป็นละอย่าง ๆ ไป คือ

๓๓
 ๓๔
 ๓๕
 ๓๖
 ๓๗
 ๓๘
 ๓๙
 ๔๐
 ๔๑
 ๔๒
 ๔๓
 ๔๔
 ๔๕
 ๔๖
 ๔๗
 ๔๘
 ๔๙
 ๕๐
 ๕๑
 ๕๒
 ๕๓
 ๕๔
 ๕๕
 ๕๖
 ๕๗
 ๕๘
 ๕๙
 ๖๐
 ๖๑
 ๖๒
 ๖๓
 ๖๔
 ๖๕
 ๖๖
 ๖๗
 ๖๘
 ๖๙
 ๗๐
 ๗๑
 ๗๒
 ๗๓
 ๗๔
 ๗๕
 ๗๖
 ๗๗
 ๗๘
 ๗๙
 ๘๐
 ๘๑
 ๘๒
 ๘๓
 ๘๔
 ๘๕
 ๘๖
 ๘๗
 ๘๘
 ๘๙
 ๙๐
 ๙๑
 ๙๒
 ๙๓
 ๙๔
 ๙๕
 ๙๖
 ๙๗
 ๙๘
 ๙๙
 ๑๐๐

ส่วนลูกและทูนหม่อมเล็ก ๒ องค์ ทรงเชื่อพระทัยว่าถ้าหากให้เรียนทาง
พลเรือนคงจะได้ราชการดีทั้ง ๒ องค์ และไม่เป็นโรคพิษชาน กล่าวคือเห็นในคริสต์

นายเมือพระชันษา ๒๖ ปี ในคราวตามเสด็จ
สมเด็จพระบรมชนกนาถ เสด็จ ฯ ประพาศยุโรป พ.ศ. ๒๔๕๐
พร้อมด้วยพระองค์เจ้าอรุพงษ์รัชสมโภช

ไม่ได้เสียทั้งหมดตกหาหมั้นสาขมนุคในเมืองไทยนั้นคงจะไม่เป็น ถ้าให้เรียนคงตั้งใจเรียนจริง ๆ แต่เพราะเหตุการณ์ที่จำเป็นจะต้องไปอยู่ในประเทศซึ่งเราต้องการรู้การของประเทศนั้น แลเพื่อให้ได้เข้าในสมาคมที่สูงจึงต้องเป็นทหาร แต่ถ้าหากว่าราชการในเมืองไทยจะคงใช้เจ้านายเข้าในตำแหน่งสำคัญในภายหน้า ทั้งสององค์ก็คงจะได้เข้าในตำแหน่งราชการ ก็ทรงเสียกายอยู่ว่าไปเป็นทหารเสียช้านาน การศึกษาฝ่ายพลเรือนน้อยไป แต่อย่างไรก็ดีทรงเชื่อว่าจะไม่เป็นเหตุให้ถึงแก่ทำการพลเรือนไม่ได้ด้วยความสามารถแห่ง ๒ องค์นั้น แต่ถ้าหากว่าการเปลี่ยนแปลงเช่นนั้น ถ้าคิดเทียบกันเวลาก็คงจะไม่เป็นไปไม่ได้แต่เพราะบุตรข้าราชการมีความรู้มากขึ้น จะกลับไปเป็นอย่างเช่นแผ่นดินก่อน ๆ เจ้านายจะไม่ได้อะไรเลยได้ การที่เรียนทหารไว้ในชั้นต้นเช่นเจ้าฝรั่งท่งปวงก็ค่อย แต่ไม่ควรที่จะล้มศึกษาทางพลเรือน ถึงจะไม่ให้ปะปนกันในเวลาก็ควรให้เรียนต่อไปในภายหน้า

สมเด็จพระชาย ก็องค์ที่สองก็ควรเรียนทางพลเรือน เพราะองค์แรกกำลังกายไม่พอและรูปร่างเล็ก องค์หลังในยศตำแหน่งข้างหนึ่ง คำว่าเขาไม่ใช่เป็นทหาร

องค์บรรณรัตน์ ว่าเธออยากเป็นทหารเพราะฟังเทศนาขององค์สวัสดิ์ดิเลอยากเธออย่างลูกให้เป็นทหารในเมืองอังกฤษ เพราะจะให้ไปเรียนเมืองอื่นก็จะเสียเวลาเรียนภาษา องค์เพ็ญก็ต้องการให้เป็นทหารเพราะเป็นเพื่อนเรียนอยู่กับขุนหม่อมโตแล้ว

ต่อไปนั้นก็ว่าด้วยการเรียนทหารแลพลเรือนอีก คือ ทรงพระราชดำริเห็นว่าบรรดาพระเจ้าลูกเธอในชั้นเจ้าฟ้านั้นควรจะให้เรียนทหารทั้งหมด เว้นไว้แต่รัชทายาทแล้วไม่มีกำลังพอเท่านั้น เพราะทรงเห็นว่าลูกเธอในชั้นนี้มีทุนรอนมาก การที่จะคิดทำราชการข้างฝ่ายพลเรือนนั้น ถ้าหากเห็นว่าจะเอาไม่ได้เต็มที่แล้วก็คงจะไม่ทำ เพราะมีเงินกินแลตามที่ได้ทรงทราบจากเจ้าฝรั่งท่งปวงเขามักจะถ้อยกันว่าทำการทางพลเรือนเสียเกียรติยศเพราะต้องถูกกระแทกกระเทือนบ่อย ๆ ซึ่งเคยวันในเมืองไทยก็มีบ้างแต่ยังน้อย บรรดาเจ้าฝรั่งที่เป็นตัวสำคัญ ๆ จึงต้องเรียนทหารก่อน ต่อเมื่อ

อายุล่วง ๒๑-๒๒ ปีไปแล้วจึงจับเรียนทางพลเรือน แต่เจ้าฝรั่งเหล่านั้นก็รู้ตัวเสียว่า
 จะไม่ต้องทำอะไรถ้าหากมีช่องที่จะทำก็จะทนแอดแต่กไม่ได้ ก็ไม่มีใครเอาใจใส่
 ว่าเรียนทางพลเรือน ถ้าหากราชการในเมืองไทยจะเกิดมีปาลีย์แมนตั้นเหมือนยุโรป
 เจ้านายจะไม่ได้ทำอะไรแล้ว ความรู้ในการทหารจะได้เป็นเพื่อนตัวต่อไป ก่อนนี้ก็ว่า
 ด้วยอภัยาไศรยทุก ๆ องค์ตามที่พระยาวิสุทธิเชาถามมาว่าทรงสังเกตเห็นอภัยาไศรย
 องค์ใดเป็นอย่างไร ทรงอธิบายตามที่ทรงสังเกตเห็น แต่แม้เห็นว่าไม่สู้จำเป็นที่จะ
 ต้องทราบ จึงขอตัดเล่าแต่ส่วนตัวลก คือท่านทรงเห็นว่าลกเป็นคนที่ดีเสมอไม่ว่า
 แต่หย่อนข้างกล้า การที่จะพดจาได้เลียง ในการเล่นก็ดี จึงรักก็สู้ทนหม่อมเล็ก
 ไม่ได้ แต่ความคิดแลฝีมือที่จะทำการอะไร ๆ ลอยกลอดกว่าทูนหม่อมเล็กแลมีวัง
 มาก ทรงหวังพระไทยว่าเป็นคนหนึ่งที่จะใช้ในตำแหน่งราชการสำคัญได้เป็นแท้

ตามความในลายพระราชหัตถ์ฉบับนี้ แม้ได้ข้อสาเหตุผลมาแล้วให้ฟังเพื่อจะ
 ให้รู้ตัวว่าทูนหม่อมท่านมีพระราชประสงค์อย่างใดในตัวลก การศึกษาเล่าเรียน
 ในทางราชการแลในส่วนวิชาการไม่เป็นการง่าย ไม่เป็นของที่จะพึงหียเขาได้ในวัน
 ในพรั่งเมื่อได้รู้ตัวเสียแต่กันมีฉนั้นแล้ว จะได้ค่อยเล่าเรียนไปในเวลาที่ว่างการเรียน
 ทหารแลศึกษาไปตามกำลังปัญญาที่จะเป็นไปได้ ขอให้ลูกศิษย์รองในการเล่าเรียน
 แลประพฤติตัวให้ตรงตามความหวังพระราชหฤทัยของทูนหม่อมทุกอย่างทุกประการ

หนังสือฉบับนี้ ถ้าว่าจะคิดไปตามหน้าที่ของราชเลขาที่ออกจะเป็นยอนน้อยๆ
 เพราะเป็นราชหัตถ์ไปรเวต แต่แม้หวังใจว่าลกคงจะคิดเห็นได้ว่าเป็นการที่เราพดกัน
 เฉพาะตัวแม้กับลูกเท่านั้น ก็คงจะรังไม่ให้ความเสียนี้ตกแก่แม่ผู้รับหน้าทีราชเลขา
 นุการได้ แต่จริงในความในลายพระราชหัตถ์ฉบับนี้ ถ้าหากพระยาวิสุทธิจะเป็นคนที่ไม่
 ปราศจากอคติคือเห็นแก่ราชการไม่เห็นแก่หน้าบุคคลแล้วเขาก็คงจะชี้แจงให้ทราบแล
 ระจัดการให้ไปเป็นไปตามพระราชประสงค์ แต่อย่างไรก็ดี คงไม่เป็นการจำเป็นที่เขา
 จะต้องรีบร้อนบอกให้ทราบโดยในเร็ว ๆ นี้แน่นอน เพราะฉนั้น ขออย่าเพอให้ลูก
 แยมพรายแก่ผู้หนึ่งผู้ใดก่อนที่จะได้ทราบจากพระยาวิสุทธิเป็นอันขาด

สุขุมามารศรี

ที่ ๓/๑๗

วันที่ ๒๗ เมษายน ร.ศ. ๑๑๗

ถึงลูก

ด้วยตรากระต่ายที่ลูกชอบมานั้น แม่เอามาฉีกเสียเป็นนาน
 พงจะนกชนไก่เมื่อเดือนก่อนน่ะเอง แม่เที่ยวไล่ขอเขาไว้หลายแห่งได้มาแต่สองแห่ง
 ได้ส่งมาในคราวนี้ เรืองเล่นตรากระต่ายนั้น ตกก็คมคายก็อวย แม่อยากให้ลูกเก็บไว้
 เล่นเอง ที่ลูกรักไว้กับใครว่าจะให้เขานั่น เลือกว่าที่มันช้า ๆ แบ่งให้เขาเสียบ้าง
 ก็แล้วกัน นี่แล้วยังจะหาไต่อีกมาก กรมสมมตท่านก็รับว่าท่านจะคอยเก็บไว้ให้เสมอ
 แล้วที่หลังท่านเก็บได้มากแล้วท่านจะส่งไปให้ลูกเองที่เดียว

อนึ่งไต่ฝักของปักที่ลูกจะต้องการ คือ หมอนอิง ๒ ใบ
 ผ้าห่อผ้าใช้เช่นผ้าคลุมหมอนฤาคลุมเก้าอี้แลโต๊ะ ๒ ผืน กับแพรผืนเล็ก ๆ เขายัง
 รอรงานชิ้นน้ำล้างมือ เมื่อทนม่อมท่านมีการเลี้ยงตบในการสมโภชน์ ของน้ำฝัก
 มาให้ด้วย ของเล่นเล็ก ๆ น้อย ๆ มีข้างเป็นคัน ซึ่งไต่ช่วยกันขอในงานสมโภชของ
 พวกผู้หญิงรับตานั้น กับมปรางตากแห้งของโปรกด้วยกระเบื้องหนึ่ง ของเหล่านไต่
 ฝักพระยามหิบาล มาทั้งสน แต่สมศรบุเมืองไทยนั้น ไต่ขอรูปมาขีตไว้แล้วถึง
 ๓ สมุด แต่ขุนนิพัทธแก่ไปแลไม่เห็นเสียว่าที่ไต่ทำยลโค แลยางรูปแก่ก็จัดส่งไป
 โคม ๆ จึงจำเป็นต้องงวไว้หาผู้รู้แก้ไขใหม่ จะส่งไปต่อภายหลัง

เมื่อคืนนี้แม่ได้รับหนังสือลงวันที่ ๒๕ มีนาคม ว่าด้วย
 จะถ่ายรูปแลส่งรูปถวายในกรมที่วัดนั้นแล้ว จะแก้ไขว่ากระไรคงไม่ทัน เพราะลูก
 ได้กลับจากปารีสเสียแต่หนึ่งสัปดาห์ยังไม่ออกจากกรุงเทพ ฯ แต่ลองดูเผื่อจะยัง
 ไม่ได้ส่งเข้ามา คือรูปที่จะถวายในกรมที่วัด ซึ่งลูกเข้าใจว่าต้องเป็นรูปใหญ่
 เหมือนกันนั้น ขอให้เข้าใจว่าไม่ต้องใหญ่เหมือนที่จะให้โรงเรียน เป็นรูปขนาดใหญ่
 ตามธรรมเนียม ฤาอย่างที่เขาบอกว่าแคบเนตหน่อยก็ได้

๑. พระยามหิบาล (สวัสดี ภูมิรัตน)

๒. ย่อจากศัพท์โคมลอย

แม่เป็นคู่ชสยาคี มีความรุดกถึงลูกเข็นอันมาก
สุขุมาล

ที่ ๔/๑๗

ถึงลูก

วันที่ ๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗

ด้วยหนังสือลงวันที่ ๑ เมษายน ได้รับแล้ว

หนังสือถวายซึ่งเขียนมาวันเดียวกันนี้ แม่ไม่ชอบใจใน

ขอทนายคำขอของครูซึ่งแยกตัวมาทูลนินยา เพราะดูเหมือนยอมปากเขามาพูด เพื่อ
จะออกตัวหาเหตุเหลือในถ้อยคำนั้นจนยังไขว่ไขว่ไม่ได้ การอย่างนั้นเป็นน่าทของครู
บาอาจารย์และผู้ถือปฏิบัตที่ปวงจะทูล ไม่เป็นการสำหรับจะทูลเอง ถึงหากว่าเขาจะสั่ง
ก็ควรจะตอบเขาว่า ทนหม่อมคงจะได้ทรงทราบจากคนทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว การ
ที่ว่านักเป็นความจริง ด้วยหนังสือเมื่อเทียบก่อนฉบับนี้เอง พระยาศรีสุทธีเขาก็ได้ส่ง
รายงานของป่าเถะเข้ามาถวาย ถ้าได้ตอบเขาเช่นนั้นจะเป็นการสมควรที่เดียว เรืองฟู
ชานอวกคันทนหม่อมท่านไม่โปรดเลย เคยทรงก่อนบางคนอยู่เสมอๆ เพราะฉะนั้น
แต่ต่อไป อย่าให้พิศมาเช่นนั้นอีก ถ้าเป็นการที่ตัวทำไม่ได้ทำผิดนั้นและจึงรับทูล
เข้ามา อย่าทันทให้คนอื่นเขาฟ้องไต่ก่อนแต่เป็นทีละ ขอให้ลูกมีสติเห็นยวรงค์ใจของ
ตัวไว้ อย่าปล่อยยให้สับสนเทือนในความสรรเสริญนินทาให้มากเกินไป เรื่องอย่างนี้
แม้ได้ไต่ว่าช้แรงมาแต่ก่อนข้างแล้ว ขอเตือนเข้ามาอีกว่า ธรรมดาคนถ้ารู้สึกตัวอยู่
ว่าตัวก็เสียเสมอๆ แล้ว เมื่อจะคิดฤทำอะไรก็วันแต่จะเลื่อมจากความดี ด้วย
ความมานะที่จะให้คนอื่นก็หมดไป เพราะเข้าใจว่าก็เสียแล้ว ถ้าหากว่ารู้สึกตัวอยู่ว่า
ตัวยังไม่ดีจริง เหมือนที่เขาสรรเสริญเช่นนั้นแล้ว ความงามความดีคงยังเกินถึงตัว
อยู่เสมอๆ

แม่ได้ถ่ายรูปไว้อีกหลายอย่าง ออกกะทีๆ ไม่เป็น
แนวคำเหมือนที่ทาสฮากถ่ายคราวก่อน ถ้าได้มาจะส่งไปให้

สุขุมาลมารศรี

ที่ ๕/๑๗

วันที่ ๑๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๗

ถึงลูก

แม่ได้ฝากรูปต่าง ๆ ไปกับพระไชยสุรินทร รวม ๘ รูป ๆ คราวนี้ค่อยส่งไปให้ ถึงฝรั่งมังค่าจะเห็นก็คงพอไม่ขายหน้าลูก แต่รูปหน้าตแคงนั้นแก้มคอบตากดลงเต็มที แม่ส่งมาให้เพื่อจะได้เห็นว่าลูกจากแม่ไป ๓ ปีแม่แก่ลงไปถึงเพียงนั้น ของนาก็มีแต่ไม่ยอมส่งมากลัวลูกจะเห็นว่าแก่ รูปที่ถ่ายในคราวนี้ยังมีอีก ๒ } อย่างยังได้มาไม่ครบ แลที่ได้นำเป็นรูปใหญ่จะส่งมากลัวจะเกียจลำบากเมื่อได้รูปเล็ก ๆ มาภายหลังจะส่งไปให้ดูเล่นอีก

เมื่อวันที่ ๑๗ เดือนนี้ แม่ได้ไปดูโรงเรียนสุขุมาลลัย ได้เอาเงินไปแจกนักเรียนเป็นขวัญวันเกิดด้วย ท่านธรรมไตรโลกข่างพูดเสียจริง ๆ พูดเหมือนคน ๆ ไม่เป็นพระเป็นสงฆ์เลย เล่าถึงการที่ทำความเลวชียาวิธิตสอนนักเรียน ลงท้ายถึงพูดโกหกซากันได้ เดินนำแม่ไปเที่ยวทุกหนทุกแห่ง เมื่อได้เห็นการที่ทำเป็นอย่างงดงามแลเรียบร้อยดี ก็ทำให้ใจเกิดเลื่อมใสศรัทธาขึ้นอีกมาก แต่หนังสือต่าง ๆ สำหรับใช้ในโรงเรียนยังโหล่งหล่องเล็กน้อย ท่านบอกว่าจะซื้อลงในคราวเดียวกันจะเปลืองเงินมากนัก จึงคิดค่อย ๆ ซื้อทีละเล็กทีละน้อย (แปลว่าซื้อตามโรงจำนำ) การอื่น ๆ ก็ก็เช่นที่เรียบร้อยดีทุกอย่าง อนึ่งในวันนั้นเป็นวันที่พระยามหาโยธา สวคมนตรีเข้าหอที่บ้านคุณลุงศรีพิพัฒน์ เรื่องที่เขาเอนเอตกกันไว้แต่ก่อนลูกคงจะได้ทราบแล้ว พระยามหาโยธาได้มาหาแม่ที่วัดด้วย มีของมาถวายช่วยในโรงเรียนแลให้สมัครสำหรับเก็บตรากระต่ายด้วยเล่มหนึ่ง ทำท่าทางสนิทสนมเป็นชาวปากข้างโน้นก็ทีเดียว เขาเล่ากันว่าเวลาที่ไปแต่งงาน นั่งสอนเมียเหมือนพ่อสอนลูก แลผู้หญิงก็บอกว่ารักเหมือนพ่อ แม่อำพันพี่สาวกับพระยาไชยวิชิตซึ่งพี่จะแต่งงานกันเมื่อปี ๑๑๕ เป็นผู้พี่ท่อน งานบ่าวสาวของสองพี่น้องนั้นเขาเก่งทีเดียว คือพี่สาวอายุ ๕๐ เสกทั้งผู้หญิงผู้ชาย คู่น้องชายอายุผู้หญิงหย่อนไปเสียหน่อยเพียง ๓๕ ปี แต่ข้างผู้ชายก็ตกเข้าไป ๕๐ เสกอีก ท่อไปเห็นจะหาตัวคู่ไม่ทันถึง ๒ คู่

น้ำอบฝรั่งที่ฝากมาให้แม่ยังไม่ได้รับ ไม่รู้ว่าจะไปอยู่ที่ไหน แม่แลฝู, น้ำ, สบายก็อยู่

สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๗

ถึงลูก

ด้วยหนังสือของลูกแม่ได้รับหลายฉบับแต่ไม่ได้ตอบเลย นานมาแล้ว เพราะว่าธุระอื่นมากจนถึงไม่มีเวลาที่จะเขียนก็ไม่ใช่ ที่จริงเวลาก็มีเป็นอันมากแต่มันมักจะเขียนเช่นนั้น คือถ้าเวลาที่มันจะเขียนก็อยู่ไม่มีธุระอะไร แต่พอถึงทำเข้าว่าจะเขียนแล้วก็เกิดมีธุระอื่นแทรกคิกเข้ามาที่เกือบจะ ลางที่เขียนไว้ก็ทิ้งลงสองตัวต้องวางเสียก็มี แลอีกอย่างหนึ่งเรื่องที่เล่ามันก็ไม่ใคร่จะมี ด้วยจึงทำให้เราๆ ไม่ใคร่จะได้เขียนมา เมื่อเดือนก่อนนั้นหมายว่าจะเขียนบอกเรื่องการทำบุญรับพระเสาร์ของลูก ก็เพิ่นเสด็จประพาสทะเลวันตกเสียก่อนวันกำหนดนั้น จึงจำเป็นต้องงดไว้ เสด็จกลับก็พอจะงานทวิภาณีแค่เพียงจะเสร็จงานลงในสามวัน

การทำบุญรับพระเสาร์นั้น โหรเขาหาฤกษ์มาว่าวันที่ ๓๐ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๗ เวลาบ่าย ๑ โมงกับ ๒๔ นาที ๓๖ วินาทีเป็นวันตรงตามสุริยคติ จึงได้สวดมนต์ในวันที่ ๒๙ พระสงฆ์ ๑๕ รูป มีท่านธรรมไตรโลกเป็นประธาน พระภิกษุโหรสวดสลับกันบูชาจนพอจะค่ำตามธรรมเนียม วันที่ ๓๐ เช้าพระฉันแล้วพอถึงเวลาฤกษ์ ทาโหรเกณฑ์ให้โหรนำมณฑประพรมดวงชะตาแลเสื้อผ้าของลูกเป็นทีว่าสรง ท่านธรรมไตรโลกก็บัญชาเป็นผู้พรม แล้วโหรสวดบูชาที่เกยรับพระเสาร์ส่งพระพุทธรูปตามวิธี เวลาเย็นมีเทศนาภักดิ์หนึ่ง ได้ถวายไทยทานแก่พระสวด ผ้าไตรของคฤหบดีเงินของคฤหบดี ๒๐ บาท พระเทศน์ไตร ๑ เงิน ๔๐ บาท ให้โหรที่เป็นคนสวด ๖๐ บาท เพราะธรรมเนียมเขาให้กันมาก ๆ ถึง ๒ ชั่ง ๓ ชั่ง นี่เป็นการที่แม่ทำแทนจึงได้ให้แต่เท่านั้น แลโหรอีกคนหนึ่ง ๒๐ บาท กับได้แจกผ้าถุงห่มแก่คนสูงอายุชาย ๑๕ หญิง ๑๕ นอกจากเลี้ยงแลแจกพนักงานแลพวก

พิณพาทย์ก็แจกคนที่ส่วนแลคนในวังคนละสลึงทั่วกันทั้งเด็กผู้ใหญ่ นอกจากนั้นก็ขอ
เข้าสารถวายพระสำหรับเลี้ยงพระสงฆ์แลนักเรียนทั่วทั้งวัดพิไชยญาติ เบี้ยเสร็จสิ้น
เงินไม่เกิน ๒๐ ชั่ง พระพุทธพระประจำวันพุธใช้พระที่ไต่ประทาน ส่วนพระเสวต์ต้อง
สร้างพระนาครปรกชนอีกองค์หนึ่ง การทั้งปวงเป็นอันสำเร็จด้วยดี เศษกุศล
ทั้งหลายจึงเป็นผลสำเร็จให้ลูกเจริญด้วยอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ คุณสาร
สมบัติ งามทุกประการ

การที่เสด็จประพาศทะเลครั้งนั้น เสด็จไปเพื่อเปลี่ยน

อากาศแลตรวจเมืองชายทะเล ฤๅจะเรียกว่าไปลุยหลังแขกมลายูก็ควร ตามเคย
เกาะแลเมืองที่ไต่แวะคือ เกาะพังน เมืองสงขลา เมืองกลันตัน เมืองตรังگان
เกาะลิทัง ขางนราแขวงเมืองสาบ เมืองนครศรีธรรมราช เกาะพังนอีกครั้ง เมือง
หลังสวน เมืองชุมพร เกาะหลัก เกาะลี้ชัง เกาะแลเมืองเหล่านี้ไม่ได้ค้างข้าง
ค้างคืนหนึ่งสองคืนสามคืนข้าง ไม่ค่อยจะสนุกอะไร ที่เมืองนครนั้นไต่ไปทพระเจดีย์
มหาธาตุซึ่งเป็นของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกสร้างอย่างเดียวกันกับพระปฐมเจดีย์ ไต่ให้
เงินไว้ปฏิสังขรณ์ในชื่อของลูกด้วย แลพระเจดีย์รายรอบพระมหาธาตุ หมดด้วยกันถึง
๓๐๐ องค์เศษ ทูตหม่อมท่านโปรดว่าเป็นความคึกคักอันเดียวกันกับที่วัดโมโรยุคโค
ในเกาะชวา ทรงรับจะปฏิสังขรณ์ แลโปรดให้เจ้านายข้าราชการบรรดาคาทตามเสด็จ
ปฏิสังขรณ์คนละเถา ๓ องค์ข้าง คนละองค์หนึ่งข้าง แล้วจะให้เจ้าฤกษ์ผู้ปฏิสังขรณ์
ไว้ที่พระเจดีย์นั้นด้วย ภายหลังต่างคนต่างอยากให้ลูกที่อยู่ยุโรปได้มีชื่อปฏิสังขรณ์
ด้วย จึงตกลงเป็นให้แทนกันไต่ทั้งลูกทั้งแม่ถึงว่าตัวจะมีไต่ไปในคราวนั้น กำหนด
ว่าจะไต่ฉลองในศก ๑๒๐ เสด็จกลับมาวันไต่ ๓ วันก็เป็นงานสมโภชราชสมบัติเสมอ
ด้วยรัชกาลที่ ๒ เป็นทวีคูณ จึงเรียกว่าทวีธาภิเศก แต่ไม่ได้เป็นงานใหญ่โตโอโรนัก
มีแต่สวดมนต์เลี้ยงพระสมโภชพระบรมอัฐิวันหนึ่ง สมโภชราชสมบัติวันหนึ่ง แล้วแจก
เหรียญตรฤกในงานนั้น แลแจกเหรียญตรฤกเสด็จกลับจากยุโรปด้วย อนึ่งพระอุโบสถ
วัดอรุณซึ่งถูกไฟไหม้เมื่อปี ๑๑๕ ไต่ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่นับว่าเป็นอันสำเร็จแล้ว จึงไต่
มีการฉลองให้เนื่องแก่การนี้

แม้มีความรุดตถึงลูกเป็นอันมาก ครอบครัวยุคของเรา

ความสุขสบายก็

สุภาษิตมารศรี

ก ๘/๑๗

วันที่ ๑ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗

ถึงลูก

ด้วยแม่ได้รับหนังสือลงวันที่ ๑๗ สิงหาคม แลวันที่ ๑

กันยายน นั้นแล้ว

เครื่องใช้ต่างๆ นั้นเดิมแม่คิดว่าถ้าว่างๆ จะคิดซักอะไร
ส่งไปให้อีก ทั้งแต่ได้ส่งของนั้นไปแล้วก็ยังไม่มีความว่างพอเลย ซ้ำในหมู่นั่นหม่อม
ท่านรับทรงเครื่องกิมคังอีก ทั้งแต่กลางเดือนสิ่งทีมาคนส่งก็ต้องกรากกันยังรุ่ง ๆ
ฟังจะได้หยุดพักกันได้ } วนนี้ แต่บางทีก็จะต้องซักอีกในงานเดือนหน้า เพราะงาน
เฉลิมพระชนม์พรรษาเลื่อนมาทำพรั้มกับวันประชุมตราจุลจอมเกล้า แลเตรียมว่า
จะมีทั้งโต๊ะอีกด้วย

เรื่องที่ส่งมาให้บอกหม่อมเนยนั้น ถ้าได้ฟังจะบอกตาม
ที่ส่งมานั้น แกคงจะจิตใจพอที่เดียว ลูกเห็นจะลืมแกล้งกระมังจึงเรียกกว่า “ข้า
หม่อมเนยคนนั้นแกล้งเป็นเมียสมเด็จองค์น้อย หาได้เกี่ยวข้องเป็นญาติโยมใดหรือไม่
ถ้าแกล้งเข้ามาที่เรือนลูกเคยวิ่งหนีแกระบาย เรือนเพราะแกล้งจับเอาคืนกคหวิแกล้งเสมอๆ

ในหนังสือฉบับหลังซึ่งลูกพรรณามาด้วยเรื่องคิดถึงบ้าน
แลนึกถึงเวลากลับ แลกลัวแม่จะเบื่อเพราะออกจะครบนั่น แม่ขอบอกให้ทราบว่าข้า
เรื่องพรรณแม่เคยคิดเสมอๆ ไม่รู้จักเบื่อเลย ถ้าจะเหมาว่าเป็นข้ากันแล้ว แม่แล
คนทั้งปวงมีพละน้ำเป็นต้น จะยิ่งเป็นข้าหนักไปกว่าลูกมากทีเดียว เพราะนึกถึงงาน
กระทั่งมีบ้านช่องลูกเมีย แลนึกกันไปพูดกันไปประเดี๋ยวก็ร้องไห้กันข้างหัวรอกันข้าง
ยู่เหียงกันถึงนเกือบจะเป็นนิรันดร ยังส่วนเกณฑ์ให้คิดแลเกณฑ์ให้ช่วยอีก คือถ้า

ทรงเครื่องปกติทหารเรือ
นายเมือพระชันษา ๒๗ ปีเศษ ใน พ.ศ. ๒๔๕๑
พร้อมด้วยพระชายา พระโอรส และพระธิดา

พระเจ้าลูกเธอองค์ใดทำดีๆ ไม่ใช่ว่าไรจนมีเหตุที่เข่นช้อโจทยกันขึ้นแล้ว ก็จับตัว
ลูกเข้าเทียบ ถ้าเป็นส่วนข้างไม่ตีก็กลัวกลัวกลัวออกคัยใจ ถ้าเป็นส่วนข้างตีก็วิ่ง
เบิกบานไต่มาๆ เรืองนิกสมยติบ้ำพรรณจะพรรณามากไม่มีที่สนสศ หนึ่งสื่อลก
ณยบันเข่นอย่างที่ถูกอารมณ์อย่างยิ่งอ่านไม่เข่นเลย คิดถึงเต็มที เมื่อไรจะได้กลับ
หาแม่เหมือนอย่างนัก

สุขุมาลมารศรี

ป,ล,

แม่ทราบว่าลูกชอบกับของคักร ได้มีหนังสือไปมาถึงกัน
บ่อยๆ จึงขอยกให้ทราบว่าปรีนเซสของเรตงท้องได้ ๒ เดือนแล้ว

ส.ม.

ที่ ๕/๑๗

วันที่ ๑๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๗

ถึงลูก

ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ ๑๕ กันยายนแล้ว เรื่อง
โรงเรียนเย็บปักตามความคิดซึ่งกล่าวมานั้น ถ้าหากทำสำเร็จได้ทั้งนี้ก็เห็นว่าจะ
เป็นประโยชน์เป็นอันมาก แม้ก็ยอมเห็นด้วยว่าคักว่าโรงพยาบาลเพราะบ้านเรายัง
ไม่มี แต่ลูกคิดแต่ทางที่จะได้ คือให้ตั้งขึ้นแล้วทำไปๆ ส่วนทางที่จะเสียมีทุนแล
ค่าโสหุ่ยที่จะต้องใช้เข่นกัน ลูกยังเป็นเจ้านายแท้ ไม่รู้จักราคาของราคาสินเลยว่า
จะสิ้นไปมากน้อยเท่าใด เพราะเงินทองที่จะออกเพียง ๕๐ ซ่งเท่านั้น ชั่วแต่ทำโรง
ก็จะไม่พอเสียแล้ว ยิ่งเครื่องใช้ไม้สอยแลโสหุ่ยค่ากินของคนทำการกล่าวคือเงิน
เดือนอีกเข่นอันมาก แต่เรื่องเงินนี้ถ้าหากว่าจะทำสำเร็จโดยจะเติมให้พอก็ได้ เคียว
นชาตสำคัญแต่คนที่เราจะใช้ให้ทำงานทั่วไปในโรงนั้น ก็จะต้องมีคนที่จะเข้าใจในการ
ทำสิ่งของเหล่านั้นแลเข้าใจในทางค้าขายรู้ผ่อนสั้นผ่อนยาวในการที่จะใช้ของ ต้อง
ใช้คนรู้หนังสือรู้เลข ถ้าเกียวก้องกับฝรั่งก็จะต้องรู้ภาษาคัวย แลทั้งต้องการความ

ที่ ๑๐/๑๗

วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗

ถึงลูก

ด้วยในการพระราชพิธีฉัตรมงคลครั้งนี้ มีพระองค์เจ้า
รัชกรม ๒ องค์ คือ พระองค์ไชยาเป็นกรมหมื่นพงษาคิริมหิปี พระองค์สวัสดิเป็น
กรมหมื่นสวัสดิวัตนวิศิษฎ์ ส่วนการเฉลิมพระชนมพรรษาภาคที่ ๒ ตั้งแต่วันที่
๑๕ ถึงวันที่ ๑๗ เป็นเสร็จงาน การท่งปวงซึ่งยกเว้นไว้ในเดือน ๑๐ มีการท่งชำ
ตามประเพณีเป็นต้น ใ้ทำใน ๓ วันนั้นทั้งสิ้น เว้นไว้แต่เรื่องกิมท่ง ใ้ท่งใ้
แต่วันที่ ๑๐ ลงมือท่งผ้าแกววันที่ ๑๑ พึ่งจะเป็นอันสำเร็จเมื่อคืนนี้ เพราะต้อง
หยุดในเวลางาน ๓ วัน แจกรางวัลกรรมการแลเลี้ยงกินเนอรแก่ผู้ที่เป็นเจ้าของ
ใ้เหมือนคราวก่อน ใ้พระราชทานในช่อลูกคราวนี้เป็นลายมังกรสี ของแม่เป็น
ลายเขียนสี คุณแปลกเป็นคนไปแต่งทุกวัน ทนหม่อมน้อย* องค์พิ้องค์จิ
ก็เป็นกรรมการท่งผ้าแกวด้วย แม่คิดถึงลูกเต็มที อยากรู้ว่าอีกกี่ปีจะได้กลับ

สุขุมมาลมารศรี

ป.ล. เรื่องรูปใ้ให้โรงเรียนสุขุมมาลย์อย่างไรเจียบหายไปไม่ส่งมา ท่าน
ธรรมไทรโลกท่านอยากใ้เห็นก รูปลูกมีที่สวนคุณยายท่านก็มาริมเขาไปแลยังซ้ำใ้
ลูกศิษย์ที่มาถวายตัวใ้ยังขวพระอยู่มาบิณฑบาตรเขาไปอีกด้วย

สุขุมมาล

ที่ ๑๑/๑๗

วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗

ถึงลูก

ด้วยใ้ส่งเข้าทิมอีก ๓ โหลขวคราวนี้ ใ้ส่งใ้ส่ง
ทรงถึงสุฐานทตเขอรลินที่เคียว ถ้าใ้รับแล้วขอใ้ก้านลพระยานนที่เลียบ ขวค แล
ส่งใ้ใ้ใ้แม่จัสก ๖ ขวค

หนังสือลูกลงวันที่ ๒๒ เดือนตุลาคมนี้ ได้รับทราบแล้ว
เรื่องเขียนรูปถ้าจะให้ช่างเยอรมันเขียน ต้องรังวัดมาก ๆ หน่อย แม่งลัวจะมาแล่น
แทนไม้ดี เหมือนพวกรูปที่ตนกันส่งให้พระปฏิบัติทำมา เช่นของเรานี้ที่เรือนก็มี ๓
แผ่นลูกคงนึกได้ อนึ่งแม่ได้เห็นพระบรมรูปแลพระรูปสมเด็จพระนันทที่ส่งมาถวาย
สมเด็จพระนันทนั้นจะเป็นช่างที่ไหนเขียนก็ไม่ทราบ แต่เห็นตัวแกอยู่เยอรมันก็นึกเอาว่า
คงเป็นช่างประเทศนั้นเขียน รูปนั้นเลวน่าเกลียดเต็มที แต่ก็จะเอาให้ดีกว่านี้
เจ้าพวกโปรเฟสเซอร์อิตาลีเขียนก็คงไม่ได้อยู่เองเพราะอย่างนั้นราคามันถึง ๕๐ } ซึ่ง
ขึ้นไป จะเอาเงินที่ไหนไปเล่นกับมันได้ ข้อที่อยากได้รูปเล็ก ๆ หน่อยนั้น เพราะเหตุ
ที่ไม่มีผนังเรือนพอจะติดและคงไม่ใช่ว่าอย่างวางกับผนังจะเต็มห้องเต็มหับ จึงได้สั่ง
แต่ย่อมา ๆ เพื่อจะได้วางในหน้าต่างนั่งเขียนอนเซย์ให้สบาย ที่ให้รูปตัวออกไปเช่นนั้น
เป็นด้วยอะไรนะ นึกว่าทำทางไม่เป็นการจำเป็นที่จะต้องเล็ก ๆ แต่หน้าให้เหมือน
ให้งามแล้วก็ใช้ได้ รูปของพ่ออย่างที่จะต้องการก็มีอยู่แต่หน้าเจ็กเว็กไม่สวยเหมือน
ตัวเลย แม่งก็นึกอยู่ว่าจะให้ถ่ายใหม่ แต่มันยังไม่มีโอกาส แลการถ่ายรูปของ
ชาววังไม่ใช่เป็นการง่าย ถ้าไม่สยโศคสยชัยก็ ๆ ก็ไม่ได้ถ่าย กว่าจะได้รูปไป
เห็นจะยังช้ามาก แต่เห็นว่าไม่เป็นไรเพราะเราจะต้องรอคณบดีอย่างเขียนก่อน การที่
จะถ่ายรูปไปเท่าตัวที่เดี๋ยวนี้ให้ทำตามใจเถิด ถ้าหากการที่ว่าจะย้ายเรือนในปี ๑๘๘
ไม่เปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่นไปอีกแล้ว ที่คิดหรือที่คงจะหาไม้สักจากนักกระมัง เรื่อง
การย้ายเรือนนั้นแม้ไม่มีใครจะอยากพูดถึงเลย เพราะมันไม่แน่วไม่จริงอะไรลงไป หลาย
ทลยทลยทลยมานานแล้ว ในที่สุดซึ่งว่าจะรอเป็นแน่ในปี ๑๘๘๗ คือจะรอแถวหน้า
ตั้งแต่คลังตลอดจนที่เรือนแลแถวหลัง ตั้งแต่เรือนเจ้าจอมมารดาพร้อม* จนตลอด
เรือนแม่แล๒ แล้วเปิดโล่งทำเป็นสวนข้างพระที่นั่ง จนถึงทำแผนที่แผนที่ทางกันเสร็จ
แล้ว ก็ยังย้ายกันอยู่อยู่เสมอ ประเดี๋ยวจะให้คนนั้นอยู่ที่นี่ประเดี๋ยวคนนั้นอยู่
การต่อไปจะอย่างไรอีกไม่ทราบ บางทีรูปที่เขียนจะแล้วมากของเผละที่เรือนเท่านั้นเอง
ก็จะเป็นได้

๑. เจ้าจอมมารดาพร้อม ในรัชกาลที่ ๕

๒. เจ้าจอมมารดาแล ในรัชกาลที่ ๕

แม่แสง* เจ็บเป็นโรคไข้ในท้อง อาการมากอยู่แล้ว
 น่ากลัวจะไม่ฟื้นรูกุหนาว^๑ น่าสงสารองค์หญิง๒องค์^๒ เต็มที่ องค์หญิงพนนพยายาล
 แม่จนตัวเองก็ทรุดโทรมเหลือทนแล้ว แม่อยู่ข้างจะรู้สึกเหี่ยวแห้งใจมากคิดถึงอกเขา
 อกเรากลุ้มที่เคี้ยว

สุขุมาลมารศรี

ที่ ๑๓/๑๗

วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๑๑๗

แต่ก่อนนานมาแล้วลูกได้สั่งแม่ไว้ว่า ถ้ารู้ข่าวว่าใคร
 จะไปเป็นทนต์เปลี่ยนพระยานนท์กลับให้แม่รีบออกไปให้ทราบนั้น แม่ได้ทราบเป็นการ
 ตกกลงแน่เมื่อคืนนั้นว่า พระยาทรงสุรเดช^๓ ขอลาออกจากข้าหลวงช่วยมณฑลลาวเฉียง
 มาพักรักษาตัวในกรุงเทพฯ แต่หม่อมอเมริกันว่าโรคตกโลหิตเช่นนั้น จะรักษาในเมือง
 ร้อนไม่หาย เขาแนะนำให้ไปรักษาในประเทศยุโรป จึงตกลงให้เป็นทูตอยู่เบอรลิน
 แทนพระยานนท์ ส่วนพระยานนท์นั้นรับสั่งแก่พระยานนท์เอง แต่ก่อนว่าจะเอามาเป็น
 กรมวัง แต่จะเปลี่ยนแปลงต่อไปอย่างไรไม่ทราบ เรื่องนันทน์หม่อมได้รับสั่งบอกพระ
 ยานนท์แล้ว พระราชหัตถ์คงจะไปถึงพร้อมกันกับหนังสือฉบับนี้

สุขุมาลมารศรี

ที่ ๒/๑๑๘

วันที่ ๑๕ เม. ย. ร.ศ. ๑๑๘

ถึงลูก

ด้วยแม่ได้มีบอกถึงเรื่องคุณบัว^๔ ตายไปในหนังสือฉบับ
 ก่อน เมื่ออยากจะให้ลูกมีหนังสือมาถามข่าวกรมหมื่นศิริวัช^๕ เสียสักหน่อย เพราะได้
 เคยเป็นลูกศิษย์ลูกหาท่านมา แลส่วนพระองค์ท่านก็ได้ยินข่าวว่าอยู่ข้างทรงพระ
 เมตตาแก่ลูกโดยถือว่าเป็นลูกศิษย์อยู่เสมอ แต่ถึงว่าจะไม่เกี่ยวแก่การเป็นครูเป็น
 ลูกศิษย์กันก็เป็นการสมควร ที่จะถามข่าวอยู่แล้ว

๑. เจ้าจอมมารดา แสง ในรัชกาลที่ ๕

๒. พระองค์เจ้าเป็เอตวิศ ภัทราวุธ และพระองค์เจ้าเจริญศรีชนมา

๓. พระยาทรงสุรเดช (อิน บุนนาค)

๔. เจ้าจอมมารดาบัว ในรัชกาลที่ ๕

๕. กรมหมื่นศิริวัชสังกา

ขุนนิพัทธ์นั้น เขาเลือนขึ้นเป็นที่ นายประภาศมณเฑียร
ปลัดวังขวา ลูกตามมาแต่ก่อนก็ลืมชกไปเสียอีก

เวลานี้กำลังรับของฝรั่งเศษชื่อ ม. ค. แมร์ เป็นเคาเวอ
เนอร์เอนรอลอินโตไชนา พาญวณมาด้วย ๒ คน เจ้าญวณคนหนึ่งมาเงินผันจนเจ็บ
ไป เจ้าพนักงานของเราอยู่ที่พาไปหาผืนให้สู้จึงหาย ลูกขึ้นชอบใจจนปากสั่นแล้ว
สั่งให้ขีตคาเคาเวอเนอร์ด้วย เมื่อวานนี้เผ่าที่พระที่นั่งปริทราศหฤทัย (ห้องเขียว)
ปลุกษาข้าราชการ ใจความนั้นก็ทำค้เพื่อประโยชน์ของคนนี้แล เพราะในเวลานี้
กำลังตั้งกับอังกฤษเต็มที่

สุขุมาลมารศรี

ที่ ๔/๑๘

วันที่ ๗ มิถุนายน ร.ศ. ๑๑๘

แม่ไกรยหนึ่งสี่เล่าเรื่องหนึ่งสี่พิมพ์ลงข่าวว่า ลูกควลง
กับฝรั่งนั้นแล้ว

เรื่องนี้แม่ไกรยเล่าถวายทูลหม่อมแต่เมื่อวันที่ไกรยหนึ่งสี่
นั้นแล้ว เมื่อคืนนั้นกรมสมมตสั่งหนึ่งสี่พิมพ์ตกซึ่งว่าด้วยเรื่องนี้เข้ามาถวาย ทูล
หม่อมไกรยสั่งแก้ไปตามที่แม่ไกรยทูลนั้น แลสั่งให้กรมสมมตทูลกรมหลวงเทว
วงษ์ไปด้วย เพราะกรมสมมตได้ขอหนึ่งสี่พิมพ์นั้นมาจากกรมหลวง อ้ายเอติ
เคอรหนึ่งสี่พิมพ์จึงไรเต็มที ความไม่แน่มั่นนั้นก็เลือกลงผิด ๆ ถูก ๆ ทำให้ชื่อ
เลื่องเขามัวหมองไปเปล่า ๆ นี่หากแต่ว่าแม่ไกรยรู้ความจากลูกเสียก่อน หากไม่ระตกใจ
มากที่เขี้ยว เมื่อคืนนี้แม่ไกรยก็ส่งอ้ายหนึ่งสี่พิมพ์มาให้แม่อื่น ๑ ซึ่งว่าด้วยเรื่องนี้
ที่แก้กระตกใจเหมือนกัน

แม่ไกรยสั่งไปขามาให้ลง ๔ อย่าง ได้รักมากกับห่อใบชา
นั้นแล้ว ถ้าชอบอย่างไรให้ส่งกระต่ายห่อของเขากลับมาจะได้ขอเฉพาะอย่างนั้น

ส่งไปให้อีก แลตำราของพวกนักเลงใบชาเขากล่าวกันว่านิสยใบชาถ้าไม่ชงด้วย
 ข่านเป็นรวิว่าดีไม่ดีไม่ได้ แลถึงว่าจะชงชาอย่างใดเพียงใด ถ้าชงกับกาถ้วยๆ
 หนึ่งก็เข็นต้องเสียรสหมด แลวิธีที่จะชงถ้วยข่านนั้น ก่อนที่จะเอาชาใส่ต้องลวก
 ข่านเสียก่อน แลเมื่อชงน้ำลงในข่านเต็มแล้วก็ฝาย้านลงเทน้ำรดฝาย้านลงไปอีก
 ถ้วย ถ้าไม่ทำเช่นนั้นก็กล่าวว่าเป็นรสชาอีก แลน้ำร้อนนั้น ถ้านอกจากต้มถ้วย
 ถ่านก็ว่าเสียรสถ้วยอีกเหมือนกัน แม้ได้สั่งที่ขามาให้ถ้วยที่ ๑ เพื่อว่าจะต้องการ
 กินให้เต็มตามแบบของนักเลงใบชาบ้าง

แม้คิดถึงเหลือที่จะคิดถึง ทั้งรู้อยู่แล้วว่ายังไม่มีการกำหนด
 กลับ ก็อยากจะถามว่าไปว่าเมื่อไรจะกลับ

สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๒๖ มิถุนายน ๑๑๘

ถึงลูก

ถ้วยในการที่ทนกระหม่อมน้อยจบลงครึ่งหนึ่ง ถึงว่าพระ
 โรคของท่านในชั้นหลังจะเป็นอย่างร้ายแรงเหลือที่แพทย์หมอจะเยียวยาไว้ได้ก็จริง แต่
 ก็ยังไม่สามารถที่จะลบล้างความโทมนัส ซึ่งเห็นว่าพระโรคในชั้นต้นนั้นก็เข็นแต่
 เพียงโรคบิดตามธรรมดา ซึ่งเชื่อว่า ถ้าได้รักษาถูกต้องตามทางช้างไทยๆ ก็หาย
 โดยไม่ช้าพลันอันใดนัก ทั้งประกอบด้วยคุณความดีในพระองค์ของท่าน ก็ยังทำ
 ให้เป็นที่เศร้าสลดใจเข็นอันมาก

ขอให้ลูกรีบเขียนหนังสือทูลถามข่าวสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
 ให้จงได้ เพราะเมื่อครั้งทนหม่อมหญิงเล็ก* ก็ไม่ได้มีมาที่หนึ่งแล้ว แม้ในเวลานี้จะ
 ถึงตัวเป็นเด็กอยู่ก็ไม่ใช่เด็กแล้ว ถ้าไม่มีแววอะไรมาบ้างเลยก็จะเข็นที่คิดเข็นได้
 หนังสือที่จะทูลมานั้น เบื้องต้นก็เข็นแสดงความรักใคร่ใคร่เสียใจ ต่อไปก็เข็นสุนทร

๑. สมเด็จพระเจ้าฟ้าศิริภรณ์โสภณ (พระราชธิดา ในสมเด็จพระพันวัสสาอัยกาเจ้า)

กตารับใช้รับสอยแทนๆอะไรๆ ตามแต่จะพบให้เพราะๆ สักเล็กน้อยก็พอ ลูกได้รับ
หนังสือแล้วขอให้รับเขียนมาโดยเร็วที่สุดที่จะเขียนได้ เพื่อเวลาจะได้ไม่ล่าช้าไป
แต่ถ้าได้เขียนมาแล้วก่อน ก็รับหนังสือแล้วก็ไม่ต้องซ้ำมาอีก

ในที่สุดหนังสือนี้ แม่ต้องใช้คำเชิญขวัญลูกอย่าง
คนแก่ว่า “ขวัญเขียนมาอยู่กะเนื่อกะทวย่ารู้เรื่อบรู้ใช้ ให้มีอายุยืนนาน เจริญด้วยบรรณ
ศุขพลปฏิภาณ คุณสารสมบัติทั้งทุกทิวาราตรีกาล ให้ได้เป็นทั้งแห่งชีวิตรสสังขาร
ของแม่สืบไปในภavnานันเกิด

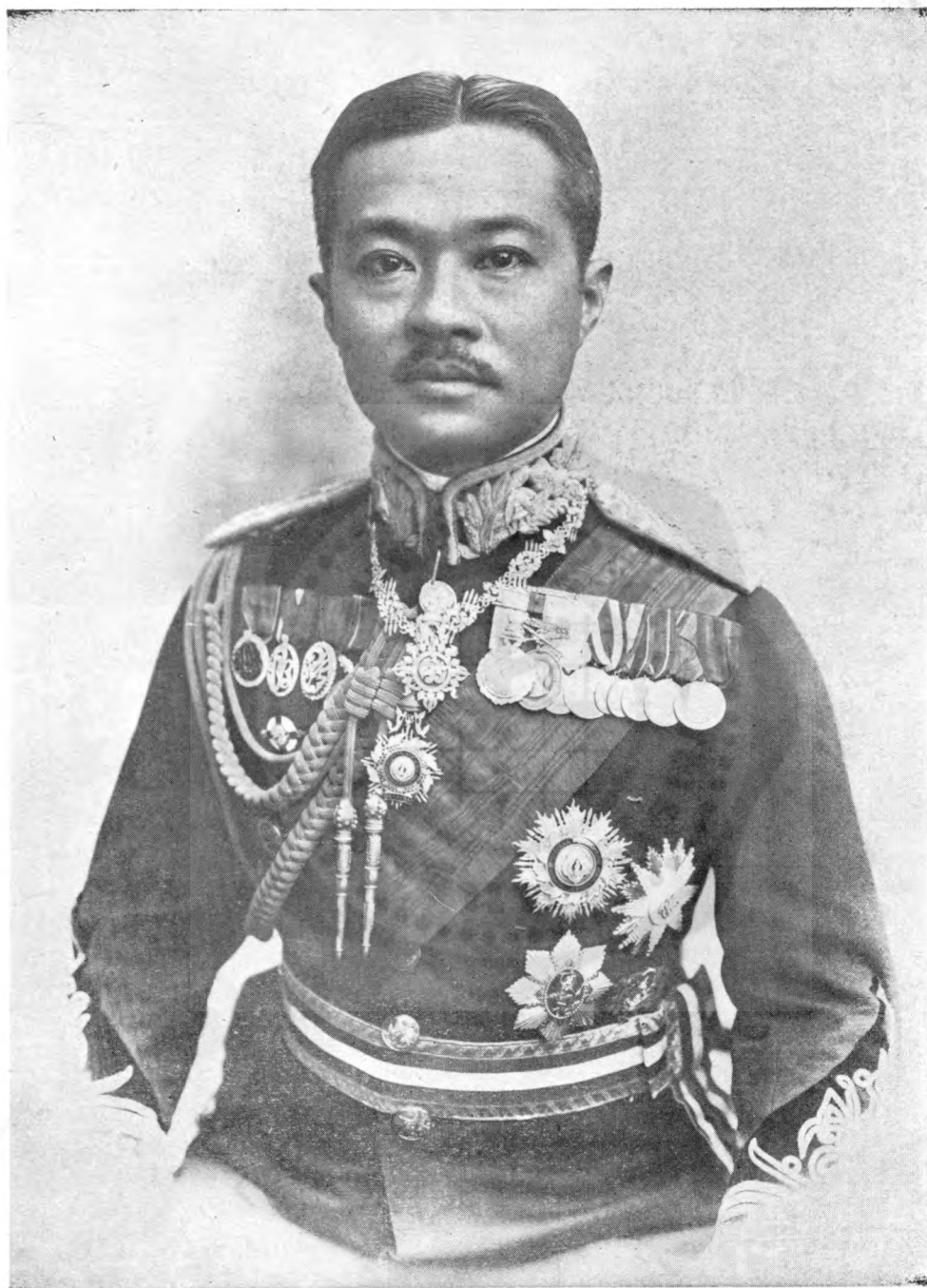
สุขุมาลมารศรี

ที่ ๕/๑๘

วันที่ ๑๕ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๘

ถึงลูก

ทวยแม่กำลังจะเขียนหนังสือส่งแผนที่บ้านไปให้
เพื่อประกอบกับพระราชหัตถ์ถึงลูกซึ่งได้เขียนเมื่อวานขึ้น ก็พอได้รับหนังสือลง
วันที่ ๑๔ กรกฎาคม ว่าทวยแม่เรื่องทำบ้านแลขอให้ส่งแผนที่มาเพื่อทราบระยะกว้างยาว
ของที่ดิน แม่ไม่จำเป็นจะต้องบอกในชั้นเพราะทนายหม่อมไกรยสั่งแล้ว ขอบอก
แต่เครื่องหมายในแผนที่นั้น คือ ทิศทิศแ่ง เป็นเขตรทซึ่งมีหนังสือสำคัญพระราช
ทานแล้วแผนที่นั้นคัดลอกจากแผนที่ซึ่งติดท้ายหนังสือสำคัญนั้น แม่เห็นว่ามันคอคๆ
ก๊วๆ จึงได้คิดอ่านจะซื้อค้อนข้างเห็นข้อให้เขียนแผ่นคือให้ตัดค้อนค้อนมาจนถึงถนน
สามเสน ได้ซื้อทนายชงซึ่งจกว่าทนายชนทอง (คือ หลวงรัตนนาฏนิกรักดิ์) เข้า
ไว้แห่งหนึ่งเป็นราคา ๒๐ ชั่ง กำลังหาคนไปว่าซื้อค้อนค้อนไปอีก ก็พอเห็นเป็นโอกาส
สมัยอันนี้ จึงได้ทูลเกล้าถวายถึงขอทนายรัตนแก่นกฤษณ์ขอที่ขุนนางาคแลที่ พระ
ยาศรี ซึ่งจกว่าเป็นทนายหลวงนั้นทวย แม่เป็นในเวลาสยโชคสยลาภ ยายอิม ถวายที่
ของแกซึ่งเกยอยู่ในนั้น ก็ตกลงเป็นไต่ทางข้างเหนือค้อนค้อนสมประสงค์ แลเลยได้
ค้อนข้างไต่ค้อนไปทวย แม่ตามเส้นซึ่งมีอยู่ในแผนที่นั้นตกลงเป็นของเราทั้งหมดวันแต่
วัดเท่านั้น ลูกคงจะเห็นไต่ตามแผนที่นั้นแล้วว่าทนายของเราแพงไหม ถ้าจะต้อง

ทรงเครื่องเต็มยศจอมพล ทหารมหาดเล็ก
นายเมือพระชันษา ๔๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๖๔

การให้กว้างออกไปอีก ก็ยังมีที่ตอนข้างเหนือระหว่างวัดนารอดิกประมาณสักเส้น
เศษ ๓๒ เส้น แม้เห็นว่ากว้างพออยู่แล้วจึงไม่ได้คิดจะขยายต่อไปอีก ที่ของเรา
นี้อยู่ในบางขุนพรหมใกล้กันกับวังสวนกุหลาบ ซึ่งตั้งอยู่ในสามเสน เป็นที่ซึ่งได้มุมได้
เหลี่ยมดีที่สุด ถูกใจชอบเป็นไม้ไผ่แน่น การที่คิดจะทำอยู่ณบัดนี้ ตามริมถนน
ทั้งสองด้านจะทำโรงแถวให้เข้าเก็บคอกเขี้ยวไปพลางก่อน ถ้าไม่ชอบใจจะเอาไว้ออ
ขายเสียเมื่อใดก็ได้ ส่วนที่ข้างในซึ่งเป็นที่ว่าง ๆ อยู่คิดจะลงกล้วยไว้ก่อน ส่วน
คันไม้ใหญ่ ๆ จะปลูกทางด้านแม่น้ำแกลงทางริมคู จะไถสั้วให้หาคันประตูมาปลูกตาม
ที่ปลูกสิ่งมานั้นด้วย แต่คันยุบคาลิฟที่สนั้นจะลงหาๆก่อนจะได้ฤกษ์ไม่ได้ไม่รู้เลย การ
ที่จะทำบ้านนี้ ถ้าปลูกจะปลูกยากับพระยาสุริยาศึกเขียนอย่างส่งมาไต่จะดีมาก แต่
น่าที่จะชักข้อสังเกตหน่อยที่ไม่ได้เห็นพื้นทำเลที่ว่าเป็นอย่างไร ทำมาแต่โดยสังเกต
ตามแผนที่บางทีก็จะโคม ๆ ไปไต่ข้าง เพราะฉะนั้นแม้คิดว่าจะหาช่างผู้ชำนาญการ
ก่อสร้างบ้านเรือน ให้เขาคิดเขียนอย่างให้ถูกต้องกับภูมิพื้นที่ซึ่งควรจะทำอย่างไร
ส่งไปให้ดูเสียก่อน เมื่อจะเปลี่ยนแปลงแก้ไขๆจะทำใหม่ให้เป็นอย่างเมืองเยอรมัน
หรืออย่างไร ก็จะเป็นการสะดวกขึ้นมาก

ในเวลานี้ชาววังกำลังเป็นโรคไข้สึเกอลแม่จึงขอให้ลูกหา
รถให้แม่สักคันหนึ่ง ยากไต่อย่างก็แลเขาที่สุดด้วย เพราะแม่ก่อนจะไปข้างชันษา
มาก ถ้ารถหนักนักก็ไต่ไม่ไหว รถที่แม่ใช้อยู่ขึ้นสูงอยู่ใน ๒๒ นิ้วเสด แต่
ถ้าให้เลื่อนไต่ต่ำที่สุด ๒๐ นิ้ว สูงที่สุด ๒๕ นิ้วจะดี แม่ไต่เขียนชื่อมาเป็นตัวอย่าง
สำหรับทำคิรถด้วย นอกจากนั้นแม่ไม่จำเป็นต้องบอกไว้อีก เพราะลูกคงรู้อยู่
แล้วว่ารถชนิดชื่อโคซาโคไต่ทำจะเป็นอย่างดีที่สุด แท้จริงการที่จะหารถดีๆ ใช้นั้น แม่
ก็อาจจะหาได้โดยไม่มีชักข้ออันใด แต่หากจะให้เป็นที่ชุ่มชื้นว่าเป็นรถของลูกหา
มาให้จึงไต่ขอมา ต้องขอให้หาให้พิถีพิถันด้วยคันหนึ่ง จะไต่ให้ชุ่มชื้นเบิกยานเหมือนๆ
กัน ค่ารถทั้งสองคันจะเป็นเงินเท่าไต่ให้ยกมาให้ทราบ จะไต่รีบส่งเงินไปให้ทัน
ก่อนที่ไต่จะไต่รับรถมา

แม่คิดถึงเต็มที่ อยากรู้เขื่อนแน่ว่าอีกกี่ทีจะเรียนจบ
 วิชาทหาร แต่เรื่องเรียนข้างชาคลงันนั้น ตามที่ทรงตอบพระยาวิสุทธิออกไปออกอุ้นๆ
 ใจว่าจะไม่ต้องอยู่เรียนซ้ำนัก คือว่าการเรียนทหารในคอนติเนนต์ เขาให้เรียน
 ฝ่ายพลเรือนปนกันไปด้วย ไม่ได้แยกเป็นแผนกอย่างเมืองแก้ว เพราะฉะนั้นจึง
 หวังใจว่าถ้าจบโรงเรียนทหารแล้ว ยางที่ก็จะไถ่กลับ

สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๒๓ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๘

ถึงลูก

ท่วยของที่แม่จะให้ยายครู ลูกสั่งมาว่าให้แม่ฝากอุ้นไป
 นั้น แม่ทราบว่าเขาจะไม่ได้ไปแะเยอรมันอีก แม่จึงได้ฝากของครั้งสี่ซึ่งเธอ
 จะได้ไปอยู่เรียนในประเทศนั้นมาให้ลูก ถ้าลูกเห็นดีแล้วก็ให้แกเสีย ที่จริงแม่อยาก
 จะให้ของที่มีราคามากกว่านี้ เพราะออกรักแลชอยใจแกว่าแกรร์ลูก แต่กลัวจะ
 เป็นเพื่อฟุ้งไป เพราะของที่แกให้มาก็ไม่เย็นราคาต่างวคั่นใด แต่กระนั้นยังไม่ไว
 ใจต้องถวายทอดพระเนตรก่อน รับสั่งว่าให้ได้แล้วจึงได้ส่งไป

แม่ก็ใจมากต้องครั้งสี่ที่จะได้ไปอยู่เยอรมัน ถึงว่าจะไปอยู่
 โดยไม่เป็นการเย็ดเผย ก็ย่อมจะต้องรู้สึกอยู่ในใจแห่งพวกเรากันเองอยู่เป็นธรรมดา
 คงเป็นท่อนหนาฝาคังชันเพราะได้มีพี่น้องไปอยู่ในที่ใกล้ๆ กัน แลของครั้งสี่คนเป็นมี
 อธิยาไครยเยือกเย็นแลอ่อนโยน ทั้งความฉลาดความสามารถก็มีเป็นอันมากเชื่อว่า
 ลูกคงจะทอกรักเธอมาก ๆ ที่เกี่ยว

สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๒๗ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๘

ถึงลูก

ท่วยไคร์หนึ่งสี่เขียนที่ฐานทตปาริส ลงวันที่๒๗กร
 ภาคม นนแล้ว ที่บ้านนั้นเข้าใจว่าจะอยู่คั้ง ยังให้ทำแผนทอย่างเลอียคอยู่ ถ้า

แล้วจะส่งไปให้ก็... แต่อย่างไร ๆ ก็ขายไม่ได้เป็นอันขาด เพราะการชื้อขายที่กัน
เช่นนั้น จำต้องส่งหนังสือสำคัญสำหรับให้แก่วัยซึ่งจะเป็นเจ้าของที่สืบทอดไปด้วย การที่
จะเอาหนังสือซึ่งมีลายพระราชหัตถ์ประทับพระราชลัญจกรไปเทียบยืนยันขายเช่นนั้น มัน
กระไร ๆ อยู่คนน่าจะเกลียดน่าขายเต็มที

อนึ่งข้อที่คิดถึงการบ้านการเมืองอะไรนั้นก็เป็นการสมควร
ที่จะคิดอยู่ แต่ข้อที่เข้าใจว่าคนไทยในเมืองไทยมีมาแต่การเล่นไม่คิดทำการ ซึ่ง
จะเป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองอะไรต่าง ๆ นั้น อย่าพูดเช่นนั้นแก่ใครหน่อยเลย เพราะ
ลูกยังอยู่ในที่ไกลแลยังไม่เคยรู้ต้นลึกหนายางชันเชิงราชการของเราว่าเป็นอย่างไร
ถ้าพูดพลั่ง ๆ ไปเช่นนั้น มันจะเป็นคนพ้องสำนอวคดียอวกดีไป แท้จริงคนที่ไม่คิด
ไม่ทำการงานอะไรโดยแลไม่เห็นการในอนาคตแลประจักษ์ว่าจะเป็นอย่างไรฤาแลเห็น
แต่ไม่เอื้อด้วยความเกียจคร้าน ไม่พอใจที่จะทำก็มีจริงอยู่ แต่ผู้ซึ่งมีความคิดที่จะ
จัดการขบถกันแกไขก็มีเหมือนกัน แต่การที่จะคิดจะทำแลทำขึ้นยังเอาที่ไม่ได้เร็ว ๆ
เพราะคนเมืองเราไม่ได้รับเอกราชกันพอ ถึงว่าจะมีสติปัญญาสักเพียงใด เมื่อรับ
ชนเข้าก็ฝรั่งแล้ว ก็มันแต่ต้องเสียรคเสียเปรียบรำไป เพราะขาดความรู้เห็นที่
ทั้ง เหมือนเรื่องการทหาร ก็เห็นกันโดยมากว่าเป็นประโยชน์จริงแก่บ้านเมือง
แต่จะคิดให้คิดขึ้นทันใจก็ไม่ได้ ด้วยมันขาดเสียแต่ตัวผู้บัญชาการไปแล้ว ทนหม่อม
ท่านรั้งสั่งบ่นอยู่เสมอว่าการทหารมีแต่องค์วีรคนเดียวไม่พอ ต่อเมื่อได้ลูกชั้นหลัง
กลับมาแล้วจึงจะเป็นที่หวังไว้ว่าการทหารจะยังชั่วขึ้น แต่ถึงดังนั้นที่จะมุ่งหมายว่าถ้า
ตัวใดมาจับมาทำอะไรทำให้ได้ง่าย ๆ ก็ไม่ควรคิด เพราะคนตั้งร้อยทั้งพันจะไปหยิบ
ฉวยเอามาทำให้มันดีพร้อม ๆ กันโดยเร็ว ๆ นั้นเป็นไม่ได้เป็นอันขาด เพราะฉะนั้น
ขออย่าให้เห็นไปว่าคนในเมืองไทยเอาแต่เล่นเอาแต่นอน ไม่คิดอ่านทำงานอันใด
เหมือนกันไปหมด แลอย่าบ่นอย่าพูดอีกก็ไป คนที่เขารู้คิดรู้ทำเขาจะหัวเราะเยาะ
ฤาเขาจะเห็นเป็นลูกเขา

การที่แม่ทัพเดือนมาทั้งนี้ บางทีจะเป็นคำแรง ๆ ไปบ้าง
แต่ด้วยความหวังดีต่อลูก ซึ่งเห็นว่ายังไม่ถึงเวลาที่จะพูดเช่นนั้น จึงยังไม่อยาก

จะให้พูดแก่ใคร ๆ ซึ่งบางทีเขาจะนึกคิดเทียบไต่ถึงว่ามาแล้ว ขออย่าให้คิดเห็นว่า
แม่โกรธ แม่ห้ามไม่ให้คำนึงถึงการบ้านเมือง แม่ชอบให้คิดมาก ๆ แต่ไม่อยาก
ให้กล่าวคำซึ่งเหมือนกับจะประมาทผู้อื่นว่าไม่ดีเหมือนข้าเจ้า อันจะเป็นช่องให้มีผู้
ติเตียนได้ จึงได้เตือนมาพอให้รู้สึกข้างเท่านั้น

สุขุมาลมารศรี

ที่ประทับแรมขางนกแขวก

แขวงเมืองราชบุรี

วันที่ ๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๘

ถึงลูก

ด้วยทนม่อมได้เสด็จมาประทับแรมที่ขางนกแขวก แล้วมา
แรมที่นั่น พวunganจะไปอยู่แขวงเมืองราชบุรี ที่ขางนก ทนม่อมอาว้จัดการให้ผู้
รักษาเมืองทำสวนแลปลูกเรือนอะไร ๆ หนุง ๆ หนิง ๆ เล่นต่าง ๆ ปลูกพืชสวนไม้ดอกไม้
การประภาศราชบุรีคราวนี้กำหนดว่า ๑๒ วันจะกลับ

เมื่อเดือนก่อนขณะที่หลวงรำไพฯ จะออกไปตรวจแลเล้า
เรียนการอินนิเยนโดยเจ้ากรมรถไฟฯ อนุญาตให้ออกไป เขาได้มายกขอกขอให้แม่ช่วย
นำให้ลูกรู้จัก แต่พ่เ็นแม่ไปหลังกำหนดวันที่เขาจะไปเสีย จึงไม่ได้เขียนหนังสือส่ง
ไปแก่ตัวเขา แต่จะบอกแนะนำเวลานี้ลูกก็คงจะทราบจากพระยาสุริยาแลแม่จ้แล้ว ที่
บอกมาถึงนี้เพื่อจะให้ลูกทราบว่าเขาได้ “รู้จักกระผม” อยู่เท่านั้น

แม่ได้รับหนังสือของลูกเล่าเรื่องที่จะทำบ้านและจะมีเมีย
เมื่ออ่านแล้วหัวร่อจนคนที่นั่งพักอยู่ต้องหัวร่อด้วย ทั้งไม่รู้เรื่องว่าอะไร แม่ขัน
สมเด็จฯ ขยายหัวว่าแกล้งวางตัวเป็นพ่อสื่อ ผู้หญิงคนที่สมเด็จฯ ขยายแนะให้นั้น ถ้าหาก

ต้องมาเป็นลูกสโกลัมแม่ เห็นจะวิ่งเวียนเต็มที เพราะแกบ่าเถื่อนเหลือทน เรื่องพรรณ
อย่างนั้นแม่ชอบพกละเล่นที่สุด เกือบจะบอกได้ว่าระนิกจะพคอไรไม่สนุกเหมือนคิกจะมี
บ้านเรือนมีลูกสโกลัมหลาน แต่เรื่องหาเมียให้ลูกนั้น แม่แม่ๆ มาถึง ๓ ปี ๔ ปี
เข้านี้แล้ว ยังไม่เหมาะใจเลย จนต้องร้องอยู่เสมอว่าลูกสโกลัมของแม่มันยังไม่เกิด
(ที่กล่าววาทานนี้ ไม่ใช่จะหาให้เป็นอย่างตกลงแน่นอนก่อนที่ลูกจะไ้เลือกแล้วนั้นก็หา
ไม่ เป็นแต่จะเลือกหมายไว้สำหรับจะแนะนำให้เท่านั้น) เพราะใจแม่ที่ระนิกเลือก
เคียนวันไม่แต่เลือกตัวผู้หญิงให้คัสสารพักเหมือนดังเช่นที่ลูกกล่าวแล้ว มันเลือกเลย
ไปถึงตัวพ่อตาแม่ยายด้วย จึงต้องหาปากนิก เพราะมันไปชักกันเสียทั้งนี้ คือ ถ้า
ตัวผู้หญิงพอจะเห็นว่าคิกไปลูกที่พ่อตาไม่คิก ถ้าท่านพวกที่อยากจะต้องการให้เป็นพ่อ
ตาคิกไม่มีลูกสาวที่ถูกใจ มันชักกันอยู่เสียทั้งนี้ว่าไป

เรื่องที่ขานซึ่งแม่บอกแต่ก่อนว่าเข้าใจว่าจะอยู่คั้งนั้นผิด
ไป ไ้ไปพิจารณาแลไ้ถามไ้ความว่าอยู่คอกแหลมที่เคียว แต่อยู่ข้างระดุมสัก
หน่อยที่ตรงหัวแง่ แม่ไ้ไปคแล้วทั้งทางนาทางบก เชื่อว่าจะถูกใจลูกเป็นแน่
แม่คิกถึงเต็มทีอยากไ้กลับมำทำบ้านไ้แล้วเร็ว ๆ เวลาไปสวนกุลิตะไ้ไ้แะเข้า
ไปเชย

สุขุมารมรรศรี

๓๒

วันที่ ๑ ธันวาคม ร.ศ. ๑๑๘

ถึงลูก

ด้วยหนังสือแม่เขียนไปเมื่อไปราชบุรีไ้ไ้คักไ้ไ้จ้งจำไ้
ไ้ไ้ไ้ไ้คักคักถามเรื่องส่งรดแล้วฤยัง เผื่อว่าจะยังไ้ไ้คักขบขบมาในฉบับ
นี้ว่า ถ้าส่งทกรมหมื่นสมมทจะเป็นการสทวคคิกว่าที่อื่น แลแม่คอกขบขบอยู่ว่าจะต้อง
การเงินคัารดสักเท่าไ้ เมื่อไ้ไ้ทราบจะไ้ไ้ขบขบโดยทันที

คาเฮนรี* แก่วนพิลิสสุดแต่ไ้ไ้จะเข้ามาก็เป็นค้อง “ฉัน
จะไปม้ง” ทุกคั ครั้นเราเตรียมมะจัตริย์เจ้าวัลคิมาร์ แก่กั “กันเฮออัน” ขึ้นมาย้าง

จะขอเข้ามาพว้อมกันกับเจ้าวลิตมาร' เราตอบไม่ยอมพว้อมกันเพราะไม่มีที่จะให้อยู่ ขอให้เหลื่อมกันเสียสัก ๓ วันเป็นอย่างน้อย ก็เห็นอันตกลง ว่าจะมาอยู่รวม ๗ วัน ภายหลังรู้เข้าว่าทางโน้นเขาจะมาอยู่ ๑๒ วัน แก่ก็เอามั่งอีก ว่าจะอยู่ให้พว้อมวลิตมารที่ปากน้ำ เราก็ยอมตกลง แก่โปรแกรมนั้นเสร็จแล้ววานขึ้นทูตมาขอแก่โปรแกรมนีกว่า วันคริสต์มาสเจ้าจะขอลงไปอยู่เรือ ต้องแก่กันใหม่อีก แม่ให้สงสัยว่าแก่จะทรงพระพิ์ เหมือนกับพี่ชายแก่นั่นเอง จึงได้ขลุมนัดกัน ทนหม่อมท่านออกจะพิน ๆ แลรับสั่งยกให้เป็นของแม่เสมอ เพราะค่าที่ลูกอยู่ในเยอรมัน

แม่ไปสวนกุหลาบแทบจะทุกวันแลผ่านบ้านเสมอ คิดถึงเต็มทีเมื่อไรจะไ้กลับมาก จะไ้ทำบ้าน ถึงรู้ว่าอีก ๓ ปีก็ยังไม่กว่า เมื่อไรจะ ๓ ปีต่อไปอีก

สุขุมาลมารศรี

๓๒

วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๘

ถึงลูก

ด้วยเมื่อกลางเดือนก่อนเยอรมันเอมเปรอไ้มีโทรเลขมาถวายในเรื่องที่ลูกเรียนสำเร็จในโรงเรียนคาเทดณั้ แม้มีความยินดีเป็นอย่างยิ่งเลยคิดสมบัคิขำถึงเวลากลับมาท้อไปอีก เป็นอเนกบริยายโดยเห็นใกล้ข้างกลับอยู่แล้ว กำลังปลื้มเปรมเกษมสันต์ในความคิดสมบัคิขำอันนั้น

พอไ้รับหนังสือแม่จ้ว่าด้วยการเล่าเรียนของลูกฉบับ ๑ ไ้ส่งหนังสือนี้มาให้ดูด้วยตามความคิดที่เขาแนะนำมานั้นแม่เห็นชอบเห็นควรทุกอย่าง เว้นไว้แต่เรื่องที่จะกลับมาเยี่ยมบ้าน ๖ เดือนแล้ว จึงกลับไปเรียนใหม่นั้น แม่นึกเกรงอยู่ว่าถ้ากลับมาเมื่อสำเร็จชั้นออฟฟิเชอร์แล้วเกรงจะไม่ไ้กลับไปเรียนอีก แต่เมื่อทนหม่อมเล็กกลับมา ยังไม่ทันรู้อะไรก็มากน้อยเสียอีก ยังมีผู้กล่าวกันหลายคนว่าไม่เห็นจำเป็นต้องกลับไปอีก หากแต่ทนหม่อมท่านทรงทราบอยู่ว่ายังไม่พอจริง ๆ จึงไ้กลับไปอีก นี้รู้จนไ้เป็นนายทหารแล้ว ยางที่ทนหม่อมท่านก็จะทรงเห็นพอ เพราะแปลนทีก็จะ

เรียนแต่เดิมท่านก็ทรงเห็นชอบแล้ว แลท่านกำลังอยากได้ลูก ๆ ของท่านมาช่วย
องค์จิรอยู่ด้วย ก็ระเกะระกะทั่วไว้จักราชาการกับองค์จิร ฤๅเสียขายเงินเสียขายทอง
อะไร ๆ ทิ้งไปอีก แม้ยังเห็นความลำบากอัน ๆ อีกหลายประการ ไต่อธิบายไปกับแม่จิ
รังสำเนาที่สอคมมาให้ด้วยแล้ว แต่การที่จะเรียนในชั้นอาแคเคมีออฟวอร์น เห็นเป็น
การจำเป็นที่จะต้องเรียนอย่างยิ่ง คือ เมื่อจะคิดถึงประโยชน์สำหรับบ้านเมือง ใน
เมืองเรากียังไม่มีผู้ใดที่ไต่เรียนรู้อะไรขึ้นแต่สักคนหนึ่ง คิดดูในหมู่เจ้านายที่อายุ
รุ่นราวคราวกันก็มีแต่ทูนหม่อมเล็กองค์เดียวที่จะไต่เรียนถึง นอกจากนั้นก็ยังไม่
เห็นว่าองค์ไต่จะไต่เรียน ก็ถ้าหากว่าเมืองเราจะต้องจัดขึ้นให้คึกคักประเทศทั้งปวง ก็
จะไต่ช่วยกันเป็น ๒ แรงขึ้น เว้นไว้แต่จะต้องเปลืองพระราชทรัพย์เข้าไปอีกหน่อย
หนึ่งเท่านั้น แต่ก็ไม่ควรจะเสียขาย ส่วนเสียให้ฝรั่งต่าง ๆ โดยที่ไม่ไต่ทำประโยชน์
อะไรให้กันขึ้นเป็นไร จึงเสียไต่เป็นหนักหนา เมื่อจะคิดถึงประโยชน์ส่วนตัว ว่าข้าง
บรรดาศักดิ์เราก็นับว่าเป็นเจ้าฟ้าคนหนึ่ง อย่างพระองค์จิรก็ดูไม่น่าจะเป็นรอง ก็
ถ้าหากว่ามีความรู้ยิ่งกว่า ฤๅเพียงเสมอกัน ก็ย่อมจะไต่ไปไต่มาได้ ด้วยเธอเป็นผู้
ใหญ่แลทั้งไต่ทำการมาก่อน ถ้าจะว่าข้างประโยชน์ที่จะไต่รับ กล่าวคือ ลาภยศ
ชื่อเสียง ถ้าไต่มีความรู้เป็นทุนไต่มาก ก็สามารรถที่จะทำการให้ขึ้นประโยชน์แก่
บ้านเมืองไต่มาก ลาภแลยศก็ไต่ตามมามากเป็นธรรมดา ถ้าจะว่าอีกอย่างหนึ่ง
ซึ่งถ้าหากจะคิดเห็นไปว่า หมายจะแข่งขันฤๅจะชิงลาภทูนหม่อมเล็กก็ไต่ แต่เป็นความ
จริงแม้ไต่ไต่ก็ชิงชิงริศยาอันใด มุ่งแต่ประโยชน์ที่จะไต่แก่บ้านเมืองแลกับตัวลูก
เท่านั้น คือ ว่าลูกก็มีอายุรุ่นราวคราวกัน บรรดาศักดิ์ก็ไต่เป็นทูนหม่อมฟ้าเหมือนกัน
ส่วนประเทศที่ไต่อยู่เล่าเรียน ก็เป็นประเทศอันโลกทั้งหลายสรรเสริญว่าวิชาทหาร
คึกคักเหมือนกัน แต่คนหนึ่งจะไต่รู้ถึงขั้นที่สุด คนหนึ่งจะไต่ไม่รู้เพราะค่าที่ไต่
เสียค่าเรียนเอง โดยเยอรมันเฮอร์เปอไม่ได้เสียให้เช่นเฮอร์เปอรัสเซย์ ดังนั้น
คณาเสียใจอยู่ แลการที่เข้าเรียนนั้น ก็หมายไต่ไต่แน่ว่าคงจะไต่แล้วมาก่อน เพราะไต่ได้
มาพ้นคาเกณฑ์ในชั้นแล้ว เมื่อคิดเห็นประโยชน์ทั้งกล่าวมานี้แล้ว ก็เกิดความคิดว่า
จะไต่ให้ลูกเรียนต่อไต่ไปอีก แต่เมื่อคิดถึงว่าจะไต่ต้องอยู่นอกข้าไต่กว่า ๓ ปี ตามที่ไต่ไต่เดิม

ก็ให้ท้อใจเป็นที่สุด ท้องปล่อยใจให้อยู่ในอำนาจน้ำตาเสียอีกพักหนึ่ง แล้วค่อยคิดถึงประโยชน์อันดีที่จะได้แก่ลูกมาหัก จึงเป็นอันตัดสินใจว่าอยู่เรียนต่อไปอีกดีกว่าไม่เรียน แลการที่จะกลับเข้ามาเสียคราวหนึ่งราว ๖ เดือนก็จำได้ว่าขึ้น เห็นก็อีกอย่างเดียว แต่ว่าจะได้มาเห็นทางว่าเมืองเราต้องการอย่างไร แลนิสัยของคนในเมืองเราต้องการทราบสักหัตถ์อย่างไร เมื่อกลับออกไปก็จะได้เรียนมาให้ดูกับความต้องการนั้น ๆ แต่เมื่อคิดถึงการมันเกินอยู่เสมอตามกาลที่โลกมันหมุนเวียนไป เมื่อร่างไปเสียตั้ง ๓ ปีขึ้นไป บางทีก็จะมาใช้ไม่ได้บ้าง แต่ถ้าลูกจะมีความเห็นอย่างไร แลเต็มใจที่จะเรียนต่อไปอีกแล้ว ขอให้ไปปรึกษากับพระยาสุริยาแลกับตันปาลเถกว่าควรจะเป็นทางใด ซึ่งจะเรียนสำเร็จไ้อย่างรวดเร็วที่สุดที่จะเรียนได้ เมื่อตกลงกันอย่างไรจึงค่อยทูลขออนุญาตเข้ามาในเวลาที่จะสำเร็จชั้นที่เรียนอยู่เดี๋ยวนี้ แต่ขอให้แม่ทราบก่อนที่จะกราบทูลมา แม้คิดถึงเหลือทน ตั้งแต่ได้รัยหนังสือแม่ไว้ในเรื่องนี้แน่ใจว่าลูกคงจะต้องอยู่เรียนต่อไปอีกก็ไม่สยบใจเลย การที่จะให้กลับเข้ามาเสียก่อนคราวหนึ่ง ๆ จะไม่กลับเลยอยู่ต่อไป ก็ลงรวนเรในใจ ประเดี๋ยวเห็นข้างกลับดี ประเดี๋ยวเห็นข้างไม่กลับดี ขอให้ลูกคิดดูในชั้นนี้ให้มากๆ แต่อย่างไรก็ดีถ้าเห็นว่าทางใดจะเป็นการสะดวกมีประโยชน์แก่การเล่าเรียน แม่ก็จะยอมได้ทั้งนั้น

สุขุมาลมารศรี

ป.ล. คุณยายสมโภช (คุณปาน)* รอยเสียด่วนวันที่ ๑
เดือนนี้แล้ว แม่ต้องเป็นผู้จัดการศพเพื่อผลของคุณที่ได้เป็นครู แลทั้งท่านได้ฝาก
ฝังอยู่เสมอ ๆ แทนมานานมาแล้วด้วย.

๑. คุณปาน บุนนาค ธิดาสมเด็จพระเจ้าบรมมหาประยูรวงษ์ เวลามีการสมโภช มักเป็นผู้ทำพิธี
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงศรีรัตนโกสินทรจึงทรงเรียกคุณยายสมโภช

ทรงเครื่องปกติทหารมหาดเล็ก
นายเมื่อพระชันษา ๔๑ ปี ใน พ.ศ. ๒๔๖๕

สวนกุหลาบ

วันที่ ๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๕

ถึงลูก

ด้วยเครื่องเงิน ๆ ทอง ๆ ที่จะต้องการไปแต่งเรือนเช่น
เมียบพระยามหิบาลนั้น ของที่เรือนที่เป็นเครื่องทองเครื่องถมที่ค่อนข้างออกดี ๆ ก็ถวาย
ทุนกระหม่อมไปเสียเมื่อเสกขีโยโทรปหมกแล้ว แต่เครื่องเงินนั้นของที่เรือนไม่มีอะไรนอก
จากถ้วย ๆ ชาม ๆ ฝรั่งข้างทองทำเป็นภาชนะอย่างฝรั่งต่าง ๆ แต่ลายเป็นลาย
ไทยแลทำเป็นฝีมือช่างพม่ามีขายหลายอย่าง แต่แม่เห็นไม่ควรจะใช้เครื่องเงินที่เป็น
ชิ้นเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่นนั้น ด้วยเป็นเรือนเจ้าเรือนนาย ได้ซื้อส่งมาให้คราวนี้
๒ สิ่ง คือ ชองขจรแลกระดางรูป แต่เจ้าของเขาเรียกเป็นชามน้ำล้างมือ เห็น
รูปงามน่าเอ็นดาก็จึงได้ซื้อมาสำหรับลูกให้ทำครุ ส่วนที่สำหรับลูกจะใช้เองได้สั่งให้
เขาทำหีบขจร ทำด้วยเงินตราทองเหรียญทองบาทแลพดด้วง แลทำกาแพทำเป็น
อย่างฝมอพม่าเช่นชองขจรนั้นแหละ แต่จะบอกไม่ได้ว่าจะแล้วเมื่อไรเพราะมันทำ
ช้าเต็มที ในคราวนี้ ได้สั่งหีบทองรองถาด ๑ หีบ โอทอง ๑ ใบ ไซ้ขจรขจรเห็นจะ
ได้ พานทองเล็ก ๑ พาน นึกว่าไซ้เข็นที่เขยิบหีบจะได้กระมัง พวกชิ้นใหญ่ ๆ เช่น
ที่ชากาน้ำร้อน โต๊ะพานเป็นต้น จะต้องการหรือไม่ ถ้าต้องการอะไรจึงจะส่งมาให้ทีหลัง
จะส่งมาก็เดี๋ยวถ้าเมื่อไม่ต้องการก็จะลำบากที่จะต้องส่งกลับ

อนึ่งแม่ไม่เห็นลูกมีตราประจำครุไว้ ได้เฝ้ามารอไป
จ้างเขาแกะทำแหวนไว้นานแล้ว แต่เห็นมันไม่ดีก็เลยรว ๆ เสียไม่ส่งมาให้ ขัน
ได้สั่งมาด้วย แต่ได้สั่งแหวนเพชรข้างมาด้วยอีกวงหนึ่ง สำหรับให้ลูกแกะเอาใหม่
ขอให้สั่งเพชรนั้นไปให้พระยาสุริยาจักรการทำให้ แต่หน้าเพชรยังเล็กอยู่มากฝนลงไป
ให้กว้างออกอีกตัวหนึ่งก็จะได้งาม แต่ค่าจ้างจะแพงสักหน่อยแม่เสียให้ก็ไ้ กับได้
สั่งหว่ายสาแหรกลูกนิมิตรผกพิทิสมาวัดเบญจมบพิตรมาให้สำหรับห้อยสายนาฬิกา
อันหนึ่ง หว่ายนี้สงเคราะห์เข้าในเครื่องรางลือกันว่ากันไว้เจ็บอะไรต่าง ๆ ได้

ไต่ส่งของมาให้พระยานที่ตามที่ลัดส่งมาก็ออกย่น้ำปลา ปลาเค็ม น้ำพริกลาว ลันจ้แห้ง ใบชาฯ ส่วนของลัดด้วยหีบหนึ่ง ของทั้งหลายที่ส่ง มาคราวนี้ไต่ให้พระปฏิบัติส่งมาที่ฐานทศเขธรมนันท์สน

อนึ่ง ไต่รับหนังสือลุดบอกตกลงเรื่องจะเข้าเรียนในวิทยาาลัยพิไชยสงคราม ไต่ความกระวนกระวายเป็นอันมาก แลในเคื่อนั้นกรมราชบริร องค์ประวิตร องค์จิร ก็พากันรุมขึ้นวังใหม่งานคึก ๆ กัน ยังมีหน้าซ้ำไต่ข้าวงศ์ อาภากรกลัยถึงกรุงเทพ ฯ ในเคื่อนั้น ก็ยิ่งหมกมุ่นในใจด้วยความคิดถึงลูกเหมือนใจ ระชาท จนถึงอยากจะถอนคำที่ไต่คัดค้านแม่ไต่ไปในเรื่องที่จะให้กลัยมาเสียที่หนึ่งนั้น กลัยคิดเห็นว่าถ้าได้หนังสือตอนทีเรียนอยู่เคื่อนี้ไต่แล้ว คือที่กำหนดว่าจะต้องอยู่ใน โรงเรียนหรือกองทหารนั้น ๖ เดือน ไต่มีเวลาชอลีเทสก์ ๔ หรือ ๕ เดือนจะเป็นอันเหมาะ คึกในการที่จะกลัย คือเกินทางไปมาเสีย ๒ เดือนอยู่กรุงเทพ ฯ ๒ เดือนเสดหรือ ๓ เดือน ถ้าไต่อย่างนี้จะไม่เป็นการคึกชอโรกัยการที่จะกลัยออกไปอีก เพราะยังไม่สำเร็จถึง ชันออฟฟิเชอร์ตามแปลนทีกะไว้นั้น เวนไว้นั้นจะต้องลำบากในการที่จะต้องจาก เป็น ๒ หนไปเท่านั้น เวลานั้น แม่รู้ลิกไม่สยายใจคล้าย ๆ กันกับเมื่อเวลารู้ กำหนดวัน ลุดจะออกไป อีกประการหนึ่งนิกสงสารคุณยายคึกใน ๒ ปีนี้ ความชราพยาธิอยู่ข้าง จะเบียดเบียนร่างกายก็ชยผอมมาก ถ้าพุดถึงลูกเป็นร้องไห้เสมอ บ่นว่ากลัยชีวิตระจะไม่พอถึงเวลาลุดกลัย แต่ปากท่านก็แซงอยู่เสมอว่าไหน ๆ ไต่ออกไปแล้วก็เรียน มาให้พอ .แต่นั่นนั้นเธอว่าเธอคึกเห็นตามประสาโง ๆ ว่าถ้าลุดอยากกลัยก็ให้กลัย มาตามใจก็แล้วกัน แต่อย่างไรคึกทีทุก ๆ คนในครัวเราก็กเห็นคึกที่จะเข้าเรียนในอาแค เคมีออฟวอร์ดด้วยกันทั้งสน ต่างกันก็แต่เรื่องที่จะกลัยมาเสียที่หนึ่งหรือเลยอยู่เรียนจน ทยแล้วจึงกลัยเท่านั้น แต่ใจแม่เองในเวลานคึกควนเวียนชุลมุนเต็มที ทั้งนคึก เป็นอันแล้วแต่ลุดจะคึกสน เมื่ออยากกลัยมาเยี่ยมกันเสียคราวหนึ่งก็กลัยหรือเมื่อจะ เห็นคึกข้างเรียนทยแล้วจึงกลัยก็อยู่ต่อไป แต่การที่จะนิกให้แม่แลพ้อออกไปนั้นเป็นไม มีทางที่จะสำเร็จไต่เลย เพียงคุณแปลนก็หน้าสงไสยอยู่ บางทีก็ระกิดด้วยเป็น

หม่อมราชวงศ์ ถ้าจะเอาไปจริง ๆ ต้องขออนุญาตคุณโณญะไว้อีกทีก็กระมัง แต่ตัวคุณแปลกนั้นให้แกไปเมื่อไรแกก็ไปเมื่อนั้น เพราะแกว่าเสมอว่าลำบากลำบากอย่างไรแกไม่กลัวหมก ขอแต่ให้ไค้อยู่ใกล้ ๆ ลูกแล้วก็เย็นสบายใจ

รตโยสึเกอลไกรัยแล้ว ไม่ก็สักหน่อย ถึงว่าราคะจะถูกกว่าชื้อในนี้ก็ไม่น่าคิใจเลย เพราะมันเหมือนกันกับรตโยสึ

สุขุมาลมารศรี

เรือพระที่นั่งมหาจักรี

ทอดที่เมืองสงขลา

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๑๑๕

ถึงลูก

ทวยเมื่อก่อนจะมาทเลวัน ๑ แม่ได้รับรูปที่ส่งมา ความปลื้มใจว่าเป็นหนุ่มถึงนาคาไหล พอรุ่งขึ้นอีก ๒ วัน น้ำก็เอารูปเข้ากรอส่งตามมาให้ แม่เอาตั้งไว้ข้างหมอนนอนมองเสมอ แลนก็เหมือนหนึ่งนอนอยู่ด้วยกัน แม่นอนกลางพียงหนึ่งนอนข้างหนึ่ง อันที่จริงถึงเวลากลับมาแล้วก็ทไหนดไค่นอนกับแม่ ถึงว่าแม่จะออกไปนอนที่บ้าน พ่อก็คงนอนกับเมียเท่านั้นเอง รูปคราวนี้ใครเห็นก็ชอยใจทั้งนั้น พ่อรไทย* ส่งให้ชอรูป ๑ ท่านชอยอย่างครึ่งตัวเหมือนทให้แม่แลชอยากไคเป็นรูปใหญ่อย่างนั้น นั่นก็มืองค์นารองค์ประภัสสา แต่ น้ำคงจะชอกมาแล้ว

อนึ่งคำที่กราบทูลสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ที่ในเจ้าใช้ช้อย่างเดียวกันกับกราบทูลทหม่อมทงสัน ยกคำเดียวแต่คำว่า “บรม” เช่นคำว่า พระบรมราชานุญาต ใช้แต่ว่าพระราชนุญาต เป็นต้น นอกจากคำบรมแล้วก็เหมือนกันทั้งนั้น เคียวนี้ ลูกก็นับว่าเป็นหนุ่มแล้ว ควรจะผูกเสียให้เป็นอย่างแบบแผนเต็มทีก็เคียว

ตั้งแต่ได้เห็นการขึ้นวงของเจ้าพทง ๓ องค์เมื่อต้นเดือน
มาแล้ว เมื่อออกเห็นคุณความดีในการเป็นทหารใหญ่เสียแล้ว คืองานที่ ๓ บ้าน
ท่านพี่ชายจิริ รู้สึกว่าเป็นรวเป็นวงเป็นงานเป็นการตั้งแต่นั้นอยู่จนบัดนี้ยังไม่ถึงประ
ช้าน พอรดโผล่เข้าไปในกำแพงบ้านก็เห็นเต็มไปด้วยทหาร ทั้งสว่างด้วยแสงโคม
ไฟฟ้าอย่างที่เราเรียกว่า “อาคแลมพ์” ทั้งไฟฟ้าประคยบนนำจั่ว หลังคาเรือนกับทั้งโคม
กระพาศแลทั้งเสียงแตรเสียงพิณพาทย์ ครึกครื้นเป็นงานการจริงๆ การรับรองเลี้ยง
กู จะเป็นอย่างไรไทยญฝรั่งก็เรียบร้อยพอใจพอตาทุกอย่าง แต่กิริยาอาการตัวเธอ
เองก่อนจะอยู่ข้างเป็นเจ้าฝรั่ง แต่น่าเอ็นดูไม่โก่งเกินไปจนดังตาคนไทย ๆ จะเห็นน่า
เกลียด การตกแต่งยกเรือแลอะไรต่าง ๆ สำเร็จไปด้วยทหารตั้งแต่นายพันตลอดจน
พลทหารวิ่งพล่านไปทั้งบ้าน การที่คิดทิวเสศกว่า ๒ วงที่ทำมาแล้วนั้นก็เพราะเหตุ
ที่เธอบริบูรณ์พร้อมด้วยกำลังพลแลญาติมิตรสหาย คือการที่เป็นส่วนข้างหน้ามี
พ่อตากับกรมหลวงดำรง^๑ เป็นลูก การที่เป็นส่วนข้างใน มีเจ้านายผู้หญิงพวก
ลูกคุณเที่ยง^๒ เป็นหลัก แลตัวเธอเองก็ได้พบเห็นการในหอในชมวัดต่าง ๆ มา
มาก แลยังได้ทหารทั้งกรมเป็นแรงช่วยการโยธาต่าง ๆ ตลอดจนถึงเป็นคนใช้
ในบ้าน เพราะเหตุนี้จึงได้เห็นคุณของการเป็นทหารทวิชนอีกมาก แลตั้งแต่งาน
ทั้ง ๓ วงนั้นแล้ว แม้ก่อกองจิตสมัยที่ยาใหญ่ คือคิดถึงเวลาที่จะขึ้นวงใหม่
บ้าง แต่ไม่ใช่คิดเหลว ๆ ไหล ๆ ไปที่เดียว คิดเตรียมการจริง ๆ มากกว่า คือ
คิดจะสร้างของใช้ มีหน้าชากาแพเป็นต้น คิดว่าจะหาไว้ให้พร้อมไม่ให้ต้องยืม
ของใครใช้เลย เพราะการที่ขอยืมของเขาใช้นั้น ไม่แต่ความลำบากที่ต้องรักษาของ ๆ
เขา เป็นการเสียพระเกียรติยศเต็มทีเดียว แต่การที่จะทำของเหล่านี้ คงจะต้องใช้ทุน
ไม่ต่ำกว่า ๒๐๐๐ ชั่ง ถ้ากระไรก็ต้องขอชดเชยเงินผลประโยชน์ของลูกซึ่งได้จากค่า
เช่าที่ต่าง ๆ มาช่วยในทุนของแม่ด้วย

๑. สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

๒. เจ้าจอมมารดาเที่ยงในรัชกาลที่ ๔ แลเจ้าจอมมารดาชุ่มในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดาสมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงฯ กับเจ้าจอมมารดาทัตติมาในรัชกาลที่ ๕ เจ้าจอมมารดากรมหลวงนครไชยศรี
เป็นพี่น้องร่วมบิดาเดียวกัน

ท่นหม่อมเสด็จทะเลคราวนี้ เพื่อตรวจราชการตามหัว
เมืองแหลมมลายูตามเคยด้วย ประพาศเพื่อพระราชสำราญด้วย กำหนดวันที่ ๓ เดือน
นำจะเสด็จกลับ แม่แลพี่ไต่มาตามเสด็จด้วย มีความสุขสบายดี มีความรุดถึง
ลูกเป็นอันมาก

สุขุมาล

วันที่ ๑๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๕

ถึงลูก

ด้วยตั้งแต่ได้ทราบข่าวท่นหม่อมโตประชวรแลข่าวนาย
ชายลูกพระยามนตรีดาบ ก็ไม่มีความสบายใจเลย ความวิตกห่วงใยในโลกซึ่งค่อย
เขายางไปโดยลำดับแห่งความเจริญวัยของลูก ก็กลับวิตกห่วงใยหนักไปอีกทั้งเก่า
แลความคึกซึ่งเห็นคึกในการที่จะอยู่เรียนพิไชยสงครามต่อไปนั้น มันกลับตรงกันข้าม
ไปเสียหมด ถ้าหากไม่มีสติเห็นยวรงค์จะถึงขอให้เรียกลูกกลับมาเป็นแน่ในเวลา
นั้น ต่อมาจนถึงบัดนี้ ทั้งได้ทราบข่าวหายประชวรเป็นปรกติดีแล้ว ก็ยังไม่ใคร่
ความวิตก เพราะฉะนั้นขอให้ลูกอย่าหวั่นวิตก อย่าทำการหนักเกินกำลัง มี
มาเป็นคน อย่าทนนาวให้มากนัก ถ้าไม่สบายอะไรนิตหนึ่งก็ให้รีบขอมคหมา
ขอหยกยาเขากินเสียอย่าทิ้งไว้จนไม่สบายมาก การเจ็บไข้กับฝรั่งไม่เหมือนกับเจ็บ
อยู่กับไทยๆ ขอให้รักษากิจวั่ง

อนึ่ง แม่ได้ทราบว่าลูกได้วางแผน การเล่าเรียนไว้ทั้ง
นี้ คือในบั้นจะไล่หนึ่งสี่ชั้นออฟฟิเชอร์สำเร็จเป็นนายร้อย แล้วจะเข้ารับราชการอีก
๒ ปี ต่อไปจะเข้าเรียนในแอกาเดมีออฟวอร์อีก ๓ ปี รวมเป็น ๕ ปี จึงจะกลับ ถ้าเป็น
ความจริงดังนี้ แม่ขอหลักคาศักดิ์กันว่า ในตอนที่เข้ารับราชการนั้น เห็น
ว่าไม่จำเป็นจะต้องถึง ๒ ปี เพียงแต่ปีเดียว ถ้าหากหมั่นครีตราได้ส่วนอยู่มากๆ แล้ว
ก็คงจะพอทราบการได้ดึกะมัง ถ้าคึกตอนนั้นลงเสียปี ๑ ใด ก็จะเป็นการดีที่จะได้เวลา
วันเข้ามาเพียง ๔ ปี จะได้กลับมาเห็นหน้ากัน

แม่ก็คิดถึงเต็มที่ ในเวลานี้ไม่ได้คิดอย่างใด นอกจาก
คิดอยากให้ลูกกลับ แม่ที่สูกกลับมาเยี่ยมกันเสียที่หนึ่งแล้วกลับไปเรียนอีกก็จะเอาแล้ว
เศษบุญคุณพระรัตนไตรแด่เศษอำนาจพระบารมีพระเจ้าอยู่หัวของเราทั้ง ๕ พระองค์
จงช่วยอภิบาลรักษาลูกของแม่ให้อยู่เย็นเป็นสุข อย่างรู้เจ็บไข้อย่างหนึ่งอย่างใดเลย

สุขุมาลมารศรี

๓๓

วันที่ ๑๓ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๕

ถึงลูก

ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ ๑๕ มิถุนายน ทราบความแล้ว
หนังสือฉบับนี้ทั้งรักทั้งสงสารทั้งจิตใจเป็นที่สุด เขาเป็นตกลงกลับพร้อมกับทุนหม่อม
โตเป็นค้ำที่เดียว

แต่การทำหนังสือกราบทูลขออนุญาตกลับนั้นเป็น ข้อ
สำคัญที่จะต้องใช้อย่างคำให้ไพเราะ อ่อนหวานให้ท่านรู้สึกสงสาร ถึงต้องยอมให้กลับ
อีกอย่างหนึ่งการที่จะขอเข้าเรียนในวิทยาลัย การสงคราม (คือกลับออกไปเรียน) นั้น
ก็จะต้องให้เห็นจริงว่าเป็นความจำเป็นที่จะต้องเรียนและอยากเรียนด้วยความรักที่ต่อราช
การ อย่าให้เห็นเป็นขอขวาก็ขอขวาก็ขออนุญาต ฤ็เพื่อจะหมายแข่งเคียงกวดขันกับผู้
หนึ่งผู้ใดเลยเป็นอันขาด ยังการสำคัญอีกอย่างหนึ่งด้วยเรื่องคาปาเก ถ้าหากแก่
จะถามมา จะต้องคิดเป็นอย่างที่สุกที่จะกันเสียอย่าให้แกมาได้ เพราะถ้าแกมา
ด้วยแล้วถึงว่าเราจะมีค้ำกักกันได้อย่างไร ก็คงไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัยอยู่อย่าง
นั้นเป็นแน่ และเป็นความลำบากแก่แม่ที่จะต้องจ้ดตัว จะไปทำอะไรๆ ยี่ๆ กับ
ลูกไม่ได้ ฤ็อย่างที่จะถูกเกณฑ์ให้รู้จักแก่ข้าเข้าไปด้วย ขอให้ปรึกษาหารือกับพระยา
สุริยาให้ช่วยคิดเสียให้ตลอดอย่าให้เป็นที่ยึดขัดอย่างหนึ่งอย่างใดได้ แลถ้าหาก
ว่าราชการข้างฝรั่งเศสเป็นที่เรียบร้อยอยู่เหมือนในเวลานี้ ควรจะพักเอาตากับยายทั้ง
คุณนี้ให้เข้ามาด้วย เพราะเวลากลับไปแจะไ้ไปเป็นเพื่อน แลเผื่อว่าใครๆ เขา

จะไม่ยอมให้กลับไปอีกแถมจะได้ช่วยอธิบายถึงการจำเริญที่จะต้องเวียนต่อไปอีกนั้นด้วย
หวังใจว่าแกคงเต็มใจมาเพราะแต่แกจากบ้านออกไปถึง ๑๐ ปี^๕ แลแล้ว เว้นไว้แต่แกจะ
ห่วงลูกของแกที่อยู่ในโรงเรียนเท่านั้น แต่ถึงได้แต่ตามาคณะเดียวกันก็

การนั้นแม้อยู่ไม่ได้ยกแก่ใคร รู้กันแต่ ๓ คนนี้เท่านั้น
พูดกันถึงถึงเวลาที่กลับมาแล้วสนุกเต็มที่ คือคิดว่าเขาจะเข้ามาที่เรือนแล้ว
กินข้าวด้วยกัน จารในถึงกับข้าวของกินที่ลูกเคยชอบ แล้วเห็นสมควรที่จะ
ค้นเที่ยวทั้งอะไรต่าง ๆ แลคิดพาไปสวนนกไม้ แลไปที่ลูกอยู่ ถ้าลูกเข้ามา
เฝ้าข้างใน จะคอยจับตัวไว้คุยที่ห้องทอง จะเล่าอะไรต่ออะไรให้ฟังต่าง ๆ ต่าง
คนต่างทำโปรแกรมของตัวในการที่จะหาช่องทางเวลาพบลูกแลจะทำอย่างนั้น อย่างนี้
สนุกกันใหญ่ นักจนกระทั่งเรียกยายบางเจ้าหมูแนมมาซื้อคอกหมูแนมในน้ำตาลเย็น
กอง เห็นหน้าตาเคียวลูกเงาะกลางสาธแลเกณฑ์ให้ทดลองต่าง ๆ สนุกแท้ ๆ แต่
เคียวนี้ยังไม่สู้ไวใจกลัวว่าทูนหม่อมโตระยังไม่กลับในย่นา แต่ถึงกระนั้นก็ยังนึกอยาก
ให้สนับ ๑๑๕ เสียเร็ว ๆ

เรื่องรถใบสีเกอลันนี้ไม่ต้องขาย ด้วยต้องการใช้มาก
คนดียวได้เกือบทั้งเรือน ใช้ให้ไปไหน ๆ มันคล่องใจก็ ซึ่งลูกจะขอมาฝากเองนั้น อย่า
ขอเลย ถ้าจะอยากหาของฝากขอให้หาเครื่องปอเสเลน ฤๅขนเยอร์มันต่าง ๆ มาฝาก
จะดีกว่า จะได้แต่ที่เรือนที่สวนนกไม้

แต่เพียงได้รับหนังสือแลนึกตกลงใจว่า จะให้กลับไป
แมร์รู้สึกใจแลปลื้มใจราวกับว่าจะมาถึงในเคื่อน่า แต่ก่อนไม่ได้นึกถึงว่าจะให้องค์
อื่น ๆ นอกจากลูกกลับมาเลย เคียวนี้ช่างนึกอยากจะให้ทูนกระหม่อมโตกลับเสีย
จริง ๆ เพราะค่าที่ลูกจะขอตามเสด็จมาเท่านั้น แม่มมีความรักถึงเป็นอันมาก
หวังว่าการที่ขออนุญาตกลับคงจะเป็นอันสำเร็จ แม้จะได้กอดจูบรับขวัญลูกกลับของ
แม่ในเวลาอีกไม่ช้าแล้วเป็นแน่

สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๒๒ กันยายน ๑๑๕

ถึงลูก

ด้วยแม่มีความยินดีที่จะบอกกล่าวว่า ในการได้นำแม่มา
นี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คุณยายเป็นเจ้าคุณ โดยยกเหตุว่าเป็นผู้มีบรรดา
ศักดิ์แลเป็นพระญาติวงศ์ กับทั้งเป็นเจ้าจอมทูนหม่อมมัย เป็นมารดาของแม่ ให้เรียก
กันโดยสามัญว่าเจ้าคุณท่านักเกิม (เพราะเหตุว่าอยู่ท่านักเกิมของทูนหม่อมมัย) ใน
ขานี้ขี้เขี้ยวก็เรียกเจ้าคุณจอมมารดา แม่รู้สึกยินดีมากในข้อที่ทรงยกว่าเป็นพระ
ญาติวงศ์เพราะคนใหม่ ๆ โดยมากไม่มีใครจะมีใครรู้สึกว่าการที่ลูกข้างแม่เราเป็นพระ
ญาติสนิทแก่พระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ รัชกาลอย่างไร

อนึ่งในงานฉัตรมงคลนั้น กำหนดว่าจะเล่นแลตั้งกรม
คือ กรมหมื่นสรรพสิทธิ ๑ กรมหมื่นสมมต ๑ กรมหมื่นพิทย ๑ เป็นกรมขุน
องค์จิรเป็นกรมหมื่น หม่อมเจ้าจันทร์ ในกรมหมื่นศรีสุเทพ หม่อมเจ้าอลังการ
ในกรมสมเด็จพระบวรราช ท่านแม่พรรณราย เป็นพระองค์เจ้า พระยาเทเวศร์ พระ
ยาเดโช เป็นเจ้าพระยา

แม่มีความยินดีที่จะบอกอีกอย่างหนึ่งว่า เจ้าพระยาอภัย
ราชา มีหนังสือมาถวาย สมทูนหม่อมฟ้าท่ง ๓ องค์เป็นขอเนกปริยาย ถึงกับว่าเขา
เชื่อเป็นแน่นนอนในใจเขาแลเขาอาจทูลประกันได้ว่า บรรดาช่วงชะของทูนกระหม่อม
จะดำรงอยู่ยืนนานอย่างมั่นคงเพราะเจ้าฟ้าพณองค์ ๓ องค์ กทนมหม่อมท่านทรง
คิพระไทยมาก รัชสั่งว่าทรงยินดีที่มีผู้เห็นพ้องด้วยกับท่าน ซึ่งได้ทรงสังเกตเห็นเมื่อ
คราวเสด็จยุโรป แลได้ทรงกำหนดสำคัญพระไทยว่าทั้ง ๓ องค์ เป็นพลอย ๓ เม็ด
ซึ่งสำหรับประดับมงกุฎแห่งกรุงสยาม การที่เจ้าพระยาอภัย ได้มีความเห็นกราบทูล
มานี้ ทำให้เป็นที่ทรงเชื่อมั่นว่าท่านไม่ได้เห็นคิพระองค์เคียวด้วยความรักแล้วเลย
ซาไป เมื่อได้ฟังข่าวความคิของลูกมาทั้งนี้ ความยินดีของแม่ไม่รู้จะบอก

๑. พระองค์เจ้าจันทร์สุเทพ (รัชกาลที่ ๑)

๒. พระองค์เจ้าอลังการ (รัชกาลที่ ๒)

๓. พระองค์เจ้าพรรณราย ในรัชกาลที่ ๔ พระมารดาสมเด็จพระบรมราชินีนาถ

๔. เจ้าพระยาสุรวงษ์วัฒนศักดิ์ (โต บุนนาค)

๕. เจ้าพระยาอภัยราชา (กัสตอฟ โรแลง บัคมิน) ที่ปรึกษาต่างประเทศ

นายเมือทรงได้รับเสือนิตินันตยักกิติมศักดิ์
ใน พ.ศ. ๒๔๖๗ พระชันษา ๔๓ ปี

สักเพียงไร แต่ยิ่งซ้ำให้มีความรลิดถึงอยากได้พบได้เห็นหน้ากันอีก จึงขอทราบว่า
เรื่องที่จะกลับบ้านซึ่งลกว่าจะ ทลปลูกษาทูนหม่อมโตนันได้ทลปลูกษาแล้วฤยง ทกลง
อย่างไรแน่ ส่วนการที่ในนี้แม้อยังคิดไม่เห็นทางอยู่ แต่ว่าถ้ากลับมาเมื่อใดเป็นออฟฟิ
เซอร์เสียแล้ว จะหาเหตุผลอ้างให้พอที่จะปล่อยให้กลับไปเรียนต่ออีกนั้นไม่ได้ เพราะ
ว่าทูนหม่อมท่านกำลังต้องการให้ลูกท่านกลับมาทำการเป็นอันมาก แลราชการตาม
กระทรวงทุกวันนักเงาะกระทรวงพระกระลาโหมเป็นต้อยมากกว่ากระทรวงอื่น กรม
ทหารเรือรวจะล่มอยู่เต็มทีแล้ว เคียวนกำลังทรงเข็นองค์อาภากรอยู่ การในกรม
ยุทธนาก็เกินไปไ้เพราะองค์จิรโทยมาก เพราะฉนั้นจึงเป็นต้อยการผู้มีความรู้ทาง
ทหารอยู่เป็นอันมาก ถ้าหากว่ากลับมาแล้วไม่ได้กลับไปเรียนอีกตามที่มุ่งหมายไว้
ก็จะเป็นการเสียที่มีใช้น้อยเลย ถ้าได้กลับมาก่อนไ้เป็นนายทหารแล้วเป็นเชอไ้แน่
ว่าจะไ้กลับไปเรียนอีก ขอให้ลูกคำรห์จงควร

แม้มมีความรลิดถึงอยู่เสมอตกทีวารাত্রี แต่ไม่ใคร่จะ
ไ้เขียนหนังสือมาเพราะเวลาไม่ใคร่จะมีพอ แลทั้งไม่มีเรื่องปลาคอไรที่จะเล่ามา
ด้วย บางทีลงมือเขียนแล้วเวลาหมดเสีย ต้องทิ้งค้างไปเสียก็มีบ้าง เพราะฉนั้นขอ
อย่าให้ลูกมีความน้อยใจในการที่แม่ไ้เขียนหนังสือถึงห่างเวลาไปนั้นเลย

สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๑๕ ธันวาคม ๑๑๕

ถึงลูก

ด้วยงานชันกฎูทวิคเบญจมบพิตรครั้งนี้ เป็นการใหญ่โต
มากทั้งส่วนการกุศลแลการเล่น ทูนของเรา ๓ คนแม่ลูกที่ไ้ออกไปแล้วในการกุศล
นี้ราวสัก ๒๐ } ซึ่ง แม่วัยสักยี่สิบปีในเวลาลววยของชันกฎูทวิคถึงลูกด้วยถึงน้ำตา
ไหล เพราะแลการทั้งปวงที่ททำแล้วเป็นหน้าครัทธาเลื่อมใสที่สุด ถ้าจะพรรณาให้
ลเอียดก็จะหลายน่ากระตายนัด ขอบอกแต่การกุศลเพื่อลูกไ้ช่นโมทนา คือเงินที่ไ้

ลงขานูชีไว้แต่แรกของเรา ๓ คน ๑๐๐ ซึ่ง ได้ทำกุฏิ ๓ ห้องรวมกับน้ำค้ว หียง ๑
ราว ๑๐๐๐ บาทเสด ๆ เพราะไม้แลอิฐปูนใช้ของถวาย เครื่องกุฏิพร้อมทั้ง ๓ ห้อง
๕ คนค้วกันเป็นเงิน ๑๘๐๐ บาทเสด ก็ทรงมอขการครวในวัดนั้นให้แม่เป็นผู้ประจำ
เลี้ยงพระเสมอ แต่ทอนค่าเลี้ยงผู้ที่รับอุปฐากพระเณรเณระค้วเขาออกให้บ้าง แลเงิน
ค่าเครื่องกุฏิแลโรงครวนเป็นอีกส่วนหนึ่งต่างหากไม่เกี่ยวในทุนที่ได้ลงขานูชีไว้ ๑๐๐
ซึ่งนั้น ขอลูกได้อนุโมทนาในส่วนกุศลนั้นเพื่อเป็นปัจจัยให้ได้นำสำเร็จความประสงค์ทั้งใน
ปัจจุบันแลอนาคต

ร้านขายของในงานนี้ไม่มีใครจะมีอะไรแปลกๆ เพราะวัด
น้อยวัน ทั่วมาร้านค้วกันค้ว แม่ได้ซื้อถาดเงินเป็นที่เครื่องเหล้า กับไม้ขีดไฟให้
ลูก ได้ส่งมาแต่กลักไม้ขีดไฟ ที่เหล้าเป็นของใหญ่ไม่ได้ส่งมา เพราะไม่รู้ว่าจะต้อง
การฤาไม่ แลยังไม่ได้ออกค้วด้วย ถ้าต้องการจะส่งมาให้พร้อมกับที่กาแฟซึ่งได้บอก
ว่าจะทำแต่ก่อนนั้น บัดนี้ก็ได้มาแล้วแต่ยังไม่ครบเครื่อง กับได้ฝากซองบุหรืไม้ขีดไฟ
เงินให้พระยาสุริยา คณรมให้แม่ได้ส่งมาพร้อมกันแลส่งที่สถานทูตเขอลินค้ว
ถ้าลูกได้รขขอให้ส่งไปให้พระยาสุริยาแลหม่มของแกค้ว

อนึ่งเรื่องทลจะกลบนัน เมื่อเวลาที่ได้รับหนังสือแล้ว
รู้สึกดีใจศษาคิแปลกแท้ๆ แต่ไม่ได้เขียนหนังสือมาเพราะหวังว่าจะได้ข่าวอะไรจาก
องค์คิลกอีกซึ่งทราบว่าเธอจนจะถึงอยู่แล้ว ครนเมื่อองค์คิลกมาถึงกมาคิดวนค้ว
เรื่องงานวัด จึงได้ร่างมาจนบัดนี้ แม้อยากจะทราบว่าลูกได้คิดฤาไม่ว่าจะได้ใครมา
เป็นเพื่อนในเวลาเดินทาง ต้องโทงเทงมาคนเกียวเช่นองค์คิลกแม่ให้ออกว่าห่วงใจใน
กลางทเล อนึ่งกับคณปายาจะค้องมาค้วฤาไม่ ถ้าค้องมา จะเป็นที่เกือตรอนอีก เพราะ
แกเป็นฝรั่งจะออกไปหย่า ๆ ยี่ ๆ อยู่ค้ว คุณจะเป็นที่ซัดข้องอยู่ แลเข้าใจว่าจะไม่เป็น
ทพอพระราชหฤไทยค้ว

วันที่ ๒๑ นี้จะเสด็จเปิดทางรถไฟโคราช ประทับแรม
ที่โคราช ๓ คืน กลับจากโคราชแล้วราวปลายเดือนยี่ฤากันเดือน ๓ เริ่มการพระ
เมรุทองสนาม ซึ่งย้ายไปทำที่วัดบรรลฐฐานวังน่า งานจอแจเต็มที

สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ๑๑๕

ถึงลูก

ด้วยแม่ตั้งใจจะเขียนหนังสือเล่าอาการคุณยายมาให้แต่
หลายวันมาแล้ว แต่เวลาไม่มีพอจึงได้เล่ามาจนถึงวันนี้

อาการคุณยายนั้นเป็นไข้พิษอย่างแรงที่สุด ตั้งแต่เวลา
แรกจับจนสร้างไม่มัสัมประคี่เลย ขากรรไกรก็แข็งฟันขบกันแน่นยาหยอดลงไปไม่ได้
ตัวร้อนปรอทถึง ๑๐๕ องศา ๒ ได้แก้ไขกันเป็นอย่างดีที่สุดที่จะแก้ไขได้ แต่เพราะเหตุที่
พิษมีไข้มาแรงเหลือกำลังของคน ที่มียาอายุมากทั้งร่างกายก็ ซบสอมแบบบางอยู่แล้วถึง
เพียงนั้นจะสู้ได้ ในที่สุดเวลาคายก็ไม่มีอะไรนอกจากหมดกำลังก็ไปกันเท่านั้น ความ
ทุกข์โศกอาลัยด้วยความปลอดภัยพราภัยย่อมมีอยู่เป็นธรรมดา แต่เมื่อคิดถึงการทำ
รักษาพยาบาลและการที่ป่วยในเวลาที่ยายลงแล้ว ก็ไม่มีที่จะเป็นข้อให้เกิดโทมนัสมาก
ด้วยอำนาจพระบารมีที่พระหม่อมหลวงพระมหากรุณาปกเกล้าฯ ให้การเป็นไปโดยความ
เรียบร้อยแลเป็นเกียรติยศพร้อมยิ่งกว่าที่หมายว่าจะได้ ญาติพี่น้องทั้งฝ่ายเจ้านาย
แลฝ่ายฟากข้างโน้นก็พร้อมพร้อมอย่างอาไศรยได้เป็นเร็วเป็นแรงจริง ๆ ไม่ใช่ต้อง
ทำโดยความจำใจเลย แม้ที่สุดจนหน้าผากคุณยายเองก็ยังไม่แนกสัณฐานเกลี้ยงอันใด
ที่เป็นข้อเสียใจมากนักแต่เพียงว่ามาตายเสียก่อนที่ลูกกลับมาเพียงขเดียวเท่านั้น

การปลงศพรับสั่งว่าจะทำที่ท้องสนามหลวงในเย็น การ
ที่ทำขึ้นในงานพระเมรุณมพลีพลาแลโรงสังเค็ดขึ้นต้น จะเอาไว้อย่างอย่าง แล
ปลงเมรุบรรดาศักดิ์ขึ้นในบริเวณนั้น เหาพระเมรุพิมานคือโสดวิศยบรรตฐานสุทธา-
วาสเป็นที่พักเจ้าภาพ แต่มีพระราชประสงค์จะให้ทำในเดือน ๑๒ แต่กำหนด
ที่ลูกจะมาเดือน กุมภาพันธ์ รวเดือน ๓ ฤกษ์เดือน ๔ รับสั่งให้ถามมาว่าจะเลื่อนกำหนด
เข้ามาถึงในเดือน ๑๒ รวเดือนพฤศจิกายน จะขัดขวางแก่การเล่าเรียนฤกษ์ไม่ ถ้า
หากว่าเลื่อนกำหนดเข้ามาไม่ขาดประโยชน์ในการเรียน ก็ให้เข้ามาให้ถึงกรุงเทพ ฯ
ในปลายเดือน ๑๑ ฤกษ์ต้นเดือน ๑๒ ถ้าหากว่าจะเลื่อนเข้ามาไม่ได้เพราะจะต้องขาด
ประโยชน์มาก ก็จำเป็นที่จะต้องรองานไว้จนกว่าลูกจะเข้ามาถึง ถ้าจะเลื่อนเข้ามาได้

ๆ ไม่ได้ อย่างไร ขอตอบให้ทราบโดยเร็ว แลขอให้งดขอกพระยาสุริยาแม่จันทราด้วย

อนึ่งขอให้บอกแม่จันทราว่าหนังสือนำส่งรูปลก ๒ รูปนั้น
แม่จันทราได้รับแล้ว มีความยินดีแลขอขอยเป็นอันมาก ตั้งใจว่าจะเขียนหนังสือมาแต่ก่อน
ได้รับหนังสือแล้วรูปนี้แล้ว แต่งานการยังยุ่งเหยิงนักจึงจำเป็นต้องรอมมา ขอโทษที่ไม่ได้
ตอบเองเพราะไม่มีใครมีเวลาว่างสยาย ๆ เลย อนึ่งเครื่องแก้วนั้นขอประทานแผนที่
ม้าหมู่กรมหลวงนครสวรรค์ ไปนานแล้ว ถ้าได้มาจึงจะส่งข้อต่อไป

เวลานันทนหม่อมประจวบทิศ แต่หวังว่าสัก ๒ } วันก็คง

จะทรงสยาย

แม่มีความรุดถึงแลตั้งใจคอยอยู่เสมอ

สุขุมามารศรี

สวนนกไม้

ในวังสวนกุหลาบ

๓๔

วันที่ ๒๕ เมษายน ร.ศ. ๑๒๐

ถึงลูก

ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ ๒๗ มีนาคมทราบความแล้ว
แต่กำหนดว่าจะมาถึงราวกลางเดือนพฤศจิกายนนั้น คำว่ากลางเดือนเข้าใจว่าไม่ต่ำ
กว่าวันที่ ๑๕ } ถ้าเช่นนั้นเห็นว่าจะหวั่นวิตกกันกับงานเมรุซึ่งกำหนดไว้ว่าวันที่ ๑๕
พฤศจิกายนเป็นวันชักศพนั้นนัก จะไม่ทันได้ไปดูขานหรือ คิคอ่านจัดการกันให้ขึ้นที่
เรียบร้อยได้ การที่จะทำศพคนตายครั้งนี้ ขอให้เข้าใจว่าเป็นการจำเป็นที่จะต้องทำ
เป็นการใหญ่ ให้สมแก่เกียรติยศที่ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยง กล่าวคือยศเจ้าคุณของ

ผู้ตาย ยศพระราชเทวีแลสมเด็จพระเจ้าลูกเธออันเป็นลูกเป็นหลานซึ่งเป็นผู้อยู่ แล
 การเมรุก็โปรดเกล้าฯ ให้ทำห้องสนามหลวงด้วย จึงเป็นการจำเ็นแท้ที่จะต้องประ
 กอบการอื่นให้เพียงพอแก่หน้าแก่ช่อ โดยจะขัตติยชนชั้นจนลงประการใดก็คงต้องขาย
 ผ้าเอาหน้ารอดไปคราวหนึ่งจึงได้ แลการเผาศพเผาผีเช่นนี้ ถ้าหากว่าเจ้าภาพ
 มีแต่ผู้หญิงก็มีแต่ผู้ชาย ก็ย่อมจะต้องมีที่ติดขัดไปสารพัดทุกอย่าง ก็เมื่อการศพ
 คุณยายจะต้องทำการใหญ่ถึงเพียงนี้แล้ว แม่, น้ำ, แลพล้วนแต่เป็นผู้หญิง
 ไม่มีพลสองน้องแทนผู้หนึ่งผู้ใดที่เป็นผู้ชายออกไปจากลูก ถ้าหากว่าลูกไม่มีห่วงใย
 แก่การเผาศพคุณยายบ้างแล้ว ไหนเลยจะพ้นความเสียช่อเสียไปได้ ใช้แต่เท่านั้น
 จะซ้ำขายผ้าพระบาทท่นกระหม่อมซึ่งท่านได้ทรงพระกรุณาชยเลี้ยงให้ยักให้คักให้มั่ง
 ให้มั่นคงด้วย เพราะฉนั้นจึงเป็นความต้องการของแม่, น้ำ, เป็นอย่างยิ่งที่จะได้ลูกเข้า
 มาช่วยกันคิดอ่านทำการฉลองพระคุณคุณยาย ซึ่งเป็นครั้งสุดท้ายของแม่แลน้ำจะได้
 ฉลองคุณท่านในครั้งเดียวเท่านั้น ให้เต็มตามกำลังแลความสามารถที่จะเป็นไปได้
 ถ้าลูกจะมาถึงกรุงเทพ ฯ ในวันที่ ๕ } พักศิกายน ซึ่งเป็นวันเสด็จกลับจากเหนือ
 (ตามพระราชโทรเลขฉบับหลัง) ได้จะเป็นการดี อันที่จริงอยากจะให้มาถึงในปลาย
 เดือน กันยายน ฤกษ์วันศุกร์เสียอีก เพราะทราบว่าจะได้รับยศเป็นนายทหารแต่
 กลางเดือนสิงหาคมแล้ว แต่กลัวจะเสียการเล่าเรียนฤาอะไร ๆ ไป ก็กลัวยกให้
 มาทามพระกระแสน้อย่างนั้นเอง

สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๒๗ กรกฎาคม ๑๒๐

ถึงลูก

ด้วยแม่ได้รับหนังสือลงวันที่ ๒๗ มิถุนายน อัน บอก
 กำหนดที่จะถึงกรุงเทพ ฯ ในวันที่ ๒๘ ตุลาคม แม่อยากจะออกเดิน ด้วยวันอีก ๓ เดือน
 เท่านั้น แลเมื่อมาถึงถึงระบะวันเสด็จพระราชดำเนินพิศดูโลกในการหล่อพระพุท
 ธนราชจำลอง ก็รู้สึกอกหักต่อไปอีก เพราะความที่ได้กำหนดวันไว้ว่าจะเสด็จใน

ปลายเดือนกันยายน จะกลับถึงกรุงเทพ ฯ ที่วันที่ ๔ ธา ที่ ๕ พฤศจิกายน เมื่อรู้ข่าวถึงกรุงเทพ ฯ ที่ใจจะพิลึก ยิ่งกว่าที่ตัวอยู่ในกรุงรู้ว่าจะถึงสิงคโปร์มาก เพราะมีรู้สึกว่าจะมาถึงบ้านเราแท้ ๆ แล้วยังจะไม่ได้พบกันในเวลามาถึงนั้นอีก

เมื่อเขียนมาถึงน้าเป็นตอค้างอยู่ด้วยตอเขียนหนังสือราชการ พอหมดเวลาฟังจะได้เขียนต่อในวัน (ที่ ๒๕) ทราบต่อไปอีกว่า เมื่อได้ทรงรับโทรเลขลูกทอยมาว่าอยากจะตามขึ้นไปเหนือ จึงได้ทรงสั่งให้เตรียมเรือไว้สำหรับให้ตามขึ้นไป แต่ก็จะไม่ได้พบกลางทาง เพราะเป็นเวลาล่องแล้ว แม้รู้สึกใจอีกว่าไม่ต้อออกเค้นอยู่จนถึงที่ ๕ } ซึ่งเป็นวันถึงกรุงเทพ ฯ ที่เดียว คุณแปลกแถมเหนื่อยเกินไป แม้กลับจากชาวพม่ามาเจอเรือ แยกเค้นเขาผ้าเขาแพรคตเล็ดคักกางเกง แลเตรียมจกัอะไรต่าง ๆ แต่เกือบวันแล้ว

ในท้ายหนังสือลงว่าจะวานแม่เจ้าหาของมาทำตลาดในงานเมรุ เรื่องตลาดนั้นคิดไว้ว่ามีสำหรับตลาดเก่า ๆ ถวายในวังเพียง ๒๐๐ ลูกเท่านั้น ส่วนที่เมรุจะไม่มีเลย เพราะการมีโรงตลาดต้องเปลืองคนแลเห็นอย่มากนัก ส่วนของตลาด ๒๐๐ ลูกนั้นหาไว้เกือบจะพออยู่แล้ว ถ้าลงจะวานเขาซอกข้อให้หาของสำหรับจะแจกเป็นรางวัลฤๅเพิ่มเติมของแจกตอบแทนผู้ที่มีมาช่วยทั้งผู้หญิงผู้ชาย แต่ของพรรณน้อยข้างจะชอยยาก เพราะเราต้องการให้มีราคาน้อยแต่ให้เป็นของควรรับ จะเป็นของใช้หรือของประดับกายก็ได้ทั้งนั้น ของชำร่วยซึ่งเราเรียกกันว่า “เต่า” (คือเมืองจันทพเจ้าจอมมารดาพิง * กรมขุนสรวรพลิตีท่านทำตัวเต่า แจกเป็นชำร่วยตามนามทบทนกระหม่อมปรีดิ์สิ่งเรียก) ทนหม่อมท่านทรงคิดให้ทำเป็นกรอปรชนาตเล็ก ๆ พินงาข้าง กระบัง มีลายคอกฝ้ายและเรื่องพระจันทร์ต่าง ๆ ทำด้วยเงินทอง ๆ ลงยาต่าง ๆ กันเป็นลำดับชั้น อย่างไม่มีลายคอกฝ้ายแลพระจันทร์เลยก็มีบ้าง เพราะฉนั้นถ้าจะหากรอปรอย่างแปลกๆ ที่น้อยที่สุดในเมืองไทย เช่นกรอปร

๑. เจ้าจอมมารดา พิง ในรัชกาลที่ ๔

๒. คอกฝ้ายคือสำลี ตามนามของเจ้าคุณจอมมารดาสำลี พระจันทร์นั้นเป็นตราสกุล มาจากตรา จันทรมณฑล ประจำตำแหน่งสมเด็จพระราชปิตุลาธิราช (ตราสุริยมณฑล ประจำตำแหน่งสมเด็จพระราชปิตุลาธิราช)

คิลาลาญญาจะเรียกว่าโมรา ซึ่งมีชายที่เมืองไฮเต็นเขอรก ขนาดใหญ่ที่สุดเพียงรป
กาท มาเพิ่มเติมบ้างก็ควร นอกจากนั้นจะเป็นเครื่องปอสเลนญาอะไรซึ่งเป็นของกเก
สำหรับฝีมือช่างเยอรมัน ควรจะมีมาบ้างสัก ๓ } ชั้น ถ้าเป็นชั้นเล็ก ๆ พอที่จะแจก
สำหรับเก่าว่าเป็นชาวเยอรมัน ก็เอามาสัก ๒๐ } ชั้น แลเป็นการสมควรที่จะต้องมี
อะไรซึ่งเป็นของวิเศษของเมืองที่ลกลอยมาถวายทนม่อมแลดมเค็ของค์ละสักชั้น ๒ ชั้น
(ไม่เกี้ยวแก่การศพ) เพื่อเป็นทรวงด้วย

แม่น้ยมอนยอมมาตั้งแต่เมื่อได้รับข่าวว่าเฮมเปรอตงให้เป็นนายร้อยโท เมื่อ
เวลาแม่อยู่ที่เมืองเมาส์ในเกาะชวา รู้สึกว่าวันกลับมันใกล้เข้ามาอีกมาก ใน
เวลานี้กำลังนั่งแข่งวันให้รุ่งเช้าเร็ว ๆ เสมอ มีความรุดถึงเป็นอันมาก อีก ๕๐
เคส ๓ ๔ วันจะได้พบกัน ขออำนวยพรในการที่ได้รับตำแหน่งเลฟเตอแนลเข้า
มาอีกด้วย

สุขุมาลมารศรี

ป.ล. เรืองกราบพระบาท ถ้าล้มเสียไม่ได้กราบในครั้งนี้จะต้องเสียใหญ่ไม่น้อยเลย

สุขุมาล

วันที่ ๘ มีนาคม ๑๒๐

ถึงลูก

ด้วยได้รับหนังสือลงวันที่ กุมภาพันธ์ กับหนังสือถึง

หญิงประสงค์ • ซึ่งมาในซองเดียวกันนั้นแล้ว

ในวันที่ถูกไปแม่ขึ้นบกในเวลาเช้า ๔ โมงเศษ รู้สึก
โหวงเหวงเต็มที ในวันนั้นพ่อตา มาขึ้นรถด้วย (เพราะแม่ขอให้เธอไปด้วยทนม
หม่อมไม่ทรงสบาย) ฟังแกคุย ๆ อไร ๆ ก็พอเพลิน ๆ ได้บ้าง แต่ไม่พอกถึงลูก
สาวเลย ได้ออกจากสิงคโปร์แต่วันนั้นเวลา ๒ ยาม เลยข้ามไปจอดที่เกาะกง

๑. หม่อมเจ้าประสงค์สม (ไฮอันต์) บริพัตร พระราชา

๒. กรมหมื่นมหิศราชหฤทัย

ทนหม่อมท่านพันเสียดด้วยเรื่องททรงสนทนากับเจ้าเมืองสิงคโปร์ไม่เป็นที่ตกลงกันอย่างไร เลยมากรวเธอคนเฒ่าคนแก่ แม้มักถูกฟันไม่รับสั่งด้วยเกอຍ ๒ คืน ๒ วัน ท่อคลิ่นสงขเรียบร้อยแล้วจึงจะไป ออกจากเกาะกงมาทอดทิ้งเกาะช้าง ขึ้นเที่ยวที่ด่านวัน ๑ ขึ้นอาบน้าวัน ๑ ไม่มีสนกอะไรเลย ออกจากนั้นมาแะที่เกาะเสม็ด แล้วมาศรีราชาแลเกาะสีชัง ถึงวังวันที่ ๖ เวลาเช้า ๕ โมงเสด หึง * ขึ้นมาคอยรับพอเห็นแม่ก็ร้องไห้ แม่สงสารเต็มที

หีบขหรืออาลมีน้ำที่เอาไปใช้ที่วังสรณมย์ แม่ขอขมของหลวงออกไป ปลักรมยบอกว่าจัดส่งไปนอกด้วย ขอให้รับส่งกลับมาโดยเร็ว

แม่มมีความรุดถึงมากในเวลาที่เคยมาในห้องทอง ๆ เวลานั้นก็รุ่งรังด้วยร่างร้าน ที่นั่งเล่นก็ไม่มี ไม่สยายเหลื่อทน จนเกอຍ ๆ จะคลั่งอยู่แล้ว

สุขุมาลมารศรี

๓๔

วันที่ ๑๕ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๐

ถึงลูก

ไต่รับหนังสือเขียนที่ขวันนทรายแล้ว มีความยินดีมากที่ทราบว่าหมอตระจอาการว่าเป็นเพราะสขยหรือเกินไปเท่านั้น ไม่เกอຍแก่ถ้าได้ฤาษไธอื่น ๆ ชำรุดพิการ หวังว่าลูกจะอดขหรือรักษาตัวให้เป็นปรกติได้ไม่ช้านัก

ที่ห้องทองเวลานกำลังปลูกเต็มที ด้วยเขาร่างร้านขึ้นซ่อมสแลทาปูน สกปรกไปทั้งนั้น ถ้าลูกอยู่คงเกลียด แม่มมีความรุดถึงมากในเวลาเย็น ๆ คำ ๆ ที่เคยเข้ามากินข้าว ยิงวันประชุมทนหม่อมเอียคมาเสวยยังคิดถึงมาก จนที่สคทนหม่อมเอียคก็ยังอสาห์ขันคิดถึง เสด็จน่านทางหลายที่เคยมาคย ๆ อยู่ด้วยนั้น ไต่มาแต่เมื่อวันเสดจกลับจากสิงคโปร์วันเดียว แต่นั้นมาก็ไม่ได้ขึ้นมาอีก เสด็จน่านารักกลับเป็นคิงเกอียังจะหายไต่สั ๕ } วันมาน

มีความยินดีที่จะบอกว่า แผลที่แขนหญิงนั้นล่อนเกือบจะหายแล้วทั้ง ๒ ข้าง คุณแปลกแกเหวี่ยงว่าเกรงรักษาหาย บอกว่าพอล่อนหมดแล้วจะทรมายาทักรากให้กินด้วย หญิงได้ลาไปอยู่วังหลายวันมาแล้ว ข้าว่าท่านพอจะเอาไปกววิชาหนังสืออีก หนังสือที่ให้มาจะเอาไปให้ทวังในเวลาพรงนี้

อนึ่ง ในวันพรงนี้ทนม่อมจะเสด็จไปอยู่สวนดุสิต เพื่จะทำพิธีขึ้นพระที่นั่งวิมานเมฆ และมีโกนจุกลูกกรมมณบาลแลลูกกรมปราบในการขึ้นพระที่นั่งนั้นด้วย เริ่มสวดมนต์วันที่ ๒๔ วันที่ ๒๗ เช้าตักจงแล้วกลางคืนเป็นพระฤกษ์ขึ้นพระที่นั่งทนม่อมเอยตักจะขึ้นทำหนักในเวลานั้นเหมือนกัน

หนังสือได้ฝากเจ้าชายทิศากรมาพร้อมด้วยหมอนหนุนหัวใบหนึ่ง แม้มีความสุขสบายก็ถึงแก่ไม่เย็น แต่มีความคิดถึงลูกเป็นอันมาก

สุขุมาลมารศรี

พระที่นั่งวิมานเมฆ

๓๕

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึงลูก

ขอโทษที่ไม่ได้เขียนหนังสือตอบเป็นหลายฉบับมาแล้ว ความจริงได้ตั้งใจว่าจะเขียนหลายหนมาแล้ว แต่ยังเอนติดธุระในราชการบ้าง ธุระเล่นเพื่อความสำราญบ้าง แลนึกว่าจะรอจัดการทุกสิ่ง ๆ มาให้สำเร็จสำหรับจะได้ออกมาบ้างมันก็เลย ๆ ไป พรงนี้ชายเขจรแลชายฉัตรมงคลจะออกมา วันนั้นจึงเป็นอันได้ฤกษ์เขียน เพื่จะได้ฝากชายฉัตรออกมาด้วย

๑. หม่อมศิริวงษ์วรวัฒน์ (ม.ร.ว. ฉายฉาน ศิริวงษ์)
๒. หม่อมราชวงศ์บัก มาลากุล
๓. หม่อมเจ้าทิศากร เทวกุล
๔. หม่อมเจ้าเขจรจรตฤทธิ์ กฤดากร
๕. หม่อมเจ้าฉัตรมงคล โสณกุล

เรื่องสงครามที่เข้าโรงเรียนนายร้อย ใต้ฐานพระราช
วรินทร์พาตัวไปเผ่ากรรมนครไชยศรี ใต้เขาเรียนแล้วแต่วันที่ ๑ เดือนนี้ แต่เรื่องหา
คนหัดเป็นสารพัด และจะให้หัดตั้งแต่เล็กมาเป็นคนไปนั้น ถ้าจะเอาฝึกเห็นจะยาก ถ้าเป็น
คนกลางๆ จะยังชั่ว แต่ก็คงเต็มฝึก เพราะจะเห็นเป็นเลวในการที่จะเป็นคนเลวมา แต่
ได้สั่งปลัดกรมให้เกลี้ยกล่อมหาอยู่แล้ว จะได้ๆ ไม่ยังไม่รู้เลย

แม้มีความยินดีมากที่ทราบว่า การเล่าเรียนจะเป็นอันสำเร็จได้ในนิชาคมนี้ เรือนพัก (อาเรือนหอ) ที่ทนม่อมมีรับสั่งให้พระสถิตยท่านนั้น พระสถิตยเข้านอนอย่างมาแล้ว ท่านองค์ก็อดออกคล้าย ๆ พระที่นั่งนั้น เว้นแต่หลังทนมอนไม่เป็นแปดเหลี่ยม แม้ได้เร่งให้ลงมือทำ เขารับว่าจะให้แล้วทันกันยายน่า

[illegible]

ขอจบท่านที่ช่วยหมดเวลาแล้ว มีความรู้สึกถึงเกินกว่า
ที่จะว่าพิถีพิถัน ๗ หวังว่าจะได้เขียนต่อไปในเวลาว่างแลสยายไปรุ่ง

สุขุมวิท

๑. พระยาจักรีวงศ์สงคราม (สงกรานต์ จาตุรงคกุล)
๒. หม่อมเจ้าประสงค์สม บริพัตร
๓. พระองค์เจ้าขยัคคิวัณน์ ร่วมเจ้าจอมมารดาภิเษกหม่อมมหิศร

สวนกุหลาบ

วันที่ ๒๗ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๑

ถึงลูก

ตั้งแต่มาอยู่ที่นี้ก็ได้กลับเข้าวังและออกจากวังเป็นหลายเวลา
ในงานพิธีตรุษแลสงกรานต์ แต่คนรดน้ำไปเสียทางเสาซึ่งชำรุดเสีย พังระไค้เดินทาง
ถนนสามเสนเมื่อเจ้ารัชเชษฐ์เข้ามา จึงจะบอกรายงานที่ข้านี้ได้ในคราวนี้ว่า ได้เห็น
เรือนที่ทรงวงเวียนหรือไปหมด ทราบว่าฝรั่งเขามาอีกไม่จะตัดถนนอยู่แล้ว แลเห็นเรือน
ก่อสร้างจากพื้นดินสักสองศอกเศษ แลทราบจากคุณแปลกว่าค่านักหอที่ไต้ลงมือชุกคราก
แล้ว เรืองตันไม่ปลุกถนน เกิดคิดไว้ว่าจะเอาคันดาลบรา แต่เดี๋ยวนี้เขากล่าวกันว่า
เวลามีดอกเหม็นแรงเหมือนหน่อไม้ จึงได้คิดเปลี่ยนเป็นต้นจำกับมะม่วงคันกัน เขาว่า
โตเร็วเหมือนกัน ไ้สั่งให้หาอยู่คิดว่าจะให้ไ้ปลุกทันฝนนี้ ส่วนโรงแถวที่นำข้าน
ทุนหม่อมมัยสั่งให้เรือไปปลุกที่ถนนพลับพลาไชย จะได้ลงมือเรือในเร็ว ๆ นี้

มาอยู่ที่นี้จะแหมเข้าตัวหนึ่ง สิ้นมันออกจะแปลก ๆ
ชอบกลดี นักไ้ถึงที่พระยาสุริยาขอมาคูหนึ่ง จึงไ้สั่งให้จับเลี้ยงไว้ แต่ไม่ทราบว่า
เขาจะต้องการให้เหมือนกันทั้งคู่ๆอย่างไร ๆ ก็ได้ สุดแต่ให้เป็นผู้ตัวหนึ่งเมียตัวหนึ่ง
ถ้าหากว่าไม่้องเหมือนกันจะหาอันผสมส่งไ้ในเร็ว ๆ นี้ ขอให้ถามไปแลบอกมา
ให้ทราบ

แม้คิดถึงเหลือที่จะคิดถึง แต่จะเขียนหนังสือมาบ่อย ๆ
ก็ไม่มีใครมีเวลาพอ แลเรื่องราวที่จะเล่ามันก็ไม่ใคร่มี มีแต่เรื่องสำหรับจะเล่ากันด้วย
ปากเสียเป็นพื้น หวังใจว่าลูกจะเป็นสุขสบายดี

สุขุมาลมารศรี

วิสวนกุสติก

วันที่ ๒๔ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๑

ถึงลูก

ด้วยการที่กรมหมื่นนครไชยศรีออกไปครั้งนี้ ไปด้วย
 ราชการเป็นการลับ แต่ให้ความปรากฏว่าไปรักษาตัว ที่ในนี้ขี้กกันจนถึงไม่มีทูลลา
 แม่เลยไม่อาจจะฝากเข้าของอะไรไป ได้ฝากแต่หนังสือโดยเหมาะเวลาที่เขียนอยู่แล้ว
 จะว่าด้วยการที่ลี้ภัยกลับในนี้มา คือจะต้องมาอยู่เรือน
 ซึ่งใต้ตงคนหาอยู่เคยวนนน เป็นเรือน ๒ ชั้น แต่ที่ตรงห้องนอนเป็น ๓ ชั้น ฝาไม้
 เสาปูนอย่างพระที่นั่งวิมานเมฆ มีห้องนอน ห้องนั่ง ห้องรับแขก ห้องกินข้าว
 พร้อมทุกอย่าง ที่สุดจนห้องไว้สุมยัคแลขาวไฟสำหรับเมื่อกี้ กำหนดว่าจะให้แล้ว
 ใน ๘ เดือนนับแต่เดือนนี้เป็นต้นไป เพราะฉะนั้นเครื่องเฟอร์นิเจอร์ที่เตรียมจะทำสำหรับ
 คำนึกใหญ่ควรจะรีบสั่งให้ลงมือทำเสียในเร็ว ๆ ให้ได้ส่งเข้ามาก่อนเวลากลับ จะ
 ได้เอามาแต่งที่เรือนพักข้างข้างอย่างที่เราจะต้องใช้ เรือนนี้คงจะกินเครื่องเฟอร์นิเจอร์
 มากเหมือนกัน ยิ่งเรื่องรถอีกอย่างหนึ่ง ควรจะรีบสั่งเสียด้วย เพราะจะได้ไม่ต้อง
 หลงใจเช่นเมื่อมาชั่วคราว ตามที่ลูกบอกแม้ว่าจะสั่งรถวิคตอเรียคัน ๑ รถบรม
 คัน ๑ คือรถซอแรกใช้เวลาไม่มีฝน ซอหลังใช้เวลามีฝน พอเหมาะก็อยู่แล้ว พอ
 กลับมาถึงสักหน่อยก็จะโคนน้ำฝนที่เคียว ควรจะสั่งมาก่อนตัวกลับเหมือนกัน ได้เร่ง
 ให้ทำโรงรถโรงม้าอยู่ด้วยแล้ว ของใช้ที่จะต้องใช้ในเวลารากลับ ยังขาดอยู่อีกก็มี
 แต่มีคช่อมช้อน ซึ่งคนว่าเวลาขึ้นคานักพลับพลาจะต้องสวมคช่อมช้อน แลน่า
 จะต้องมียางน้ำชาฤาไรสักอันหนึ่ง ถ้าทำเสียด้วยที่เคียวได้ก็ดี เรื่องพรหมที่จะส่ง
 เข้ามาเดือนสิงหาคม อยู่ข้างจะเร็วไปหน่อย แต่ก็ไม่ใช่เป็นไรนัก ทนลำบากในการ
 รักษาเพียง ๕-๖ เดือนเท่านั้นก็จะถึงเวลาที่ควรการใช้ ถ้าถ้าเป็นพรหมห้องจะเอามาใช้
 ไม่ถึงกันก็ได้ ก็คงมีที่เก็บคช่อมช้อนที่จะทำความลำบากน้อยลงไปได้

เครื่องเพชรพลอยนั้น มาคิด ๆ ดูเห็นว่าไม่ใช่จำเป็นอะไร

นัก ของที่มีอยู่ก็พอที่จะบริโภคกันไปได้บ้าง ส่วนที่จะทำขึ้นใหม่ไว้มองคนเสีย
อีกสักพักหนึ่งก่อนจะเป็นการดี อนึ่งเข็มกลัดที่ส่งมาแล้วตามบายูชีที่ส่งมาให้พระ
ศุภกรณ์ฉบับ ๑ ถึงแม่ฉบับ ๑ นั้นยังหาได้รับของไม่ คิดกันว่าใครส่งลงเรือมาจน
ถึงวันนี้ ชาติอีก ๒ วันจะครบ ๒ เดือน ส่วนสมุดตัวอย่างลูกไม้แลเสื้อลูกไม้ถัก
นั้นส่งมาถึงหลัง ก็ได้รับสมคนนั้นเป็นหลายวันมาแล้ว ออกหาบ ๆ กระไรอยู่ ใครส่งให้
พระศุภกรณ์เสียก็ยังไม่ได้ความมาว่าอย่างไร

เรื่องเครื่องเฟอนิเชอสำหรับพระที่นั่ง ซึ่งทนม่อมรับส่ง
ไปให้ลูกส่งทำถวายนั้น แม้รู้สึกหนักใจมาก ก็จะทำแก้แค้น ขอให้คิดอ่านเลือกพื้น
ทองก็ อย่าพ่าย ๆ เอาแต่พอให้แล้วเสียเร็ว ๆ ตามใจเช่นของ ๆ ตัว ที่จริงนั้นของ
สีไคไลโคซึ่งจะเป็นที่ถกพระไทย ก็คงไม่มีติดกันนักกับที่เราชอบ แต่ก็ไม่ควรจะมีง่าย
ปัญญาใคร ๆ ที่เขาเข้าใจให้เขาช่วยคิดช่วยขาย เมื่อเลือกตกอย่างแล้ว ทำบายูชี
รายสิ่งของแลราคาถวายทูลมาให้ชัดเจน เงินของท่านทั้งพันสองพันชั่ง อย่าลวก ๆ
เอาแต่เร็วเข้าว่า ขอให้คิดอ่านจงดี

จะต้องอวดโปรกเสียหน่อยว่า พระที่นั่งหลังนี้ ก็ทำขึ้น
โดยมีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จอยู่อย่างสันโดษเงียบ ๆ ขึ้นมา จึงคิดทำพระที่นั่งขึ้น
แล้วจะไว้สำหรับปลุกยาราชการซึ่งเป็นการไปรเวทด้วย ห้างสำหรับข้างในไม่มีห้อง
ใครมีแต่ห้องแม่คนเดียว เวลาที่เขียนแปลนอยู่เดี๋ยวว่าอย่างนั้นก็ขอมาตามที่ว่า

อนึ่งเมื่อเร็ว ๆ นี้ ใครทราบข่าวโดยโทรเลขว่าลูกได้รับ
ตราเยอรมันนิกอินทรีแดง ทนม่อมโตได้รับตราช่อไรข้างท้ายมีมงกุฎปรุสเซียน
เกิดสงสัยกันว่าตามที่เราเข้าใจกันแต่ก่อนนั้นว่าตราอินทรีแดง สูงกว่า มงกุฎปรุสเซียน
ให้องค์ประวิตรซึ่งเป็นนักราชเลขาณการฝ่ายการต่างประเทศสืบหาเรื่องราว เธอไป
ได้ตำราตราซึ่งเป็นของอังกฤษทำไว้เก่าแก่ที่ไม่มีช่อตราอย่างนั้น ไม่ได้ความว่า
อย่างไรแน่ คอกรมหลวงดำรงแนะนำว่าให้ค้นในอาลแมนแนกโคทา จึงได้รู้เรื่องราว
เป็นตราสร้างขึ้นใหม่ ยกขึ้นเป็นชั้นสูงกว่าตรานิกอินทรีแดง ลูกควรจะสืบหาสำหรับ

จดจำเรื่องราวมากมายไว้บ้าง เพื่อกาลภายหน้าเรื่องพรรณนั้มันจะมาถึงตัวเข้าบ้างจะได้
โต้ตอบได้

คิดถึงมาก มีเวลาจะเขียนอะไร ๆ มาทีหลัง
สุขุมาลมารศรี

เกาะบางปิ่น

วันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๑๒๑

ถึงลูก

ทักทายได้รับหนังสืออีก ๒ ฤๅ ๓ ฉบับทั้งแต่ได้เขียนฝาก
องค์จิ๋วไปแล้ว แม้ตั้งใจว่าจะเขียนตอบแต่เมื่อก่อนเสียดังมานี้ แต่ก็เผอิญคิดนั้นนึก
คิดนั้นน้อย มันเลย ๆ ไปเสียหาได้เขียนมาไม่

หมั่นพระสถิตยแกอยู่ข้างจะรู้ด้วยเรื่องแปลนพระที่นั่ง
จะสร้างใหม่ ต้องแก้รอยแปลรอยเก่ายังไม่ตกอย่างจนเคี้ยววัน แปลนเรือนหอที่ลูก
จะต้องการ จะได้ลองขอไป จะได้เร็วฤๅช้าอย่างไรไม่รู้แน่ เรือนหลังนี้สังเกตคตาม
รูปเขียนเห็นว่าคิพอใช้อยู่ แค่นี้ขงปลกนั้นทราบว่ายปลกริมคลอง ต้องกินเนื้อที่คลอง
แคบเข้าไป ถึงกับจะเอาเรือใหญ่เข้าไม่ได้

ทนหม่อมเสด็จมาทันแต่วันที่ ๒๔ มาทรงสบายอยู่ว่าง ๆ
ได้ ๒ วัน พอวันที่ ๓ ได้ข่าวพวกเงี้ยวทางมณฑลพายัพคุมกันเป็นญวร้าย เข้าตีเอา
เมืองแพร่ จับเจ้าแพร่ซึ่งไว้ แลฆ่านายร้อยตำรวจหลวงแลพระยาไชยบรรณข้าหลวง
เมืองแพร่ตาย เผาทำลายการเมือง แลเก็บเงินในคลังมณฑลไปหมด เคี้ยววันยังตั้ง
อยู่ในเมืองแพร่ ทหารในมณฑลนั้นไม่มี จำเป็นต้องส่งทหารกรุงเทพ ฯ ออกไป
ทราบว่าส่งทหารออกไป ๔ กองร้อย สมทบกับคนเกณฑ์ในเมืองพิไชยแลเมือง
สวรรคโลก วันนั้นกรมหลวงดำรงขอให้โทรเลขเรียกเจ้าพระยาสุรศักดิ์ ว่าจะให้ขึ้น
ไปทางพิไชย พระยาอนุชิต ๒ ขึ้นไปทางเมืองตาก อยู่ข้างเป็นการใหญ่กว่าปราบผี

๑ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต)

๒ พระยาอนุชิตชาญไชย (สาธ สิงหนณี)

บุญมาก เพราะเหตุว่าพวกเงี้ยวกำลังแล้มอาวุธดีกว่า ทั้งไม่เข้าเหมือนพวกผู้
บุญด้วย ฝ่ายข้างแหลมมลายูที่เมืองสายก็รวน ๆ จะเล่นงานข้าหลวง ข้างที่จะ
ต้องถึงสังหารไปอีก ราชการหมื่นอยู่ข้างจอแจเต็มที

ขอให้ลูกศีกอ่านหากลองเม่ซ่อมสำหรับสยบยาอย่างใด ๆ ถวายทนม่อมสัก
๒ คัน เพราะพระกล้องหน้าคนที่ทรงอยู่ ซึ่งลูกคงจะนึกได้นั้น พนักงานทำตก
อำพันหัก กล้องหน้าพระภาชีอีกคันหนึ่งก็แตก ทนม่อมท่านทรงข่นเต็มทีด้วยไม่
มีจะทรง เคี้ยวต้องทรงกล้องไม้ก็ไม้โปรดทรง หาซื้อในก็ไม้ดีไม้แปลกพอ ขอ
ให้รีบหาส่งเข้ามาถวายโดยเร็ว

แม้มีความรุดถึงมากมาอยู่ที่นี่ เพราะหญิงก็มาอยู่ด้วย

สุขุมล

กรุงเทพ ฯ

วันที่ ๒๘ สิงหาคม ๑๒๑

ถึงลูก

หนังสือวันที่ ๒๕ กรกฎาคม แล ที่ ๑ สิงห์ รับแล้ว

เรื่องเพชรแหวนนั้นเข้าใจว่าจะพอใช้ได้ แต่ก็ไม่สู้

จำเป็นนัก แม้ได้ให้ไปแล้ววงหนึ่ง เพชรใหญ่ราวกันกับวงหมั้น น้ำไม่สู้ขาว
แต่ก็ดูแวววาว เคล้ากันไปได้ไม่น่าเกลียดอะไร

สายสร้อย คือกิ่ง นั้นทำฝีมือเลวเต็มที หนาเตอะตะ
สายสั้นกว่าข้อมือไปสัก ๓ ลกโซ่ แต่ก็สรวมทั้งคืบ ๆ เช่นนั้น ได้สั่งให้ทำต่อ
ให้พอทีแล้ว ถ้าของที่จะทำต่อไปนั้นฝีมือหงานแล้วเห็นจะไม่เป็นการ ฤถ้า
ได้สั่งให้ทำเสียแล้วก็ต้องกำซาบกำซาให้เขาทำเรือนให้ทองบางที่สุดที่จะทำได้ทีเดียว

มีความเสียใจที่จะต้องบอกว่าซามแลจานที่แม่บอกว่าส่ง
แล้วนั้น บัดนี้เข้ามาถึงแล้ว แต่มันกลายเป็นครกเป็นอ่างไปหมด ไม่คิดถึงใช้
ไม่ได้ทีเดียว เงิน ๕๐ ซึ่งทงน่าเสียเปล่า ๆ แท้ ๆ แม่ลมจะจับตาย จะพยายาม

สั่งมาใหม่ก็พอใจเต็มที กลัวจะไม่ไ้ค้อย่างใจ เพราะฉะนั้นงานสำหรับโต๊ะ ขอให้
ลูกคิดสั่งทำเอาเองตามชอบใจเถิด แม้ต้องขอลาเสียทีในเย็น

หนึ่ง เงินที่ลกระต้องการอีกนั้น แม้ได้ทูลกรมขุนสมมท
ให้ท่านส่งไปมอบไว้ที่พระยาสุรียาแล้ว ส่วนเงินที่ว่าไ้ข่ถูกยากับพระยาสุรียาทกลง
จะย้ายเอาไปวันนอกนั้น ขอให้หมึกจดหมายกราบทูลหาหรือกรมขุนสมมทท่านเสียด้วย
เมื่อไม่เป็นการขัดข้องอย่างใดในหน้าที่ของท่านแล้ว ก็ขอให้ท่านจัดการส่งไปให้ที่เคี้ยว

สุขุมาลมารศรี

วันที่ ๒๑ ธันวาคม ๑๒๑

ถึงลูก

ในระหว่าง ๒ } เกือบล่วงมาแล้วนี้ ไ้รับหนังสือเป็น
หลายฉบับ ขอโทษที่ไม่ไ้ค้อย การที่ไม่ไ้ค้อยก็ไม่มีติดขัดอะไรนอกจากเห็นว่าไม่มี
เรื่องทำเป็น ก็เลยขเกียเขียนไปท่านนั้น วันนั้นเป็นวันที่ออกโปร่ง ๆ ในใจรู้สึกอยาก
เขียน จึงเป็นอันไ้ถูกขที่ระคอบกันคังค่อไปนี้

๑. เครื่องเคียงโต๊ะอื่น ๆ ก็หมก เลี้ยแต่ไปมีชัน
กาแฟช่อน้ำชาซึ่งมีอยู่แล้วเป็นกองนั้นเข้ามาอีก กับขาคมีคช่อมชันสำหรับกินลูกไม้
ๆ ขนม่ออื่น ๆ แลใช้เวลาเลี้ยงน้ำชากาแฟ คช่อมแลช่อนักเป็นค้ำมูกๆ งา
เหมือนกันกับค้ำมิก ซึ่งแม้คิดว่าจะสั่ง ๘ โหล แล้วยลห้ห้ามไว้ว่าอย่าให้สั่ง ให้เอา
ในชุดที่ลกระไปทำไ้ขึ้น แต่เห็นว่าของไ้ทำเสร็จจนส่งเข้ามาแล้วจะบอกแก้ไ้ขอไ้
ไม่ได้ ทั้งส่วนที่ยังก็คิดว่าจะทำเองอยู่แล้ว จึงนั่งเลี้ยยังไม่ไ้ค้อยอีก

๒. เรื่องงานโต๊ะไ้สั่งให้หญิงกลางคอบ ไปว่าไ้ไ้แก้ไ้
เอาเงินเลี้ยมปาก ขงามไ้ไ้ไ้แล้ว

๓. ทลับลงยาริสเซียมคิตรไป รูปเดิมข้างบนเป็นอย่าง
ที่ไทย ๆ เขาเรียกว่ารูปลูกพลัษ ที่ทำมาใหม่ข้างคคเป็นข้อ้อย แต่กคแปลกค ก็ย
กล้องที่ลกระเกล้าฯ ถวาย แรกแม้เห็นออกคคใจนกว่าไ้คค เพราะเคยเห็นกล้องเมช่อม

ทุกคนว่าคนนั้นมันไม่ขาวจืดเหมือนที่ลกล่งมา ทั้งเสียใจว่าพระยาศรี เขาเอามาถวายเสียก่อน แลของเขาเป็นสั้เหลืองดำๆ เช่นที่เคยเห็นผู้ชายคนกันนั้นด้วย ถึงคิดจะเก็บไว้เสียไม่ถวาย พอเ็นเสด็จมาทางห้องมาทอศพระเนตรเห็นเข้า รับสั่งว่าก็ ทรงโปรดหน้าตาแขก จึงค่อยหายเสียใจได้ถวายไปในวันนั้น เคียงวันทรงอยู่เสมอ เวลาลกลกลับเข้ามาคงจะได้เห็นหน้าตาแขกกลับเป็นสั้ดำไป เพราะเคียงวันแกเมาหน้าแดงจืดอยู่แล้ว

๔. เรื่องเครื่องเฟอนิเซอแลสิ่งของต่าง ๆ ได้ติดกับพระศุกรณหาที่เก็บได้แล้ว จะส่งอโรรมาเมื่อใดแลใหญ่โตมากมายสักเท่าใด ที่นั้นคงรับหยุดหมดทั้งสิ้น ได้จัดการฝากฝังแก่เจ้านาที่ไว้เสร็จแล้ว แต่ของที่บอกว่าจะส่งมาแล้วคือ เครื่องกินโต๊ะเป็นต้นยังไม่ได้รับ หลวงรำไพก็ยังไม่มาถึง

๕. ได้สั่งตัวอย่างน้อยฝรั่งมาด้วยในซองนี้ ๓ อย่าง อีกอย่างหนึ่งซึ่งหาตัวอย่างไม่ได้เสียแล้ว แต่หวังว่าลกลจะนึกได้ว่าแม่ได้ไ้ไ้อยู่เมื่อลกลเข้ามาเอง คือทมิฬครึ่งแกล้วนอังกฤษหน้าใหญ่เคียงกัน ภาษากรมสรรพากรท่านเรียกชื่อว่า ยหงาแต่งงาน เห็นจะแปลจากชื่อ ซิลเวอเวคิง บุเค มีขายร้านเคียงกันกับตัวอย่างทั้งสองมาน

งานวัดคราวนี้รู้สึกว่าร่อยไ้กว่าขกลายน ทั้งวันรุ่งขึ้นจะเปิดร้านเจ้าหญิงประวาศก็ตาย วันแรกเปิดใจก็กระโหรงกระเทิงมากไป จะหาอะไรฝากให้เ็นแก่นเป็นสาร์ก็ไม่ได้ ได้ซื้อผ้าเช็ดหน้าที่เขาข้ด้วยเครื่องจักร ซึ่งพงเคยเห็นเครื่องอย่างนั้นในงานนี้ หวังใจว่าจักรที่ลกลฝากหลวงรำไพมาก็คงจะเป็นอย่างนั้น ผ่านไ้ได้ออกมาในซองนี้ด้วยแล้ว มีใคร ๆ ข่นถึงลกลหลายคน สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาสุรสิงหนาททรงรับสั่งกับแม่เองว่าคิดถึงแต่เมื่อก่อน เจ้านายผู้หญิงมืองค่นารเ็นต้นข่นถึงประทัคคกลกันที่จริงคราวนี้ถ้ายู่ไ้ไม่จำเป็นจะต้องใช้ประทัคคเลย เพราะนั้งอืดอืดอยู่หลังวันเสมอ

๑. พระเจ้าเอ็ดวาร์ดที่ ๑ และพระนางอเลกซานดรา แห่งประเทศอังกฤษ

๒. กรมหลวงสรรพาสัตร์ศุภกิจ

๓. สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงษาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

แม้มีความประสงค์อยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งต้องการมา นมนาน
 ก็เหมือนจะไต่ข้อมาครั้งหนึ่ง เมื่อคราวที่จะกลับหนาก่อนนั้นแล้ว ยิ่งได้เห็นของบุหรืของ
 กรมนครไชยศรีถวายเมื่อกลับจากยุโรปที่วัน ก็ยังมีความปรารถนาที่จะให้ลูกมีของ
 ถวายมากขึ้น ของที่อยากใหถวายนั้นไม่ใช่จะต้องการให้เป็นชิ้นใหญ่โตอันจะต้อง
 เปลืองเงินทองมากมายไปอย่างไร ราคาเพียงสัก ๑๐๐ ป. เป็นอย่างสูง ๕๐ ป. เป็น
 อย่างต่ำก็พองามได้ แต่ต้องเป็นชิ้นอะไรให้ดีพร้อมทั้งงามทั้งเก๋ จะเป็นหีบถาดของบุหรื
 ถาดไม้เท้าซึ่งเป็นของใช้ ถาดจะเป็นด้วยโลหะจานอะไรที่เป็นของตั้งโชว์ในห้องรับแขก
 ซึ่งทำด้วยทองแท่งเงินลงยา ถาดทองเปล้าเงินเปล้า แลที่สุกจนปอสเลนอย่างใดให้เป็น
 ของที่ทำโดยฝีมือช่างเยอรมันแท้ ถ้ายังไต่เป็นสิ่งที่มิเฉพาะแต่ในประเทศเยอรมันก็ยิ่ง
 ดีมาก แล้วจารึกว่าทูลเกล้าฯ ถวายเป็นที่ระลึกซึ่งได้เล่าเรียนอยู่ในประเทศนั้น การ
 ใ้มีความปรารถนาถึงนี้ เพราะเหตุที่เห็นว่าลูกเป็นพระเจ้าลูกเธอองค์แรกที่ไต่ไปรศให้
 ไปเรียนในเยอรมันโดยทางราชการอันเปิดเผย เป็นหน้าเป็นชื่อสำคัญอยู่อันหนึ่ง ซึ่ง
 เป็นการสมควรแท้ที่จะมีสิ่งที่เป็นที่ระลึกถวายไว้สำหรับตะโกนบอกคน เพราะฉะนั้นขอให้
 ลูกคิดอ่านหาอะไรสักอันหนึ่งถวายให้จงได้ตามที่แนะนำมานี้ แลของเช่นนั้นไม่ต้องถวาย
 ผู้ใดอีกนอกจากทูลหม่อม ขอให้รีบคิดเสีย ของจะได้แล้วทันกำหนดเข้ามาด้วยที่เดียว

แม้มีความรุดถึงแลณัวันคอยทำอยู่เสมอ

สุขุมาล

๓๕

วันที่ ๑๒ มกราคม ร.ศ. ๑๒๑

แม้ตั้งใจจะเขียนหนังสือแต่วันที่ได้มีโทรเลขไปนั้น ก็
 พ้อเินไม่มีเวลาพอเลย การที่ต้องโทรนั้นเพราะเหตุว่าสังเกตเห็นพระอภัยมาใคร่ยกไป
 เป็นที่พ้อพระไทยที่จะให้ลูกไปอเมริกาแลณัขุนตามทีขอมา แต่ท่านจะบอกคักไม่ให้ไป

ที่เกี่ยวกับออกจะเกรงใจอยู่ จึงได้รับโทรเลขไปเพื่อจะให้เลิกความคิดที่จะไปเที่ยว
อเมริกานั้นเสีย โทรเลขของลูกที่ทูลมาวันนี้ ว่าจะออกมาเค้นเอปริดตามที่ได้รับ
พระบรมราชานุญาต และหยุดอยู่ไม่ได้จน ๑-๒ วันนั้น รับสั่งว่าไม่เข้าพระทัยว่า
หมายความว่าอย่างไร ท่านทรงแปลให้แม่ฟัง แม่ก็ไม่เข้าใจเหมือนกัน ว่าทำไมจึง
หยุดอยู่ต่อไปในที่ใดที่หนึ่งไม่ได้ เป็นอันตกลงว่าจะคอยฟังหนังสือตามที่อ้างมาใน
โทรเลขนั้น

หม่อมปุกได้นำจักรเข้ามาให้แต่เมื่อได้ส่งหนังสือฉบับ
ก่อนไต่วันหนึ่งๆ ๒ วัน วิธีที่ที่ท่าหม่อมปุกได้แนะนำให้ข้างตามที่แสร้งมาอย่าง
ง ๆ ปลา ๆ เกี่ยวกับพ่อได้เอาทำเองบ้าง ทำตามแนะนำบ้าง เป็นอันเข้าใจ ทำได้ทุก
อย่างของเครื่องจักรนั้นแล้ว

เครื่องโตะกินข้าวมาถึงแล้ว อยู่ข้างงามดีมาก แม่
อยากจะได้งานเงินที่ทำไว้แล้วออกไปให้ยืมทำงานสำหรับกินให้ได้ชดกัน ไว้สำหรับ
เลี้ยงเจ้าฝรั่งมังค่าๆ านอไรอย่างแกรน ๆ ๒ แต่จะส่งมาที่เคียวก็ไม่ว่าจะพอใจๆ ไม่
งานที่มียูนันคือ งานชบ ๑๒ งานหวาน ๑๒ งานขนมปัง ๑๒ งานกินกับ ๒๔
ถ้าจะเอาให้โทรเลขมาว่าให้ส่งงาน คงจะส่งได้โดยเร็วที่สุด

เรื่องรณนั้นบอกให้เขาส่งเข้ามาเมื่อไร ๆ ก็ได้ โรงรถ
ของแม่ทำไว้ที่วังกรมหมื่นทิวารักษ์ โดยที่นั้นจะไม่พอก็จะจัดการหาที่ไว้แลรักษา
ให้คงได้

มาส่งให้หลวงฤทธิชอนัน คุณแปลกได้เตือนเขาครั้ง
หนึ่ง เขาบอกว่าขอให้เขารับกำหนดจะถึงกรุงเทพ ฯ ล่วงนำสัก ๓๐ วัน เขาจะส่ง
เข้ามาให้ทัน ถ้าหากว่าจะไม่ทันจริง ๆ เขาจะให้เอาม้าหลวงมาไต่ก่อน ม้าไทยที่มี
อยู่แล้ว ๔ ตัวๆ ๓ ตัวก็จำไม่ได้ ไต่เทียมมารถอยู่เสมอ ถ้าจะซื้ออีกก็เพียงสักคู่ ๑ ก็

๑. คุณหญิงปุกว่าไฟพงษ์บริพัตร

๒. แกรนต์ = มีเกียรติ, หร

เห็นจะพอใช้ แต่เรื่องมาขึ้นนั้นควรจะหาผ้าออสเตรเลียๆอาหรับๆอาชวาวอย่างงาม ๆ
ไว้สักตัวหนึ่ง คงไม่สิ้นยังไปสักอีกมากน้อย มาไทยถึงว่าจะเห็นมาอย่างงามสักเท่าใด
ก็คงมาเล็กปอกข้อไม่งามนักหลายอยู่นั่นเอง แต่ก่อนเคยเหมือนเคยได้ยินลกว่า ช่อไวท์
นอกตัวหนึ่ง ตั้งแต่เมื่ออยู่กับตาปาเก ถ้าจริงดังนั้น ทำไมเอามาเสียด้วยไม่ได้ๆ
จึงต้องหาซื้อใหม่

สุพุมลมารศรี

วังสวนคดีต

๔๐

วันที่ ๑๒ เมษายน ร.ศ. ๑๒๖

ถึงลูก

ได้รับหนังสือเขียนที่สิงคโปร์แล้ว แพร่ผ้าที่ส่งมาได้
แบ่งปันกันแล้ว แม่ได้ยื่นเขาใจทยกันถึงพระราชโอรสเลขาถึงกรมตำรวจ ว่าไม่ทรง
สยายแลกรวมหาตเล็ก มีความวิตกอยู่เป็นอันมาก ในหลวงวิทกเกรงพระอาการอันจะ
กำเริบ ในหลวงจะกลัวลกลดกริ้วด้วย แต่เมื่อได้ทราบตามหนังสือของลูก ก็คลายวิตก
ไปส่วนหนึ่ง แม่เอี่ยม* เขาได้รับพระราชหัตถ์ทรงพระกรุณาคุณความดีในการนวด
อยู่ข้างแหว่มาก บอกว่าควรนี้ตัวได้ขอเสียงที่สุด ที่จริงแต่เดิมก็รับสั่งกับเขาว่าอยาก
เอาไปด้วย แต่เห็นจะเป็นเพราะจะกันคนอื่นไม่ได้ๆอย่างใดจึงไม่เอาไป

กรมหมื่นมหิศรออกไปอยู่ทำนุ อาการมานานจะไม่
คลอกในวังนี้ เมื่อวานนี้หญิงออกไป ก็ว่าได้เข้าสัก ๕ นาที บอกว่าเห็นลูกเข้าแล้ว
ไม่สยายเหมือนใจจะขาด เติมแม่สั่งออกไปว่าถ้ามีช่องที่จะอยู่รักษาพยาบาลได้ให้ค้าง
อยู่ แต่เมื่อเข้าไม่ได้เช่นนั้นก็ต้องกลับมา ตกลงเป็นลูกแต่ไม่มีใครที่จะไปเห็นใจ
ชายตระหนกที่ เอาไปด้วยคนหนึ่ง ก็ไล่ไม่ให้เข้าไปให้เห็นเลย

๑. เจ้าจอมเอี่ยมในรัชการที่ ๕

๒. หม่อมเจ้าตระหนกนิติผล ไซอันต์

พวกเราสหายที่อยู่ด้วยกัน เมื่อ ๒-๓ วันนั้น จุ่มภฏ^๑ แล
หญิงแดง^๒ ไม่สหายด้วยท้องเสียหนักหน่อย แต่เดี๋ยวนี้ก็หายดีแล้ว คิดถึงมาก
หวังว่าจะเป็นคู่สหายอยู่

สุขุมาล

วันที่ ๓ มิถุนายน ๑๒๖

ถึงลูก

แม่ไม่ได้คอยหนังสือลูกฉบับลงวันที่ ๑๖ เมษ เพราะหา
รูปจะส่งไม่ได้ รูปเก่าแผ่นเล็ก ๆ มีอยู่ไม่ครบตัวกัน จึงตกลงต้องถ่ายใหม่ เวลานั้น
หลานหญิงใหญ่^๓ เป็นบิกฟิงจะหาย หน้าตาขี้โรเรอยู่ ต้องรอไปพอน้ำคั้นเป็นปรกติ
แล้วจึงได้ถ่าย เมื่อถ่ายแล้วแม่เอิบ^๔ ฝัถ่ายเอากระกไปให้เล่น^๕ แต่งแลพิมพ์^๖ จึงซ้ำ
มากไป รูปแผ่นโตไปหน่อย แต่เป็นทพร้อมเพรียงกันอยู่ในแผ่นเดียว ได้ส่งมาพร้อม
กับหนังสือ

ในระหว่าง ๒ เดือนมานี้ ที่ในวังนี้ ได้คั่นกันน้อย ๆ
ราวกับเมืองคาหาในเร่องอิเหนาใหญ่ สมเด็จพระสร้อย^๗ หาหนังสือ^๘ ฝรั่ง แลไทย
ชอนายอายเป็นมหาดเล็กของลูกท่านเข้ามาเล่น ตกฟอเป็นทพร้อม^๙ แลครึกครน^{๑๐}
ไต่ข้างในวังเล่นหนังสือ

หมื่นฝอยอยู่ข้างจะชุก แต่พวกเราสหายที่ไม่มีใครเจ็บไข้
หลานกำลังน่าเอ็นดูมากทั้ง ๓ คน ชาย^{๑๑} แลหญิงแดง^{๑๒} อดมาก แต่หญิงใหญ่อยู่
ข้างผอม เว้นแต่ข้างพุดเหลือเกิน

สุขุมาล

๑. พระองค์เจ้าจุ่มภฏพงษ์บริพัตร
๒. พระองค์เจ้าสทรวรชัยจิตร
๓. พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง
๔. เจ้าจอมเอิบ ในรัชกาลที่ ๕
๕. ข้างถ่ายรูป ขาดิเบอรมัน
๖. สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง
๗. พระองค์เจ้าจุ่มภฏพงษ์บริพัตร

วันที่ ๑๔ มิถุนายน ๑๒๖

ถึงลูก

ได้รับหนังสือลงวันที่ ๘ พฤศจิกายนที่แล้ว ก็ใจมากเพราะตั้งใจคอยอยู่ ที่จริงใจหนึ่งก็นึกอยู่ว่าลูกคงจะหาเวลาเขียนไต่ยาก จึงไม่ได้เขียนมา แต่อีกใจหนึ่งก็อดนึกเป็นห่วงไม่ได้ ว่าลูกจะเจ็บๆ ไข้ๆ ได้ความคืบหน้าอย่างไร เพราะไต่ยีนแต่ข่าวว่ากรวยอยู่เสมอๆ ในระหว่างเดือนเสกๆ ที่ไม่ได้รับหนังสือ ก็มีออกจิตใจอยู่บ้าง ตามเหตุที่ไต่กล่าวมาแล้วในหนังสือฉบับก่อน บางครั้งถึงนอนไม่หลับก็มี ไต่สลับถามผู้ที่เขาได้อ่านพระราชหัตถ์เป็นรายงาน ไต่ความว่าในส่วนพระอาการนั้นคนไข้ไม่ทรงสบายแต่ในส่วนความปฏิบัติไม่เพียงพอ แลลูกนั้นสำหรับเป็นผู้แก้การที่ทรงขัดข้องต่าง ๆ ข้อความที่เป็นส่วนข้างไม่ดี ไม่มีข้อลบก่ยด้วยเลย นับว่าเป็นผู้ปลอดภัยจากการกรวยวาทอยู่คนหนึ่ง เมื่อไต่ยีนเข้าตงนี้ ก็เป็นที่ยินดีแลเบาใจไปได้ชั่วคราหนึ่งๆ มาไต่ทราบตามหนังสือฉบับนี้ ยิ่งเป็นที่ปลื้มใจมากในข้อที่ลูกได้รับราชการในพระองค์มาก แม้ยังอยากจะได้โยกย้ายขึ้นไปอีก เช่นกับการอ่านหนังสือถวายเวลาบรรทม ถ้าอย่าให้เป็นบางคน คืออ่านเสมอทุกคืนไปไต่จะดี ยิ่งเรื่องเสวยอีกอย่างหนึ่ง ตามธรรมเนียมของท่าน พอถึงเวลาก็ต้องพร้อมที่จะไต่เสวย ถ้าอยากเสวยอะไรก็ต้องให้ไต่ทันที แค้นเขินเมืองฝรั่ง จะทำไปไต่เพียงไต่เมื่อรู้ไม่ได้ รวบรวมใจความกับบรรดาสิ่งที่เป็นการปฏิบัติบำรุงพระองค์เพื่อความสำราญทั้งปวง ก็น่าที่จะแลๆ ไปให้รอบๆ การกินการนอนของเรา มันระไกรบ้างฤมิไต่บ้างก็ช่างมันเถิด โอกาสที่ลูกจะได้ทำการในพระองค์เช่นนั้น บางทีจะหาไต่ยากในกาลภายหน้า เวลาที่จะกินอันอนันันจะหาไต่อีกถมไป จะไม่สบายก็แต่เวลาแรกๆ ที่ต้องอด เมื่อทนไปก็เคยไปเอง ส่วนเมื่อยแลลูกที่อยู่ข้างนี้ ลูกไม่ต้องเป็นห่วงอะไรเลย หญิงนั้นแม้ไม่อยากจะพูดว่ารักเหมือนลูก ซึ่งเขินปากแม่แล้วเขามักพูด เพราะความจริงแม่จะรักลูกสัใจให้เหมือนฤาเทาลูกของตัวไม่ได้ แต่รู้สึกลูกอยู่ว่ารักลูกสัใจเอน่งไปแต่ความรักลูก เพราะเขาเป็นผู้ใกล้ชิดแลชีวิตของลูกยิ่งกว่าคนอื่น การที่บำรุงรักษาลูกสัใจให้ไต่รับความสุข ก็เพื่อหวังต่อความเป็นสุขของลูก แลถ้า

ลูกสโกลันนี่เป็นทีพอใจ ก็เค็มรักส่วนตัวสโกลันเอง (ซึ่งไม่ต้องเป็นสโกลันรักได้) นอก
ไปแต่รักเนื่องจากลูกอีกส่วนหนึ่งต่างหาก เพราะฉะนั้นขอให้ลูกเข้าใจว่าแม่รักหญิง
ทั้งที่เป็นส่วนลูกสโกลันแล้วส่วนตัว เวลานี้ยังเต็มความสงสัยว่าเป็นกำพร้าพ่อด้วยอีก
ถ้าเจ็บไข้ได้ยากประการใด แม่จะทอดทิ้งเสียไม่ได้เลยเป็นอันขาด ไม่จำเป็นต้อง
ให้ลูกออกจากปากก่อนเลย เดียวนี้ก็สบาย อ้วนหน้าแกงเกือบเหมือนพวกฟากข้าง
โน้นแล้ว

ในระหว่างนี้แม่ได้รับของประทาน คือพระรูปที่ช่างคโมย
ถ่ายเมื่อเสด็จเที่ยวขอยกเคอาน กับเหรียญที่ระลึกเมืองปอตเสต ฟังไคเหรียญอันหนึ่ง
กับพระราชหัตถ์ฉบับ ๑ แม้ก็ใจมากที่ได้เห็นรูปลูกมีอยู่ในแผ่นเดียวกันกับพระรูป
ทุก ๆ แผ่น

คิดถึงลูกอยู่เสมอทุกเวลาในที่ หนังสือเรื่องหีบหมาก
ได้ถวายถวายเปล่าให้ความอย่างไรไม่เห็นขอกมา

แต่แม่

สุขุมล

วันที่ ๒๐ มิถุนายน ๑๒๖

ถึงลูก

แม่ได้รับพระบรมรูปถ่ายที่ซันเรโม ซึ่งทรงเซ็นประทาน
โดยเฉพาะตัว ที่ใจแท้ ๆ

หมูนฟังก้องของก้านลกรมหลวงดำรง ถ่ายรูปหลาน
๓ คนแทบทุกวันในเวลาอากาศหมดฝน เกณฑ์ให้แกทำท่าต่าง ๆ น่าเอ็นดู แต่
เดี๋ยวนี้หญิงใหญ่ยังไม่โต จะหาอายุหลักสำหรับหัดเต็กขึ้นแลเดินเช่นเด็กกลฝรั่ง
ก็ไม่มีในเมืองไทย ขอให้ซื้อส่งมาสักอันหนึ่ง ขนาดสูง ๑๕ นิ้วฟุต ถ้าโตเร็วหน่อย
จะดี จะให้ใส่หญิงใหญ่เดินเล่นที่สนาม แลถ่ายรูปเล่นด้วย รูปหญิงใหญ่คนเดียว
ที่ถ่ายเมื่อวานนี้เดี๋ยว จะไปส่งไปเร็ว ๆ น

อยากทราบว่าพระโอสถแก้หอยหืด ยังคงใช้อยู่ๆ เลิกแล้ว ถ้ายังทรงอยู่จะได้มวนส่งทอยไปให้ทันเวลา เพราะถ้ามวนทิ้งไว้นานการขนมก็จะช่น พากัวยานแน่นเข้าทำให้ทุกไม่คล่อง

สุขุมาล

วันที่ ๓๑ กรกฎาคม ๑๒๖

ถึงลูก

พระราชวรินทร์ ให้แม่ชุ่ม * เข้ามาลาว่าจะออกไปยุโรป
เย็นวันนั้น พี่โตส่งสนับเพลาแจกลำหีบทรงบรรทมมา ๕ องค์ ขอให้ลูกช่วยถวายเป็น
แม่จะหาอะไรถวายเป็นส่วนของแม่บ้างก็ไม่ทัน ถวายแม่ชุ่มแทนนั่งพักว่าจะรีบกลับไปถวาย
แลเวลาก็จำกัดจนแะเต็มที แต่จะเขียนหนังสือก็แทบจะไม่ทัน จึงได้แต่ฝากความรุด
ถึงทนม่อมแลลูกมาเท่านั้น

สุขุมาล

วันที่ ๘ ตุลาคม ๑๒๖

แม่ไม่ได้ตอบรับหนังสือแลรูปที่ลูกส่งมา เพราะคิกระยะ
วันเรือเดินไม่พอที่จะถึงก่อนวันลูกโตลงเรือแล้ว แต่หนังสือฉบับนี้ ก็อยู่ข้างจะคาลิ
ตาลานเขียนเพราะฟังทราบว่าหลวงสุนทร ๒ จะออกมาพรุ่งนี้ มีเรื่องท้อยากจะพูดด้วย
ก็จำต้องรีบไว้ แลอีก ๓๕ วันก็จะได้พบกันแล้ว ได้ฝากส้มโอ, ส้มเขียวหวาน
สำหรับทนม่อม ๑ ถวายมากับหลวงสุนทร แต่หนังสือนำถวายได้สอออกมาในซองนี้
ที่จริงวันกลีบมาถึง ก็รู้สึกว้ากโกลเข้ามากแล้ว แต่ความคิถึงมันทนม่อมมากช่นเพราะมี
ข้อวิทกวิจารณ์อยู่ จึงทำให้เห็นไปว่าวันยังเกินช้าอยู่มาก

สุขุมาล

๑. คุณหญิงประทุมมนตรีสุริยวงษ์ (เชียร บุนนาค)

๒. พระยาประคิพัทรภูล (คอบุเล ฌรนอง)

วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๑๒๖

ถึงลูก

แม่ได้ส่งผลไม้มาสำหรับทุนเกล้า ๆ ถวาย ตามขานูซึ่งมีมาต่างหากแล้ว กับของถวายพระอรรคชายาแลสมเด็จพระนิจ ได้ให้บิณฑบาตพระนามมาทหขของนั้น เว้นแต่น้ำอวยพรของแม่ได้บิณฑบาตมา เพราะมีส่วนของลูกอยู่ด้วยชวคหนึ่ง นอกนั้นให้ลูกส่งถวายตามนามที่บิณฑบาตชวคหนึ่ง

อีก ๗ วันจะได้พบกัน แต่อย่างไรรู้สึกว่านาฬิกากลับเดินช้าไปคล้าย ๆ กับเมื่อแรกเสด็จ เห็นจะเพราะใจเย็นคอยวันที่ ๑๗ เค้นไปนั่นเอง

สุขุมาล

สั้มมะแบ่น ที่ส่งมา ถวายนั้น เป็นสั้ม เมืองนครราชสีมา

ท้องตะโกนด้วย

ส,ม,

พี่ให้บอกมาว่า -

วันขึ้นปีใหม่คก ๑๒๘ น พึ่งจะเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์ ขอให้จงครองแต่งตั้งด้วยเต็มยศชาวทหารเรือให้พร้อมกลลคจนยัคครา กับอยากทราบว่าเวลาแต่งตั้งเต็มยศใช้เกือกคำฤชาว บัณฑบาต เพื่จะได้หา เพราะใช้เกือกของลูกไม่ได้ กำหนดจะแต่งในวันที่ ๒ เมษายน

น้ำให้ขอยืมเสื้อทหารผ้าขาว กับกางเกงสั้กลลคทั้งทหาร { บก สั้กลลครวมคัยใช้ไม่ได้แล้วนั้น มีเท่าใดให้ส่งมาเพื่อจะได้เลือก ของเหล่านี้อยากได้ในวันนี้ฤพรงั้นเผื่อใส่ไม่ได้จะได้หาข้อมต่อไปอีก

สุขุมาล

เมื่อคนนทรงกระว่าวันที่ ๓๑ จะเชิญเด็ก ๆ พวกหลานเธอมาเลี้ยงแลแจกของปีใหม่ เวลาค่ำเลี้ยงผู้หญิงทั้งในวังนอกวัง เลี้ยงแล้วบุตร งานสั้มเจ้ากรมพระเป็น

๒๐๒

อันต้องเลิก เพราะลูกหลานของท่านก็จะต้องเข้ามากันหมด ขอให้รีบกลับไปให้ตรง
ทราบ แลบอกทราบว่าท่านเร่งคดีเกี่ยวกับจะเลื่อนไปวันใด เพื่อจะได้ตัดคดีแพ่ง
ของชุมชนให้ทันตามกำหนด

วันที่ ๑๒ ตุลาคม ๑๒๘

เรื่องส่งเรือประเทียบผืนนั้น เจ้าคุณ * คงจะโกรธมาก

ขอให้เลิกไปหาท่านเอง อย่าใช้คนไปฉวยเขียนหนังสือไป แสดงความเสียใจแลขอโทษ
เสียให้จงได้ในวันพรุ่งนี้ (ที่ ๑๓)

สุขุมมาล

๑. เจ้าคุณพระประยูรวงษ์

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ไทยเขมร ถนนเฟื่องนคร พระนคร
ขุนพิจารณ์ราชหัตถ์ ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา ๒๔๘๓

